

О. О. Сосновська

СИСТЕМА
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
ПІДПРИЄМСТВ ЗВ'ЯЗКУ

МОНОГРАФІЯ

Видавництво
«Центр учбової літератури»
Київ – 2019

УДК 330.52:351.862.4:654

С 66

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Державного університету телекомунікацій
(Протокол № 14 від 4 березня 2019 р.)*

Рецензенти:

Боняр С. М., декан факультету управління і технологій Державного університету інфраструктури та технологій, доктор економічних наук, професор;

Пріб К. А., професор кафедри маркетингу та управління бізнесом Національного університету «Кієво-Могилянська академія», доктор економічних наук, професор;

Стецюк П. А., професор кафедри менеджменту Державного університету телекомунікацій, доктор економічних наук, професор.

Сосновська О. О.

С 66 Система економічної безпеки підприємств зв'язку: монографія. / О. О. Сосновська. – Київ: «Центр учбової літератури», 2019. – 440 с.

ISBN 978-617-673-873-2

У монографії представлено результати комплексного дослідження процесу формування системи економічної безпеки підприємств зв'язку як структурованого утворення, особливості побудови якого залежать від динаміки впливу факторів нестабільного бізнес-середовища на стійке функціонування підприємств зв'язку. Наведено теоретичні основи дослідження економічної безпеки підприємств зв'язку та виявлено особливості управління ризиками підприємств сфери зв'язку та інформатизації. Обґрунтовано методологічні засади формування системи економічної безпеки підприємства та діалектику взаємозв'язку між її структурними елементами. Проведено діагностику системи економічної безпеки вітчизняних підприємств зв'язку та проаналізовано сучасні тенденції їх розвитку. Запропоновано концептуальні підходи до управління ризиками в системі економічної безпеки підприємств зв'язку. Розроблено стратегічні імперативи забезпечення економічної безпеки підприємств зв'язку як домінанти досягнення їх інформаційної, фінансової, організаційно-управлінської та інноваційно-інвестиційної стійкості.

Монографія призначена для науковців, менеджерів підприємств та організацій сфери зв'язку та інформатизації, аспірантів, докторантів, студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів та фахівців, що цікавляться проблематикою економічної безпекології підприємств в умовах невизначеності.

УДК 330.52:351.862.4:654

ISBN 978-617-673-873-2

© Сосновська О. О., 2019.

© Видавництво «Центр учбової літератури», 2019.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	9
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА	19
1.1. Комплементарний характер взаємозв'язку між ієрархічними рівнями економічної безпеки як загальнонаукової категорії	19
1.2. Генезис та еволюція економічної категорії «ризик»	41
1.3. Особливості управління ризиками підприємств сфери зв'язку та інформатизації	59
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА	78
2.1. Синтез методологічних підходів як основа пізнання сутності економічної безпеки підприємства	78
2.2. Вплив ризиків на систему економічної безпеки підприємства в умовах циклічного розвитку економіки	95
2.3. Діалектика взаємозв'язку між структурними елементами системи економічної безпеки підприємства	114
РОЗДІЛ 3. ДІАГНОСТИКА СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ ЗВ'ЯЗКУ	137
3.1. Характеристика підприємств зв'язку та сучасні тенденції їх розвитку	137
3.2. Аналіз впливу світових ризиків сучасності на функціонування вітчизняних підприємств зв'язку	160
3.3. Інтегральна оцінка системної ефективності економічної безпеки підприємств зв'язку	179

**РОЗДІЛ 4. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ
РИЗИКАМИ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ**

ПІДПРИЄМСТВ ЗВ'ЯЗКУ	208
4.1. Концептуальна модель управління ризиками в системі економічної безпеки підприємств зв'язку	208
4.2. Характеристика кількісних методів оцінювання та оптимізації ризиків підприємств зв'язку з урахуванням циклічності економічних процесів	234
4.3. Квантифікація рівня фінансової безпеки як критерія забезпечення економічної безпеки підприємств зв'язку	255

**РОЗДІЛ 5. СТРАТЕГІЧНІ ІМПЕРАТИВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ ЗВ'ЯЗКУ**

5.1. Формування системи інфокомунікаційного забезпечення для підвищення інформаційної безпеки підприємств зв'язку	271
5.2. Детермінанти побудови фінансової архітектури та їх вплив на фінансову безпеку підприємств зв'язку	287
5.3. Обґрунтування взаємозв'язку рівня кадрової безпеки та організаційно-управлінської стійкості підприємств зв'язку	304
5.4. Інноваційно-інвестиційна безпека як домінанта забезпечення конкурентоздатності сучасних підприємств зв'язку.	324

ПІСЛЯМОВА	343
----------------------------	-----

БІБЛІОГРАФІЯ	347
-------------------------------	-----

ДОДАТКИ	391
--------------------------	-----

СОДЕРЖАНИЕ

ПРЕДИСЛОВИЕ	12
РАЗДЕЛ 1. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ	19
1.1. Комплементарный характер взаимосвязи между иерархическими уровнями экономической безопасности как общенаучной категории	19
1.2. Генезис и эволюция экономической категории «риск».	41
1.3. Особенности управления рисками предприятий сферы связи и информатизации	59
РАЗДЕЛ 2. МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ	78
2.1. Синтез методологических подходов как основа познания сущности экономической безопасности предприятия	78
2.2. Влияние рисков на систему экономической безопасности предприятия в условиях циклического развития экономики.	95
2.3. Диалектика взаимосвязи между структурными элементами системы экономической безопасности предприятия	114
РАЗДЕЛ 3. ДИАГНОСТИКА СИСТЕМЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ СВЯЗИ	137
3.1. Характеристика предприятий связи и современные тенденции их развития	137
3.2. Анализ влияния мировых рисков современности на функционирование отечественных предприятий связи	160
3.3. Интегральная оценка системной эффективности экономической безопасности предприятий связи.	179

РАЗДЕЛ 4. КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К УПРАВЛЕНИЮ РИСКАМИ В СИСТЕМЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ СВЯЗИ	208
4.1. Концептуальная модель управления рисками в системе экономической безопасности предприятий связи.	208
4.2. Характеристика количественных методов оценки и оптимизации рисков предприятий связи с учетом цикличности экономических процессов	234
4.3. Квантификация уровня финансовой безопасности как критерия обеспечения экономической безопасности предприятий связи	255
РАЗДЕЛ 5. СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ИМПЕРАТИВЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ СВЯЗИ	271
5.1. Формирование системы инфокоммуникационного обеспечения для повышения информационной безопасности предприятий связи	271
5.2. Детерминанты построения финансовой архитектоники и их влияние на финансовую безопасность предприятий связи	287
5.3. Обоснование взаимосвязи уровня кадровой безопасности и организационно-управленческой устойчивости предприятий связи	304
5.4. Инновационно-инвестиционная безопасность как доминанта обеспечения конкурентоспособности современных предприятий связи	324
ПОСЛЕСЛОВИЕ	343
БИБЛИОГРАФИЯ	347
ПРИЛОЖЕНИЯ	391

CONTENTS

PREFACE	16
CHAPTER 1. THEORETICAL BASIS OF THE INVESTIGATION OF THE ENTERPRISE'S ECONOMIC SECURITY	19
1.1. The complementary nature of the relationship between economic security's hierarchical levels as the general scientific category	19
1.2. The genesis and evolution of the economic category of "risk"	41
1.3. Peculiarities of enterprises risk management in the communication and informatization sphere.	59
CHAPTER 2. METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF THE ENTERPRISE'S ECONOMIC SECURITY SYSTEM FORMING ..	78
2.1. Synthesis of methodological approaches as the basis of the knowledge of the enterprise's economic security essence	78
2.2. The impact of risks in the system of economic security in terms of cyclical economic development	95
2.3. The dialectic of the relationship between the structural elements of the enterprise's economic security system	114
CHAPTER 3. DIAGNOSTICS OF THE ECONOMIC SECURITY SYSTEM OF BUSINESS COMMUNICATIONS	137
3.1. Characteristics of modern and their development trends	137
3.2. Analysis of the impact of global risks modernity on the functioning of domestic business communications	160
3.3. Integral assessment of system efficiency of economic security of business communications	179

CHAPTER 4. CONCEPTUAL APPROACHES TO RISK MANAGEMENT IN THE SYSTEM OF ECONOMIC SECURITY OF BUSINESS COMMUNICATIONS . . .	208
4.1. Conceptual model of risk management in the economic security system of business communications	208
4.2. Characteristics of quantitative methods of estimation and optimization of business communications risks based cyclical economic processes	234
4.3. Quantification of the financial security level as a criterion for ensuring the economic security of communications companies . . .	255
CHAPTER 5. STRATEGIC IMPERATIVES TO ENSURE THE ECONOMIC SECURITY OF BUSINESS COMMUNICATIONS . . .	271
5.1. Formation of the system of infocommunication support for increasing the information security of business communications . .	271
5.2. Determinants of building a financial architectonics and their impact on the financial security of business communications . . .	287
5.3. Justification of the relationship between the level of personnel security and the organizational and managerial sustainability of business communications	304
5.4. Innovative-investment security as the dominant factor in ensuring the competitiveness of today's business communications . . .	324
EPILOGUE	343
BIBLIOGRAPHY.	347
APPENDICES	391

ПЕРЕДМОВА

В умовах динамічності економічного простору, наявності світових та вітчизняних кризових деформацій та невизначеності сучасного бізнес-середовища актуальною тенденцією є вплив несподіваних імпульсів на функціонування вітчизняних підприємств зв'язку, що спричиняють флуктуацію їх основних бізнес-процесів та порушення цільових орієнтирів розвитку. У цьому зв'язку необхідною та логічною реакцією підприємств зв'язку на існування зазначених тенденцій є формування системи їх економічної безпеки для забезпечення стійких параметрів функціонування. Це обумовлює актуальність та викликає науковий інтерес для дослідження теоретичних, методологічних та практичних засад формування якісної системи економічної безпеки на основі пошуку нових підходів до управління ризиками підприємств зв'язку, існування яких обумовлено особливостями сучасного етапу економічного розвитку.

Сучасний розвиток підприємств зв'язку супроводжується впливом чинників внутрішнього та зовнішнього економічного середовища, існування яких, з одного боку, надає нові реальні можливості для успішного функціонування, а з іншого, сприяє виникненню потенційних загроз та ризиків деструктивного характеру. Це має відображення на стан різних функціональних складових економічної безпеки підприємств зв'язку, серед яких пріоритетного значення з огляду на специфіку діяльності даних підприємств набувають інформаційна, фінансова, кадрова та інноваційно-інвестиційна підсистеми. Як результат, спостерігається порушення рівноважного стану системи економічної безпеки підприємств зв'язку та їх стійкого функціонування.

Створення якісної системи економічної безпеки підприємств зв'язку як комплексного та структурованого утворення, особливості формування якого безпосередньо залежать від динаміки процесів активізації різноманітних ризиків сучасного економічного середовища,

буде сприяти досягненню цільових орієнтирів функціонування та формуванню стратегічного вектору розвитку підприємств зв'язку.

Впровадження запропонованої у монографії концептуальної моделі управління ризиками в системі економічної безпеки підприємств зв'язку є запорукою їх своєчасної адаптації до негативних наслідків економічної динаміки за допомогою розробки методичного інструментарію оптимізації ризиків та його реалізації у практичній діяльності. При цьому, важливим завданням формування якісної системи економічної безпеки підприємств зв'язку є визначення стратегічних імператив даного процесу, серед яких домінантного значення набувають формування системи інфокомунікаційного забезпечення, виявлення детермінант побудови фінансової архітекτονіки, обґрунтування засад забезпечення організаційно-управлінської стійкості та конкурентоздатності на сучасному етапі функціонування.

Дослідження теоретико-методологічних та прикладних положень економічної безпекології підприємства в умовах невизначеного бізнес-середовища представлені у наукових працях таких вчених як Б. М. Андрушків, Т. Г. Васильців, О. В. Ілляшенко, Г. В. Козаченко, М. І. Копитко, О. М. Ляшенко, Є. І. Овчаренко, В. М. Пономарьов, К. А. Пріб, О. А. Сороківська, В. І. Франчук, І. Б. Хома, С. М. Шкарлет та інших. Значний внесок у вдосконалення управлінських процесів підприємств зв'язку внесли такі науковці як С. М. Боняр, О. В. Виноградова, В. М. Гранатуров, О. Є. Гудзь, О. Ю. Гусєва, І. М. Зеліско, О. А. Князева, Л. В. Лазаренко, В. М. Орлов, І. В. Охріменко, Н. С. Прокопенко, П. А. Стецюк, Т. В. Сьомкіна та інші. Незважаючи на ґрунтовні наукові розробки щодо формування безпечних умов функціонування вітчизняних підприємств зв'язку та забезпеченню їх стійкого функціонування, значна кількість завдань є не вирішеною та потребує подальшого наукового пошуку.

Ця монографія являє собою спробу узагальнити теоретико-методологічні та методичні основи формування системи економічної безпеки підприємств зв'язку, що сприяє забезпеченню їх стійкого

функціонування за ключовими функціональними підсистемами в умовах невизначеності економічного простору.

Композиційна структура наукового дослідження орієнтована на вирішення таких завдань: виявлення комплементарного характеру взаємозв'язку між ієрархічними рівнями економічної безпеки та визначення сутності економічної безпеки підприємства, вивчення генезису та еволюції економічної категорії «ризик», виявлення особливостей управління ризиками підприємств сфери зв'язку та інформатизації, систематизація методологічних підходів як основи пізнання сутності економічної безпеки підприємства, визначення впливу ризиків на систему економічної безпеки підприємства в умовах циклічного розвитку економіки, визначення діалектики взаємозв'язку між структурними елементами системи економічної безпеки підприємства, аналіз сучасних тенденцій розвитку підприємств зв'язку України, діагностування системи економічної безпеки вітчизняних підприємств зв'язку, оцінювання системної ефективності їх економічної безпеки, розробка концептуальних підходів до управління ризиками в системі економічної безпеки підприємств зв'язку та стратегічних імператив її підвищення.

Автор монографії не претендує на абсолютну істину окремих наукових аспектів та вдячний за розвиток творчої дискусії щодо проблематики актуальних аспектів формування системи економічної безпеки підприємств зв'язку.

Щира вдячність за багаторічну співпрацю своєму науковому однодумцю та наставнику – доктору економічних наук, професору Зеліско Інні Михайлівні. Відверта подяка доктору економічних наук, професору Гудзь Олені Євгеніївні за найцінніші поради під час наукового пошуку та написання монографії. Велика подяка рецензентам монографії – професорам Боняр Світлані Михайлівні, Пріб Катерині Анатоліївні та Стецюку Петру Антоновичу за слушні зауваження та рекомендації. Особлива вдячність моїй родині, друзям, колегам за щирі підтримку, віру в мене та невичерпну мотивацію.

ПРЕДИСЛОВИЕ

В условиях динамичности экономических процессов, наличия мировых и отечественных кризисных деформаций и неопределенности современной бизнес-среды актуальной тенденцией является влияние внезапных импульсов на функционирование отечественных предприятий связи, которые вызывают флуктуацию их основных бизнес-процессов и нарушение целевых ориентиров развития. В этой связи необходимой и логичной реакцией предприятий связи на существование указанных тенденций является формирование системы их экономической безопасности для обеспечения устойчивых параметров функционирования. Это обуславливает актуальность и вызывает научный интерес для исследования теоретических, методологических и практических основ формирования качественной системы экономической безопасности на основе поиска новых подходов к управлению рисками предприятий связи, существование которых обусловлено особенностями современного этапа экономического развития.

Современное развитие предприятий связи сопровождается воздействием факторов внутренней и внешней экономической среды, существование которых, с одной стороны, предоставляет новые реальные возможности для успешного функционирования, а с другой, способствует возникновению потенциальных угроз и рисков деструктивного характера. Это отражается на состоянии различных функциональных составляющих экономической безопасности предприятий связи, среди которых приоритетное значение с учетом специфики деятельности данных предприятий приобретают информационная, финансовая, кадровая и инновационно-инвестиционная подсистемы. Как результат, наблюдается нарушение равновесного состояния системы экономической безопасности предприятий связи и их устойчивого функционирования.

Создание качественной системы экономической безопасности предприятий связи как комплексного и структурированного образования, особенности формирования которого непосредственно зависят от динамики процессов активизации различных рисков современной экономической среды, будет способствовать достижению целевых ориентиров функционирования и формированию стратегического вектора развития предприятий связи.

Внедрение предложенной в монографии концептуальной модели управления рисками в системе экономической безопасности предприятий связи является залогом их своевременной адаптации к негативным последствиям экономической динамики посредством разработки методического инструментария оптимизации рисков и его реализации в практической деятельности. При этом, важной задачей формирования качественной системы экономической безопасности предприятий связи является определение стратегических императивов данного процесса, среди которых доминантное значение приобретают формирование системы инфокоммуникационного обеспечения, выявление детерминант построения финансовой архитектоники, обоснование принципов обеспечения организационно-управленческой устойчивости и конкурентоспособности на современном этапе функционирования.

Исследования теоретико-методологических и прикладных положений экономической безопасности предприятия в условиях нестабильной бизнес-среды представлены в научных трудах таких ученых как Б. Н. Андрушків, Т. Г. Васильцев, Е. В. Ильяшенко, Г. В. Козаченко, М. И. Копитко, А. Н. Ляшенко, Е. И. Овчаренко, В. М. Пономарев, К. А. Приб, Е. А. Сороковская, В. И. Франчук, И. Б. Хома, С. Н. Шкарлет и другие. Значительный вклад в совершенствование управленческих процессов предприятий связи внесли такие ученые как С. М. Боняр, Е. В. Виноградова, В. М. Гранатуров, Е. Е. Гудзь, О. Ю. Гусева, И. М. Зелиско, Е. А. Князева, Л. В. Лазаренко, В. Н. Орлов, И. В. Охрименко, Н. С. Прокопенко, П. А. Стецюк, Т. В. Семкина и другие. Несмотря на

основательные научные разработки по формированию безопасных условий функционирования отечественных предприятий связи и обеспечению их устойчивого функционирования, значительное количество задач является нерешенным и требует дальнейшего научного поиска.

Эта монография представляет собой попытку обобщить теоретико-методологические и методические основы формирования системы экономической безопасности предприятий связи, что способствует обеспечению их устойчивого функционирования в разрезе ключевых функциональных подсистем в условиях нестабильной экономической среды.

Композиционная структура научного исследования ориентирована на решение следующих задач: выявление комплементарного характера взаимосвязи между иерархическими уровнями экономической безопасности и определение сущности экономической безопасности предприятия, изучение генезиса и эволюции экономической категории «риск», выявление особенностей управления рисками предприятий сферы связи и информатизации, систематизация методологических подходов как основы познания сущности экономической безопасности предприятия, определение влияния рисков на систему экономической безопасности предприятия в условиях циклического развития экономики, определение диалектики взаимосвязи между структурными элементами системы экономической безопасности предприятия, анализ современных тенденций развития предприятий связи Украины, диагностирование системы экономической безопасности ведущих отечественных предприятий связи, оценка системной эффективности их экономической безопасности, разработка концептуальных подходов к управлению рисками в системе экономической безопасности предприятий связи и стратегических императив ее повышения.

Автор монографии не претендует на абсолютную истину отдельных научных аспектов и благодарен за развитие творческой дискуссии по проблематике актуальных аспектов формирования системы экономической безопасности предприятий связи.

Искренняя благодарность за многолетнее сотрудничество своему научному единомышленнику и наставнику – доктору экономических наук, профессору Зелиско Инне Михайловне. Огромная благодарность доктору экономических наук, профессору Гудзь Елене Евгеньевне за ценные советы в процессе научного поиска и написания монографии. Большое спасибо рецензентам монографии – профессорам Боняр Светлане Михайловне, Приб Екатерине Анатольевне и Стецюку Петру Антоновичу за полезные замечания и рекомендации. Особая благодарность моей семье, друзьям, коллегам за искреннюю поддержку, веру в меня и неисчерпаемую мотивацию.

PREFACE

In the conditions of the dynamics of economic space, the presence of global and domestic crisis strains and the uncertainty of the current business environment, the actual trend is the impact of unexpected impulses on the functioning of domestic communication companies, which cause the fluctuation of their main business processes and violations of the targets of development. In this regard, the necessary and logical response of the communications companies to the existence of these trends is the formation of a system of their economic security to ensure stable operation parameters. This causes relevance and causes scientific interest in the study of theoretical, methodological and practical principles for the formation of a quality system of economic security based on the search for new approaches to the risk management of communications companies, the existence of which is due to the peculiarities of the modern stage of economic development.

Modern development of communication enterprises is accompanied by the influence of factors of the internal and external economic environment, the existence of which, on the one hand, provides new real opportunities for successful functioning, and on the other, contributes to the emergence of potential threats and risks of a destructive nature. This reflects the state of the various functional components of the economic security of business communications, among which the information, financial, personnel and innovation-investment subsystems are given priority given the specifics of the activity of these enterprises. As a result, there is a violation of the equilibrium state of the system of economic security of communication enterprises and their stable operation.

Creation of a high-quality system of economic security of telecommunication enterprises as an integrated and structured entity, the peculiarities of which formation depend directly on the dynamics of the processes of activating various risks of the modern economic environment, will contribute to the achievement of the target guidelines for the functioning

and formation of the strategic vector for the development of communications enterprises.

The introduction of the conceptual model of risk management proposed in the monograph in the system of economic security of telecommunications enterprises is the key to their timely adaptation to the negative effects of economic dynamics by developing methodological tools for risk optimization and its implementation in practice. At the same time, the important task of forming a qualitative system of economic security of communications companies is to determine the strategic imperative of this process, among which the formation of the system of infocommunication support, the identification of determinants of the construction of financial architecture, the substantiation of the grounds for ensuring organizational and managerial sustainability and competitiveness at the present stage of functioning become the dominant significance. .

The research of theoretical, methodological and applied provisions of the enterprise's economic security in conditions of an indefinite business environment is presented in the scientific works of such scientists as B. M. Andrushkiv, T. G. Vasil'tsiv, O. V. Illyashenko, G. V. Kozachenko, M. I. Kopytko, O. M. Lyashenko, E. I. Ovcharenko, V. M. Ponomariov, K. A. Prib, A. A. Sorokivska, V. I. Franchuk, I. B. Khoma, S. M. Shcarlet and others. Significant contributions to improving the managerial processes of communications companies have been made by such scholars as S. M. Bonyar, O. V. Vinogradova, V. M. Granaturov, O. E. Gudz, O. Y. Guseva, I. M. Zelisko, O. A. Knyazeva, L. V. Lazarenko, V. M. Orlov, I. V. Ohrimenko, N. S. Prokopenko, P. A. Stetsyuk, T. V. S'omkina and others. Despite strong scientific developments regarding the creation of safe conditions for the functioning of domestic communication companies and ensuring their stable functioning, a significant number of tasks are unresolved and requires further scientific research.

This monograph is an attempt to generalize the theoretical, methodological and methodological foundations of the formation of the system of economic security of business communication, which helps to ensure their

stable functioning on key functional subsystems under uncertainty of the economic space.

The compositional structure of scientific research is focused on solving such problems: the identification of the complementary nature of the relationship between the hierarchical levels of economic security and the definition of the essence of the enterprise's economic security, the study of the genesis and evolution of the economic category of "risk", the identification of the specifics of risk management in the communications industry and informatization enterprises, systematization of methodological approaches as the basis of knowledge of the essence of economic security of an enterprise, determination of the impact of risks on the system of economic security of an enterprise in conditions of cyclical economic development, the definition of the dialectics of the relationship between the structural elements of the enterprise's economic security system, the analysis of modern trends in the development of enterprises of communication in Ukraine, the diagnosis of the system of economic security of leading domestic communications enterprises, the assessment of the systemic efficiency of their economic security, development conceptual approaches to risk management in the system of economic security of communications companies and the strategic imperative to enhance it.

The author of the monograph does not claim the absolute truth of certain scientific aspects and is grateful for the development of creative discussion on the issues of the actual aspects of the formation of the system of economic security of communications companies.

I sincerely thank for the long-term cooperation of my scientific counterpart and mentor – Doctor of Economic Sciences, Professor Inna Zelesko. Frank thanks to the Doctor of Economic Sciences, professor Olena Gudz for the most valuable advice during the scientific research and writing of the monograph. Many thanks to the reviewers of the monograph – Professors Svetlana Boyar, Katerina Prik and Petr Stetsyuk for their comments and recommendations. Special thanks to my family, friends, colleagues for their sincere support, my faith and inexhaustible motivation.

Розділ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

1.1. Комплементарний характер взаємозв'язку між ієрархічними рівнями економічної безпеки як загальнонаукової категорії

Розвиток сучасних економічних відносин вимагає забезпечення ефективного функціонування найважливіших її суб'єктів – підприємств, діяльність яких здійснюється в умовах динамічного конкурентного середовища, складної ринкової кон'юнктури, асиметричного інформаційного простору та циклічного розвитку економіки. Адже результативність діяльності кожного окремого підприємства відбиває актуальні тенденції та процеси, що відбуваються на макроекономічному рівні. При цьому, саме підприємства як найбільш продуктивна структурна ланка господарського механізму держави виробляють вагому частку товарів, надають різноманітні послуги, здійснюють науково-дослідну та інноваційну діяльність, створюють конкурентоздатний потенціал країни тощо. Отже, можна впевнено стверджувати, що діючі підприємства є центральною ланкою економічною системи будь-якої держави, яка має безпосередній вплив на її стабільність та соціально-економічні досягнення.

Підприємство є порівняно новим винаходом людства, що пов'язаний з удосконаленням організації задоволення економічних потреб осіб, їх груп та суспільства у цілому. Пізнання сутності підприємств, особливостей їх діяльності, досвіду становлення є творчим завданням і викликом для вчених з моменту зародження економічної науки. Теорія і практика підприємства розвивалися, взаємно доповнюючи і збагачуючи одне одного, що загалом, призвело до прискорення економічного поступу цивілізації, розбудови суспільства

споживання, формування глобального економічного порядку у сучасному світі. Отже, майже п'ятдесят років відбувалось прогресування індивідуальних форм організації економіки від найпростіших сімейних підприємств до надскладних об'єднань фінансово-промислових груп. Це сприяло зростанню господарського різноманіття, поширенню досвіду вдалої економічної практики, започаткуванню життєвих стилів, якісного (культурного) і кількісного (зростання ВВП) збагачення суспільств та людства загалом. Наряду з цим, експериментування щодо нових форм та змістів діяльності підприємств продовжуються, оскільки потенціал даного соціального утворення далеко не розкрито та не вичерпано [26].

За даних умов виникає необхідність перегляду існуючих поглядів щодо теоретичного підґрунтя поняття підприємства та його сутнісних ознак, що базується на принципах використання міждисциплінарного та системного підходів для визначення закономірностей існування підприємств, дослідження їх як складної системи з сукупністю зовнішніх та внутрішніх елементів та взаємозв'язків, зміни цільових орієнтирів функціонування в умовах переходу до нових способів економічної організації суспільства та нелінійності економічного середовища.

Аналіз літературних джерел свідчить, про тривалу історію дефініції підприємство та формування її відмінних рис наряду з іншими цілісними структурними утвореннями. Проте перші цікаві факти, що пов'язані з виникненням підприємства та особливостями його функціонування, виникли із зародженням мікроекономіки – науки, яка побудована на дуальності співіснування виробників та споживачів. В рамках даної науки зроблено спробу з'ясувати основні аспекти взаємодії між суб'єктами ринкових відносин. Доведено, що підприємство має вплив на формування ціни продукту через витрати виробництва та досягнення цільової мети його функціонування – отримання прибутку. В результаті виникли та отримали подальший розвиток такі економічні здобутки як теорія фірми, теорія ринкових структур, теорія факторів виробництва, теорія попиту та пропозиції, а також закон спадаючої та зростаючої віддачі А. Маршалла, виробнича функція П. Дугласа, значний внесок у впровадження та вдосконалення якої зробили В. Парето, Дж. Гікс,

П. Самуельсон, К. Ерроу, Х. Ченері, Б. Мінхас та Р. Солоу [381, 393, 394]. Однак, незважаючи на чисельні досягнення неокласиків щодо дослідження сутності та особливостей функціонування підприємств в умовах формування ринкових відносин, багато аспектів залишились невизначеними та викликають значний науковий інтерес.

Наступну спробу дослідження сутності підприємства зроблено в рамках неінституціоналізму та статті Р. Коуза «Природа фірми», яку було опубліковано у 1937 році. В процесі аналізу горизонтальної та вертикальної інтеграції американських підприємств, автор дійшов висновку щодо існування взаємозв'язку між ціновим механізмом та витратами, що пізніше отримали відому назву трансакційних витрат підприємства. За думкою Р. Коуза «наявність трансакційних витрат призводить до виникнення фірми, в якій розподіл виробничих ресурсів відбувається внаслідок адміністративних рішень» [166]. Його однодумці та відомі науковці О. Вільямсон, С. Ченг, Д. Нортон довели важливість підприємства в економіці та впровадили специфічний апарат неінституціоналізму. Результатом ідеї існування трансакційних витрат стала розробка таких теорій як теорія трансакційної економіки, яка набула значної популяризації наприкінці ХХ сторіччя, теорія прав власності, теорія економічних організацій.

Доволі цікавим в межах даних наукових досліджень є здобутки Г. Саймона, який висунув ідею щодо зміни цільової функції підприємств з максимізації прибутку до отримання прийнятного результату – забезпечення достатнього обсягу виробництва та реалізації продукції, утримання частки ринку, а також можливості досягнення довгострокової рівноваги за умов складності та швидкої зміни зовнішнього середовища [258]. Погоджуємося з думкою, що популярність неінституціоналізму серед науковців країн, що розвиваються та країн з перехідною економікою, можна пояснити високим рівнем його пояснювальної та прогностичної здатності, а також значними можливостями щодо моделювання існуючого економічного середовища [26].

У контексті наукового осмислення сутності підприємства сучасною наукою існують різні напрями досліджень, що визначають сутність

даного поняття крізь призму існуючих господарських відносин та видів діяльності підприємства, його класифікаційних ознак, функцій та цілей створення. Слід зазначити, що українські науковці зосереджують увагу переважно на вивченні прикладних аспектів функціонування підприємств, які включають інноваційний розвиток підприємств, розробку стратегій управління їх інвестиційною діяльністю, формування та розвиток сукупного економічного потенціалу, механізми забезпечення конкурентоспроможності підприємства на локальному та світовому рівні, питання антикризового менеджменту тощо.

Аналіз запропонованих підходів до тлумачення поняття підприємства дозволяє узагальнити їх у правовий та економічний наукові напрями відповідно до різних галузей знань, результати досліджень яких є самостійними та неспівставними. Це зумовлено недосконалістю єдиного теоретичного простору щодо дослідження особливостей функціонування підприємств та недостатньою взаємодією сучасних дослідників.

Правовий підхід є базовим й найбільш розповсюдженим та зосереджений на прагматичних аспектах функціонування підприємства з юридичної точки зору. В Україні налічується значна кількість нормативно-законодавчих документів, які регламентують діяльність підприємств. Слід зазначити, що сучасна трактовка підприємства в нормативно-правових актах у переважній більшості є ідентичною до радянського законодавства з незначними змінами та доповненнями. Так, основні засади господарювання в Україні визначаються Господарським кодексом (надалі ГКУ), який регулює господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між підприємствами як суб'єктами господарювання. Отже, відповідно до ст. 62 ГКУ, підприємство – це самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торгівельної та іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому законодавством [66]. Дане

визначення конкретизує види господарської діяльності підприємства та акцентує увагу на тому, що воно є самостійним суб'єктом господарювання, який задовольняє суспільні потреби в продукції, товарах та послугах у поєднанні із задоволенням особистих інтересів.

Господарський кодекс України було прийнято у 2003 році. При цьому втратив чинність Закон України «Про підприємства в Україні», відповідно до якого підприємство було визначено як самостійний господарюючий статутний суб'єкт, який має права юридичної особи та здійснює виробничу, науково-дослідну і комерційну діяльність з метою одержання відповідного прибутку (доходу). Отже, правовий підхід передбачає розуміння підприємства як суб'єкта господарювання, який здійснює певні види економічної діяльності.

Економічний підхід до визначення феномену підприємства має тісний взаємозв'язок з правовим розумінням цього поняття. Виходячи з доктрини господарського права, радянська економічна наука виділила основні сутнісні ознаки підприємства, а саме організаційно-адміністративну відокремленість, фінансово-економічну самостійність та виробничо-технічну єдність. Слід зазначити, що кожна з цих ознак є доволі ваговою та самостійною, що породжує парадигмальну неконкретність визначення поняття підприємства та конкретизацію основної мети його функціонування. Це пов'язано з відсутністю у радянських підприємств власних інтересів та цілей функціонування, які визначалися виключно на державному рівні. Отже основним призначенням підприємства було виконання поставлених державою планів та завдань.

Перехід до ринкової моделі економічних відносин зумовив швидкий та інтенсивний розвиток досліджень економічної сутності поняття підприємства. У центрі наукової уваги формуються уявлення про підприємство як організаційно відокремлену та економічно самостійну ланку фінансової системи, що має необхідні засоби виробництва та здійснює свою господарську діяльність з вироблення продукції, виконання робіт та надання послуг з метою одержання прибутку.

Сутнісні ознаки підприємства формуються на основі вільного ринкового вибору та орієнтованістю на постійний та цілеспрямований пошук найефективніших способів отримання прибутку за рахунок вироблення та продажу суспільно необхідного продукту, підвищення власної ефективності та оптимізації бізнес-процесів шляхом раціонального використання наявних ресурсів, налагодження внутрішніх і зовнішніх комунікацій та розвитку адаптаційних можливостей. З огляду на це у якості головної мети функціонування підприємства розглядається не тільки його прибуткова діяльність як кількісний показник, а й досягнення таких управлінських цілей як рівень якості, інноваційності та конкурентоспроможності продукції, збільшення ринкової вартості, формування гнучкого ресурсного потенціалу, досягнення економічної стійкості. Це дозволило сучасним підприємствам забезпечити власну адаптивність до змін динамічного та агресивного економічного середовища та сформуванню стратегічний вектор стійкого функціонування.

Отже, можна відмітити зворотну залежність між діалектикою досліджень підприємства з позицій правового та економічного підходів. За радянських часів правовий підхід мав домінуюче значення, у той час як економічний підхід, зважаючи на ідеологію та економічну модель СРСР, не потребував інтенсивного розвитку. За часів незалежності України відбувається зміна економічної моделі в країні, що зумовило швидкий та динамічний розвиток економічних досліджень. Саме світовий перехід до ринкової моделі економіки сформував економічну сутність поняття підприємства, що стало результатом структурних змін у напрямках наукової уваги до даної категорії в Україні [220].

Розвиток сучасних підприємств є безупинним процесом, який відбувається за штучно встановленою або природною програмою зміни станів підприємства, кожен з яких є якісно іншим за попередній, через що у підприємства як у більш складної системи виникають, розвиваються та можуть бути реалізовані нові можливості, властивості, якості та характерні риси. Це сприяє здатності підприємства виконувати нові функції, вирішувати принципово інші завдання та прагнути до нових

стратегічних цілей, що змінює позиціонування підприємства в зовнішньому середовищі та здатність до протидії його негативним впливам [235].

Відповідно результатів досліджень Світового банку для сучасного етапу розвитку економіки України одним з основних чинників, що перешкоджають ефективному розвитку підприємств, є нестабільність та невизначеність економічного середовища. Невизначеність як відсутність кількісних даних щодо вірогідності настання несприятливого результату розвитку подій, викликана існуючою асиметричністю інформаційних потоків. Як результат темпи генерування нормативно-правової, технологічної, економічної та іншої інформації не відповідають темпам розвитку нових процесів та явищ у суспільстві, що викликає нові загрози у діяльності підприємств та значною мірою обмежує їх економічну свободу. До того ж системність реалізації світових криз національного та світового масштабів та відповідна модифікація умов функціонування економічних суб'єктів вимагають своєчасної адаптації підприємств до негативного впливу факторів мінливого економічного середовища та збереження параметрів їх стійкого розвитку. За даних тенденцій необхідною та логічною реакцією підприємства є прагнення до створення економічної безпеки як передумови захисту його економічних інтересів від зовнішніх ризиків, формування конкурентних переваг, якісних параметрів розвитку та досягнення інших цільових орієнтирів.

Актуалізація зазначених питань зумовила формування та розвиток нового наукового напрямку – економічної безпекології, предметом якої є збір, систематизація, узагальнення та критичний аналіз об'єктивних знань щодо економічної безпеки об'єкта, які дозволяють розкрити її сутність, проаналізувати форми прояву та причинно-наслідкові зв'язки, виявити екзогенні та ендогенні фактори впливу, а також розробити методику її оцінювання та систему забезпечення. За думкою професора Г.В. Козаченко: «За своєю побудовою безпекологія є вченням, комплексом взаємопов'язаних ідей, внутрішньо диференційованою, але цілісною системою знань, у якій одні елементи залежать від інших, а початковий базис становить сукупність тверджень, понять і категорій,

визначених за певними методологічними принципами і правилами. Безпекологія виступає формою синтетичного знання, у межах якої поняття, гіпотези і закони безпекознавства втрачають колишню автономність і стають елементами цілісної системи» [145].

Безпека як загальнонаукова категорія пройшла певні етапи своєї еволюції і протягом ХХ століття трансформувалась у царину досліджень економічної безпеки. Вертикаль таких досліджень пронизує всі рівні ієрархії – від глобального до індивідуального, хронологія формування якої вдало представлена у роботі професора О. М. Ляшенко: «У 40-50 рр. ХХ ст. теорія класичного реалізму стала підґрунтям парадигми національної безпеки, появи терміну «національні інтереси» та погляду на забезпечення безпеки держави шляхом захисту її національних інтересів. У 60-х рр. ХХ ст. науковці визнали, що окрім держав на міжнародній арені існують інші впливові суб'єкти, діяльність яких відіграє важливу роль у забезпеченні регіональної та міжнародної безпеки. Використання ідей марксизму у 70-х рр. ХХ ст. стало підґрунтям виникнення глобальної безпеки, забезпечення якої спиралося на експлуатацію слабких держав сильними шляхом контролю над корисними ресурсами. За часи соціального конструктивізму у 90-х рр. ХХ ст. з'явилася універсальна безпека. Її прихильники почали ставити питання про природу безпеки в світі, поглиблення досліджень у галузі безпеки та висунули ідеї про те, що думки громадян країни про безпеку можуть не збігатися з думками державотворців [189].

У сучасних умовах економічна безпека викликає значний інтерес видатних вчених та науковців, які активно впроваджують новітні наукові результати за даним напрямком у різні сфери підприємницької діяльності. Передумовою цього стала масштабна світова економічна криза 30-х років ХХ століття і необхідність адаптації до нових ризикових ситуацій. Проте перші наукові публікації в світі, що стосуються економічної безпеки датуються серединою 70-х років ХХ століття, адже цей напрямок економічної науки розглядається як один із найважливіших складових національної безпеки держави. Саме у цей період західні науковці

теоретично і практично довели необхідність впровадження економічних методів з метою забезпечення національної безпеки.

Подальше детальне вивчення даної теми зумовило її розгляд через призму діяльності суб'єктів господарювання, адже вони є базовою складовою національної економіки, а результати їх функціонування мають значний вплив на рівень національної безпеки. Зважаючи на особливості їх діяльності та несприятливі умови господарювання, на перше місце виходить проблема пошуку і впровадження оптимальних методів діагностики, оцінювання та контролю стану поточних захисних функцій підприємств з метою побудови системи вихідної інформації для прийняття в подальшому відповідних управлінських рішень щодо стабілізації реальної ситуації [333].

Однак найбільший інтерес до цієї проблематики виник наприкінці 80-90 років. Саме в цей час з'являються перші розробки, в яких робляться спроби систематизувати існуючі окремі знання в даній сфері і надати їм вигляду єдиної теорії. Відтак, наука про економічну безпеку – це сукупність знань, що поєднують різні концепції економічної безпеки, її категоріальний апарат, методологію, а також цілі, технології та методи забезпечення.

Наразі наукові здобутки у галузі економічної безпеки є багаточисельними, доволі вагомими та свідчать про значний науковий інтерес до даної проблематики. Це пов'язано, по-перше, з теоретичним аспектом – наразі формується нова наука про економічну безпеку та значна частина досліджень пов'язана саме з науковим становленням, а по-друге, з прагматичним аспектом – існування глобальних та локальних економічних криз по всьому світу зумовили підсилення дослідницького інтересу до такого явища як економічна безпека держави в цілому та підприємства зокрема [220]. Як зазначає В. Геєць, «... забезпечення економічної безпеки – це гарантія незалежності країни, умови стабільності та ефективної життєдіяльності суспільства» [156].

Враховуючи вищевикладене, слід зазначити, що сучасні дослідження економічної безпеки є актуальним питанням як на глобальному, міжнародному, національному, регіональному рівнях, так і

на рівнях окремого підприємства. У цьому зв'язку у багатьох наукових працях формується ієрархічна декомпозиція економічної безпеки, що представлено на рис. 1.1.

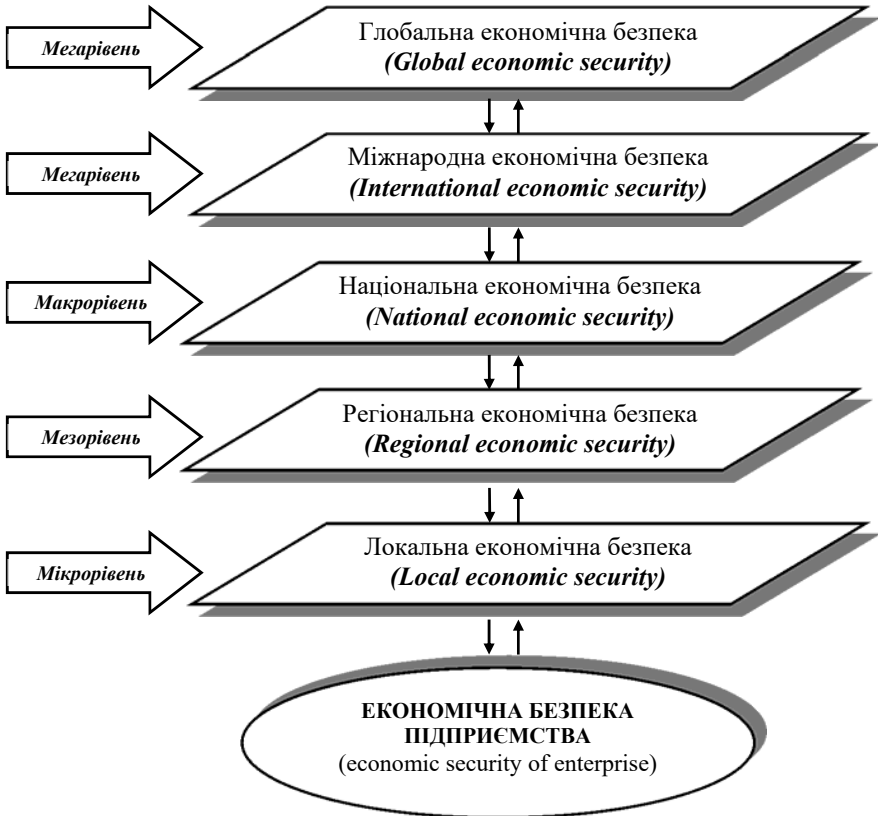

Рис. 1.1. Взаємозв'язок між ієрархічними рівнями економічної безпеки

Кожен вищий рівень системи управління економічною безпекою держави має формувати сприятливі засади та передумови забезпечення захищеності компонент і функціональних складників об'єкта економічної безпеки нижчого рівня [59]. Безперечно, проблема забезпечення

економічної безпеки держави та регіонів характеризується найвищим рівнем пріоритетності та складності категорії, великою кількістю функціональних елементів та чинників, які її визначають та має пряму залежність з існуючим рівнем економічної безпеки підприємств. Вважаємо, що усвідомлення місця економічної безпеки підприємства як компоненти у ієрархічній структурі економічної безпеки є необхідним для подальшого вивчення економічної сутності даної категорії.

Однією з головних тенденцій розвитку суспільства та світової економіки є економічна глобалізація – явище, що зруйнувало існуючі уявлення "про простір і час, про систему координат, відповідно до якої ми організували реальність" [20]. За своєю суттю сьогодні глобалізація є досить важливим викликом економічній безпеці будь-якої країни, яка певною мірою інтегрована в економічний простір – адже вона порушує економічні кордони та робить національну економіку більш відкритою до негативних тенденцій сучасності. Відповідно, якщо країна не має дієвого механізму протидії негативному впливу процесів, що відбуваються у мінливому та взаємопов'язаному економічному просторі, вона стає вразливою до загроз глобалізаційного світу. Отже, національна економіка стає менш внутрішньо керованою та більш залежною від таких структурних центрів глобалізації як Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Світова організація торгівлі та інші світові фінансово-економічні організації. За даних умов низькій рівень економічної безпеки національної економіки призводить до зміни розвитку економічних процесів внаслідок порушення стабільності розвитку у будь-якому центрі глобалізації. Відповідно зменшується рівень ВВП, ефективність розвитку фінансового та реального секторів економіки, купівельна спроможність населення та соціально-економічне благополуччя країни в цілому.

Отже, економічна глобалізація є об'єктивним етапом розвитку світової економіки, має як позитивні, так і негативні наслідки у світовому масштабі, які у сукупності формують джерело загрози для безпеки рівноваги економічних систем. У цьому зв'язку дослідження сучасних парадигм економічної глобалізації та її впливу на економічну безпеку

національного, регіонального та локального рівнів набувають особливо актуального значення, що спричиняє доцільність введення у науковий обіг категорії глобальної економічної безпеки як невід'ємної компоненти ієрархічної структури економічної безпеки.

Слід зазначити, що найбільш розповсюдженими трактуваннями глобальної економічної безпеки є такі, що передбачають процеси формування та функціонування системи світових господарських зв'язків, світової економічної системи, ефективну взаємодію економічних блоків та національних економік. Процес економічної глобалізації передбачає створення нових можливостей для економічного розвитку й водночас сприяє загостренню старих та формуванню нових суперечностей у світовій економіці, які можна трактувати як глобальні загрози людству. Отже, з огляду на вищевикладене, глобальну економічну безпеку можна визначити як невід'ємну складову глобальної безпеки мегаекономічних систем, необхідною умовою якої є економічна безпека всередині макро-, мезо- та мікроекономічних систем кожної з держав глобальної інтеграційної світової структури. Як зазначає О. А. Сороківська «глобальна безпека являє собою такі умови співіснування інституціональних структур, за яких кожен член світової спільноти має можливість вільно обирати і здійснювати свою стратегію розвитку відповідно до принципів глобалізації» [272, с.58].

Сучасна інтелектуальна глобальна економіка характеризується комплексною механізацією, автоматизацією, інформатизацією та електронізацією майже всіх бізнес-процесів. Але поряд з такими позитивними характеристиками, які дозволяють значно підвищити інтенсивність виробництва, сучасне світове економічне співтовариство зіткнулось зі значними проблемами, які загрожують зниженням глобальної економічної безпеки. Серед них можна виділити ключові: економічне відставання країн, що розвиваються; економічні проблеми країн, що переходять від командно-адміністративної системи господарювання до ринкової; наближення продовольчої кризи; радіаційне зараження; значна залежність деяких країн від імпорту традиційних енергоносіїв; низький рівень використання альтернативних

енергоносіїв; направлення значних фінансових ресурсів на запобігання війні та багато інших.

Вищезазначені тенденції мають безпосередній вплив на забезпечення міжнародної економічної безпеки як складової глобальної безпеки, що передбачає наявність комплексу міжнародних умов співіснування держав, відповідно до яких кожна країна має можливість вільно обирати та реалізовувати свою стратегію розвитку на основі взаємовигідної співпраці та без навмисного завдання збитку її економічним інтересам з боку інших держав.

Дестабілізуючими факторами зниження рівня міжнародної економічної безпеки можуть бути порушення стабільності міжнародної торгівлі, обмеження доступу деяких країн до стратегічних ресурсів шляхом їх удорожчання або під впливом політичних факторів, навмисне створення перешкод при обміні новими актуальними технологіями, створення сприятливих умов деякими країнами для міграції висококваліфікованих кадрів з інших країн тощо [267].

Відомо, що офіційним термін «міжнародна економічна безпека» став у 1985 році, коли на 40-й сесії Генеральної Асамблеї ООН була прийнята резолюція «Міжнародна економічна безпека». Саме в цій резолюції визначено, що необхідно сприяти забезпеченню міжнародної економічної безпеки з метою соціально-економічного розвитку і прогресу кожної країни. На 40-й сесії Генеральної Асамблеї ООН було зроблено наступний крок – прийнято Концепцію міжнародної економічної безпеки. Цю подію можна вважати знаковою не лише з точки зору започаткування офіційного розгляду питань економічної безпеки, а й із точки зору активного поширення проблематики цих питань у різні сфери діяльності та на шаблі ієрархій видів безпеки [189].

Активізація процесів глобалізації та інтернаціоналізації виробництва сприяє посиленню взаємозв'язку між міжнародною та національною економічною безпекою. Варто зазначити, що найбільш розповсюдженою точкою зору щодо визначення національної економічної безпеки є її ототожнення з відповідним станом економіки. В цьому аспекті автори підкреслюють, що економічна безпека держави –

це стан економічної системи, який характеризується стійкістю по відношенню до впливу внутрішніх та зовнішніх змін, що загрожують суспільству або при якому забезпечується усунення чи нейтралізація загроз її докорінним національно-державним інтересам та самому існуванню [209]. Також при дослідженні дефініції економічної безпеки на державному рівні у різних трактуваннях акцентується увага на таких її суттєвих компонентах як економічна незалежність, стабільність національної економіки, здатність до економічного саморозвитку, високий рівень самодостатності економіки та економічне зростання.

Варто зазначити, що при визначенні пріоритетів економічної безпеки країни важливо враховувати загальнонаціональні пріоритети, головними серед яких на сучасному етапі розвитку країни є укріплення економічних засад державності та захист національних економічних інтересів, впровадження системних реформ, реалізація інноваційної моделі розвитку економіки та підтримка її конкурентоздатності, стабілізація виробництва і забезпечення стійкого економічного зростання.

В Україні проблема економічної безпеки вперше розглядалася на законодавчому рівні після розпаду СРСР з появою нових незалежних держав, які в 90-х рр. ХХ століття були неспроможні захищати свої національні інтереси. Важливим правовим актом, в якому було започатковано політику у сфері забезпечення економічної безпеки держави, є Концепція національної безпеки України, що затверджена Верховною Радою України 16 січня 1997 року. В даному правовому документі було визначено сутність поняття «національна безпека», виявлено її об'єкти та принципи забезпечення, виділено пріоритетні національні інтереси країни, ідентифіковано основні загрози національній безпеці та обґрунтовано напрями державної політики національної безпеки України. У процесі розробки науково-теоретичних основ вирішення проблем національної безпеки, у тому числі економічної безпеки держави, 5 березня 1998 року було прийнято Закон України «Про Раду національної безпеки України», в якому визначено правові організації та діяльність Ради національної безпеки і оборони

України, її склад, структуру та функції. Наступним кроком було прийняття Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року, що містить основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності. Ґрунтовніше стратегічні цілі, завдання, механізми забезпечення життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави висвітлено у «Стратегії національної безпеки України» від 2 лютого 2007 року [241]. Цей нормативний документ втратив чинність у зв'язку з прийняттям Указу Президента України від 6 травня 2015 року про рішення Ради національної безпеки та оборони України «Про стратегію національної безпеки України», де зазначено, що ключовою умовою нової якості економічного зростання в Україні є забезпечення економічної безпеки. Це здійснюється шляхом реалізації таких основних заходів як деолігархізація, демонополізація і дерегуляція економіки, захист економічної конкуренції, спрощення й оптимізація системи оподаткування, формування сприятливого бізнес-клімату та умов для прискореного інноваційного розвитку, залучення іноземних інвестицій у ключові галузі економіки, підвищення стійкості національної економіки до негативних зовнішніх впливів тощо [321].

Узагальнений аналіз досвіду щодо розв'язання проблем економічної безпеки США, країн Центральної та Східної Європи, а також держав СНД свідчить, що найбільш розвинені держави світу будують власну стратегію забезпечення економічної безпеки на основі отримання економічних переваг шляхом значного впливу на інші країни. Для забезпечення глобального лідерства використовується весь комплекс політичних, військових, економічних і політичних важелів. Глобальні держави-лідери приділяють більшу увагу зовнішнім аспектам економічної безпеки. Досвід країн Центральної і Східної Європи базується на орієнтації процесу забезпечення економічної безпеки через проведення радикальних економічних реформ, тісну інтеграцію у світові та європейські системи безпеки, приєднання до економічних і політичних союзів та організацій. Для країн – членів СНД характерне відокремлення

економічного складника серед сфер національної безпеки, підвищена увага приділяється внутрішнім чинникам економічних небезпек та їх чіткій систематизації за сферами національної безпеки [127].

Вагомою складовою національної безпеки є регіональна економічна безпека, адже нерівномірність регіонального розвитку та рівня життя населення створює передумови для соціального напруження в суспільстві, загрожує територіальній цілісності країни, стримує динаміку соціально-економічних показників, уповільнює ринкові перетворення та знижує їх ефективність. У зв'язку з цим державна регіональна політика повинна бути спрямована на створення умов для підвищення конкурентоспроможності регіонів як основи їх динамічного розвитку та усунення значних міжрегіональних диспропорцій. Тому зростає актуальність наукових досліджень у галузі економічної безпеки регіонів як складової економічної безпеки держави [92].

Найчастіше економічна безпека регіону розглядається в контексті впливу на національну економічну безпеку. При цьому термінологічно основою таких досліджень є стійкість та цілісність регіонального господарського механізму, регіональні програми економічного розвитку, комплексні міжрегіональні проекти, інструменти та методики регіонального вирівнювання та подолання депресивності регіонів [218]. Проте регіональний аспект економічної безпеки має власну спеціалізацію, оскільки за своїм економічним потенціалом та господарським призначенням кожен окремий регіон є унікальним та потребує індивідуальних методів управління. Економіка регіону не є монолітною, вона складається з секторів, від пропорцій та взаємопроникнення яких залежить кінцевий рівень ефективності забезпечення регіональної економічної безпеки [24].

Слід зазначити, що в умовах сьогодення особливого значення набувають можливості окремого регіону формувати економічну безпеку держави, залишаючись при цьому самостійно стійкою та прогресуючою територією, здатною ефективно нейтралізувати економічні загрози. Проте наразі загрозами економічній безпеці регіонів України є

недосконалість нормативно-правового законодавства, нестабільність інституційного середовища, високий рівень централізації влади, зростання економічної злочинності, низька професійна компетенція управлінських кадрів регіональних органів управління тощо.

Таким чином, існування регіональних диспропорцій має безпосередній вплив на забезпечення економічної безпеки на всіх інших рівнях та потребує безумовного врахування в процесі реалізації заходів регіонального управління. Це є основою для забезпечення економічної безпеки на мікрорівні, базовим елементом якого є підприємство. Адже за думкою професора Є. І. Овчаренко «...сутність та результативність процесів, що протікають на кожному окремому підприємстві, є квінтесенцією макроекономічних, макрополітичних та макросоціальних явищ і процесів у суспільстві. Змінюються епохи, технологічні та економічні уклади, політичні устрої, цільові орієнтири держави, відбуваються світові війни, світове суспільство поглинають глобалізаційні процеси, а проблематика призначення, створення та функціонування підприємств залишається однією з центральних у низці наук та наукових напрямів» [220]. Отже, враховуючи комплементарний характер взаємозв'язку між рівнями економічної безпеки на макро- мезо- та мікрорівнях, слід зазначити, що безумовною запорукою досягнення економічної безпеки на вищих рівнях ієрархії є її забезпечення у системах нижчого рівня. У зв'язку з цим першочерговий інтерес у межах даного дослідження представляє пізнання сутності економічної безпеки саме на рівні підприємства.

Українські дослідники звернулись до вивчення економічної безпеки підприємств на початку 90-х років, що пов'язано з набуттям незалежності та трансформаційними перетвореннями. Проте перші наукові розробки вітчизняних науковців, що присвячені проблемам забезпечення економічної безпеки підприємств почали з'являтися лише на початку 2000-х років та за перше десятиріччя XXI століття набрали значних обертів щодо теоретичного обґрунтування та прикладних розробок у даному напрямку. У наукових дослідженнях з позицій системного підходу здійснена спроба визначення сутності економічної

безпеки, побудови механізму її забезпечення та оцінювання досягнутого підприємством стану безпеки [273].

Окрім того, сучасні реалії діяльності підприємств в Україні свідчать про те, що забезпечення економічної безпеки на вітчизняних підприємствах поступово перетворюється з суто теоретичної на практичну проблему. Зараз власники та керівництво вітчизняних підприємств обговорюють вже не доцільність забезпечення економічної безпеки, а як саме її забезпечити – без масштабних структурних перебудов, які можуть суттєво вплинути на діяльність підприємства, та значних капіталовкладень, яких у вітчизняних підприємств просто немає [123].

На даний момент визначенню поняття економічної безпеки підприємства присвячено багато наукових публікацій. Проте, як зауважив Г. А. Атаманов, практично всі вони «страждають одним і тим же недоліком: у них відсутні більш-менш логічні та чіткі визначення досліджуваного феномену», тобто феномену економічної безпеки підприємства [14]. Більш того, як відзначили Г. В. Козаченко та Т. М. Адаменко, сьогодні спостерігається невідповідність постулатів і категорій теоретичних конструкцій економічної безпекології щодо забезпечення економічної безпеки підприємства реальній практиці безпекозабезпечувальної діяльності вітчизняних підприємств [147]. Безумовно, що кожне авторське трактування досліджуваної категорії відповідає цілям конкретного дослідження, проте наявність великої кількості підходів до визначення економічної безпеки підприємства не сприяє кращому розумінню сутності поняття.

Досить розповсюдженою є позиція авторів, що поняття безпеки неможливо дослідити без використання її протилежності – категорії небезпеки. Лише у дихотомії "безпека-небезпека" можна встановити онтологічні витоки безпеки та сформулювати гносеологічні засади безпекозабезпечувальної діяльності. Категорією, що пов'язує між собою стани безпеки та небезпеки, є поняття "загроза".

Аналіз різних тривалих наукових дискусій щодо визначень понять загроза та небезпека у процесі забезпечення економічної безпеки підприємства [43, 45, 65, 157, 202, 207, 221, 246, 252, 326, 363] дозволяє

дійти висновку про існування взаємозв'язку та взаємонаслідковості даних понять. Так, небезпекою можна вважати форму прояву загрози, що призводить до зміни параметрів функціонування підприємства та кінцевих результатів його діяльності. Внаслідок виникнення небезпеки має місце настання суб'єктивних або об'єктивних подій у різних сферах діяльності підприємства у зв'язку з появою загрози, що може призвести до позитивного чи негативного результату.

Відповідно, загроза за своєю суттю – це потенційна можливість отримання негативного економічного наслідку для підприємства, що виникає внаслідок існування небезпеки та виникнення ризиків під впливом дестабілізуючих чинників внутрішнього та зовнішнього середовища. Отже, від здатності підприємства оперативно та ефективно нейтралізувати можливі загрози буде залежати рівень його економічної безпеки та стійкість функціонування в умовах невизначеності. У зв'язку з цим, вважаємо, що економічну сутність досліджуваної категорії слід розглядати на основі класифікації існуючих загроз економічній безпеці підприємства та визначення характерних ознак її забезпечення в умовах сучасності.

Варто зазначити, що в економічній літературі приділено значну увагу сутності загроз економічній безпеці підприємства, актуальність яких полягає у систематизації значного масиву інформації щодо даної проблематики. Це призвело до створення низки авторських класифікацій загроз економічній безпеці підприємства, загальною рисою яких є виділення нових класифікаційних ознак. Так, найбільш розповсюдженими є систематизація загроз за сферою та джерелом виникнення, сферою діяльності підприємства, систематичністю прояву, можливістю виявлення та нейтралізації, тривалістю та характеру впливу, величиною збитків, ступенем керованості, структурними елементами економічної безпеки підприємства тощо. Враховуючи значні наукові доробки, слід зазначити, що в науковій літературі відсутній єдиний комплексний підхід до даної проблематики. Це можна пояснити тим, що будь-яка класифікаційна система – це суб'єктивний погляд автора на проблему класифікації загроз. До того ж, жодна класифікаційна система

не може набувати остаточного вигляду у зв'язку з швидкою періодичністю виникнення нових загроз. Нарешті, в класифікаційній системі неможливо повністю врахувати всі існуючі загрози або побудувати таку класифікаційну систему, в якій деякі загрози не повторювалися б в різних класифікаційних групах. Отже, є доцільним запропонувати авторську класифікацію загроз економічній безпеці підприємства, в якій обрано та представлено найбільш вагомні класифікаційні ознаки з огляду на теоретико-методологічні та концептуальні аспекти даного дослідження (рис.1.2).

Вважаємо, що пріоритетною класифікаційною ознакою є систематизація загроз економічній безпеці підприємства за місцем їх виникнення – зовнішнє та внутрішнє середовище. Так, зовнішні загрози можуть мати прямий або опосередкований (непрямий) вплив та є некерованими з боку підприємства. Внутрішні загрози варто поділити на об'єктивні (не завжди залежать від дій працівників підприємства) та суб'єктивні (безпосередньо залежать від дій працівників підприємства). При цьому, внутрішні загрози є керованими з боку підприємства, що сприяє їх вчасному виявленню та нейтралізації.

Також значну роль відіграє сфера виникнення загроз, кожна з яких є специфічною та відповідно може мати різний вплив на економічну безпеку підприємства за характером та ступенем впливу, систематичністю прояву, величиною збитків тощо. Нарешті, найбільш важливою класифікаційною ознакою є виділення загроз за функціональними підсистемами економічної безпеки підприємства, рівень безпеки кожної з яких має безпосередній істотний вплив на загальний інтегральний показник її забезпечення.

Отже, слід зазначити, що виникнення категорії економічної безпеки підприємства та зростаюча актуальність її сучасних досліджень пов'язана, насамперед, з існуванням великої кількості загроз, які необхідно враховувати у ході прийняття управлінських рішень. Адже саме від здатності суб'єкта господарювання вчасно адаптуватися до впливу даних загроз буде залежати ефективність його діяльності.

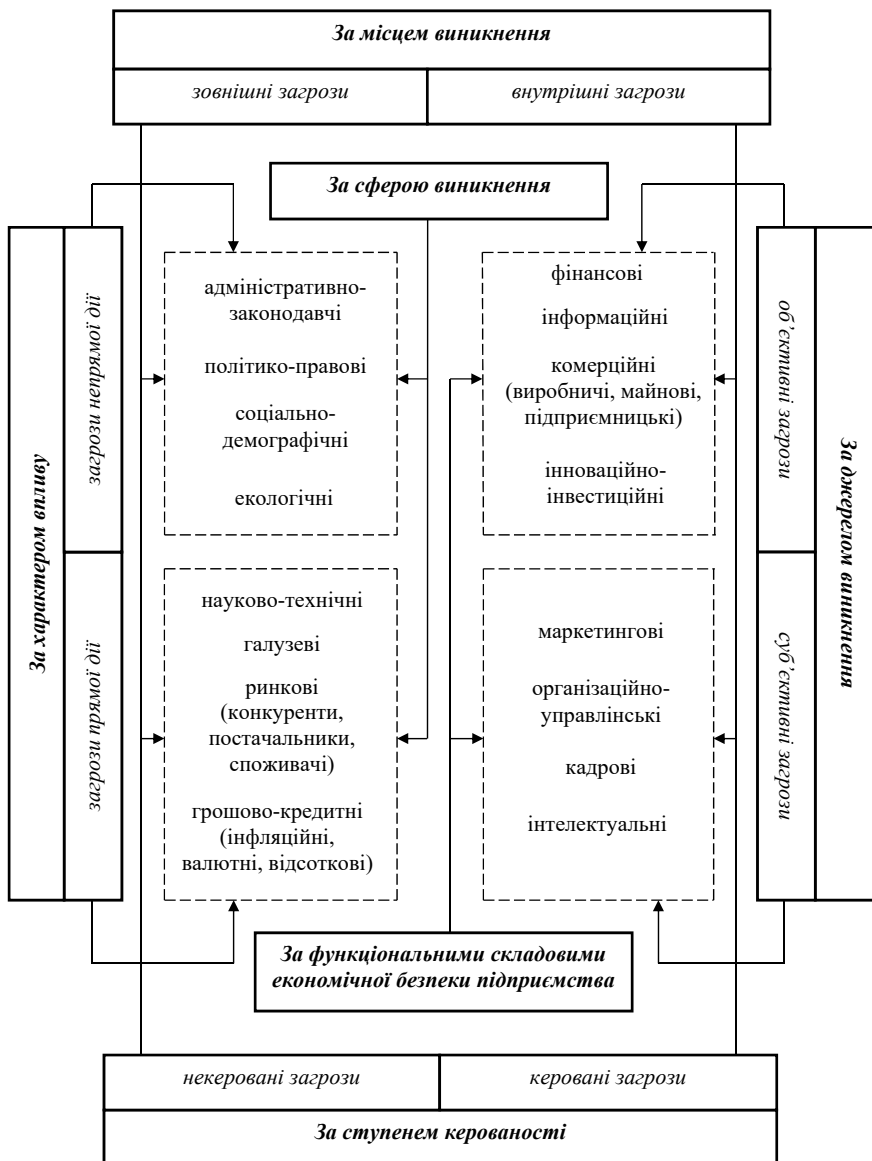

Рис. 1.2. Класифікація загроз економічній безпеці підприємства

Так, аналіз результатів різних наукових досліджень щодо сутності досліджуваної категорії, дозволив дійти висновку щодо існування певних ознак економічної безпеки підприємства, за умови наявності яких можна стверджувати про певний рівень її досягнення. Так, доцільно визначити наступні характерні ознаки економічної безпеки підприємства:

- економічна рівновага підприємства – передбачає забезпечення його збалансованого функціонування в умовах циклічного розвитку економіки та різних етапах життєвого циклу підприємства, що проявляється у збереженні оптимальної структури капіталу, забезпеченні виконання власних зобов'язань перед іншими економічними суб'єктами, забезпеченні фінансових інтересів та поставлених цілей в певному періоді часу;

- конкурентоздатність підприємства – проявляється у збереженні його конкурентних позицій в умовах посилення конкуренції та невизначеності економічного середовища, що забезпечує досягнення кількісних та якісних цільових орієнтирів підприємства;

- економічна свобода підприємства, що передбачає синтез економічної самостійності та відповідальності – стосовно економічної безпеки проявляється у можливості самостійного формування якісного ресурсного потенціалу підприємства та контролю за його раціональним використанням для досягнення поставленої мети в умовах нестабільного бізнес-середовища;

- економічний розвиток підприємства – відповідає можливостям розширеного відтворення основних бізнес-процесів, а саме інноваційна модернізація виробництва, здійснення інвестиційної діяльності, накопичення інтелектуального потенціалу, впровадження нових інформаційних технологій тощо;

- гармонійна взаємодія підприємства із зовнішнім середовищем – передбачає своєчасну адаптацію підприємства до факторів зовнішнього середовища, що є важко керованими та мають значний вплив на формування його внутрішньої рівноваги.

Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що на сучасному етапі розвитку економічна безпека набуває статусу складної

багаторівневої системи, оскільки вимагає захисту всіх її складових на різних ієрархічних рівнях – від глобального до окремих суб'єктів підприємницької діяльності. Безумовно, досягнення економічної безпеки на кожному окремому рівні є важливим та потребує постійних наукових досліджень на теоретико-методологічному та методичному рівнях. Проте, необхідною умовою досягнення глобальної, національної та регіональної безпеки є забезпечення економічної безпеки саме на рівні підприємства, економічна сутність якої полягає у забезпеченні умов для його ефективного функціонування та стратегічного розвитку в умовах впливу загроз різноманітного характеру. З огляду на це, досягнення цільових орієнтирів діяльності будь-якого підприємства та безпосередньо забезпечення його економічної безпеки буде залежати від результативності процесу своєчасної ідентифікації та оптимізації ризиків зовнішнього та внутрішнього середовища.

1.2. Генезис та еволюція економічної категорії «ризик»

Функціонування та розвиток сучасного економічного середовища здійснюється в умовах систематичної та перманентно зростаючої невизначеності ситуації. Це супроводжується ускладненням причинно-наслідкових та функціональних зв'язків між елементами ринкового механізму, ускладненням економічної реальності та виникненням загроз і негативних подій у діяльності суб'єктів господарювання. Існування таких тенденцій підтверджує, що проблема дослідження ризиків як феномену ринкової економіки набуває дедалі більшого суспільного значення. Саме тому одним з ключових напрямків сучасної економічної науки є вивчення генезису ризику, розробка та впровадження різноманітного інструментарію для підвищення процесу ефективності управління ризиками з метою їх нейтралізації та мінімізації.

Теоретичним та практичним дослідженням проблем невизначеності та ризику у контексті різних галузей економіки присвячено велику кількість наукових праць. Проте, незважаючи на масштабний обсяг

проведених досліджень, наявні наукові розробки не дають чіткого уявлення про природу ризиків та їх сутність в умовах мінливого економічного середовища. Це пояснюється складністю і багатоаспектністю цього поняття як явища, що має безліч предметних областей, недостатньо використовується в реальній економічній практиці та управлінській діяльності. У зв'язку з цим, актуальною задачею є вивчення категоріально-понятійного апарату ризику та його уточнення на підставі критичного аналізу існуючих систематизованих наукових підходів для з'ясування причин виникнення ризику, виділення його критеріальних ознак та обґрунтування дефініції ризику як економічної категорії.

Різноманітність сфер використання поняття ризику призвела до того, що його визначення за своїм змістом стало міждисциплінарним і безсистемним, оскільки представники різних наукових шкіл пропонували визначення ризику на основі особливостей певної наукової спрямованості.

Огляд наукових літературних джерел у сфері ризикології свідчить про давню етимологію категорії ризику, виникнення якої пов'язано з появою загроз в різних сферах суспільно-економічної та господарської діяльності. Ще за часів первинних державних утворень людина інтуїтивно намагалася захистити себе від різних випадковостей, зокрема, створюючи різного роду резерви та запаси на випадок непередбачуваних ситуацій. Отже, можна стверджувати, що економічний ризик виник з появою людини, якій довелося приймати рішення шляхом вибору одного з альтернативних варіантів.

Одна з перших спроб наукового визначення сутності та змісту поняття «ризик» була зроблена німецьким математиком Й. Н. Тетенсом у праці «Вступ до розрахунку життєвої ренти і право на її отримання» у XVIII ст. (1786 р.), який започаткував основи нового наукового напрямку – науки про ризики або ризикологію. Його праці щодо виміру ризику знайшли своє застосування у страхуванні життя, хоча підвалини основних завдань дослідження та групування ризиків були закладені в працях Д. Граунта, Я. Вітта, Е. Галлея ще у XVII ст. У теорії ризику переважає підхід, коли ризик ототожнюють з невизначеністю,

тобто мають на увазі, що ризик є випадковістю, і тому, коли людина приймає якесь рішення, вона відчуває невпевненість у його наслідках.

Проте перші достатньо обґрунтовані наукові підходи до вивчення проблем ризику окреслились лише у XIX столітті та першій половині XX століття в рамках розвитку класичної та неокласичної теорій підприємницького ризику, економічних шкіл кейнсіанства та неокейнсіанства тощо.

Засновники класичної теорії Дж. Міль та Н. У. Сеньйор розглядали ризик як математичне очікування втрат, що можуть виникнути в результаті реалізації обраного рішення, тобто ризик визначається як збитки, заподіяні реалізацією певного економічного рішення. Вони розрізняли в структурі підприємницького доходу відсоток як частку за вкладений капітал, заробітну плату підприємця і плату за ризик. При цьому винагорода за ризик розглядається як величина покриття середніх втрат, які мають вплив на розмір капіталу внаслідок існуючих загальних соціально-економічних умов або ризиковості конкретного виду підприємницької діяльності [199]. Таке трактування ризику характеризує його як ймовірність настання події, яка матиме виключно негативний вплив на об'єкт дослідження в ході здійснення прийнятого рішення.

У 20-30 рр. XX століття економісти А. Маршалл і А. Пігу розробили основи неокласичної теорії підприємницького ризику, які базуються на припущенні, що підприємець при здійсненні торговельних операцій керується критерієм величини можливих коливань очікуваного прибутку. В даному випадку ризик може визначатися як ймовірність отримання збитків (негативний результат), так і неочікуваного прибутку (позитивний результат). Відповідно до цієї теорії, поведінка економічного суб'єкта обумовлена концепцією граничної корисності, тобто підприємець обирає той варіант, у якому коливання очікуваного прибутку менше. Вчені розглядали ризик як ймовірність відхилення від поставлених цілей [192, 234]. Отже з неокласичної теорії ризику виходить: гарантований прибуток має більшу цінність, чим очікуваний прибуток такого ж розміру, але пов'язаний з можливими коливаннями.

На відміну від неокласиків Дж. М. Кейнс обґрунтував поняття «схильність до ризику» як специфічну властивість підприємця, поняття «добровільний» та «вимушений ризик» [131]. Відомий економіст висунув ідею про те, що у вартість товару мають входити можливі витрати, викликані непередбачуваними обставинами. Він же виокремив три основні види ризиків, які доцільно враховувати в економічному житті, а саме ризик підприємця (позичальника), ризик кредитора (ухиляння боржника від сплати боргу), ризик зменшення вартості грошової одиниці (ризик інфляції).

Значно розвинув та доповнив дослідження у цьому напрямі Ф. Найт. Він уперше висловив думку про ризик як про кількісну міру вартості. У праці «Поняття ризику та невизначеність», вчений розробив концепцію, згідно якої отримання великих прибутків від ризикованих угод – це винагорода за той ризик, що не піддається вимірюванню та прогнозуванню. Розвиваючи погляди А. Тюнена, він зробив спробу знайти зв'язок між категоріями ризик та невизначеність із погляду можливості їх кількісної оцінки. В концепції Ф. Найта було запропоновано розмежування понять ризику та невизначеності, згідно якого ризик – це вимірювана невизначеність. В основу розрахунку ризику (невизначеності, що піддається розрахунку) науковець поклав ймовірність настання будь-якої події та запропонував визначати показник ймовірності. Залежно від ступеня точності розрахованого значення настання випадкової події Ф. Найт розрізнив три види ймовірності: математична (апріорна), статистична (апостеріорна) та експертні оцінки [385].

В подальшому Р. Ланглоа запропонував розділити невизначеність за Ф. Найтом на два типи: параметричну і структурну, що має значення в дослідженні інституційних трансформацій [386, р. 228]. Однак, за думкою В. Г. Лопатовського, ця концепція, незважаючи на всю свою прогресивність, має кілька суперечливих моментів. Зокрема, вона пропагує зниження доходів внаслідок появи нової або поповнення існуючої інформації у суб'єкта підприємницької діяльності про ризиковану угоду і, відповідно, внаслідок збільшення його можливості

уникнути або знизити рівень ризиків, що є хибним твердженням. Збільшення інформації про ризиковану угоду лише дозволить знизити її ризикованість шляхом застосування певних методів, не зменшуючи при цьому потенційно отриманий прибуток [181].

Подальший розвиток теорії ризику здійснили у своїх працях американські вчені Дж. Нейман та О. Моргенштейн, які обґрунтували взаємозв'язок понять невизначеність і ризик та запропонували ймовірностно-математичне трактування ризику. Угорські економісти Т. Бачкаї та Д. Мессен у роботі «Господарський ризик і методи його вимірювання» зазначили, що суть ризику зводиться до можливості відхилення від мети, заради якої приймалось рішення [19].

Підсумовуючи погляди відомих класиків на визначення категорії ризику, слід зазначити, що представники класичної школи ототожнюють ризик з негативним результатом. На відміну від них представники неокласичної школи не виключали можливості позитивного впливу фактора ризику на результати діяльності. Принциповим доопрацюванням теорії ризику стала ідея мотивації поведінки суб'єктів господарювання, які керуються в процесі економічної діяльності збільшенням очікуваного доходу та зниженням рівня ризику.

Поштовхом для наступних досліджень у сфері ризиків послужив стрімкий розвиток науково-технічного прогресу після закінчення другої світової війни. Сучасну теорію ризику запропонували відомі американські економісти Г. Марковіц та У. Шарп. Вони запропонували власні теорії ризику щодо управління інвестиціями, які є основною складовою капіталу великих корпорацій, що стали активно виникати та розвиватись у країнах капіталізму [341]. Провідною думкою Г. Марковіца, узагальненою у його роботі «Вибір портфелю. Ефективна диверсифікація інвестицій» [388], стало виділення двох основних цілей, які ставлять перед собою учасники фондового ринку: зростання рівня майбутнього доходу та зменшення рівня ризику, що супроводжує отримання даного доходу. На його думку, ці дві цілі можна ефективно поєднати за допомогою формування оптимального інвестиційного портфеля для певного фінансового ринку в єдиному варіанті.

Американський економіст Д. Р. Тобін узагальнив цю задачу, довівши, що оптимальною є структура портфеля, до якої залучені також безризикові цінні папери (короткострокові державні векселі) і котра не залежить від схильності інвестора до ризику. Г. Марковіц запропонував вважати показником рівня ризику відхилення очікуваного значення випадкової величини (прибутку) від її середнього значення (варіації) і стандартного відхилення. В. Шарп поглибив дослідження і розробив свою модель ціноутворення на ринку цінних паперів відому як CAPM. Важливим внеском В. Шарпа був поділ ризику на дві складові: системний ризик, як наслідок загальноекономічних процесів і специфічний, як результат господарської діяльності окремого підприємства.

В країнах з плановою економікою проблема дослідження ризиків та їх впливу на процес господарювання підприємств практично не розвивалась ні на теоретичному, ні на практичному рівнях. Щоправда, на початку функціонування СРСР – у 20-х роках ХХ століття були здійснені спроби легалізувати ризик як економічне поняття. На рівні Раднаркому було ухвалено ряд нормативних документів, в яких згадувався виробничо-господарський ризик. Радянські вчені відстоювали позицію, що управління економікою в цілому та підприємством, зокрема, повинне включати управління ризиками. Однак, можливість покривати збитки за результатами діяльності більшості галузей народного господарства за рахунок високорентабельних галузей (наприклад, видобуток та експорт корисних копалин), дозволяли державі компенсувати негативний вплив ризиків. Разом з тим, керівництво більшості підприємств за часів командно-адміністративної системи господарювання не поспішало здобути конкурентні переваги за рахунок впровадження у виробництво досягнень науково-технічного прогресу, що мало б допомогти їм зменшити величину ризиків в процесі подальшої діяльності. Це пов'язано з небажанням суб'єктів господарювання впроваджувати у виробництво досягнення науково-технічного прогресу, оскільки отримані позитивні результати від цього процесу все одно будуть вилучені на користь держави для дотацій збитковим підприємствам.

Такий розвиток подій знайшов своє відображення у негативному ставленні керівників підприємств до ризикованих угод, що знизило необхідність досліджень науковців у цій області економічних знань. Як наслідок, у кінці 30-х років минулого століття поняття «ризик» було оголошено виключно явищем капіталістичного способу господарювання, тоді як «в економіці соціалістичного типу в силу її планового характеру господарські ризики мають тенденцію до відмирання» [19].

Злам у поглядах на ризик у колишньому Радянському Союзі стався лише наприкінці 80-х років ХХ століття у результаті розвитку нових форм власності та зародження нових відносин між суб'єктами господарювання. Значний розвиток науки і техніки викликав створення складних технологічних систем, а також багаточисельних зв'язків між ними, успішна робота яких потребувала нових підходів у сфері захисту їх інтересів на ринках, як усередині країни, так і за її межами. Держава виявилась не в змозі контролювати усі можливі несприятливі чинники, що виникали при їх функціонуванні. Внаслідок цього динамічно стала розвиватись концепція безпеки бізнесу на основі дослідження та врахування негативного впливу ризиків на діяльність господарюючих суб'єктів [181,182].

Звернення до наукових досліджень сучасності дозволяє констатувати, що категорія ризику досліджується як складне явище, що має багато причин та джерел виникнення. У цьому зв'язку у вітчизняній та зарубіжній літературі існує багато тлумачень сутності ризику та його трактування з різних позицій. Проте основна різниця підходів полягає у співвідношенні категорій об'єктивності та суб'єктивності у понятті «ризик». У цьому зв'язку можна виділити три точки зору, які визнають або суто об'єктивну, або суто суб'єктивну, або об'єктивно-суб'єктивну природу ризику. При цьому, слід зазначити, що остання точка зору переважає. Розглянемо прояв кожної із запропонованих компонент.

Об'єктивна компонента полягає в існуванні невизначеності умов функціонування економічних систем, в яких здійснюється фінансово-економічна діяльність суб'єктів господарювання. Це породжує невизначеність показників (індикаторів), які оцінюють діяльність

економічних суб'єктів та зовнішнього середовища та значення яких не можна спрогнозувати з необхідною точністю. При цьому за різними класифікаціями, які враховують специфіку різних видів ризиків, наводиться велика кількість конкретних причин виникнення такої невизначеності та відповідних ризиків, до основних з яких можна віднести спонтанність природних процесів та явищ, стохастичність та нелінійність перебігу більшості соціально-економічних та технологічних процесів, ймовірнісний характер науково-технічного прогресу, асиметричність та перманентна мінливість інформації, нестабільність економічної кон'юнктури, обмеженість різноманітних ресурсів при прийнятті та реалізації управлінських рішень, вплив дестабілізуючих факторів політичного, соціального, культурного, екологічного та техногенного характеру на економічні процеси тощо [85].

Так, ряд науковців, таких як О. Л. Устенко, Е. Нікбахт, А. А. Гроппеллі, О. Б. Фінкельштейн, О. С. Пелих, В. В. Черкасов, І. І. Лукасевич [184, 216, 323, 338] розглядають «ризик» з точки зору об'єктивної природи його виникнення, що охоплює невизначеність результату та можливість настання негативних наслідків у випадку неуспішності економічної ситуації. Відомі економісти М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі, А. В. Шегда [196, 344] трактують ризик як рівень невизначеності у передбаченні результату. На думку А. Н. Асаул ризик має об'єктивну основу через нестабільність зовнішнього середовища і невизначеності його впливу на підприємця та являє собою ймовірність втрати частини своїх ресурсів, недоотримання доходів чи появи додаткових витрат і (або) неможливість отримання значної вигоди (доходу) в результаті здійснення певної цілеспрямованої діяльності [13]. Автори М. Г. Лапуста, Л. Г. Шаршукова трактують ризик як невизначеність майбутнього стану, внутрішньої ситуації та зовнішнього середовища, невпевненість у результаті [173]. З точки зору О. І. Ястремського та О. Г. Гриценко ризик – це невизначеність в отриманні доходу, розмір якого залежить від загального стану економіки [362]. Згідно досліджень І. Бланка, «об'єктивна природа прояву ризику залишається незмінною, незважаючи на залежність ряду параметрів

цього явища від суб'єктивних управлінських рішень» [28].

Суб'єктивна компонента передбачає активне дослідження суб'єктом особливостей власної діяльності, зовнішнього середовища та вибір рішення із наявних альтернатив. Тобто існує можливість кількісно та якісно визначати ступінь вірогідності настання певної події та відповідно передбачити можливий позитивний або негативний результат. Отже економічний суб'єкт завжди знаходиться в ситуації необхідності вибору певної альтернативи або відмови від неї у ході прийняття та реалізації управлінського рішення.

Наприклад, А. П. Альгін під ризиком розуміє діяльність суб'єктів господарського життя, пов'язану з невизначеністю в ситуації неминучого вибору, в процесі якої є можливість оцінити ймовірність досягнення бажаного результату, невдачі та відхилення від мети, що міститься в обраних альтернативах [2]. Автор І. Ю. Івченко зазначає, що ризик виникає за умов невизначеності ситуації, необхідності вибору альтернативних рішень та можливості оцінити ймовірність здійснення цих рішень [121]. За Б. А. Райзбергом: «Ризик – це небезпека потенційно можливої, ймовірної втрати ресурсів або недоотримання доходів у порівнянні з варіантом, розрахованим за раціонального використання ресурсів» [247]. Зокрема, Є. Є. Єгорова трактує ризик як ситуацію, що пов'язана з наявністю вибору з передбачуваних альтернатив шляхом оцінки ймовірності настання події, яка містить ризик, що призводить як до позитивних, так і негативних наслідків» [98]. За думкою Є. В. Серьогіна ризик – це діяльність суб'єктів господарювання, пов'язана з подоланням невизначеності в ситуації необхідного вибору, в процесі якого є можливість оцінити ймовірність досягнення бажаного результату, невдачі, відхилення від цілі у альтернативах вибору» [266]. Автор В. Б. Ременников визначає ризик як «потенційно існуючу ймовірність втрати ресурсів або недоотримання доходів, пов'язану з конкретною альтернативою управлінського рішення» [247].

Аналіз вищевикладеного, дозволяє дійти висновку, що доцільнішою є третя теорія, відповідно до якої ризик має об'єктивно-суб'єктивну природу виникнення. Тобто ризик, як об'єктивна категорія,

ставити певні межі для діяльності суб'єкта господарювання, який, у свою чергу, внаслідок своєчасно прийнятих адекватних рішень може впливати на ризик.

Зокрема науковці В. В. Вітлінський, М. Ю. Хохлов, В. В. Лук'янова, М. А. Дядюк [52, 97, 183] визначаючи ризик, вказують на чинники, внаслідок яких вони настають, та виділяють керовані і некеровані чинники, які впливають на ступінь ризику. На їх думку, ризик – це об'єктивно-суб'єктивна категорія у діяльності суб'єктів господарювання, що пов'язана з подоланням невизначеності та конфліктності в ситуації неминучого вибору. Вона відображає міру (ступінь) відхилення від цілей, від бажаного (очікуваного) результату, міру невдачі (збитків) з урахуванням впливу керованих і некерованих чинників, прямих та зворотних зв'язків стосовно об'єкта управління. Дане визначення крім невизначеності, неминучого вибору, небезпеки характеризує також такі важливі риси ризику, як конфлікт, вплив контрольованих і неконтрольованих чинників. На думку В. Г. Лопатовського ризик – це об'єктивно-суб'єктивна категорія, яка внаслідок впливу множини факторів характеризує багатоваріантність результатів діяльності суб'єкта господарювання або його бездіяльності, причому коли існує невпевненість у досягненні будь-якого конкретного варіанту [181, 182]. Автори В. М. Гранатуров та І. В. Литовченко трактують ризик як об'єктивно-суб'єктивну економічну категорію, яка характеризує невизначеність кінцевого результату діяльності внаслідок можливого впливу (дії) на нього ряду об'єктивних та/або суб'єктивних факторів, які не враховуються при його плануванні [67].

Таким чином, розглянувши різні підходи до визначення категорії ризик, слід зазначити, що автори акцентують увагу на різних характеристиках ризику, таких як природа, джерела та причини його виникнення, можливість кількісної та якісної оцінки, наслідки впливу та інші. Запропоновані визначення безумовно доповнюють один одного та дають загальне уявлення про категорію ризику. Отже, аналіз та узагальнення існуючих підходів, дозволили виділити критеріальні ознаки ризику як економічної категорії, до яких слід віднести:

– причиною виникнення ризику є невизначеність, яка характеризується існуванням нелінійно-динамічного характеру розвитку соціально-економічних процесів, що обумовлено прискоренням НТП, формування інформаційного суспільства, процесів глобалізації всіх сфер людської діяльності та призводить до певних особливостей прояву різноманітних ризиків в сучасних умовах господарювання;

– ризик супроводжується ймовірністю його виникнення, що характеризується частотою можливого настання випадкової події з непередбачуваним кінцевим результатом;

– ризику притаманна властивість альтернативності, яка передбачає необхідність вибору низки альтернативних рішень для нейтралізації або мінімізації негативних наслідків ризикованої події;

– ризик має економічну природу, оскільки проявляється на всіх етапах господарської діяльності суб'єктів незалежно від сфери та має пряму кореляцію з її позитивними та негативними фінансовими результатами;

– очікуваний рівень ризику може коливатися в певному діапазоні та його наслідком може бути отримання позитивного (прибутку) або негативного (збитку) кінцевого результату. Дуалізм ймовірності отримання збитків і вигід в результаті здійснення підприємницької діяльності описується другим законом діалектики, згідно якого ризик є єдністю і боротьбою протилежностей. Оскільки, по-перше, такі невід'ємні властивості підприємницької діяльності як ініціативність, самостійність та ризикованість покликані забезпечувати максимізацію прибутку і одержання позитивних результатів від підприємництва. По-друге, ризик, в контексті аналізу синергетичної парадигми, генерує виникнення точки біфуркації, що доводить не тільки іманентність ризику як властивості економіки, а й конструктивність його впливу на перспективний розвиток системи [343].

Підсумовуючи вищевикладене, можна запропонувати визначення ризику як економічної категорії, що характеризується ймовірністю виникнення непередбачуваних ситуацій під впливом об'єктивних та суб'єктивних факторів та передбачає необхідність вибору існуючих

альтернативних варіантів рішень економічними суб'єктами для отримання позитивних або негативних результатів діяльності.

В умовах розвитку економіки ринкового типу невизначеність є невід'ємною частиною умов ведення господарської діяльності та основою складних і важливих економічних явищ, адаптація до яких вимагає відповідної поведінки як окремих економічних суб'єктів, так і суспільства в цілому. У цьому зв'язку такі феномени як невизначеність та ризик відіграють більш вагомую роль в сучасному макро- та мікро-середовищі за рахунок загального зростання темпоральності економічного життя та збільшення можливостей прояву біфуркаційних процесів розвитку економічних систем. Отже, в умовах складності та динамічності навколишнього середовища стає актуальним питання вивчення та врахування ризиків, багатогранність яких обумовлена різноманітністю джерел їх виникнення – чинників, що зумовлюють невизначеність результатів діяльності економічних суб'єктів. Такі чинники можуть призвести до позитивних наслідків і є можливістю досягнення певного результату, а також їх дія може мати негативні наслідки та бути загрозою для досягнення поставленої мети.

Слід акцентувати, що за сучасних тенденцій особливого значення набувають саме дестабілізуючі чинники, які є одночасно основним об'єктом та процесом управління, а також мають значний вплив на фінансово-економічні результати діяльності суб'єктів господарювання. Так, за думкою професора В. М. Гранатурова до основних джерел виникнення ризику можна віднести спонтанність природних процесів та явищ, стохастичність та нелінійність перебігу більшості соціально-економічних та технологічних процесів, ймовірнісний характер науково-технічного прогресу, наявність протидіючих тенденцій та конфліктність інтересів, асиметричність та перманентна мінливість інформації про існуючі процеси та явища, обмеженість ресурсів для прийняття та реалізації управлінських рішень тощо [70]. У цьому зв'язку за останнє десятиліття спостерігається тенденція зростання глобальних ризиків, ризиків регіонального характеру, ризиків господарських структур та організацій. Щорічно з'являються нові загрози, нові виклики економіці,

бізнесу, що потребують безупинного пошуку можливостей пристосування до нових реалій та шляхів подолання ризикових ситуацій.

Ця тенденція була підтверджена аналітичними даними за результатами Всесвітнього економічного форуму у Давосі у 2017 році. Згідно з Global Risks Report 2017 [389] за оцінкою міжнародних експертів визначені найбільші глобальні ризики сучасності. До них віднесені природні ризики (зміни клімату та адаптації до них, природні катастрофи, втрата біорізноманіття та руйнування екосистеми), геополітичні ризики (великі терористичні акти, міждержавні конфлікти та нездатність управління ними), технологічні ризики (масштабні кібератаки, несприятливі наслідки технологічного прогресу, крах найважливіших інформаційних структур), соціальні ризики (відмова від урбанізованого планування, великомасштабна вимушена міграція, глибока соціальна нестабільність) та економічні ризики (фінансові кризи, розвиток фінансових пірамід, неефективна діяльність фінансових установ, некерована інфляція, стрибки цін та енергоносії, безробіття та неповна зайнятість) [317].

Наявність та розвиток зазначених ризиків дають підстави вважати, що спостерігається нелінійно динамічний характер еволюції світового соціально-економічного середовища, що обумовлює прояв двох тенденцій. З одного боку, резонансний взаємовплив процесів науково-технічного прогресу, формування інформаційного суспільства та глобалізації призводить до надзвичайно різкого прискорення всіх компонентів соціально-економічного розвитку суспільства. З іншого боку, цей резонанс обумовлює прояв надзвичайно високого рівня нестабільності та непередбачуваності фінансово-економічних ринків, несподіваних стрибків, незрозумілих змін в тенденціях економічних трендів, раптових падінь виробництва та важких фінансово-економічних криз.

У процесі вивчення сучасних світових тенденцій, безумовної уваги заслуговує глобалізація економіки – складний, багатогранний та багаторівневий (від окремих малих підприємств до національних економік) процес закономірних якісних перетворень світової економіки,

що відбуваються на основі усупільнення виробництва та поглиблення інтеграційних процесів у результаті безпрецедентного зростання і прискорення міжнародних переміщень товарів, послуг, капіталів, людських ресурсів, широкого розвитку новітніх інформаційних технологій, глобальних телекомунікаційних мереж, стандартизації законодавства тощо [337].

Слід зазначити, що тенденції розвитку світового ринку свідчать про необхідність та неминучість активізації участі кожної країни світу в сучасних процесах глобалізації та інтеграції у світове господарство, реалізація яких породжує виникнення та розповсюдження низки нових ризиків та загроз для світового економічного середовища. Однак, слід наголосити, що за допомогою глобалізації країни стають не тільки взаємозалежними з причин формування системи міжнародного інтегрованого виробництва, зростання обсягів світової торгівлі та потоків іноземних інвестицій, інтенсифікації руху технологічних нововведень, але й більш вразливими щодо негативного впливу світових господарських зв'язків.

Наряду з цим, світова практика доводить, що позитивні результати від глобалізації розподіляються досить нерівномірно між країнами та суб'єктами економічної діяльності. Це підтверджує аналіз даних *Globalization patterns in EU trade and investment* [378], відповідно до якого станом на 2017 рік понад три чверті (76,6%) від світового експорту товарів та послуг становить торгівля товарами, найбільша частка експорту товарів і послуг належить Європі (17,9%), провідну роль серед імпортного товарообороту займають США (16,8%), Європі належить близько 15 % світової торгівлі товарами, країни ЄС складають понад третину зовнішніх інвестиційних потоків світу (37%). Провідні місця у світі вже займають держави, які входять у "Велику сімку". Саме на їхню частку припадає не менше 12% усього населення планети і близько 60-70% світового ВВП. Вони грають вирішальну роль в таких відомих світових організаціях як МВФ і Світовий банк, СОТ і ОЕСО. Країни "Великої сімки" за тісної співпраці формують епіцентр глобалізаційних процесів – своєрідне ядро світової економіки. Отже, основним

негативним наслідком глобалізації є диспропорції у світовій економіці, тобто поглиблення нерівномірності розвитку країн світу. Слабка економічна політика ряду країн, що розвиваються, не дає змоги їм активно брати участь у світогосподарській діяльності, що позбавляє ці країни можливості скористатись перевагами інтеграції у світове господарство. Протекціонізм та замкнутість національних економік не тільки не здатні вирішити проблему, але й призводять до її загострення.

Враховуючи вищевикладене, погоджуємося, що в умовах глобалізації підвищуються взаємовплив і взаємозалежність світу, рівень формування сильних, складних, нелінійних позитивних і негативних взаємозворотних зв'язків між елементами економічних систем та підсистем будь-якого рівня. Фактори, що раніше просто фізично не могли впливати на певні процеси, в умовах підвищення взаємозалежності одержують таку можливість. Тому значно збільшується кількість факторів впливу, чутливість поведінки суб'єктів господарювання до внутрішніх і зовнішніх збурень будь-якої природи та відповідно зростає можливість прояву біфуркаційності (багатоваріантності) процесів розвитку [86]. Це, врешті решт, обумовлює необхідність здійснення фінансово-господарської діяльності економічних суб'єктів в умовах неминучого існування невизначеності та ризику [37, 85, 397]. За даних умов, виникає низка проблем техніко-технологічного, організаційного, управлінського та фінансово-економічного характеру, від рішення яких залежить успіх реформування економічних процесів у суспільстві та досягнення національного добробуту.

Слід зазначити, що вищезазначені світові тенденції мають вплив на динаміку зміни національних макроекономічних показників. Так, аналіз основних макроекономічних та прогнозних показників України за період 2013–2021 рр. свідчить, що такі показники як реальний ВВП, обсяг промислової продукції, обсяг роздрібної торгівлі мають нестабільні тенденції впродовж 5 останніх років (табл. 1.1). Отже, можемо констатувати, що за даних умов важливим є контроль граничних значень, при перевищенні яких нестабільність може переходити в іншу якісну характеристику, виступаючи при цьому вже як ознака кризи.

Таблиця 1.1

**Макроекономічні показники розвитку України
за період 2013–2021 рр.***

Показники \ Період	Період									
	2013	2014	2015	2016	2017	напря змін	2018	2019	2020	2021
Реальний ВВП, %	0	-6,6	-9,8	2,4	2,5	↑	3,2	3,1	3,3	4,0
Обсяг промислової продукції, %	-4,3	-10,1	-13,0	2,8	0,4	↓	3,0	3,5	4,3	4,8
Експорт товарів та послуг, %	-8,1	-14,2	-13,2	-1,8	3,5	↑	3,1	3,5	3,8	4,3
Імпорт товарів та послуг, %	-3,5	-22,1	-17,9	8,7	12,2	↑	5,5	5,0	4,5	6,0
Обсяг роздрібно ї торгівлі, млрд. грн	838,2	901,9	1018,7	1175,3	816,5	↓	-	-	-	-
Рівень безробіття, %	7,3	9,3	9,1	9,3	9,5	↑	9,3	9,0	8,9	8,7
Середньомісячна заробітна плата працівників, грн	3 282	3 480	4 195	5 183	7 104	↑	8800	10400	11850	13440
Індекс реальної заробітної плати, %	106,8	86,5	90,1	106,5	118,9	↑	-	-	-	-
Індекс цін виробників промислової продукції, %	99,9	117,1	136,0	120,5	126,4	↑	114,9	110,0	108,6	108,0
Індекс споживчих цін, %	99,8	112,1	148,7	113,9	114,4	↑	111,7	108,9	108,3	107,4

*складено автором на основі [227]

Відповідно даних Міністерства економічного розвитку і торгівлі за базовим сценарієм прогнозують ВВП України в 2018 році на рівні 3,2%, після чого буде незначне зниження в 2019 році до 3%. Проте станом на 2020 рік зростання ВВП прискориться до 3,8%, в 2021 році – 4,1%. Це дає можливість припустити, що в Україні спостерігається поступове економічне зростання, створення сприятливого інвестиційного клімату, збільшення обсягів виробництва та зовнішньої торгівлі. В результаті економічним суб'єктам буде надана можливість активного застосування існуючих механізмів управління та пошуку шляхів використання позитивних чинників розвитку [233].

Слід зазначити, що найважливішим структуроутворюючим елементом економіки кожного сучасного суспільства є підприємство, від успішного функціонування якого в значній мірі залежить рівень економічного зростання країни. На жаль, у процесі економічних реформ фундаментальна та багатогранна роль підприємства не була врахована у повній мірі, що призвело до важкого економічного становища багатьох підприємств. Тому на даний час важливим завданням є пошук шляхів сталого та ефективного розвитку підприємств, які дозволяють поєднати дотримання інтересів підприємств та урахування потреб, що висуваються суспільством [179].

Збільшення невизначеності висуває вимоги врахування умов ризиковості як невід'ємної складової підприємницької діяльності. Такі фактори як недостатня ефективність стратегічного управління підприємством, наявність недобросовісної конкуренції та відсутність дійових систем захисту від такої конкуренції, відсутність прозорої та ефективної системи державного регулювання економіки підприємства, зниження відтворення та експортно-імпортних можливостей підприємства із-за неефективної фіскальної та митної політики держави, відсутність мотивацій та стимулювання працівників щодо підвищення їх зацікавленості в ефективній реалізації стратегії зумовлюють невизначеність зовнішнього середовища і сприяють появі значної кількості ризиків та відповідно неефективного функціонування підприємств [187].

З огляду на вищезазначені світові економічні тенденції, слід наголосити, що українські підприємства мають формувати такі стратегічні орієнтири розвитку, які враховують особливості міжнародної економічної інфраструктури, іноземне конкурентне середовище та безумовно тенденції розвитку вітчизняної економіки. Все це потребує науково-теоретичного осмислення соціально-економічних процесів, що відбуваються у світі, формування нових підходів до розуміння та організації підприємницької діяльності в умовах систематичної та перманентно зростаючої невизначеності ситуації та мінливості бізнес-середовища. Наряду з цим, логічно стверджувати, що найважливішою

умовою успішної діяльності будь-якого підприємства є його взаємозв'язок із зовнішнім середовищем, яке приховує значну кількість потенційних ризиків та загроз, та відповідно, своєчасне врахування яких дозволить економічним суб'єктам нейтралізувати або мінімізувати їх негативний вплив на результати підприємницької діяльності.

Уявлення про значення зовнішнього оточення та необхідність врахування його впливу щодо діяльності підприємства з'явилася в управлінській думці наприкінці 50-х років ХХ століття. Це стало одним з найважливіших внесків системного підходу до науки управління. Визнання суттєвого впливу зовнішнього середовища змінило уявлення про підприємство: воно розглядається як цілісність, що складається із взаємопов'язаних частин, які пов'язані із зовнішнім середовищем. Відповідно до цього підприємство як відкрита система вимушено враховувати вплив все більшої кількості чинників зовнішнього середовища, дія яких набуває глобального характеру. Від цього буде залежати реалізація потенційних зовнішніх можливостей підприємства – освоєння нових ринків чи їх сегментів, розширення асортименту продукції, впровадження інноваційних технологій у виробничі процеси, вивчення конкурентного середовища, зниження торгових бар'єрів на привабливих іноземних ринках тощо [340].

Таким чином, на сучасному етапі економічного розвитку особливої важливості набуває проблема захисту підприємств від негативних впливів зовнішнього середовища, вирішення якої вимагає їх відповідної адаптації до існуючої суспільно-політичної та економічної невизначеності. Це є можливим за умови реалізації процесу управління ризиками підприємств, забезпечення ефективності якого буде сприяти їх стійкому функціонуванню та стратегічному розвитку в умовах нестабільного економічного середовища.

1.3. Особливості управління ризиками підприємств сфери зв'язку та інформатизації

Сучасне бізнес-середовище стало набагато складнішим у порівнянні з попередніми роками, в результаті чого, крім нових можливостей, мають місце нові загрози та ризики. У зв'язку з цим умови нової економіки вимагають нової парадигми управління ризиками з метою своєчасної мінімізації та нейтралізації їх небажаного впливу на функціонування підприємства. В умовах нестабільної економічної ситуації проблема управління ризиком є досить важливою для будь-якого підприємства та актуальною у всіх сферах його діяльності. Отже, поза сумнівом, що орієнтація на забезпечення бажаного економічного результату вимагає врахування особливостей управління ризиками підприємств, що актуалізує необхідність проведення досліджень за даним питанням для досягнення нових наукових результатів, адаптованих до сучасних умов та тенденцій економічного розвитку.

Як свідчить зарубіжна практика, менеджери відомих та успішно функціонуючих компаній використовують різноманітні системи ризик-менеджменту окремих бізнес-процесів та діяльності в цілому, що дозволяє європейським компаніям істотно зміцнити свої конкурентні позиції на ринку. Про зростання необхідності управління ризиками у світі свідчить створення Інституту Ризик-менеджменту (The Institute of Risk-Management – IRM), Всесвітньої асоціації ризик-менеджерів (Global Association of Risk Professionals), Міжнародної ради управління ризиками (International Risk Governance Council (IRGC)), Федерації європейських асоціацій ризик-менеджерів (Risk Management Standards). Поряд з цим, актуальність проблем у сфері управління ризиками обумовили створення стандартів ризик-менеджменту, які стали результатом спільних зусиль Інституту ризик-менеджменту (IRM), Асоціації ризик-менеджменту і страхування (AIRMIC), Національного форуму ризик-менеджменту в суспільному секторі тощо [348].

Виникнення нової філософії управління ризиками як одного з напрямів стратегічного управління в сучасному бізнесі припадає на

середину 90-х років, що відбулося під впливом чинників, зазначених у попередньому параграфі даного дослідження. Саме в цей період процес управління ризиками на підприємстві отримав своє інституційне оформлення. Це пов'язано з прийняттям в 1992 році ряду законодавчих актів і вимог щодо перспектив ведення бухгалтерської звітності. Одним з перших розробників таких документів була комісія Тредвея – Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO), якою була розроблена і опублікована робота «Internal Control – Integrated Framework» (ICIF). Відповідно до цього документа з'являється нова структура контролю, в якій головні ролі займають наступні п'ять взаємозв'язаних компонентів, а саме: контроль за чинниками середовища, оцінка ризиків, дії контролю, інформація і комунікація, моніторинг. У документі йде мова про необхідність формування нової культури і розробки політики підприємства в області усвідомлення ризиків всім колективом підприємства [113]. Адже відомо, що на той час особливістю управління ризиками підприємств є застосування пасивного, фрагментарного, епізодичного та обмеженого підходу, що передбачає нерозвинену організаційну структуру з позиції управління ризиками та збереження вартості підприємства за рахунок компенсації економічних витрат від наслідків прояву існуючих ризиків.

З настанням нового тисячоліття став застосовуватися комплексний або інтегрований підхід (enterprise-wide risk management – ERM) як нова філософія управління підприємницькою діяльністю. Особливість даного підходу полягає в тому, що управління ризиками набуває активного, безперервного та всебічного характеру. Даний процес координується по підприємству в цілому з одночасним створенням адаптивної організаційної структури управління ризиками та особливій корпоративної культури поведінки з ними для збільшення вартості компанії за рахунок прийняття ризиків. Це обумовлено наявністю об'єктивних процесів стрімкого прояву нелінійного характеру соціально-економічного розвитку суспільства, що призвело до значного розширення спектру ризиків, відповідних особливостей їх прояву (динамічність, контагіозність, системність, дисонансованість) та, як наслідок, кризових економічних станів окремих

підприємств. До таких ризиків слід віднести:

- фінансові ризики – доступність фінансування та його терміни, підтримання збалансованого портфеля інвесторів, волатильність ринку, необхідність в надійних механізмах оцінки інвестиційних проєктів;

- конкурентні ризики – змушують підприємства до систематичної оцінки ринку, яка передбачає аналіз ринкових тенденцій, виявлення прямих та опосередкованих конкурентів, вміння конкурувати, здатність швидко створювати гнучкі стратегії у відповідь на динаміку ринку;

- корпоративні ризики – характеризуються нестачею висококваліфікованого персоналу, наукових співробітників, нераціональним використанням трудових ресурсів, низькою вмотивованістю кадрів тощо;

- інтелектуальні ризики – управління знаннями, що включає збір і обмін внутрішніми і зовнішніми знаннями, виявлення прогалів в необхідних наукових і комерційних знаннях і способи їх усунення, стан технологічної та інноваційної бази виробництва, створення безпеки капіталу знань;

- комерційні ризики – передбачають недосконалі партнерські відносини, оцінку прихильності партнерів та зміну їх пріоритетів;

- споживчі ризики – відображаються на динаміці попиту покупців на нові технології, ціноутворенні на продукти та послуги, а також швидкості їх використання кінцевими користувачами тощо.

Таким чином, в умовах сучасних економічних реалій будь-яке підприємство має враховувати неминучість виникнення ризикових ситуацій та їх потенційно можливих негативних впливів. Якщо ж керівництво ігнорує вплив чинників, не використовуючи при цьому ніяких методів послаблення чи недопущення, то неминуче виникають ризикові події, наслідки яких призводять до виникнення кризових явищ на підприємстві, а згодом – кризових ситуацій чи станів. Так, ефективне антиризикове управління забезпечує стійке економічне зростання і розвиток підприємства, підвищує конкурентоспроможність виробленої продукції і наданих послуг. Згідно зі статистикою американського і європейського ринків, зі 100% новостворених компаній лише 20%

продовжують своє існування після трьох років роботи, а з них через 6–8 років залишається лише 20%. У результаті тільки 4–5% компаній функціонують більше ніж 9–10 років. Проте, у зв'язку з циклічними законами життєдіяльності, підприємства закономірно не уникають кризових процесів [262].

Більшість вітчизняних вчених у своїх наукових дослідженнях наголошують, що в Україні зростає інтерес до проблем управління ризиком як з боку науковців, так і фахівців-практиків. В новітніх концепціях менеджменту ризик починає пов'язуватись не тільки з втратами, але й з можливістю отримання додаткового прибутку при наявності ефективної стратегії управління ризиками підприємства. Разом з тим, аналіз результатів опитування вітчизняних підприємств свідчить про те, що більшість з них практично не застосовують процеси управління ризиками в своїй діяльності. Так, дослідження ряду підприємств, які займають лідируючі позиції на ринках, продемонструвало, що управління ризиками носить дещо фрагментований характер і в своїй більшості застосовується лише по відношенню до двох видів ризику – фінансового та виробничого. Одна з основних причин зазначеної негативної тенденції полягає в тому, що досі ще не розроблені методологічні основи управління ризиками для конкретних підприємств. У цьому зв'язку у підприємців немає чіткого уявлення про саму сутність процесу управління ризиками та послідовність всіх необхідних етапів його реалізації [264].

Узагальнюючи представлені точки зору провідних науковців щодо управління ризиками, а також враховуючи основні положення теорії управління та концептуальні положення даного дослідження, управління ризиком можна визначити як процес інтегрованого впливу на функціональні підсистеми, при якому забезпечується охоплення максимально широкого діапазону можливих ризиків і використання всіх методів впливу на них в процесі прийняття управлінських рішень щодо оптимізації потенційних ризиків для підвищення рівня економічної безпеки підприємства та забезпечення його стійкого функціонування в умовах невизначеного бізнес-середовища.

Слід зазначити, що підприємство у сучасному середовищі має будувати динамічну, гнучку систему управління ризиками для передбачення змін, формувати індивідуальну ризикостійкість для зменшення впливу ризиків та досягнення поставленої мети. Як слушно зазначає професор О. Є. Гудзь «...ризикозахищеність відображає здатність системи ефективно протидіяти внутрішнім і зовнішнім загрозам, здатність адекватно і швидко змінювати свою внутрішню структуру відповідно до динамічних умов. Управління ризикозахищеністю – багатоступеневий процес, який має на меті зменшити або компенсувати втрати та шкоду на підприємствах у ризикових ситуаціях» [80]. Отже, в умовах сьогодення впровадження дієвих бізнес-процесів управління ризиками є необхідною компетенцією економічних суб'єктів для формування їх ризикозахищеності та забезпечення конкурентних позицій підприємства в сучасному ринковому середовищі.

В умовах глобалізації економічного життя та динамічного розвитку інформаційного суспільства однією з найбільш пріоритетних та стратегічно значимих для інноваційного поступу економіки будь-якої країни є сфера зв'язку та інформатизації. Адже, розгалужений, доступний та якісний зв'язок є платформою успішного бізнесу кожної галузі, прогресивного розвитку суспільства та національної безпеки. Це є очевидним, оскільки кожен сучасний бізнес-процес реалізується на основі телекомунікаційних систем та інформаційних технологій, стрімко розвивається електронна комерція та потреба у створенні власної ІТ-інфраструктури для прийняття якісних управлінських рішень на будь-якому підприємстві. В економічному світі зв'язок є ресурсом для розповсюдження інформації серед постачальників, споживачів, дослідників, аналітиків, законодавців, регуляторів тощо. Він є присутнім у всіх процесах економічного виробництва і є невід'ємною складовою сучасної бізнес-діяльності, метою якої є продукування товарів та послуг для споживачів. У соціальному середовищі зв'язок є засобом для інформування, розваг та обміну досвідом серед широкого кола користувачів на великих відстанях.

Поряд з вищезазначеним, рівень інноваційного розвитку сфери зв'язку та інформатизації формує уявлення про інноваційність, сталість та технологічність економіки, а також значною мірою впливає на якість життя суспільства. Як слушно зазначено в Аналітичній доповіді послання Президента України до Верховної Ради України: «Ключовим чинником розбудови інноваційно орієнтованої економіки, інструментом протидії новим технологічним викликам і загрозам є цифрова трансформація української економіки та суспільства. Досвід розвинутих країн свідчить, що економічна безпека держави дедалі більше залежить від ефективності використання технологічно-інноваційного потенціалу. Вагомий резерв прискорення економічного зростання та зміцнення безпеки зберігається в активізації інформаційно-комунікаційного та технологічно-інноваційного поступу України» [5].

Вищезазначене посилює необхідність вивчення діяльності підприємств сфери зв'язку та інформатизації та розробки нових наукових підходів до забезпечення стійких параметрів їх функціонування. Виконання зазначеного завдання потребує пошуку ефективних методик управління ризиками обраного об'єкта дослідження з метою створення якісної системи їх економічної безпеки. З огляду на це, визначення особливостей управління ризиками підприємств сфери зв'язку та інформатизації є актуальним питанням на даному етапі дослідження.

Демонструючи упродовж останніх десятиліть стрімкі тренди зростання, підприємства сфери зв'язку та інформатизації залишаються одним із драйверів економічного розвитку країни, основою її інтеграції у світову економіку й глобальне інформаційне суспільство та конкурентоспроможності вітчизняного економічного простору [257]. Це підтверджено даними Державного комітету статистики України, аналіз яких свідчить про позитивну динаміку зростання частки доходів сфери інформатизації та телекомунікацій у структурі ВВП (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Динаміка складу та структури ВВП в Україні за основними видами діяльності за період 2015-2018 рр. *

Види діяльності	на 01.01.2015 р.	на 01.01.2016 р.	на 01.01.2017 р.	на 01.01.2018 р.
Сільське, лісове та рибне господарство, %	10,2	12,1	11,7	10,2
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів, %	5,0	4,8	5,5	6,1
Переробна промисловість, %	12,2	11,9	12,2	12,4
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів, %	14,7	13,8	13,3	14,1
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність, %	6,4	6,8	6,6	6,4
Інформація та телекомунікації, %	3,3	3,6	3,7	3,7
Фінансова та страхова діяльність, %	4,4	3,4	2,7	2,3
Операції з нерухомим майном, %	6,2	6,2	6,1	5,7
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування, %	5,0	4,8	5,2	1,2
Інші види, %	32,6	32,6	33,0	37,9

*складено автором на основі [89]

Так, за період 2015-2018 рр. збільшення даного показника склало 0,4%, що здається незначним приростом. Проте, наряду з цим, за досліджуваний період можна спостерігати наступну динаміку змін показників за такими видами діяльності як сільське, лісове та рибне господарства – 0%, добувна промисловість та розроблення кар'єрів – 1,1 %, переробна промисловість – 0,2 %, оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів – зменшення на 0,6 %, транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність – 0 %, фінансова та страхова діяльність – зменшення на 2,1 %, операції з нерухомим майном – зменшення на 0,5 %, державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування – зменшення на 4,2 %. Отже, у порівнянні із деякими передовими галузями, що є формуючими у структурі ВВП за часткою обсягів від реалізації

продукції та надання послуг, сфера інформації та телекомунікацій має стабільно позитивну динаміку росту.

Крім того, також стабільно позитивною в Україні є динаміка проникнення Інтернету і формування національної онлайн-аудиторії. Попри те, що в світових рейтингах Україна має середні або нижче середніх показники розвитку інформаційного суспільства, її онлайн-аудиторія є достатньо великою (37,1% – за даними Національної комісії з питань регулювання зв'язку України і 63,1% – за підрахунками Factum Group Ukraine), сучасною, динамічною та диверсифікованою, зі значним потенціалом подальшого розвитку. У цілому зберігається основний тренд останніх років, а саме – українська онлайн-аудиторія за своїми якісними характеристиками стає щодалі ближчою до аудиторій найрозвиненіших країн світу» [5].

Зазначені кількісні досягнення можна пояснити наявністю певної специфіки, що притаманна саме сфері зв'язку та інформатизації та в умовах сьогодення може мати позитивний або негативний вплив на результати її діяльності. Адже, з одного боку, в умовах стрімкого розвитку інформаційного суспільства підприємства сфери зв'язку та інформатизації є досить актуальним та перспективним об'єктом дослідження, а з іншого – забезпечення якості їх діяльності пов'язано з існуючими специфічними особливостями та вимагає організації адаптивного процесу управління ризиками для забезпечення відповідного рівня економічної безпеки даних підприємств. Так, досліджуючи особливості діяльності підприємств сфери зв'язку та інформатизації, можна виділити наступні їх специфічні ознаки:

- виробництво унікального продукту, що поєднує матеріальне виробництво та сферу послуг;
- безумовна актуальність продукту, оскільки обмін інформацією відіграє вирішальну роль у забезпеченні конкурентних позицій для будь-якого суб'єкта у національному та світовому масштабах;
- довгостроковий період використання послуг зв'язку та необхідність їх постійного вдосконалення;
- широке поле охоплення цільовим продуктом – послугами зв'язку,

якими користується майже кожна особа незалежно від її віку та соціального становища;

- необхідність постійного ресурсного забезпечення, домінантами якого для даної сфери в сучасних умовах її розвитку є достатність фінансових ресурсів, якість інформаційних ресурсів та професіоналізм кадрових ресурсів;

- здійснення безперервного інноваційного розвитку як обов'язкової умови вдосконалення провідних бізнес-процесів та забезпечення власної конкурентоздатності;

- наявність пріоритетної позиції з огляду можливості залучення прямих іноземних інвестицій як сфери, що виробляє продукт високого попиту та широкого застосування.

Наведені специфічні ознаки можна розглядати як фактори, які формують внутрішнє середовище підприємств сфери зв'язку та інформатизації та є гнучкими з позиції управління. Поряд з цим, важливий вплив має зовнішнє середовище, що на відміну від внутрішнього є складним та непередбачуваним щодо процесів управління. Так, аналіз сучасних економічних реалій свідчить, що найбільший вплив на розвиток підприємств сфери зв'язку та інформатизації мають такі показники як рівень інфляції (базовий індекс інфляції в Україні у 2018 році складає 105,6), вартість кредитів (у 2018 році у національній валюті – 23,4 % річних та в іноземній валюті – 6,2 %) [89], рівень оподаткування (за міжнародним рейтингом Doing Business Україна у 2018 році посідає 76 місце з 190 країн світу [371]), корумпованість (за світовим Індексом сприйняття корупції Україна у 2017 році посіла 130 місце з 180 країн світу) [124]. Аналіз даних показників дозволяє констатувати, що економічна ситуація в Україні характеризується певними недоліками, існування яких частково обумовлено наявністю ризикових явищ та процесів.

Поряд з вищезазначеним, вважаємо доречним навести офіційно визнані макроекономічні фактори, що стримують розвиток підприємництва та інноваційної діяльності в Україні, а також безпосередньо впливають на функціонування вітчизняних підприємств

сфери зв'язку та інформатизації [5]:

- тривале послаблення інноваційного чинника як джерела забезпечення економічного зростання в Україні (падіння рівня наукоємності ВВП та інноваційної компоненти розвитку у порівнянні з розвиненими країнами світу. Так, частка витрат на наукові дослідження та розробки в Україні приблизно складає 0,48%, країнах ЄС – 2,08%, США – 2,79%, Японії – 3,49%, Південній Кореї – 4,23%, Китаї – 2,07%, Туреччині – 1,01%, Росії – 1,13%);

- скорочення участі держави у фінансуванні інноваційно-технічного розвитку (недостатній обсяг бюджетних витрат на наукові дослідження, відсутність дієвих механізмів трансферу технологій та наукових розробок із державного у приватний сектор економіки, що блокує процеси їх комерціалізації з метою створення та впровадження на ринку інноваційних товарів та послуг);

- обмеженість внутрішнього ринку як головного простору господарської діяльності (демасштабізація економіки та критично висока імпортозалежність внутрішнього ринку нівелює конкурентні переваги та можливості вітчизняних підприємств);

- недостатність темпів реформування по спрощенню умов ведення бізнесу (згідно з рейтингом легкості ведення бізнесу Doing Business-2017 Україна посіла 80-ту позицію серед 190 економік світу та значно поступається сусіднім країнам – Румунії (36 місце), Білорусії (37 місце), Росії (40 місце), Молдові (44 місце), Туреччині (69 місце) [369];

- невіршеність низки проблем покращення бізнес-клімату, що призводить до зниження деяких показників України у світових рейтингах (ускладнення умов господарювання в частині вирішення проблем із неплатоспроможністю – зниження у світовому рейтингу із 141-го до 150-го місця, міжнародною торгівлею – із 109-го до 115-го місця, реєстрацією власності – із 61-го до 63-го місця, доступу до отримання кредитів – із 19-го до 20-го місця тощо);

- нерівномірність фіскального навантаження на різні групи суб'єктів господарювання (податкове навантаження малого бізнесу характеризується кратним розривом розміру податкового тиску на

фізичних та юридичних осіб-підприємців, що безумовно вимагає корегування фіскального обов'язку різних форм бізнесу);

– несприятливість макроекономічного та фінансового середовища (втрата ринкових джерел бізнесу – зниження платоспроможного попиту, висока вартість кредитних ресурсів, відсутність динаміки технологічної конкурентоспроможності) тощо.

Зазначені вітчизняні тенденції корелюються з існуючими світовими економічними тенденціями. Як результат, формування нового інформаційного простору та цифрової економіки, інноваційні зрушення світового масштабу та процеси євроінтеграції стимулюють розвиток нових економічних відносин між підприємствами зв'язку та їх клієнтами – споживачами послуг. Так, сучасний етап розвитку сфери зв'язку та інформатизації в Україні характеризується високим попитом з боку споживачів, що стимулює виробників до розширення переліку послуг та підвищення їх якості. Сьогодні серед основних цілей успішного функціонування підприємств зв'язку можна виділити розширення та створення інноваційних мереж зв'язку, запровадження нових різноманітних пакетів послуг, збільшення клієнтської бази та максимальне збереження існуючих користувачів.

Даний процес супроводжується виникненням нових проблем бізнес-середовища, що вимагає постійного їх вирішення для збереження тенденцій розвитку підприємств. Так, за думкою науковців В. М. Гранатурова та І. В. Литовченко основними проблемами розвитку сфери зв'язку та інформатизації України, які не дозволяють у повній мірі задовольнити потреби інформаційного суспільства та вимоги національної інформаційної інфраструктури є:

– відставання від значної частини світу, у тому числі від країн СНД, за рівнем забезпечення населення і підприємств інтерактивними послугами зв'язку (телефонними та, особливо, Інтернет-послугами);

– значна нерівномірність забезпечення засобами зв'язку населення, малих та середніх підприємств на території країни (забезпеченість у сільських і гірських місцевостях у 2-3 рази нижче середньої по країні);

– моральна та фізична зношеність значної частини (близько 70%) стаціонарних мереж, що стає важким тягарем у подальшому розвитку якості зв'язку;

– труднощі з реалізацією єдиної державної технічної та інвестиційної політики в сфері зв'язку та інформатизації, де існує велика кількість операторів мереж і провайдерів послуг зі слабкими інвестиційними можливостями тощо [68].

З огляду на вищезазначене, сьогодні набувають актуальності питання створення якісної системи економічної безпеки підприємств сфери зв'язку та інформатизації, рівень якої залежить від своєчасної ідентифікації загроз їх стійкому функціонуванню, систематизацію яких наведено на рис. 1.3. Адже, здатність економічних суб'єктів до нейтралізації даних загроз та їх деструктивних наслідків буде визначати можливість їх адаптації до умов нестабільного ринкового середовища. У цьому зв'язку, вважаємо доцільним запропонувати уніфікований процес управління ризиками підприємств сфери зв'язку та інформатизації, визначити його особливості та логічну послідовність дій щодо реалізації даного процесу.

Погоджуємося, що процес управління ризиками підприємства має специфічні особливості, які відображені у принципах управління ризиками, врахування яких та правильний вибір елементів управління забезпечить ефективність управління ризиками підприємств сфери зв'язку та інформатизації та комплексне вирішення проблеми їх ризикозахищеності.

До таких особливостей можна віднести наступні [150]:

– процес управління ризиками є складовим елементом загальної системи менеджменту підприємства, що вимагає розробки відповідної корпоративної стратегії;

– рішення щодо управління ризиком повинні бути економічно обґрунтованими;

– прийняття рішення передбачає здобуття максимального обсягу достовірної інформації та повинно враховувати можливості та умови функціонування підприємства;

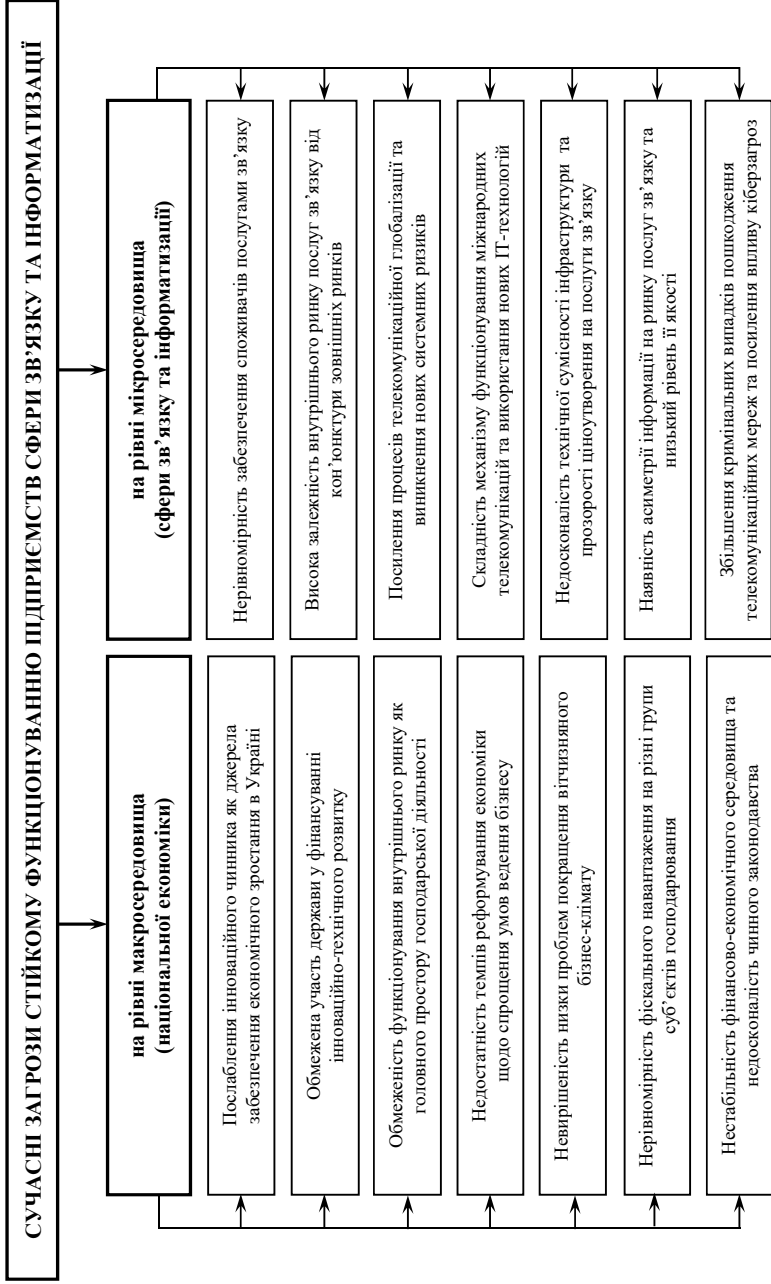

Рис. 1.3. Систематизація ключових загроз функціонуванню підприємств сфери зв'язку та інформатизації

- управління ризиками повинно мати системний характер;
- необхідно правильно вибирати методи та інструменти управління ризиками з урахуванням їх особливостей та специфіки діяльності підприємства;
- процес управління ризиками вимагає проведення постійного аналізу ефективності прийнятих рішень і відповідної рефлексії згідно з отриманими результатами.

Система управління ризиками на досліджуваних підприємствах має будуватися на певній послідовності дій, спрямованих на виявлення, оцінку і запобігання ризику або його мінімізацію до прийняттого рівня. Для того щоб діяльність підприємства мала стабільну основу і була захищена від впливу непередбачених економічних чинників, у кожного підприємства повинна бути сформована методика виявлення та управління ризиками з урахуванням специфіки його діяльності та наявних для здійснення цієї методики можливостей. Незважаючи на те, що принципи побудови методики у більшості підприємств є досить схожими, в однакових ситуаціях інструменти її здійснення можуть значно відрізнятись, що не можна не враховувати при розгляді тієї чи іншої методики. Проте в цілому кожна методика повинна включати в себе перелік основних етапів, які дозволять своєчасно розпізнавати ризики і визначати напрями щодо їх зниження, а також своєчасно вносити коректування в процес управління.

Основними завданнями при управлінні ризиком на підприємстві можуть бути визначення границь ризику, встановлення джерел його виникнення, кількісний та якісний аналіз складових, вибір методів управління, прийняття рішень щодо діяльності підприємства на основі критерію раціонального ризику з урахуванням стратегії його оптимізації, оцінка результатів процедури управління і контроль за змінами ризикованої ситуації. Враховуючи всі особливості процесу управління ризиками, підприємство має можливість дослідити та проаналізувати динаміку ризику, оцінити бажані результати та розробити методи досягнення поставленої мети.

Виконання зазначених завдань може здійснюватися за допомогою формальних та неформальних методів з використанням суб'єктивної чи об'єктивної інформації. До типових методів отримання інформації на підприємствах сфери зв'язку та інформатизації можна віднести експертне опитування, аналіз фінансової та статистичної інформації, аналіз внутрішньої інформації (щодо інформаційної безпеки, особливостей побудови організаційної структури, якості кадрового складу, технології основних бізнес-процесів), проведення внутрішніх аудиторських перевірок, аналіз зовнішньої нормативно-правової та іншої офіційної інформації, консультування фахівців з окремих питань у сфері зв'язку та інформатизації тощо. Адже, наявність якісної та необхідним чином структурованої інформації є основою для розробки обґрунтованих управлінських рішень щодо ефективного управління ризиками підприємства.

У науковій літературі існує велика кількість різнопланових підходів до визначення послідовності реалізації процесу управління ризиками підприємств, що передбачає існування авторських точок зору щодо побудови відповідних алгоритмів та виділення конкретних етапів даного процесу. Кожен етап управління ризиками має певні специфічні особливості, врахування яких є необхідною умовою для досягнення поставленої мети (рис. 1.4). Враховуючи вищенаведені специфічні ознаки підприємств сфери зв'язку та інформатизації та особливості процесу управління їх ризиками, вважаємо, що процес управління ризиками підприємств сфери зв'язку та інформатизації – це багатоступінчата процедура, яка повинна проводитись у наступній послідовності:

– зовнішній та внутрішній аналіз, що передбачає вивчення та аналіз загального стану економіки та сучасних ринкових тенденцій, а також діагностику внутрішнього середовища для визначення можливостей, загроз сильних та слабких сторін підприємства (SWOT-аналіз). Це дозволяє отримати повну інформацію про існуючі джерела ризиків та провести їх ідентифікацію.

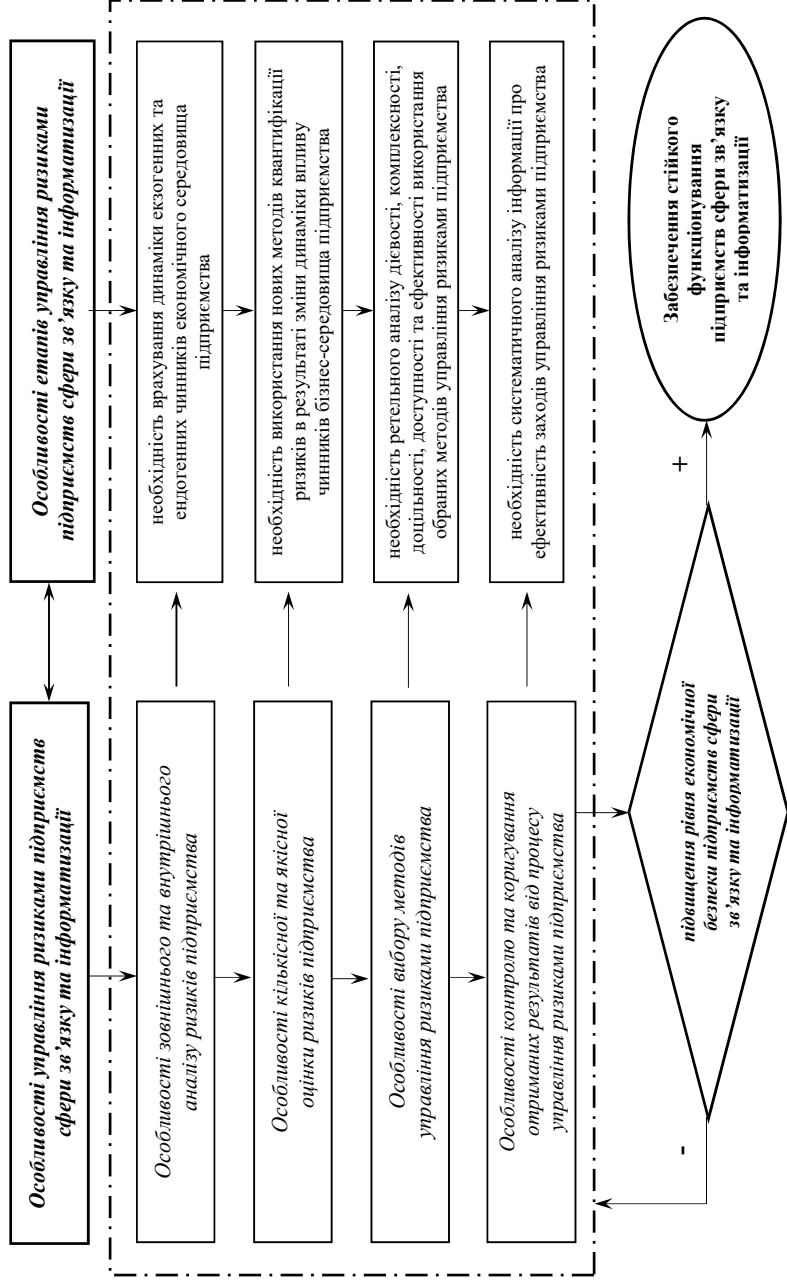

Рис. 1.4. Особливості процесу управління ризиками підприємств сфери зв'язку та інформатизації

За результатами даного аналізу формується портфель ризиків – від найбільш ймовірних та небезпечних до потенційних та найменш ймовірних ризиків. Це досить складний процес, який вимагає достатнього рівня кваліфікації ризик-менеджера, а також врахування особливостей інформаційно-комунікаційних, фінансових, кадрових, інноваційно-інвестиційних та інших бізнес-процесів підприємства. Особливістю проведення аналізу ризиків є врахування стрімко змінного переліку екзогенних та ендогенних чинників економічного середовища та можливої динаміки їх впливу на джерела виникнення ризиків в умовах циклічного розвитку економіки. До чинників, що наразі відіграють вагомую роль у безпечному функціонуванні окремих підприємств сфери зв'язку та інформатизації, належать нестабільна геополітична ситуація, обмеження на експортні постачання вітчизняних товарів, зростання конкуренції, обмеженість інвестиційно-інноваційної діяльності вітчизняних підприємств, прискорення темпів інфляції, скорочення платоспроможного попиту населення, посилення галузевих ризиків тощо;

– кількісна та якісна оцінка ризиків підприємства передбачає опис виявлених ризиків для визначення їх специфіки, ймовірності виникнення та розміру можливого економічного збитку, ступеня взаємозв'язку між потенційними ризиками, зміни їх у часі та виявлення першоджерел їх виникнення. Результати оцінювання є основою для встановлення рівня толерантності до ризику або схильності до ризику, тобто рівня прийнятного ризику для даного підприємства на конкретному етапі його життєвого циклу, який воно здатне прийняти та ефективно оптимізувати. Класичною аналогією толерантності до ризику є рівень збитку, який підприємство здатне витримати без значних негативних фінансових наслідків. Слід зазначити, що особливість процесу оцінки ризику полягає у необхідності щодо використання нових методів кількісної та якісної квантифікації ризиків внаслідок чисельності, динамічності та посилення взаємовпливу чинників виникнення ризиків. Це потребує більших витрат часу, впровадження необхідних інформаційних технологій, залучення фахівців відповідної

кваліфікації та додаткових фінансових витрат. Результати комплексної оцінки є підставою для прийняття обґрунтованих управлінських рішень, що є найбільш безпечними для подальшого вибору інструментів оптимізації конкретних ризиків;

– вибір методів управління ризиками включає розробку та реалізацію методики управління існуючими ризиками відповідно до особливостей конкретного підприємства, впровадження якої забезпечує економічно обґрунтовані рекомендації та заходи, спрямовані на оптимізацію загального рівня ризику до прийняттого рівня. Вибір інструментарію впливу на різні потенційні ризики є важливим етапом, адже правильний вибір заходів для зниження та попередження ризику визначає загальну ефективність процесу управління ризиками на підприємстві. Безумовно, найкращим варіантом вибору методу оптимізації ризику є обґрунтований синтез декількох методів, де основним критерієм вибору є ефективність оптимізації ризику – оптимальне співвідношення між досягнутим рівнем ризику та витратами на досягнення цільового результату. Особливістю вибору методів управління ризиками є їх ретельний аналіз щодо дієвості, комплексності, доцільності, доступності та ефективності використання. У разі перевищення витрат на організацію оптимізаційних заходів над прогнозними збитками від настання ризикових подій, застосування обраних методів є економічно необґрунтованим та потребує перегляду щодо необхідності їх використання. Це фактично є уникненням ризику, яке призводить до зростання ризику втрачених можливостей, що за сучасних умов іноді є єдиною можливим ефективним методом управління ризиками для сучасних підприємств;

– контроль та корегування процесу управління ризиками передбачає системну оцінку отриманих результатів та поточний контроль ефективності проведених заходів. Контроль полягає у проведенні моніторингу ефективності оптимізації ризику та виявленні позитивних та негативних результатів даного процесу для подальшого їх коригування, а також прийняття управлінських рішень щодо правильності вибору методики управління ризиками підприємства з

позиції досягнення поставленої мети. Загальновідомо, що моніторинг є загальнообов'язковою функцією управління, реалізація якої дає можливість діагностувати можливі проблеми та скоригувати політику управління ризиками підприємства. Отже, особливістю даного етапу є необхідність систематичного аналізу інформації про ефективність заходів управління ризиками, що дозволить врахувати нові економічні тенденції та спрогнозувати актуальні джерела виникнення ризиків з можливими наслідками їх впливу на економічну безпеку підприємства.

Таким чином, реалізація процесу управління ризиками дозволить ідентифікувати наявні ризики, визначити рівень їх впливу на функціональні підсистеми економічної безпеки та оптимізувати їх негативний вплив на фінансово-господарську діяльність підприємств сфери зв'язку та інформатизації. При цьому, врахування особливостей управління ризиками на етапах їх зовнішнього та внутрішнього аналізу, кількісної та якісної оцінки, вибору методів управління, контролю та корегування отриманих результатів буде сприяти підвищенню ефективності даного процесу та створенню умов для економічно безпечної та стійкої функціонування даних підприємств.

Розділ 2.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

2.1. Синтез методологічних підходів як основа пізнання сутності економічної безпеки підприємства

В умовах сучасних ринкових тенденцій економічна безпека є основою діяльності вітчизняних підприємств. Її досягнення та підтримання на належному рівні вимагає відповідної якості управління даним процесом, що потребує необхідних методологічних знань та практичних навичок. Це є очевидним, оскільки характерною ознакою сучасної науки є підвищення актуалізації методології як основи пізнання сутності економічних категорій.

Враховуючи незначний час існування категорії економічної безпеки підприємства, сьогодні існує значна кількість вагомих наукових досягнень щодо проблематики її вивчення. Однак, теоретичні аспекти даної економічної категорії є ще недостатньо сформованими, що дозволяє стверджувати про відсутність довершеної методології пізнання економічної безпеки на мікрорівні. Проте циклічний розвиток економіки проковує динамічність вдосконалення економічної безпекології, яка є системоутворюючим елементом пізнання існуючих та нових методологічних підходів до сутності економічної безпеки підприємства. Адже як зазначає Т.В. Гайдай «... на рубежі ХХ–ХХІ століття спостерігається актуалізація методологічної проблематики економічних досліджень, яка в онтологічному аспекті детермінована надзвичайним ускладненням та динамізацією реалій економічного розвитку, а в гносеологічному – постає закономірним результатом досягнутого ступеня зрілості самої економічної теорії, свідченням її здатності до поглибленої науково-методологічної рефлексії – самоусвідомлення та

самопізнання». Також автор слушно визначає фази актуалізації методологічної проблематики, що виникають одночасно з науковими кризами та революціями під час загострення методологічних дискусій старої та нової парадигм, розвитком методологічної конкуренції в умовах протистояння альтернативних парадигм та науково-дослідних програм, а також економічними трансформаціями – в процесі критичного перегляду методологічних прорахунків та пошуку нових методологічних підходів [56].

Загальновідомо, що за своїм визначенням наукова методологія являє собою систематизовану сукупність принципів, підходів та методів, що застосовуються в процесі формування наукового знання та його практичної реалізації для досягнення поставленої мети. Сутність методології проявляється у визначенні способів здобуття наукових знань у відповідності з динамікою сучасних процесів та явищ, забезпеченні всебічності отримання інформації щодо певного процесу, а також систематизації наукової інформації та формуванні логіко-аналітичного інструменту наукового пізнання. Важливим та пріоритетним для методології є обґрунтування положення про складний та багатогранний метод пізнання конкретного явища або процесу, що базується на вивченні системи загальнонаукових та специфічних принципів. Поряд з цим, погоджуємося з думкою, що методологічною основою здійснення досліджень на мікрорівні щодо проблем забезпечення економічної безпеки мають бути методи наукового пізнання різних наук при домінуючих економічних методах дослідження. Саме синтез економічних, соціологічних, психологічних, правових методологічних основ пізнання дозволить сформувати нові цілісні знання, впровадження яких на практиці буде сприяти організації системи економічної безпеки підприємства та забезпеченню її ефективного функціонування [106].

За останні двадцять років у наукових колах та бізнес-середовищі спостерігається зростання кількості різноманітних підходів до визначення економічної безпеки підприємства. Окрім того, за кордоном існує декілька десятків навчально-наукових і дослідницьких інститутів, серед яких: The Economic Security Institute (м. Вашингтон, США), The

Institute for Information Security (м. Бомбей, Індія), The National Security Institute (м. Нью-Йорк, США), The Institute for the Analysis of Global Security (м. Вашингтон, США), The International Institute for Strategic Studies (м. Лондон, Англія), The Stockholm International Peace Research Institute (м. Стокгольм, Швеція), The Institute of Corporate Security (м. Любляна, Словенія) та інші. Вони систематично навчають підприємців, бізнес-тренерів, держслужбовців, аналітиків і спеціалістів у сфері менеджменту та експертів із зовнішньоекономічних питань. В Росії та Україні існують наступні інститути: Академія економічної безпеки (м. Москва, Росія), Інститут безпеки бізнесу (м. Москва, Росія), Інститут управління та безпеки (м. Москва, Росія), Навчально-науковий Інститут фінансово-економічної безпеки та права (м. Одеса, Україна), Навчально-науковий інститут менеджменту безпеки (м. Київ, Україна), Навчально-науковий інститут інформаційної безпеки (м. Київ, Україна), Інститут екологічної безпеки (м. Київ, Україна) та інші [164]. Однак, незважаючи на значну кількість ґрунтовних наукових розробок, існує необхідність уточнення понятійно-категоріального апарату економічної безпеки підприємства та систематизації методологічних підходів як основи пізнання сутності даної економічної категорії.

Ґрунтовний аналіз вітчизняних та зарубіжних джерел дозволив дійти висновку про існування певної ідеології у кожному методологічному підході щодо можливості вирішення різних управлінських задач для забезпечення економічної безпеки підприємства. Так, відповідно до різних наукових поглядів економічна безпека підприємства являє собою стан найбільш ефективного використання ресурсів, процес гармонізації інтересів підприємства з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища, процес забезпечення умов збереження майна та комерційної таємниці, здатність підприємства досягати корпоративних цілей в умовах конкурентного середовища, засіб захищеності економічних інтересів підприємства від негативних впливів та загроз, адаптація до змін зовнішнього та внутрішнього середовища, процес забезпечення стабільної діяльності підприємства, міра його економічної свободи тощо.

Слід зазначити, що економічна безпека розуміється, виходячи з ідеї визнання визначального впливу як зовнішнього, так і внутрішнього середовища на результати діяльності суб'єкта господарювання та забезпечення його економічної стійкості. Проте при будь-якому розумінні економічна безпека підприємства є учасником процесу управління, чи то у якості об'єкта управління, чи то у якості критерію управління, чи то у якості функціональної або складової підсистеми тощо. Це зумовлює наявність принципово різних способів забезпечення економічної безпеки підприємства. Як слушно відзначено О. М. Ляшенко: «Очевидно, що концепції та підходи щодо економічної безпеки підприємства перебувають у конвергентному стані. Розвиток та економічна безпека – найважливіші характеристики підприємства як єдиної системи. Їх не слід протиставляти, кожна з них по-своєму характеризує стан підприємства. Таке твердження є актуальним, коли підприємство розглядають як відкриту систему, що функціонує в рухливому навколишньому середовищі» [189].

Отже, змістовний аналіз літературних джерел щодо трактування категорії економічної безпеки підприємства свідчить про різноманітність та різнобічність наукових підходів, які відрізняються за цільовими орієнтирами, ресурсно-функціональними складовими, внутрішніми та зовнішніми факторами впливу, критеріальними параметрами, а також об'єктами дослідження. Існуючі методологічні підходи є фрагментарними, оскільки враховують лише окремі структурні елементи системного уявлення щодо категорії економічної безпеки підприємства та не дозволяють розкрити її повністю. При цьому, спостерігається ототожнення або підміна поняття економічної безпеки підприємства з поняттями ефективності, адаптації, конкурентоспроможності, економічної стійкості тощо. У зв'язку з цим, з метою систематизації основних методологічних підходів до визначення досліджуваної категорії необхідно задачею є аналіз існуючих сучасних дефініцій економічної безпеки підприємства в контексті різних методологічних підходів.

На початкових етапах ринкових перетворень відбувається зміна економічних функцій держави, форм власності, різкий спад виробництва, створення умов функціонування підприємств на принципах самофінансування та самоокупності, прагнення до виробництва конкурентоспроможної продукції з відповідним використанням інноваційних технологій та виходом на зовнішні ринки. Отже, за умов впливу деструктивних та дестабілізуючих факторів зовнішнього середовища, кожне підприємство прагнуло захищати свою інтелектуальну власність та взагалі інформацію як найцінніший товар. За даних умов особливістю визначення економічної безпеки підприємства відповідно до захисного підходу є врахування факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, економічна захищеність від яких є основним завданням економічної безпеки підприємства. У зв'язку з цим одним з перших методологічних підходів щодо сутності економічної безпеки підприємства є захисний підхід, який трактує досліджувану категорію як процес забезпечення умов збереження комерційної таємниці та захисту економічних інтересів підприємства від несприятливого впливу зовнішнього середовища.

Так, за думкою Л. О. Омелянович та Г. Є. Долматової економічна безпека являє собою стан захищеності підприємства при організації взаємовідносин з іншими суб'єктами та його ресурсів, при якому гарантується стабільність функціонування, розширення, відтворення, впровадження і широке використання науково-технічних досягнень і соціальний розвиток [222, с. 46]. Вчений С. М. Шкарлет вважає, що економічна безпека є універсальною категорією, яка відбиває захищеність суб'єктів соціально-економічних відносин на всіх рівнях та базовим підґрунтям якої є механізм забезпечення та безупинного розвитку за допомогою використання усіх видів ресурсів і підприємницьких можливостей [350, с. 29]. Автор Н. Й. Реверчук визначає економічну безпеку підприємства як систему активного захисту від можливих матеріальних, людських і фінансових втрат, що ґрунтується на випередженні несприятливих подій та забезпечує наявні чи можливі збитки менші від встановлених норм [246, с. 21]. На

думку І. Б. Хома економічна безпека підприємства являє собою певне економічне явище або властивість, в основу якого покладено ступінь відсутності наслідків загроз впливу дестабілізуючих чинників внутрішнього і зовнішнього середовища на економічний потенціал і загальну виробничо-господарську діяльність підприємства. Автор вважає, що результатом функціонування економічної безпеки підприємства є саме економічна захищеність як один з невід'ємних видів захищеності сучасного підприємства [333, с. 21]. Така ж позиція простежується і у праці М. І. Копитко, де економічна безпека підприємства розглядається як комплексне поняття, що характеризує стан і здатність підприємства так організувати свою діяльність, щоб надійно захиститися від негативних факторів впливу дестабілізуючих чинників внутрішнього і зовнішнього середовищ, а також якісно адаптуватися до існуючих умов з найменшими втратами [157, с. 59]. Схожою є думка авторів В. Л. Дикань та І. Л. Назаренко, які визначають економічну безпеку як стан захищеності діяльності підприємства від зовнішніх та внутрішніх загроз, при якому забезпечується стабільне функціонування і прогресивний розвиток підприємства шляхом ефективного використання наявних ресурсів та адаптації до нестабільних умов економічного середовища [90, с. 72]. Також прихильником даного підходу є Л. Г. Шемаєва, яка пропонує визначення економічної безпеки як характеристики підприємства, яка відображає його здатність реалізовувати власні стратегічні економічні інтереси при певних зовнішніх умовах завдяки захисту від існуючих і потенційних загроз та використанню можливостей, що надає зовнішнє середовище [346, с. 12]. В наступних дослідженнях ідея захищеності використовується в різних інтерпретаціях та визначає нові сторони економічної безпеки підприємства шляхом врахування його важливих інтересів стосовно кадрового потенціалу, технологічних ресурсів, інформаційного забезпечення, фінансових результатів діяльності тощо.

Безумовно, трактування досліджуваної категорії з точки зору захищеності підприємства від існуючих та можливих потенційних загроз, відображає головну сутність економічної безпеки, тобто захист від

ризиків різноманітного характеру. Проте даний підхід є достатньо обмеженим, оскільки економічна безпека залежить не тільки від результатів впливу деструктивних процесів та явищ, а також від здатності підприємства протистояти негативним впливам та створити механізми ефективної адаптації до несприятливих факторів динамічного середовища. Тобто рівень економічної безпеки підприємства має пряму залежність з такими внутрішніми його характеристиками як рівень гнучкості ресурсного потенціалу, вибір інструментів управління ризиками, можливості формування якісних параметрів розвитку, збереження економічної рівноваги та стійкості в конкретних умовах господарювання.

Нові ринкові перетворення наприкінці ХХ століття стали причиною більш широкого трактування економічної безпеки підприємства як здатності забезпечення його сталого функціонування в несприятливих зовнішніх та внутрішніх умовах. В науковій літературі таке бачення економічної безпеки підприємства отримало назву стійкісного підходу. Отже, економічною безпекою вважали спроможність господарюючого суб'єкта забезпечити стабільність свого існування за різних умов економічного середовища та незалежно від характеру і масштабів його впливу на діяльність підприємства.

У науковій праці І. А. Белоусової економічна безпека підприємства трактується як стійкий, тобто збалансований безупинний та сталий розвиток, що досягається за допомогою використання усіх видів ресурсів і підприємницьких можливостей, за якими гарантується найбільш ефективне їх використання для стабільного функціонування та динамічного науково-технічного і соціального розвитку, запобігання внутрішнім і зовнішнім негативним впливам (загрозам), забезпечення стабільного функціонування підприємства сьогодні і в майбутньому [22, с. 17]. Колектив авторів під керівництвом Б. М. Андрушківа розглядає економічну безпеку як економічний стан підприємства, сталий до внутрішніх та зовнішніх змін фінансово-господарської діяльності шляхом створення умов забезпечення надійного захисту його економічних інтересів від різних загроз [9, с. 23]. Автори

М. М. Єрмошенко та К. С. Горячева трактують економічну безпеку підприємства як такий стан його економіки (економічної системи), який можна характеризувати внутрішньою збалансованістю і стійкістю до негативного впливу будь-яких загроз, її здатністю забезпечувати на основі реалізації власних економічних інтересів свій сталий і ефективний розвиток [101, с. 23]. Є. В. Раздіна розглядає категорію економічної безпеки підприємства з позиції фінансової стійкості як комплекс заходів, що сприяють підвищенню фінансової стійкості господарюючих суб'єктів за умов ринкової економіки, які захищають їх комерційні інтереси від впливу негативних ринкових процесів [243].

Узагальнюючи дискусійні трактовки до визначення економічної безпеки в контексті стійкісного підходу, слід зазначити, що його ідеологія передбачає більш широке трактування економічної безпеки підприємства як здатності забезпечення сталого функціонування в несприятливих зовнішніх та внутрішніх умовах господарювання. Тобто, економічна безпека підприємства визначається не тільки його захищеністю від факторів нестабільного економічного середовища, а також забезпеченням стійкого функціонування в умовах впливу даних факторів. Безперечно економічна безпека підприємства та його стійке функціонування є взаємопов'язаними та взаємозалежними категоріями, але не тотожними. Отже, основним недоліком даного підходу вважаємо синонімічне трактування деякими авторами понять економічної безпеки та стійкості, адже стійкість можна розглядати виключно як критерій ефективності процесу управління економічною безпекою підприємства. Таким чином, відмінною рисою стійкісного підходу є конкретизація основної мети економічної безпеки підприємства, яка полягає у забезпеченні його стійкого функціонування в умовах виникнення потенційних загроз та ризиків на основі ефективного формування та використання корпоративних ресурсів у різних функціональних сферах.

Найбільш популярним до вивчення сутності економічної безпеки підприємства в науковій літературі є ресурсно-функціональний підхід. Головна ідея прихильників даного напрямку полягає в найбільш ефективному використанні корпоративних ресурсів для запобігання

загрозам і забезпечення стабільного функціонування підприємства в теперішньому і майбутньому періодах. В якості основних напрямків економічної безпеки підприємства традиційно розрізняються функціональні складові діяльності підприємства. Відповідно даного підходу необхідною умовою підтримки високого рівня економічної безпеки підприємства є ретельне вивчення його ресурсів та розробка заходів щодо їх раціонального використання.

Прихильником даного підходу є В. І. Кириленко, який пропонує визначення економічної безпеки підприємства як стану корпоративних ресурсів і підприємницьких можливостей, ефективне використання яких повинне забезпечити захист від наявних небезпек та загроз та досягнення мети бізнесу за умов конкуренції і господарського ризику [132, с. 18-19]. Автор М. В. Фоміна визначає економічну безпеку підприємства як стан найбільш ефективного використання його ресурсів з метою ліквідації загроз, забезпечення ефективного і стабільного функціонування підприємства в поточному та перспективному періодах [325, с. 11]. Дослідники А. О. Єпіфанов, О. Л. Пластун, В. С. Домбровський під економічною безпекою пропонують розуміти здатність підприємства ефективно та стабільно здійснювати свою господарську діяльність шляхом використання сукупності взаємопов'язаних діагностичних та контрольних заходів фінансового характеру, що мають оптимізувати використання ресурсів підприємства та нівелювати вплив негативних факторів внутрішнього та зовнішнього середовища [100, с. 25]. Розділяємо думку Ю. О. Бровкіної стосовно того, що ресурсно-функціональний підхід має комплексний характер, оскільки об'єктами його дослідження виступають найважливіші чинники діяльності підприємства, які мають безпосередній вплив на забезпечення та підтримку економічної діяльності. Але ресурси підприємства представляють виключно його внутрішнє середовище. І відповідно втрачається увага до стану зовнішнього оточення як головного джерела цих ресурсів [38].

Отже, в рамках ресурсно-функціонального підходу аналізується склад необхідних ресурсів підприємства, проводиться їх ретельне

вивчення та пропонуються заходи щодо досягнення належного рівня економічної безпеки за рахунок їх ефективного використання. Безумовно, реалізація кожного економічного процесу є неможливою без формування та належного використання відповідних ресурсів. Звідси, особливою рисою ресурсно-функціонального підходу до визначення економічної безпеки підприємства можна вважати виділення її ресурсно-функціональних складових, до яких слід віднести фінансову, кадрово-інтелектуальну, техніко-технологічну, інформаційну, політико-правову, ринкову, інтерфейсну, збутову та виробничу.

Наступним методологічним підходом до визначення економічної безпеки підприємства є конкурентний підхід, який концентрує увагу виключно на досягненні конкурентних переваг підприємства в умовах динамічного економічного середовища. Професор Т. Г. Васильців вважає, що стабільне функціонування суб'єктів господарювання в сучасних умовах можливе за рахунок високої конкуренції на ринку, що є головною особливістю у визначенні економічної безпеки підприємства. Автор обґрунтовує дану економічну категорію як стан функціонування, за якого підприємство і його продукція є конкурентоспроможними на ринку з одночасним гарантуванням найефективнішого використання ресурсів, інтелектуального та кадрового потенціалу, стабільності функціонування, стійкості та прогресивності розвитку, можливості протидіяти негативним впливам зовнішнього і внутрішнього середовища його функціонування [45, с. 18]. Автори О. А. Грунін та С. О. Грунін вважають, що важливим фактором підвищення рівня економічної безпеки підприємства є конкурентне середовище та пропонують трактувати економічну безпеку підприємства як такий стан суб'єкта господарювання, за якого при найбільш ефективному використанні корпоративних ресурсів він досягає запобігання, послаблення чи захисту від існуючих небезпек та загроз чи інших непередбачуваних обставин та забезпечує досягнення цілей бізнесу в умовах конкуренції та господарського ризику [79, с. 37-38]. В рамках конкурентного підходу також є доречним визначення О. Є. Суглобова, С. О. Хмельова та Є. А. Орлової, які вважають, що

економічна безпека – це система, яка забезпечує конкурентні переваги підприємства шляхом ефективного використання ресурсів (матеріальних, трудових, фінансових, інвестиційних) на основі вивчення комплексної інформації, яка формується в інтегрованій обліково-інформаційній системі. В процесі забезпечення економічної безпеки автори акцентують увагу на інформації, яка у разі правильного використання, може надати вагомі конкурентні переваги підприємству [310].

Таким чином, з позицій конкурентного підходу економічна безпека залежить від конкурентного середовища, в якому функціонує підприємство, та відповідно досягнутого рівня конкурентоздатності його продукції. Автори даного підходу вважають, що забезпечення конкурентних переваг за рахунок ефективного використання ресурсного потенціалу підприємства та комплексного інформаційного забезпечення є запорукою підвищення рівня його економічної безпеки та досягнення фінансово-економічних цілей функціонування. Слід зазначити, що в сучасних умовах такий підхід є достатньо слушним, оскільки досягнення конкурентних переваг є важким завданням для будь-якого підприємства. При цьому, вважаємо даний підхід вдалим за умови розгляду конкурентних досягнень підприємства як одного з цільових орієнтирів його економічної безпеки, до яких слід також віднести досягнення запланованої результативності фінансово-економічної діяльності, формування та використання інноваційного потенціалу, побудову стратегічних векторів розвитку тощо.

Одним з сучасних методологічних підходів до визначення економічної безпеки підприємства є гармонізаційний підхід, що був розроблений на початку 2000-х років і є логічним продовженням підходів, що оперували захистом економічних інтересів підприємства. Відповідно до гармонізаційного підходу, економічну безпеку підприємства витлумачено як міру гармонізації в часі та просторі економічних інтересів підприємства з інтересами пов'язаних із ним суб'єктів зовнішнього середовища, що діють поза межами підприємства. За думкою послідовників даного підходу таке розуміння економічної

безпеки підприємства не суперечить уже початим спробам визначити це поняття, оскільки також, як і всі ці спроби, виходить з визнання найголовнішого, якщо не сказати більше – визначального, впливу зовнішнього середовища на діяльність підприємства. Принциповою ознакою запропонованого розуміння економічної безпеки підприємства є визнання неможливості цілком захистити діяльність підприємства від негативного впливу зовнішнього середовища в силу того, що при її здійсненні в цьому зовнішньому середовищі і поза ним, діяльність підприємства неможлива, а також визнання позитивного впливу зовнішнього середовища [144, с. 87]. За думкою Л. О. Корчевської та А. М. Деменської економічна безпека підприємства являє собою міру гармонізації його економічних інтересів з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища за умов гарантування захисту від дестабілізуючих чинників у конкретних геопросторово-часових координатах шляхом запровадження правових, фінансових, організаційних, технічних і соціально-психологічних заходів [165]. Автор І. Ю. Зайцева визначає економічну безпеку підприємства як міру гармонізації у часі і просторі економічних інтересів керівництва підприємства з інтересами пов'язаних з ним суб'єктів господарювання в умовах ситуаційного підходу до управління підприємством [103, с. 16-17].

У другій половині 2000-х років в процесі удосконалення гармонізаційного підходу, автором О. М. Ляшенко був розроблений та запропонований до наукового вжитку комплементарний підхід до тлумачення економічної безпеки підприємства, згідно якого економічна безпека являє собою міру економічної свободи підприємства, що досягається внаслідок керованого процесу взаємоузгодження економічних інтересів стейкхолдерів як зовнішнього, так і внутрішнього середовища підприємства, який має на меті протистояння загрозам економічній безпеці підприємства та потребує необхідних для такого протистояння ресурсів [189, с. 23].

Узагальнюючи вищевикладене, слід зазначити, що прихильники гармонізаційного підходу під економічною безпекою підприємства

розуміють міру гармонізації у часі і просторі економічних інтересів підприємства з інтересами, пов'язаних з ним суб'єктів зовнішнього середовища, що діють за межами підприємства. Варто акцентувати увагу на сучасності гармонізаційного підходу, оскільки він передбачає необхідність адаптації підприємства до факторів зовнішнього середовища, що вимагає формування гнучких механізмів управління економічною безпекою підприємства в складних та мінливих умовах. Проте забезпечення балансу інтересів різних економічних суб'єктів є складним та інколи недосяжним завданням. Отже, висновки авторів гармонізаційного підходу не можна розповсюдити на всі можливі ситуації, але ідею прагнення до такого балансу необхідно брати до уваги при створенні системи економічної безпеки на підприємстві. Загальним недоліком гармонізаційного підходу є орієнтація на зовнішнє середовище як визначального фактору розвитку бізнесу в системі ринкової економіки, що суттєво нівелює значення впливу внутрішнього стану підприємства на його економічну безпеку.

Отже, помітною особливістю конкурентного та гармонізаційного підходів є виділення певних цільових орієнтирів економічної безпеки підприємства, досягнення яких буде сприяти його стійкому функціонуванню в умовах нестабільного економічного середовища. Безумовно, забезпечення конкурентних переваг та гармонізація економічних інтересів підприємства з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища є важливими цільовими напрямками його економічної безпеки, але не вичерпними в умовах сучасності.

Підводячи підсумки, слід відзначити, що вищеперелічені методологічні підходи до визначення економічної безпеки підприємства є взаємопов'язаними та взаємодоповнюючими. Проте кожний окремих підхід неможливо визнати всеохоплюючим та досконалим. Вивчення зазначених підходів, дозволило дійти висновку про існування певної відмінної ознаки у кожному з них, синтез яких дає можливість сформулювати комплексне уявлення про економічну безпеку підприємства з виділенням її основної мети, цільових орієнтирів, функціональних складових, внутрішніх та зовнішніх факторів впливу (рис. 2.1.). Отже,

кожний з існуючих підходів є обґрунтованим та має специфічну особливість, яка має бути врахована при вивченні категорії економічної безпеки підприємства та подальшої розробки методичного інструментарію щодо її забезпечення.

Проаналізувавши вищевикладене, слід зазначити, що основою пізнання сутності економічної безпеки підприємства має бути такий методологічний підхід, що найбільшою мірою відповідає вимогам сучасності. Адже сьогодні актуальною компетенцією є орієнтація на врахування вимог невизначеного середовища задля досягнення певної креативності, тобто здатності до «особливого сприйняття ситуації, що враховує безліч її конкретних проявів і при цьому забезпечує її перероблення саме у творчому, а не шаблонному режимі» [108].

Це вимагає оперативної реакції підприємств щодо прийняття правильних управлінських рішень у конкретній ситуації. У цьому зв'язку на даний момент у практичній діяльності підприємств досить розповсюдженим є ситуаційний підхід, який у науковій літературі часто є синонімічним поняттю ситуаційного управління. Це обумовлено тим, що ситуаційний підхід дозволяє адаптувати традиційну систему управління підприємством до нового стану шляхом впровадження такого інструменту як ситуаційне управління. Як результат керівництво підприємства спроможне своєчасно ідентифікувати нові кризові явища, які можуть стати реальними загрозами для його стійкого функціонування.

Вивчення сутності ситуаційного підходу дозволило встановити, що його перетворення у впливову теоретичну позицію припадає на кінець 1950-х рр. одночасно з розвитком основних положень теорії відкритих систем для розроблення концепції, яка пояснювала б властивості організаційної структури специфікою її адаптації до внутрішнього та зовнішнього навколишнього середовища.

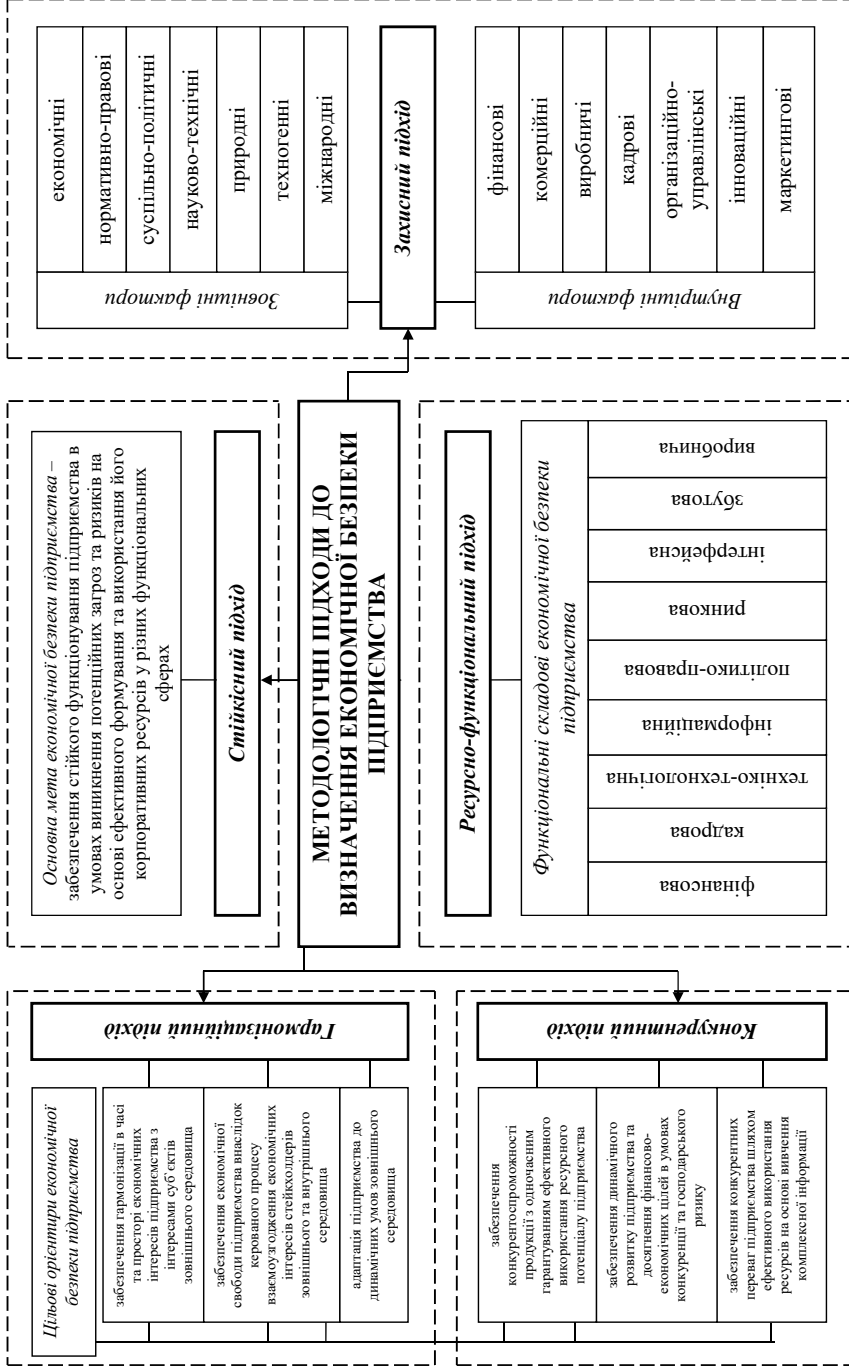

Рис 2.1. Синтез методологічних підходів до визначення економічної безпеки підприємства

До переліку факторів, які науковці включали у дослідження, відносили: застосовану технологію (Дж. Вудворд), стан навколишнього середовища (Т. Берні, Дж. Сталкер, Л. Лорш і Д. Лорш), розміри організації (Д. П'ю, Д. Хиксон, П. Блау, Р. Шенхер) та її стратегію (А. Чендлер) [237].

Сучасний погляд на ситуаційний підхід базується на тому, що не існує єдиного правильного алгоритму управління для будь-якої ситуації, широкий діапазон яких має суттєвий вплив на ефективність діяльності підприємства. Як зазначають Р. Гріфін і В. Яцура, ситуаційний підхід передбачає, що універсальні теорії не можна застосувати до організації, оскільки кожна з них є унікальною, а прийнята управлінська поведінка у конкретній ситуації залежить від особливих обставин [78, с. 19]. Більш того, сучасне практичне значення даного підходу полягає у реалізації широкого спектра завдань, основними серед яких є розроблення превентивних заходів для запобігання виникнення небезпечних ситуацій, адаптування діяльності підприємства в умовах реалізації стратегічних і тактичних завдань, а також регулювання діяльності в умовах відхилень, що виникають в процесі вирішення поточних завдань та є сигналами потенційних загроз [237].

Отже, теоретичне та практичне застосування ситуаційного підходу є суттєвою перевагою поряд з іншими підходами до реалізації процесів управління на підприємстві, адже в умовах інформаційної невизначеності даний метод дозволяє підприємствам адаптуватися до мінливого економічного середовища. З огляду на це в роботах деяких дослідників, що присвячені методології економічної безпеки підприємства, пропонується застосування ситуаційно-адаптивного підходу як найбільш актуального до сучасних умов. Так, група вчених-економістів на чолі з А. Поршневим стверджують, що економічна безпека полягає насамперед у своєчасній реакції на зміни в зовнішньому середовищі, при яких забезпечується адаптація підприємства до умов його існування [240]. Також відомі науковці з питань економічної безпекології Г. В. Козаченко, В. П. Пономарьов та О. М. Ляшенко зазначають, що «економічну безпеку суб'єкта господарювання доцільно розглядати як практичне використання таких принципів сучасного

менеджменту, як своєчасна реакція на зміни у зовнішньому середовищі та бачення підприємства, а також ситуаційного підходу до управління, який визнає важливість швидкості та адекватності реакції, що забезпечують адаптацію підприємства до умов його існування» [144].

Отже, враховуючи динаміку та наслідки сучасних кризових тенденцій та явищ, доцільно стверджувати, що ситуаційно-адаптивний підхід як методологічна основа пізнання сутності економічної безпеки підприємства є найбільш відповідним до умов сьогодення. Так, в сучасних умовах захист від загроз негативного характеру, ефективне використання ресурсно-функціонального потенціалу, досягнення конкурентних переваг, забезпечення стійкого функціонування, гармонізація інтересів з іншими суб'єктами насамперед будуть залежати від своєчасної адаптації підприємства до економічних реалій. Адже сьогодні від якості управління конкретною ситуацією, що виникла під впливом динамічних та деструктивних факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, буде залежати здатність підприємства вчасно передбачити нові загрози та забезпечити належний рівень економічної безпеки.

Більш того, останні циклічні коливання у світовому масштабі дозволяють дійти висновку, що основою використання адаптивно-ситуаційного підходу для забезпечення економічної безпеки підприємства має бути врахування фактору циклічності розвитку економічної системи та її елементів – товару, підприємства, галузі, регіону та національної економіки. Як зазначено у роботі [340] циклічність є загальною нормою руху ринкової економіки, що відбиває її нерівномірність, зміну еволюційних і революційних форм економічного прогресу, коливання ділової активності та ринкової кон'юнктури, чергування переважно екстенсивного чи інтенсивного економічного зростання. Адже, загальновідомо, що даний фактор має досить істотний вплив на економічну сучасність та є універсальною і загальною формою руху всіх мікро- та макроекономічних процесів. Це є очевидним, оскільки об'єктивним та обов'язковим явищем для будь-якої держави та окремого підприємства є саме наявність хвильових процесів розвитку. При цьому

поступовий перехід України від трансформаційної до ринкової економіки та вплив глобалізаційних процесів тільки посилює зазначену особливість, яка стає більш виразливою та відчутною у тенденціях економічних процесів останніх років.

Таким чином, підсумовуюче вищевикладене, слід зазначити, що економічна безпека підприємств є досить актуальним завданням сучасності, вирішення якого залежить від ґрунтовного вивчення існуючої наукової методології дослідження даного питання та відповідного його використання. Аналіз та систематизація існуючих методологічних підходів до визначення економічної безпеки підприємства та врахування тенденцій актуального бізнес-оточення, дозволили запропонувати адаптаційно-ситуаційний підхід як методологічну основу пізнання сутності досліджуваної категорії. Даний підхід передбачає використання ситуаційного управління з врахуванням фактора циклічності для своєчасної адаптації підприємства до нестабільних факторів економічного середовища та нейтралізації або мінімізації загроз. Це дозволить забезпечити належний рівень економічної безпеки підприємства в конкретному періоді часу та його стійке функціонування в умовах невизначеності. Важливою задачею подальших наукових досліджень за даним напрямком є вивчення потенційних ризиків, які мають вплив на систему економічної безпеки підприємства.

2.2. Вплив ризиків на систему економічної безпеки підприємства в умовах циклічного розвитку економіки

Управління сталим розвитком підприємства в умовах сучасної економічної дійсності є надзвичайно актуальним напрямом наукових досліджень серед провідних вчених та набуває особливого значення для представників бізнес-середовища. Передумовою даної тенденції є вплив різноманітних несподіваних імпульсів на діяльність економічних суб'єктів, що спричиняють флуктацію основних параметрів їх функціонування та порушення цільових орієнтирів розвитку. За даних

умов періодичне виникнення та загострення різноманітних економічних суперечностей призводить до активізації нових ризиків у діяльності підприємств та вимагає правильного реагування на неминучі реалії.

Як було зазначено, останніми роками сучасна наука розглядає підприємство як відкриту систему, яка є самостійною відносно суспільно-економічного середовища та має комплекс елементів, що самоорганізуються і пов'язані між собою ланцюгом причинно-наслідкових взаємин, що є керованими на основі використання інформаційного забезпечення з метою одержання кінцевого продукту. У цьому зв'язку в процесі вивчення та аналізу факторів впливу на функціонування підприємств, все більше уваги зосереджено саме на дослідженні зовнішніх процесів та явищ, що знаходяться поза межами та мають вплив на його діяльність нерівномірно в часі – постійно або періодично та з різною інтенсивністю. Отже, важливою умовою результативної діяльності будь-якого сучасного підприємства є виявлення та врахування низки факторів зовнішнього середовища, які мають індивідуальний або мультиплікативний вплив, що може бути позитивним або негативним, передбачуваним або непередбачуваним, контрольованим або неконтрольованим. Врахування даних факторів дозволить виявити потенційні ризики, які мають вплив на функціонування підприємства, та створити систему його економічної безпеки для забезпечення сталого функціонування в умовах невизначеності.

Наразі вченими та науковцями досліджується значна кількість різноманітних факторів зовнішнього середовища, які систематизуються у класифікації за різними ознаками, та мають безумовний вплив на бізнес-процеси підприємства і кінцеві результати його діяльності. Проте, як було зазначено у попередньому параграфі даного дослідження, актуальною проблемою та вагомим фактором впливу на явища та процеси сучасності є циклічність коливань економіки, існування якої привертає значну увагу теоретиків та практиків вже декількох століть. Так, періодичне виникнення у різних країнах фінансово-економічних, промислових, торговельних та інших криз, заснованих на ринкових механізмах господарювання, викликало науковий інтерес вчених-економістів щодо

вивчення першопричин та чинників, що зумовлюють такі економічні явища. В результаті вивчення фактору циклічності у різних галузях науки було отримано значні наукові здобутки, що є загальноновизнаними та породжують існування економічних законів.

Серед відомих вчених-класиків та сучасних вчених-дослідників [31, 39, 60, 152, 154, 163, 195, 201, 204, 271, 315, 316, 356, 360], що займалися даною проблематикою, слід зазначити таких як Ж. Б. Сей та Д. Рікардо (досліджували промислові кризи), Х. Кларк (припустив не випадковість між двома світовими економічними катастрофами та досліджував фізичні причини їх виникнення), С. де Сісмонді (виявив чергування фаз економічного циклу та причини економічної кризи), Г. Геркер (окреслив основні причини економічних криз), Д. Уед (вирізнив торгівельні цикли), К. Жюгляр (вивчав промислові або ділові цикли), Дж. Міллєс (вивчав причини криз), К. Маркс (зробив внесок у дослідження довгих хвиль), Ф. Енгельс (створив теорію періодичності промислових криз), В. Мітчелл (вирізнив основні теорії економічних циклів), В. Гершель та В. С. Джевонс (досліджували взаємозв'язок між економічними циклами та циклами сонячної активності), С. Кузнец (створив теорію провідного сектора), Й. Шумпетер (розділив великі цикли кон'юнктури на інноваційну та імітаційну), Дж. М. Кейнс (започаткував кейнсіанську теорію циклу), Е. Хансен, Р. Харрод, Дж. Хікс та П. Самуельсон (обґрунтували ідею зумовленості економічних циклів та додали теорію мультиплікатора-акселератора), А. І. Гельфанд (висунув ідею про іманентність тривалих періодів економічної експансії, спаду та застою капіталістичному способу виробництва), М. Фрідмен (відкрив монетарну теорію циклу), М. І. Туган-Барановський (виявив причини періодичних криз), М. Д. Кондратьєв (створив першу систематичну концепцію циклічних коливань економіки), Д. Модельські та В. Томсон (висунули теорію довгих циклів, пов'язаних зі зміною світових політичних лідерів), М. Корольков та С. Глазєв (запропонували гіпотезу про наявність вікового кондратьєвського циклу), П. Сорокін та Ф. Бродель (політичні та цивілізаційні системні цикли), Ю. В. Яковець (вивчав види та фази циклів різної тривалості).

Аналіз досліджень циклічного розвитку економіки свідчить про наявність значних наукових розробок переважно на макрорівні, в яких виявлено вагомі результати щодо причин, чинників та характерних особливостей фактору циклічності в існуючих економічних явищах і процесах. Так, економічний або діловий цикл, який є предметом вивчення багатьох авторитетних наукових шкіл початку 20-го століття, найчастіше описується з позицій коливань навколо трендової траєкторії довгострокового економічного зростання [368]. Вплив різних несподіваних, випадкових шоків впливів на економіку, спричиняє зміну основних макроекономічних параметрів, які, набуваючи відносно тимчасову тенденцію, відхиляють економіку від її рівноважного стану. Разом із тим, закономірності функціонування економіки (закони попиту і пропозиції, конкуренції та інші) з плином часу неминуче призведуть до стабілізації її стану, самоочищення через кризу, становлення нової, можливо і нетривалої, рівноваги [172]. Наряду з цим, циклічність розвитку економіки має безпосередній вплив також на діяльність підприємств, до якого воно змушене адаптуватися шляхом систематизації, оцінки та аналізу змін, що відбуваються під дією фактора циклічності, для одержання спектральної характеристики циклічних процесів.

Виходячи із загальновизнаного факту, що підприємство є мікроекономічною системою, його розвитку притаманні всі властивості макроекономічних систем. Наряду з цим, підприємство як система є частиною загальної системи і тому його діяльність підкоряється законам її функціонування. Також підприємство має життєвий цикл, що відбиває його власний цикл розвитку, який часом не збігається або перетинається з ритмами загального розвитку інших організацій та загальних циклів економіки.

Більшість сучасних дослідників вирішальною або основною причиною циклічного характеру, в тому числі й діяльності підприємства, визнають хвилеподібну динаміку технічних і технологічних нововведень. Процеси, що відбуваються в економіці розвинених держав, свідчать про взаємозв'язок циклічних процесів у економіці з науково-технічним прогресом та інноваційною діяльністю. Стійкі та закономірні

зв'язки існують між технічними, технологічними нововведеннями і коливаннями економіки. Вони створюють необхідні підстави для розробки ефективних механізмів подолання або послаблення впливу негативних наслідків циклічності на розвиток господарського життя країни та його окремих суб'єктів [340]. Отже діяльність будь-якого підприємства періодично переживає спади та підйоми – фазові проміжки, які значно впливають на неї. До питання про хвилеподібні циклічні коливання в динаміці діяльності підприємства економічна думка дійшла, відштовхуючись від вивчення криз. Кризи з їхнім руйнівним впливом на діяльність підприємства були занадто яскравим явищем дійсності, щоб не привернути до себе увагу економістів [151].

Таким чином, аналіз концептуальних положень деяких із теорій економічних циклів, дозволяє стверджувати, що циклічний розвиток економіки є загально визнаним явищем. З огляду на це, кожне підприємство має враховувати даний фактор у своїй діяльності, що потребує виявлення тих ризиків, які виникають в результаті циклічних коливань на рівні держави та окремих економічних суб'єктів. Це дозволить розробити принципово нові підходи до формування та функціонування системи підприємницького ризик-менеджменту, яка б відповідала сучасному рівню соціально-економічного розвитку суспільства.

Дія ризиків обумовлена постійними змінами у зовнішньому господарському середовищі діяльності підприємства, яке на сьогодні стає головним джерелом невизначеності у процесі їх функціонування. Під зовнішнім середовищем можна розуміти сукупність змінних факторів фінансово-економічного, соціального, політичного, екологічного та іншого характеру, які знаходяться поза межами підприємства та не піддаються безпосередньому впливу з боку його ризик-менеджменту. Це непередбачувані заходи державного регулювання у сферах ціноутворення, оподаткування, торгового і валютного регулювання, матеріально-технічного постачання, квотування та ліцензування.

Так, американські вчені М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі виділяють такі характеристики зовнішнього середовища [196] як:

- взаємозв'язок факторів зовнішнього середовища, з урахуванням сили, з якою зміна одного фактора впливає на зміну інших;
- складність зовнішнього середовища, тобто наявність великої кількості факторів, які можуть бути інваріантними, що має враховуватися підприємством в процесі власної діяльності;
- рухомість зовнішнього середовища, тобто швидкість, з якою відбуваються зміни ключових його факторів;
- невизначеність зовнішнього середовища: недостатня кількість інформації про кожен з наявних факторів зовнішнього середовища та невпевненість у її якості.

Наряду з цим може відбуватися зміна політичних обставин в країні, зрушення в суспільних потребах і споживчому попиті, поява технічних і технологічних новин. Також великий вплив на кінцеві результати підприємницької діяльності чинить невизначеність економічної кон'юнктури, причиною якої є існування кризових фінансово-економічних тенденцій, коливання купівельної спроможності грошових одиниць, зміна попиту на товари та фактори виробництва, поява конкурентної продукції, зниження платоспроможності споживачів, наявність багатоваріантності сфер застосування капіталів та різноманітність критеріїв надання переваг щодо інвестування коштів та інші. Як наслідок, керівництво підприємства не володіє точними показниками, які дозволяють з впевненістю спрогнозувати отримання запланованого результату діяльності щодо отримання конкурентних переваг, підвищення інвестиційної привабливості підприємства та його ринкової вартості, досягнення певного рівня рентабельності тощо.

Варто зазначити, що зовнішнє середовище, у якому функціонує підприємство здатне не тільки обмежувати, а також може стимулювати його діяльність. Середовище всередині конкретної галузі знаходиться під впливом як власних, так і загально-економічних процесів, відображаючи основні ринкові зміни. Його складові взаємопов'язані, кожна з яких може створювати передумови для зміни параметрів інших, впливаючи на функціонування підприємств галузі. Окреме підприємство може власною діяльністю викликати зміни у роботі інших суб'єктів господарювання,

проте змушене адаптуватися до тих змін, що виникають внаслідок діяльності конкурентів та інших учасників господарського процесу. Тобто в умовах глобалізації, що характерна останнім часом для світової економіки, господарюючий суб'єкт виступає залежним від змін, які серйозно впливають на ефективність його роботи. Тому підприємство повинне адекватно реагувати на зміни зовнішнього середовища, оскільки їх неврахування може спричинити витіснення підприємства з сегмента ринку та негативний результат його господарської діяльності [182].

Отже, зміни у зовнішньому оточенні підприємства внаслідок прояву багатьох соціально-економічних тенденцій є невизначеними у просторі та часі і можуть мати неконтрольований вплив на умови його функціонування та результати діяльності. Під час прийняття управлінських рішень не можна точно передбачити, які зміни відбудуться у зовнішньому середовищі підприємства, які наслідки буде мати запровадження в дію нового або модернізація існуючого товару, яка результативність використання нових інноваційних підходів тощо. Однак критичний аналіз додаткових джерел інформації, ідентифікація потенційних ризиків та прогнозування їх можливих наслідків дозволять передбачити заходи нейтралізації або мінімізації негативних наслідків впливу факторів ризику.

Поряд із зовнішнім середовищем, істотний вплив на підприємницьку діяльність має внутрішнє оточення, яке визначається як сукупність змінних, що знаходяться всередині підприємства та входять у сферу безпосереднього впливу з боку його менеджменту. Складові внутрішнього ділового оточення підприємства залежать від значної кількості чинників, основними з яких є рівень достатності професійно-кваліфікованих кадрів, організації управління, якості продукції та послуг, інформаційного забезпечення та захисту інформації, відповідності конкурентного статусу системі цілей і стратегії розвитку підприємства, результативності маркетингової діяльності, фінансового стану, інвестиційної привабливості та інноваційного розвитку. В умовах нестабільного економічного середовища невідповідне управління переліченими чинниками з боку підприємства може привести до їх

небажаної зміни і, як наслідок, викликати виникнення різноманітних ризиків та негативно вплинути на кінцеві результати фінансово-господарської діяльності.

Наприклад, в економічній боротьбі з конкурентами-виробниками за покупця, підприємець змушений продавати свою продукцію в кредит (з ризиком не повернення грошових сум в обумовлений термін), за наявності тимчасово вільних грошових коштів – розміщувати їх у виді депозитних внесків або цінних паперів (з ризиком отримання недостатнього відсоткового прибутку в порівнянні з темпами інфляції), при веденні комерційних операцій експортно-імпортного характеру – стикатися з необхідністю оперувати різними національними валютами (з ризиком втрат від несприятливої кон'юнктури курсів валют) тощо [179].

Враховуючи вищевикладене, слід зазначити, що розмежування факторів ризику підприємства на внутрішнє та зовнішнє середовище має суто умовний характер, оскільки всі вони є взаємопов'язаними. Це обумовлено тим, що зміни у зовнішньому оточенні підприємства безпосередньо впливають на його внутрішнє оточення та можуть змінити мету діяльності, технологію виробництва, особливості ведення основних бізнес-процесів та стратегічні орієнтири. Отже, необхідною умовою захищеності фінансово-економічних інтересів економічних суб'єктів від внутрішніх і зовнішніх ризиків в умовах сучасності є забезпечення економічної безпеки на системній основі, тобто створення відповідної системи економічної безпеки підприємства.

Варто зазначити, що визнання будь-якого об'єкта дослідження системою є одним з головних підходів сучасного наукового пізнання. Системне сприйняття явищ і процесів передбачає сприйняття кожної системи як закономірно взаємопов'язану та взаємозалежну сукупність елементів, що входять до її складу, та є упорядкованими за певними принципами чи законами. Для системи характерним є не тільки наявність зв'язків та відносин між елементами, що її створюють (певна організованість), але й нерозривна єдність із середовищем, у взаємодії з яким і визначається цілісність системи [256]. Тобто будь-яка система розглядається, з одного боку, як структурний елемент системи більш

високого порядку, що знаходиться в особливій єдності із зовнішнім середовищем, а з іншого, – як сукупність складових її елементів, що перебувають у внутрішньому взаємозв'язку. Як відмічає професор І. П. Шульга, зв'язки є невід'ємним атрибутом системи, без яких її існування принципово неможливе. У системах існують такі типи взаємодії як взаємодоповнення (взаємодія елементів зумовлює необхідність спільного існування і неможливість існування одного без іншого), гармонійна рівновага (елементи таким чином змінюють свої якості, щоб забезпечити існування елементів з протилежними функціями), використання (елемент втрачає зв'язок з джерелом свого існування і використовує функціональні якості своєї протилежності або й самого протилежного елемента) [355].

В сучасній науковій літературі з економічної безпекології багато уваги приділяється необхідності використання системного підходу, який дозволяє інтегрувати наявні знання, сформувати цілісне уявлення про економічну безпеку підприємства та виявити взаємозв'язки між її складовими елементами. Слід зазначити, що в умовах сучасності системний підхід можна вважати універсальною методологією менеджменту, сутність якої – формування образу мислення, що розглядається в єдності всіх явищ зовнішнього та внутрішнього середовища [88].

Системний підхід як найважливіший спосіб діалектичного методу дослідження передбачає розгляд кожного процесу як єдиного цілого з урахуванням усіх взаємозв'язків його складових елементів. Він припускає необхідність чіткого формулювання цілей і завдань системи та послідовний вибір певних підсистем, інструментів, механізмів та критеріїв ефективності для досягнення головної мети. Як відзначає Є. М. Борщук: "Системна методологія визначається системним підходом, який набуває ролі загальнонаукової мови, що зумовлює єдину інтерпретацію тих наукових ідей і принципів, які розвиваються відносно автономно в окремих наукових напрямках. Системність можна трактувати як пояснювальний принцип наукового пізнання, що вимагає

вивчати процес в залежності від структурної єдності предмету дослідження, завдяки чому він набуває нових властивостей" [36].

Наряду з цим, слід зазначити, що існуючі дослідження системотворення в економічній безпекології знаходяться на етапі формування певних теоретичних положень, що концептуалізуються у авторські структурні алгоритми або моделі системи економічної безпеки підприємства та мають різну методологічну основу. Як слушно зазначено професором О. В. Ілляшенко: «Для того, щоб система економічної безпеки підприємства адекватно відображала ідею системності, необхідно будувати її з використанням відповідної методології. Недотримання методології у побудові системи економічної безпеки підприємства приводить до поверхового опису системи, її невиправданого спрощення, слабкої обґрунтованості і відсутності системності як такої» [122]. Отже, враховуючи методологічні аспекти даного дослідження, важливим науковим завданням є вивчення сутності системи економічної безпеки підприємства та визначення її основних структурних елементів, впорядкування яких дозволить встановити принципи їх взаємодії, отримати комплексне уявлення про функціонування даної системи та виявити типові ризики впливу на неї в умовах сучасності з урахуванням фактора циклічності.

Враховуючи чисельність визначень поняття системи економічної безпеки підприємства та значну кількість їх ідентичності, що зумовлено неусталеністю її категоріально-понятійного апарату у сучасній науці, доцільним є узагальнення ключових дефініцій та виділення основних наукових підходів до трактування даної категорії:

1) структурний підхід – система економічної безпеки підприємства трактується як сукупність визначених структурних елементів (об'єкт, суб'єкт, методи, інструменти, механізми тощо) [22, 79, 94, 119, 133, 190, 225, 239, 346];

2) функціональний підхід – система економічної безпеки являє собою сукупність її функціональних підсистем (фінансової, інвестиційної, кадрової, техніко-технологічної, силової, інтерфейсної, ринкової тощо) [9, 144, 180, 242];

3) загальносистемний (семантичний) – система економічної безпеки визначається на основі семантики самого поняття система та використання загальносистемних принципів та властивостей даної системи [125, 168, 244, 245, 346, 352];

4) превентивний (захисний) – система економічної безпеки як сукупність взаємопов'язаних заходів різноманітного характеру, які здійснюються з метою захисту інтересів підприємства від внутрішніх та зовнішніх загроз [128, 134, 221, 268, 349];

5) організаційний – система економічної безпеки розглядається як структурний підрозділ підприємства, який функціонує з метою забезпечення економічної безпеки підприємства [120, 161, 162, 276, 326, 361].

Також значної уваги заслуговує один з сучасних підходів до визначення системи економічної безпеки підприємства – конвергентний підхід, що запропоновано професором Є. І. Овчаренко: «Система економічної безпеки є антропою системою, рушієм та головним елементом якої є людина, що здатна до усвідомлення характеру та сутності небезпеки. Тому людина являє собою, у вигляді власного поведінкового стереотипу, системоформуючий фактор, навколо якого будується система економічної безпеки та являє собою сукупність вибірково залучених до соціально-економічної взаємодії суб'єктів й об'єктів економічної безпеки підприємства, правил, принципів та процедур такої взаємодії, що визначається безпекозабезпечувальними потребами, здібностями та функціями суб'єктів безпеки» [220]. Безумовно, кадровий ресурс є головною функціональною підсистемою будь-якої системи, результативність функціонування якої насамперед залежить від усвідомлення особою дійсної реальності та відповідної реалізації управлінських дій, спрямованих на побудову такої системи з визначеними властивостями, що є необхідними для конкретних умов господарювання.

З огляду на вищевикладене, під системою економічної безпеки підприємства будемо розуміти комплексне та структуроване утворення, особливості формування та функціонування якого безпосередньо

залежать від наявних внутрішніх та зовнішніх ризиків підприємства та необхідності досягнення його стійкого функціонування в умовах циклічного розвитку економіки.

Аналіз літературних джерел з ризик-менеджменту підприємства дозволяє класифікувати ризики за сферою їх впливу на систему економічної безпеки підприємства та виділити макроекономічні та політико-правові, фінансові, операційні та техніко-технологічні, кадрові та маркетингові групи ризиків, деталізація яких представлена на рис 2.2.

Слід зазначити, що природа виникнення різноманітних ризиків та їх вплив на діяльність підприємств має прямий взаємозв'язок з циклічними процесами в економіці, що характеризуються фазами рецесії, депресії, експансії та підйому. Кожна фаза має специфічний вплив на загальний економічний розвиток, тенденції якого є відчутними для будь-якого підприємства.

При цьому, вплив фактору циклічності не є однаковим для підприємств різної галузевої приналежності. Для одних галузей вплив циклічності розвитку економіки є незначним, для інших – дуже значним.

Так, в економічній літературі загальноприйнятим є поділ галузей на три типи:

– галузі, до складу яких входять підприємства, що виробляють предмети першої необхідності (предмети поточного споживання) або надають життєвоважливі послуги. Дані підприємства можна визнати стійкими до впливу циклічних процесів у економіці, вони відрізняються високою стабільністю розвитку;

– базові галузі (металургійне виробництво, промислове машинобудування, хімічні виробництва, виробництво автомобілів, житлове будівництво тощо), підприємства яких значною мірою відчувають вплив циклічних процесів в економіці, показники цих підприємств залежать від фази ділової активності. Названі галузі проходять такі етапи життєвого циклу як етап реорганізації (або початкова стадія), етап консолідації, етап зростання споживання (або постачань), етап зрілості, на якому або настає насичення ринку, або вводяться нові і конкурентоспроможні продукти [354].

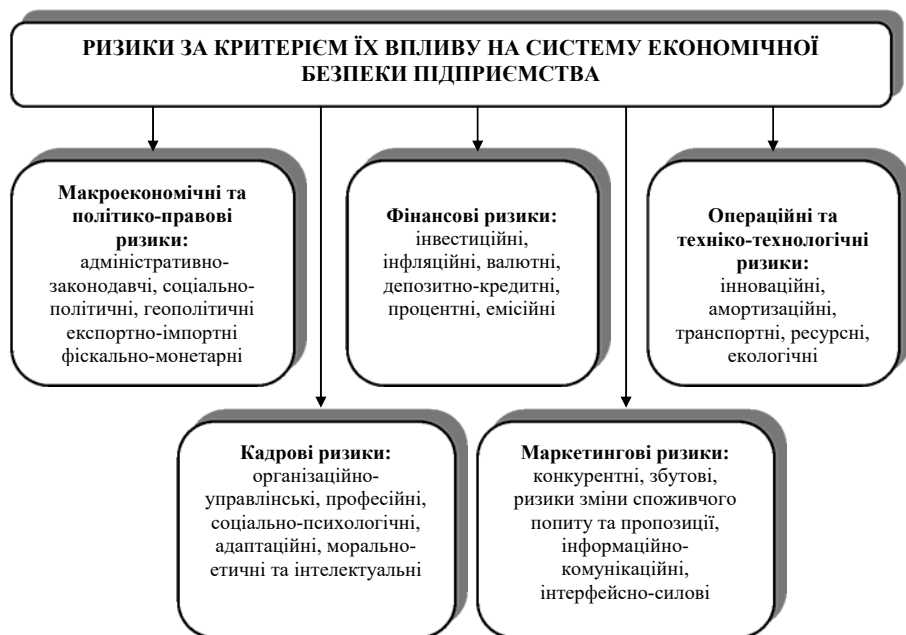

Рис. 2.2. Класифікація ризиків за сферою їх впливу на економічну безпеку підприємства

– галузі, до складу яких входять підприємства сфери послуг та підприємства, що виробляють продукцію не першої необхідності. Такі підприємства відрізняються високими темпами розвитку порівняно з динамікою ВВП. Звичайно це галузі, що є чутливими до циклічних коливань в економіці [137, 340].

При цьому важливою умовою стійкого функціонування підприємств будь-якої галузі є забезпечення її економічного зростання при наявності мінімального або максимального рівня впливу неминучих фаз розвитку економіки. Це є неможливим без належного управління відповідними ризиками, що виникають на різних фазах економічного

циклу а мають вплив на систему економічної безпеки підприємства (рис. 2.3).

При аналізі впливу ризиків на діяльність підприємств на різних фазах економічного циклу необхідно враховувати ступінь впливу окремих ризиків на підприємства різної галузевої приналежності. Оскільки даний вплив є неоднаковим, кожне підприємство має визначити свої потенційні ризики та врахувати їх у побудові системи економічної безпеки та її якісних ознак.

З огляду на це актуальним питанням є визначення основних властивостей системи економічної безпеки сучасних підприємств, що є якісними ознаками, за якими вона відрізняється від інших систем, та основою її побудови. Слід зазначити, що система економічної безпеки сучасних підприємств має бути наділена властивостями з урахуванням наступних особливостей:

- по-перше, наявність сукупності існуючих екзогенних та ендегенних факторів ризику підприємства, які зумовлюють невизначеність результатів його діяльності;
- по-друге, наявність циклічного розвитку як неминучого та об'єктивного явища економічної дійсності, що породжує тимчасові тенденції відхилення економіки від її рівноважного стану та має безумовний вплив на функціонування підприємств;
- по-третє, тип розвитку підприємства, що обумовлює можливість появи нової якості системи та підвищення здатності її адаптації до змін внутрішнього та зовнішнього середовища;
- по-четверте, стадію економічного циклу розвитку підприємства, врахування якої буде визначити кінцеву мету його діяльності у певному періоді часу та наявні можливості її досягнення;
- по-п'яте, ресурсне забезпечення підприємства, від кількості та якості якого залежить можливість забезпечення його стійкого функціонування та досягнення поставленої мети.

Узагальнюючи вищевикладене та базуючись на аналізі літературних джерел, слід констатувати наявність значної кількості наукових поглядів щодо необхідних властивостей системи економічної

безпеки підприємства. У цьому зв'язку охарактеризуємо деякі властивості, які мають важливе значення для системи економічної безпеки підприємств в умовах сьогодення.

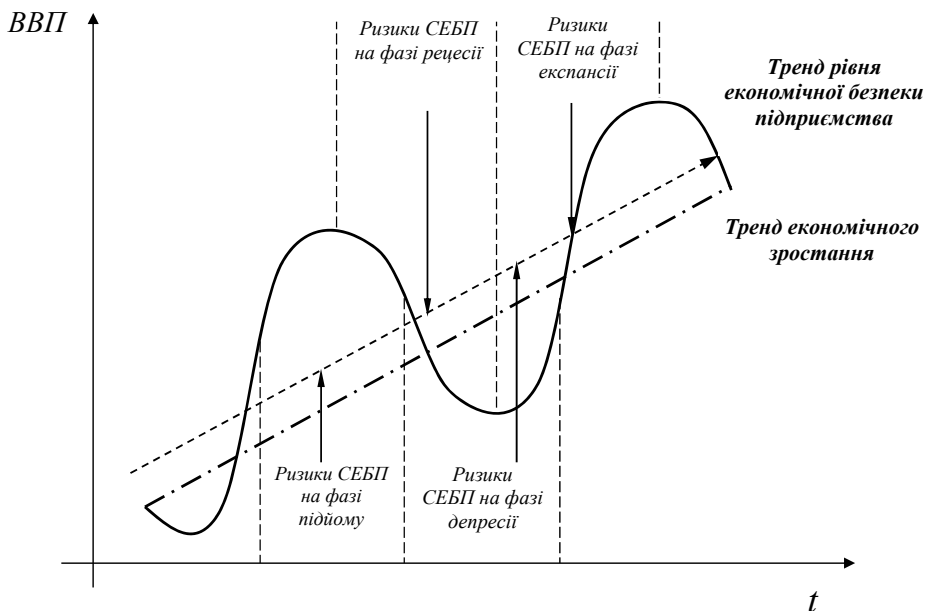

Рис. 2.3. Врахування фактора циклічності у забезпеченні економічної безпеки підприємства

Враховуючи семантику категорії система, необхідною властивістю системи економічної безпеки підприємства має бути її цілісність, що характеризує внутрішню єдність всіх структурних елементів та вимагає відповідного комплексного їх аналізу і координації при прийнятті управлінських рішень. При системному підході економічна безпека розглядається як цілеспрямована динамічна система, яка функціонує та розвивається для досягнення певного результату. З огляду на це

невід'ємною та вагомою властивістю системи економічної безпеки підприємства має бути цільова підпорядкованість, яка передбачає необхідність підпорядкування всієї організації даної системи визначеній меті та цільовий характер всіх її підсистем.

Наступними властивостями системи економічної безпеки є нелінійність та неврівноваженість. Нелінійність системи економічної безпеки підприємства пов'язана з диспропорційністю реакції системи на вплив різноманітних факторів. У цій системі можливі такі стани, за яких система може суттєво змінити характер свого функціонування, але зберегти власну морфологію та топологію. Характер нелінійності системи економічної безпеки підприємства суттєвим чином залежить від результатів впливу того чи іншого фактора при її побудові [220]. Як відзначає професор Г. Хакен: "В умовах нестійкого розвитку малі випадкові флуктації у точках біфуркації можуть надати сильні дії на траєкторію процесу, що означає внутрішню непередбачуваність динаміки процесу» [328].

Враховуючи вплив деструктивних факторів нестабільного економічного середовища, важливою властивістю системи економічної безпеки підприємства є її гнучкість, що передбачає здатність своєчасної адаптації даної системи до впливу факторів зовнішнього та внутрішнього оточення. Отже, гнучкість є способом прояву адаптивності системи, що реалізується з урахуванням обмеженого часу та витрат, забезпечуючи тим самим керованість і, як результат, стійкість економічної системи. Завдяки таким вбудованим можливостям пристосування досягається не тільки стабільність функціонування економічних систем, але й забезпечується режим економії коштів та часу [172].

Безумовними властивостями системи економічної безпеки сучасних підприємств мають бути її продуктивність та ефективність. При цьому продуктивність визначає здатність системи до забезпечення її ресурсним потенціалом, а ефективність характеризує співвідношення отриманих результатів та здійснених витрат. Підвищення ефективності сприяє відповідному зростанню рівня економічної безпеки

підприємства та дозволяє отримувати кращий результат при найменших витратах, а частину ресурсів направляти на покращення його якісних показників діяльності.

Наприкінці, слід акцентувати увагу, що система економічної безпеки є штучною, тобто антропогенною системою, ефективність функціонування якої залежить від дій особи, здатної до усвідомлення і визначення необхідного результату системи та її наділення відповідними властивостями. Погоджуємося, що можливість забезпечення економічної безпеки підприємства виключно залежить від наявності у персоналу необхідної компетентності для вирішення управлінських завдань, яка розкривається та визначається взаємодією результатів навчання, соціально-політичної та професійної діяльності особи [251].

Зазначені властивості системи економічної безпеки підприємства, що є результатом аналізу статичного стану цієї системи, виявляються в її функціонуванні. Функції системи економічної безпеки підприємства сприяють збереженню системи, оскільки їхня реалізація забезпечує економічну безпеку як умову діяльності підприємства. Адже природа системи економічної безпеки підприємства, як, власне, і будь-якої іншої системи, найповніше розкривається у функціях, які виконує система, надані властивості системи синтезуються у єдине ціле за допомогою виконуваних системою функцій, а спроможність системи економічної безпеки підприємства виконувати її функції, у свою чергу, визначається її властивостями [220]. Функції системи економічної безпеки підприємства є функціонально спеціалізованим видом управлінської діяльності – безпекозабезпечувальної, зміст якої становить виконання із заданою метою обсягу робіт певного виду, сукупності дій та операцій, що за умови спільної діяльності спеціально підготовлених працівників сприяє забезпеченню економічної безпеки підприємства, яка є умовою його діяльності та розвитку. При цьому робота у виконанні функцій системи економічної безпеки підприємства розглядається як послідовність дій та процедур, що відбувається

протягом певного часу, мають вимірні результати, потребують методичного забезпечення та певного ресурсного потенціалу [123].

Центральним моментом побудови системи економічної безпеки будь-якого підприємства є визначення мети її створення та функціонування, оскільки розуміння потреби системи є основоположним при системогенезі. Як зазначено у дослідженнях В. А. Рача: «Мінливість зовнішнього середовища призводить до постійної структуризації нових систем. При цьому компоненти системи можуть залишатися тими ж самими, але ціль системи, яку вони утворюють, може змінюватися» [245]. Отже, процес функціонування системи економічної безпеки підприємства має бути керованим з огляду на досягнення цілеспрямованих якісних та кількісних її змін, що вимагає своєчасної та правильної постановки мети. У дослідженні [219] узагальнено точки зору дослідників [51, 149, 177, 249, 253] та визначено, що мета – це образ бажаного стану системи, відбитий у кількісних та якісних показниках, який виконує наступні функції: організуючу (направлення коштів на досягнення результату), мотивуючу (підвищення мотивації осіб, дії яких спрямовані на досягнення результату) і контролюючу (порівняння фактичних і запланованих станів системи для виявлення відхилень в процесі досягнення запланованого результату).

Імплементация функціонального підходу до визначення системи економічної безпеки підприємства дозволяє виділити в її структурі функціональні підсистеми, адекватне визначення складу яких дає можливість зменшити складність функціонування системи та підвищити вірогідність досягнення запланованого результату. З позицій даного дослідження економічна безпека підприємства буде залежати від відповідного рівня безпеки її функціональних підсистем. Це досягається за допомогою використання адаптивного методичного забезпечення, що являє собою сукупність певних механізмів, методів, інструментів, впровадження яких буде сприяти забезпеченню стійкого функціонування кожної функціональної підсистеми економічної безпеки підприємства.

Останнім важливим структурним елементом системи економічної безпеки підприємства є визначення критерію її ефективності, значення якого буде свідчити про результативність функціонування даної системи – ступінь її захищеності, міра економічної свободи, сталий розвиток, рівноважний стан в умовах впливу фактора циклічності тощо. Адже, відсутність конкретного результату функціонування системи економічної безпеки підприємства є доказом існування тільки сукупності окремих її елементів, які не мають тісного діалектичного взаємозв'язку. Так, як зазначає відомий науковець з теорії систем П. К. Анохін: «Елементи системи, скільки б їх не було і як би вони не функціонували, поводять себе таким чином, що їх взаємодія неминуче перетворюється на взаємодію. Система включає у себе елементи за одним єдиним критерієм – у якому ступені цей елемент сприяє і полегшує отримання пристосовного результату» [10].

Оцінювання результативності функціонування системи економічної безпеки підприємства здійснюється з двох позицій: здатності даної системи забезпечувати економічну безпеку підприємства та результативності такого забезпечення. Це породжує два класи характеристик системи – статичні та динамічні. Статичні характеристики системи економічної безпеки підприємства є зрозумілими ще до моменту її створення та початку безпекозабезпечувальної діяльності, і показують, що ця система може дати у якості результату. Динамічні характеристики системи економічної безпеки підприємства стають зрозумілими лише після початку функціонування системи, коли можна робити висновки – як система може функціонувати [219].

Аналіз літературних джерел з методології наукового пізнання [17, 25, 169, 174, 332, 358] дозволяє виділити методологічні структурні компоненти системи економічної безпеки підприємства, до яких слід віднести базис методології (загальна теорія систем та теоретичний базис економічної безпекології), характеристики діяльності (властивості, принципи та функції), специфічні структурні елементи

(мета, задачі, суб'єкти та об'єкти, функціональні підсистеми), методичне забезпечення (методи та механізми), результативні складові (якісні та кількісні індикатори) та сформувані її структурний алгоритм, що представлено на рис. 2.4.

Таким чином, формування системи економічної безпеки підприємства має на меті забезпечення стійкого функціонування підприємства в умовах нестабільного економічного середовища. Це досягається за допомогою використання методів управління як зовнішніми ризиками, які мають вплив на систему економічної безпеки підприємства, так і внутрішніми ризиками, що виникають в усіх її функціональних підсистемах.

2.3. Діалектика взаємозв'язку між структурними елементами системи економічної безпеки підприємства

Динамічність глобального ринкового середовища та високий рівень адаптації до нових умов як чинник конкурентоспроможності сучасних підприємств свідчить про необхідність постійної модернізації систем їх економічної безпеки до змін бізнес-середовища та внутрішнього стану ресурсного потенціалу суб'єктів господарювання. Це вимагає відповідної структуризації системи економічної безпеки підприємства, від якості якої залежить можливість мінімізації впливу деструктивних чинників на його діяльність шляхом формування стійких функціональних підсистем. Отже, актуальним питанням є вивчення специфічних структурних елементів системи економічної безпеки підприємства для визначення діалектики взаємозв'язку між ними.

Більш доцільним у структуруванні системи економічної безпеки підприємства є використання об'єктно-суб'єктного підходу, за яким у загальному вигляді її структура являє собою сукупність об'єктів та суб'єктів, зв'язки та відносини між якими залежать від інших структурних елементів даної системи – принципів, функцій, мети, інструментів управління тощо.

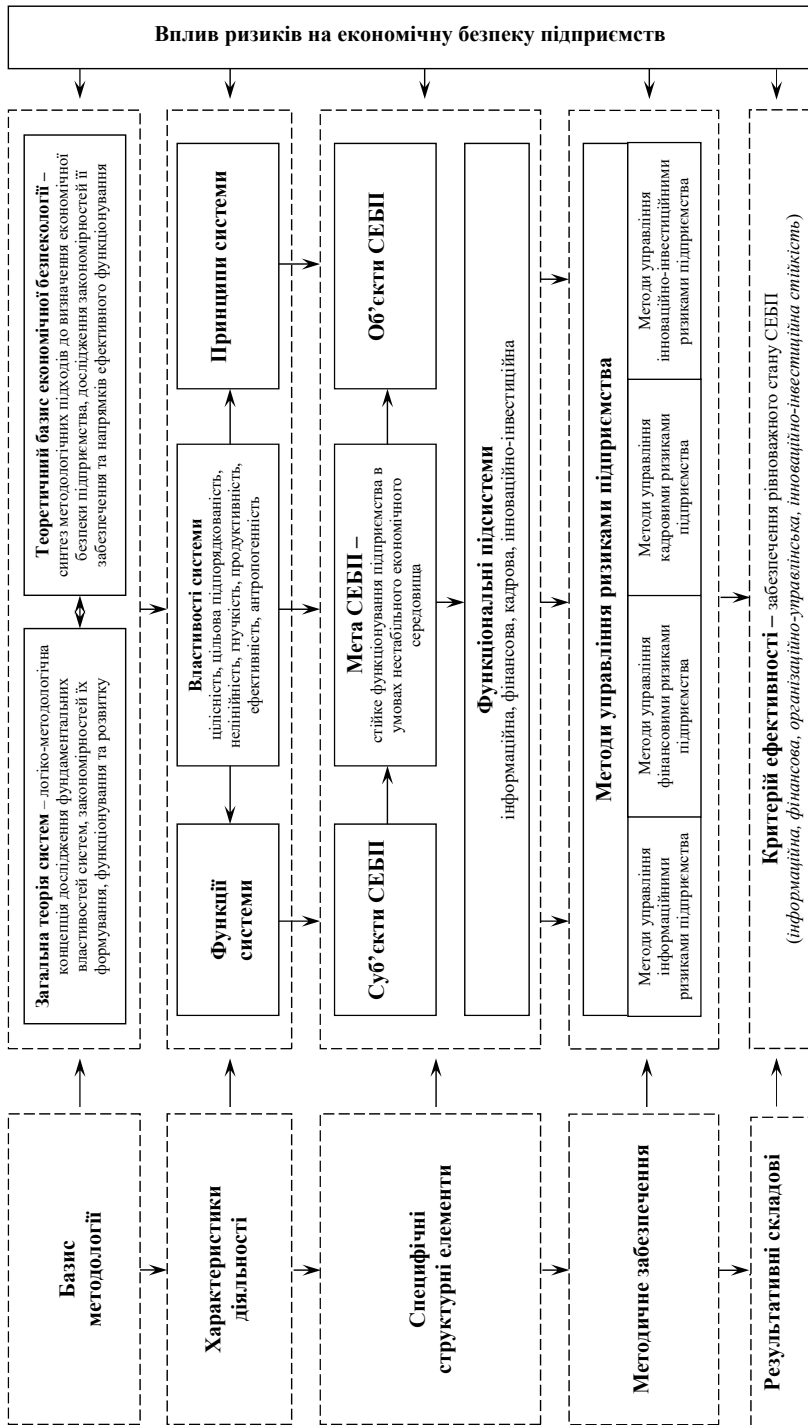

Рис. 2.4. Структурний алгоритм економічної безпеки підприємства

Як слушно зазначено О. В. Ілляшенко, «об'єктно-суб'єктний підхід збільшує конкретику безпекозабезпечувальної діяльності підприємства, створює когнітивне підґрунтя для побудови даної системи і має яскраво виражений прагматичний аспект. Призначенням системи економічної безпеки підприємства, побудованої за даним підходом, є забезпечення економічної безпеки шляхом захисту його об'єктів безпеки від різноманітних загроз, реалізація яких може привести до збитків підприємства та погіршити результати його діяльності» [123].

Враховуючи антропогенність як вищезазначену властивість системи економічної безпеки підприємства, її важливим структурним елементом є суб'єкти, взаємовідносини між якими визначають створення безпечних умов функціонування підприємства та досягнення поставлених цілей. Суб'єкти системи економічної безпеки підприємства є центральним та найскладнішим елементом, оскільки їх діяльність залежить від особливостей об'єкта безпеки, якості ризик-менеджменту, наявних ресурсів та інших чинників. Більшість дослідників [9, 35, 143] поділяють суб'єктів системи економічної безпеки підприємства на внутрішніх та зовнішніх. Відповідно до внутрішніх суб'єктів належать власники підприємства та всі його працівники, до зовнішніх – партнери підприємства, суб'єкти його інституційного середовища та ринкової інфраструктури.

Так, у роботі М. І. Копитко [157] наведено декомпозицію внутрішніх та зовнішніх суб'єктів комплексного забезпечення економічної безпеки підприємств, до яких запропоновано відносити власників підприємства та топ-менеджерів (здійснюють загальне керівництво та формують стратегію діяльності підприємства), виробничі підрозділи (виконують роботу за різними функціональними сферами), служба безпеки (забезпечує умови безпечної діяльності підприємства), приватні структури (охоронні підприємства, аудиторські фірми, страхові компанії, кадрові та консалтингові агентства, банківські установи); державні інститути (обумовлюють засади діяльності на макрорівні), науково-дослідні та навчальні заклади (здійснюють наукові розробки та підготовку кадрів).

Автор О. В. Ілляшенко [123] вважає, що внутрішні суб'єкти захисту системи економічної безпеки підприємства мають відповідати за захист конкретного об'єкта безпеки та відносить до внутрішніх суб'єктів захисту – службу економічної безпеки, маркетинговий відділ, підрозділ із забезпечення режиму та охорони підприємства, юридичний відділ, підрозділ технічного захисту інформації, а до зовнішніх – правоохоронні органи, судову систему, органи антимонопольного комітету України, Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку та Недержавні організації із забезпечення безпеки.

Схожою є точка зору О. А. Сороківської, відповідно до якої у підтриманні економічної безпеки як складного процесу беруть участь внутрішні та зовнішні суб'єкти, які мають чітко встановлені функції та повноваження. При цьому внутрішніми суб'єктами є керівники (власники) малого підприємства, штатний підрозділ економічної безпеки і персонал всіх його структурних підрозділів. До зовнішніх суб'єктів відносяться органи державної влади та управління, правоохоронні органи, суб'єкти недержавної системи безпеки (охоронні організації, консалтингові фірми, центри маркетингових досліджень, детективні організації), системи безпеки підприємців-партнерів тощо [272].

Цікавою є думка Є. І. Овчаренко щодо визначення суб'єкту системи економічної безпеки підприємства, який зазначає, що створення та успішне функціонування даної системи повинно ґрунтуватися на знаннях про особистість як суб'єкта економічної безпеки підприємства з урахуванням різноманітних соціально-психологічних чинників. Поняття суб'єкта економічної безпеки підприємства слід надавати не з позиції функціонального призначення цього суб'єкта, а з позиції двоєдиності процесу суб'єктно-об'єктної взаємодії. Отже, автором пропонується суб'єктом економічної безпеки підприємства вважати особу з певним набором диспозиційних якостей, що обумовлюють її здатності до розпізнавання небезпек, усвідомлення загроз економічній діяльності підприємства та потенціал виробітку заходів попередження реалізації загроз або нейтралізації їх наслідків [220].

Враховуючи вищевикладене, погоджуємося з традиційним поділом суб'єктів системи економічної безпеки підприємства за внутрішньою та зовнішньою сферою їх впливу. При цьому першочергову роль відіграють внутрішні суб'єкти, створені виключно для виконання функцій щодо забезпечення безпеки підприємства. Решта внутрішніх та зовнішніх суб'єктів фрагментарно впливають на систему економічної безпеки підприємства, але мають бути враховані при її побудові, оскільки тільки сумісними зусиллями досягається загальна ефективність функціонування даної системи. Основним завданням суб'єктів системи економічної безпеки підприємства є розробка, координація та реалізація різних заходів, що спрямовані на захист об'єктів безпеки.

Аналіз літературних джерел [102, 119, 123, 128, 157, 190, 326] свідчить про чисельність точок зору з приводу визначення об'єктів системи економічної безпеки підприємства. До них відносять різноманітні види діяльності підприємства, його ресурсний потенціал, структурні підрозділи, вироблену продукцію, інтереси організації, економічні та кооперативні зв'язки з партнерами, активи тощо. Слід зазначити, що вибір об'єктів безпеки насамперед залежить від мети функціонування системи економічної безпеки та може змінюватися в певному періоді часу в результаті зміни умов діяльності підприємства. З позиції даного дослідження до об'єктів системи економічної безпеки підприємства вважаємо доцільним віднести її функціональні підсистеми – інформаційну, фінансову, кадрову та інноваційно-інвестиційну безпеку. З метою обґрунтування запропонованої точки зору розглянемо сутність кожної функціональної підсистеми більш детально.

Прорив інформаційних технологій наприкінці ХХ – на початку ХХІ сторіччя викликав у світі значні системні перетворення, що дали можливість формування та розвитку принципово нових та невід'ємних глобальних субстанцій – інформаційного простору та інформаційного суспільства [41]. Так, характерними рисами сучасного інформаційного суспільства є стрімке збільшення ролі інформації та знань у житті суспільства, використання інформаційно-комунікаційних технологій у господарських відносинах, формування інформаційної підприємницької

культури, створення глобального інформаційного простору, вільний доступ до світових інформаційних ресурсів тощо. З одного боку, це забезпечує конкурентоспроможність економічних суб'єктів та їх інноваційний розвиток, а з іншого – супроводжується наявністю відповідних негативних інформаційних впливів та збільшує загрози діяльності підприємства. У цьому зв'язку, до найбільш актуальних функціональних підсистем економічної безпеки підприємства належить інформаційна підсистема, основним завданням якої є забезпечення інформаційної безпеки.

Як відомо, важливою та необхідною умовою здійснення будь-якого бізнес-процесу на підприємстві є наявність інформації, своєчасне та оптимальне використання якої забезпечує ефективне досягнення поставлених цілей. В свою чергу, інформаційна безпека характеризується конфіденційністю (захищеністю від несанкціонованого доступу), цілісністю (релевантністю та несуперечливістю інформації) і доступністю інформації (можливістю за визначений час отримати певну інформаційну послугу). Отже, інформаційна безпека може розглядатися як сукупність таких елементів як безпечні умови функціонування інформаційних технологій, побудова ефективної інфраструктури інформаційного простору, цілісного ринку інформації, створення оптимальних умов для проходження інформаційних процесів [58].

Основною функцією інформаційної підсистеми економічної безпеки є надання якісної інформації, необхідної для здійснення узгодженої та цілеспрямованої діяльності підприємства. Адже, від обсягу, швидкості та якості обробки інформації значною мірою залежить ефективність управлінських рішень, зростає значення методів управління з використанням інформаційних технологій соціальними та економічними процесами, фінансовими і товарними потоками, аналізу та прогнозування розвитку внутрішнього і зовнішніх ринків [275].

Слід зазначити, що питання інформаційної безпеки вже довгий час є актуальним для багатьох великих національних і світових компаній, а останнім часом все більше керівників середнього і малого вітчизняного

бізнесу починають усвідомлювати реальну небезпеку ризиків, пов'язаних з інсайдерською інформацією. Так, серед актуальних загроз інформаційній безпеці сучасного підприємства можна виділити протизаконну діяльність деяких економічних структур у сфері використання інформації, порушення встановлених регламентів користування інформацією, перехоплення інформаційних потоків, помилки у проектуванні інформаційних систем, відмову технічних засобів та помилки програмного забезпечення в інформаційних і телекомунікаційних системах внаслідок дії комп'ютерних вірусів, зміну комп'ютерної інформації та підробку електронних підписів тощо.

Крім того, стурбованість бізнес-структур також обумовлена інцидентами у кіберпросторі, що включають кіберзлочини або несанкціоновані втручання в бази даних та технічні проблеми в інформативно-комунікативних системах, що відноситься до найбільш розповсюджених ризиків сучасності (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Топ-10 світових бізнес-ризиків 2017 року для сучасних підприємств*

Місце у рейтингу	Ризики	Рейтинг 2017 року	Місце у рейтингу (за результатами 2016 року)	Тенденція (2017/2016)
1	Перерви у виробництві (у тому числі порушення ланцюгів постачань)	37%	1 (38%)	відсутня
2	Ринкові перетворення (волантильність, посилення конкуренції, злиття і поглинання, коливання ринку)	31%	2 (34%)	відсутня
3	Кіберінциденти (кіберзлочинність)	30%	3 (28%)	відсутня
4	Природні катастрофи	24%	4 (24%)	відсутня
5	Законодавчі зміни (економічні санкції, протекціонізм тощо)	24%	5 (24%)	відсутня
6	Макроекономічні тенденції (ціноутворення, інфляція)	22%	6 (22%)	відсутня
7	Пожежі та вибухи	16%	8 (16%)	збільшення
8	Політичні ризики (війни, терористичні акти тощо)	14%	9 (11%)	збільшення
9	Іміджеві ризики (втрата репутації або вартості бренду)	13%	7 (18%)	зменшення
10	Новітні технології та інновації	12%	11 (10%)	зменшення

*Складено автором на основі [264]

Так, за даними дослідження «Allianz Risk Barometer 2017» третина експертів визначили кіберінциденти як найбільш топовий ризик серед світових бізнес-ризиків підприємств, відповідно до чого він посідає третє місце у загальному рейтингу. Слід зазначити, що п'ять років тому у першому такому дослідженні тільки 1% респондентів розглядали кіберінциденти як потенційний ризик.

Можливість зовнішнього і внутрішнього втручання в інформаційну систему підприємства може вплинути на викривлення таких якісних параметрів інформації та відповідно привести до таких негативних наслідків у діяльності підприємства як порушення функціонування систем управління технологічними та управлінськими процесами, розголошення комерційної таємниці, порушення достовірності фінансової звітності, викривлення публічної інформації тощо. Отже, сучасна корпоративна система інформаційної безпеки покликана забезпечувати захист конфіденційної інформації від несанкціонованого доступу та запобігати зловмисним або випадковим змінам (контролювати цілісність) інформаційної системи підприємства. Це підтверджено даними Managing Governance (Risk and Compliance with ECM and BPM) (рис. 2.5).

Аналіз вищезазначених даних свідчить, що найбільш значний вплив на діяльність підприємств в умовах сьогодення мають саме фактори інформаційної безпеки та конфіденційності інформації, значення яких становить понад 50% [387]. За таких умов вже сьогодні великі транснаціональні компанії, які працюють в галузі виготовлення комп'ютерної техніки і програмного забезпечення, значну частину фінансових та інтелектуальних ресурсів спрямовують на підвищення рівня інформаційної безпеки. Так, за останні роки IBM значно розширила портфель рішень у галузі IT-безпеки, багато в чому за рахунок придбання компанії Internet Security Systems (ISS). Це дало змогу досягти підвищення рівня інформаційної безпеки бізнес-процесів, знизити інформаційні ризики та загрози, проводити своєчасне блокування нових загроз, прискорити впровадження нових технологій на підприємствах [275].

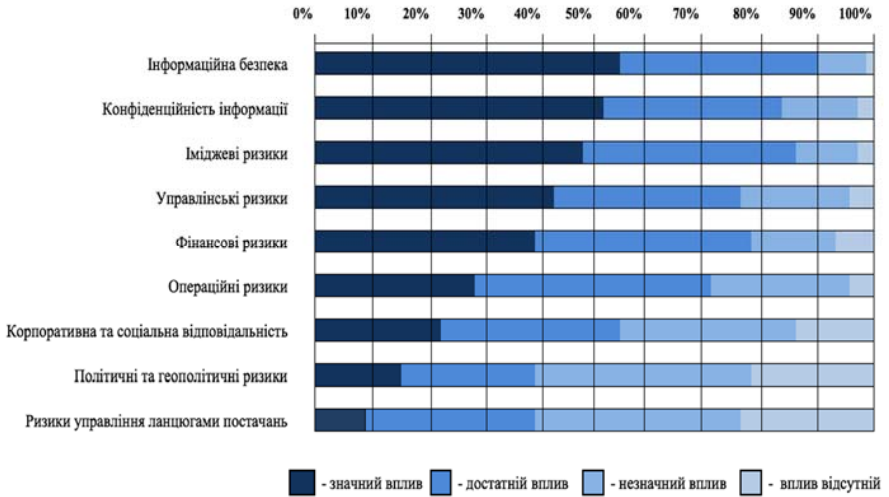

Рис. 2.5. Кількісна оцінка впливу ризиків на діяльність сучасних підприємств

(складено автором на основі [387])

Вищевикладене свідчить про динамічний розвиток сучасного інформаційного суспільства, що вимагає врахування інформаційних ризиків в діяльності будь-якого підприємства та вибір ефективних інструментів управління ними. За даних умов інформаційна безпека є невід’ємною та досить актуальною функціональною підсистемою економічної безпеки підприємства, значення якої у стратегічній перспективі буде безумовно мати тенденцію до зростання.

Значний вплив на функціонування системи економічної безпеки підприємства також має її домінуюча функціональна підсистема – фінансова безпека, належний рівень якої є обов’язковою умовою збереження фінансової рівноваги під впливом циклічних коливань та кризових явищ.

Слід зазначити, що сьогодні процес гарантування фінансової безпеки стає пріоритетним для суб’єктів підприємницької діяльності, оскільки ситуація в країні за останні два десятиліття характеризується фінансово-економічною та політичною нестабільністю, складною

прогнозованістю та змінами зовнішнього середовища, надмірним податковим тиском, фактичною відсутністю державної підтримки, інфляційними процесами, зростанням зовнішньої конкуренції та економічних злочинів тощо. Це підтверджено даними The Global Competitiveness Report 2017-2018, що було оприлюднено за результатами Всесвітнього економічного форуму. Захід мав на меті систематизацію об'єктивної інформації та надання рекомендацій щодо показників глобальної конкурентоздатності, які були обчислені за 140 країнами світу, що дозволило визначити індекс конкурентоздатності для кожної країни та основні загрози їх економічного зростання для прийняття відповідних управлінських рішень на рівні держави, ділової спільноти та громадського суспільства. За результатами даного дослідження було окреслено три основні умови ефективної співпраці між державним та приватним секторами економіки, виконання яких дозволить підвищити рівень конкурентоздатності країн та темпи їх економічного прогресу. До таких умов віднесено усунення фінансової вразливості, забезпечення інноваційного розвитку та гнучкості ринку праці.

Цікавим за даними зазначеного дослідження є аналіз факторів, що мають негативний вплив на ведення бізнесу в Україні у 2017 році, які були обрані та систематизовані за результатами експертного опитування (рис.2.6). Так, найбільш питому вагу серед даних факторів займають саме фактори фінансового характеру – інфляція (16,3%), корупція (13,9%), рівень оподаткування (9,7%), доступність фінансування (7%), валютне регулювання (4,3%), що свідчить про значну роль фінансової безпеки як функціональної підсистеми економічної безпеки на сучасному етапі функціонування підприємств [399].

У наукових колах існує сучасна точка зору щодо визначення фінансової безпеки, яка полягає у можливості забезпечення фінансово стійкого функціонування підприємства та захист його фінансових інтересів від наявних фінансових ризиків в умовах несприятливого зовнішнього середовища. Професором О. Ю. Амосовим визначено сутнісні характеристики, відповідно до яких фінансова безпека є одним з основних елементів економічної безпеки підприємства, характеризує

стан найбільш ефективного використання його ресурсів, забезпечує захищеність фінансових інтересів, має забезпечувати його розвиток та стійкість – зростання ринкової вартості та досягнення фінансової рівноваги у короткостроковому та довгостроковому періодах [4].

Аналізуючи вищевикладене, слід зазначити, що забезпечення фінансової безпеки підприємства тісно пов'язано з реалізацією фінансових інтересів економічних суб'єктів – власників, керівництва, персоналу тощо. Так, за своєю сутністю досягнення фінансових інтересів суб'єктів є змістом забезпечення належного стану його фінансової безпеки. Загалом, фінансові інтереси є важливою складовою забезпечення ефективного розвитку підприємства та формування гармонійних економічних відносин з оточуючим середовищем. Вони є проявом якості фінансової діяльності на підприємстві та провідною складовою його економічних інтересів в цілому.

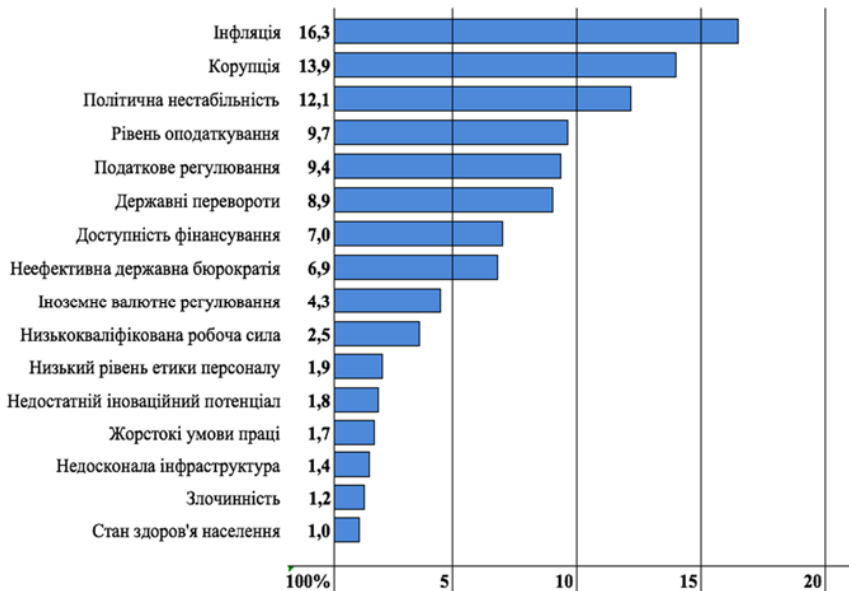

Рис. 2.6. Фактори, що мають негативний вплив на ведення бізнесу в Україні

(складено автором на основі [399])

Отже, в умовах фінансово-економічної нестабільності фінансові інтереси економічних суб'єктів будуть мати пряму залежність з головною метою функціонування підприємства, яка може бути пріоритетною для того чи іншого підприємства на різних етапах його життєвого циклу. Водночас, всі цільові орієнтири є взаємопов'язаними та виконання кожного з них буде впливати на забезпечення фінансової безпеки та, як результат, задоволення фінансових інтересів економічних суб'єктів і досягнення головної мети функціонування підприємства.

Крім того, важливість фінансової безпеки як функціональної підсистеми економічної безпеки підприємства обумовлена існуванням фінансових ризиків, які за своїми негативними наслідками є найбільш небезпечними та відчутними для підприємств. В свою чергу існування фінансових ризиків свідчить про наявність зовнішніх та внутрішніх загроз фінансовій безпеці підприємства, що потребують своєчасного виявлення та мінімізації.

Так, зовнішні загрози фінансовій безпеці підприємств можна поділити за сферою їх впливу на загрози бюджетної сфери (незбалансованість державного та місцевого бюджетів, недостатній рівень бюджетної децентралізації), податкової сфери (високий рівень податкового навантаження, недосконалість податкового регулювання, складність системи оподаткування), грошово-кредитного сектору економіки (зміна процентних ставок, швидкість обігу грошової маси, обмеженість кредитних ресурсів та їх висока вартість), загрози валютного ринку (нестабільність курсу національної грошової одиниці, незадовільна динаміка валютних резервів), боргової політики (стан зовнішньої та внутрішньої заборгованості в країні, ефективність використання позикових ресурсів), фондового ринку (недостатній рівень розвиненості, капіталізації та ліквідності цінних паперів), страхового ринку (рівень страхових виплат, рівень концентрації страхового капіталу, частка страхових премій у ВВП) та інші. Результатом їх впливу є виникнення таких внутрішніх загроз фінансовій безпеці підприємства як втрата ліквідності та платоспроможності, зниження фінансової стійкості, зменшення рівня оборотності капіталу та низькій рівень його

рентабельності, висока вартість залучення власного та позикового капіталу та його неоптимальна структура і, як наслідок, негативний фінансовий результат діяльності підприємства. Отже, необхідною умовою фінансової безпеки є ідентифікація загроз, оцінка інтенсивності їх прояву та можливого негативного результату, від чого залежить ефективність функціонування системи економічної безпеки підприємства в цілому.

Продовжуючи обґрунтування вибору підсистем економічної безпеки, варто зазначити, що для сучасних підприємств також досить актуальними є питання забезпечення кадрової безпеки – процесу, що передбачає здатність підприємства запобігати загрозам кадрового характеру шляхом управління кадровими ризиками. У наукових колах вважається, що підсистема кадрової безпеки є домінуючою щодо інших підсистем економічної безпеки підприємства як першооснова у будь-якій його діяльності, оскільки як зазначено у роботі [26] «...в умовах становлення постіндустріального суспільства необхідно враховувати подвійну природу підприємства, оскільки воно презентує не стільки юридичну особу, а здебільшого своїх працівників та результати їх творчої співпраці».

Слід зауважити, що зростання ролі кадрової безпеки в сучасних умовах обумовлено існуванням таких соціально-економічних тенденцій як демократизація суспільства, лібералізація економіки та ринку праці. Як результат відбуваються зрушення у структурі робочих місць, демографічні процеси робочої сили, постійні організаційні та технологічні зміни, збільшення кількості виникнення колективних трудових конфліктів та автономії у прийнятті рішень працівниками підприємства. Отже, кадрова безпека як об'єкт управління має власні специфічні особливості, врахування яких є достатньо складним процесом в управлінні підприємством. Наряду з тим, ця підсистема є саме тим елементом в системі економічної безпеки, без врахування та належного управління яким неможливо забезпечити організаційно-управлінську стійкість підприємства в умовах сьогодення.

Слід зазначити, що уточнення поняття кадрової безпеки підприємства буде залежати від конкретного суб'єкта, до якого воно застосовується – зовнішні суб'єкти (державні структури, конкуренти, постачальники, споживачі, партнерські компанії тощо) та внутрішні суб'єкти (власники компанії або її наймані працівники). При цьому, змістовне наповнення даного поняття буде розрізнятися тільки за видами та масштабами можливих загроз зазначеним суб'єктам і методами управління ними.

Аналіз літературних джерел свідчить про складність структури кадрової безпеки підприємства, яка є комбінацією таких складових як соціально-мотиваційна безпека (матеріальне мотиваційне заохочення, соціальний захист та забезпечення працівника), матеріальна безпека (відповідність матеріального заохочення обсягу виконаної роботи та заробітної плати встановленим законодавством нормативам), професійно-інтелектуальна безпека (можливість кар'єрного просування, інтелектуальна наявність працівників відповідного рівня кваліфікації та освіти, відповідність кваліфікації працівника займаній посаді), психологічна безпека (моральний захист особистості та сприятливий психологічний клімат у колективі) та фізична безпека (створення безпечних умов праці для життя та здоров'я працівника). Слід зазначити, що така структурна різноплановість кадрової безпеки підприємства породжує існування великої кількості загроз соціально-економічного, інтелектуального, організаційного, психологічного, морального, ідеологічного характеру тощо.

Так, досліджуючи специфіку кадрової безпеки вітчизняних підприємств, можна виділити об'єктивні та суб'єктивні загрози її забезпечення. Як було зазначено у попередніх розділах дослідження, об'єктивні загрози не мають прямої залежності від господарської діяльності працівників підприємства, проте потребують врахування та їх своєчасної нейтралізації. Такими загрозами є трудова ментальність українців, сформована філософія ведення підприємництва (орієнтація на використання методів недобросовісної конкуренції), недосконалість чинного трудового законодавства. Відповідно суб'єктивні загрози

кадровій безпеці підприємств безпосередньо залежать від конкретних дій та рішень персоналу. Такі загрози є більш відчутними для підприємства, оскільки вони як правило виникають в його внутрішньому середовищі та впливають майже на всі бізнес-процеси. До них відносяться соціальна відповідальність підприємців перед власним персоналом та суспільством, неефективність діючої системи управління кадровими ресурсами (формальний підхід до відбору кадрів, відсутність моніторингу лояльності співробітників, недосконала система мотивації персоналу) та недостатній професійний рівень менеджерів підприємства.

Доповнюючи вищевикладене, варто також звернути увагу на таку вагому суб'єктивну загрозу світового масштабу кадровій безпеці сучасних підприємств як корпоративне шахрайство. Так, за даними Grant Thornton International Business Report від економічних злочинів свого персоналу сьогодні страждають більше 40% компаній, втрачаючи приблизно 7% доходу. При цьому близько 80% таких випадків здійснюють саме співробітники підприємств. Отже, поки власники підприємства концентруються на нейтралізації зовнішніх загроз, зростає вірогідність негативного впливу на результати його фінансово-господарської діяльності саме від суб'єктів внутрішнього середовища.

Доволі цікавим є дослідження, проведене Association of Certified Fraud Examiners (ACFE) у 2017 році та розроблено Report to the nations 2018 «Global study on occupational fraud and abuse», метою якого було представлення інформації щодо випадків корпоративного шахрайства та методів боротьби з ним [392]. Представлений звіт 2018 року є десятим виданням ACFE – найбільш повне джерело інформації про факти професійного шахрайства, яке має найбільший індекс цитування у світі. ACFE було досліджено 2690 випадків корпоративних злочинів у 125 країнах світу (у тому числі Україна) та 23 сферах діяльності. Дані, що було наведено у звіті, надані сертифікованими експертами з питань шахрайства, які приймали участь у дослідженні таких випадків. Було обрано широкий спектр суб'єктів господарювання – від малих місцевих підприємств до багатонаціональних корпорацій з масштабними організаційними структурами.

Виявлено, що випадки корпоративного шахрайства здійснювалися співробітниками, які працювали майже у всіх структурних підрозділах підприємств – від провідних менеджерів та директорів до провідних спеціалістів. Так, у структурі загроз корпоративного шахрайства найбільш розповсюдженими є випадки корупції, рахункового шахрайства, нелегального відшкодування витрат, операції з готівковими та безготівковими коштами (рис. 2.7).

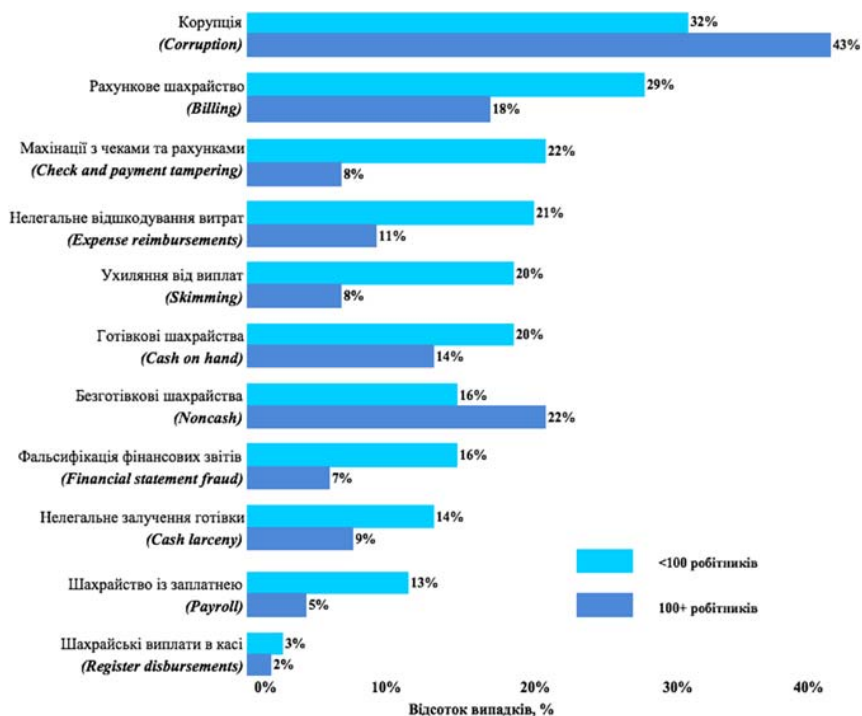

Рис. 2.7. Види та кількість випадків корпоративного шахрайства у світі
(складено автором на основі [392])

При цьому, за результатами аналізу кількості випадків корпоративного шахрайства у світі, можна зазначити, що малі підприємства (які було визначено за кількістю персоналу – до 100 чоловік) більш страждають від них та зазнають фінансових збитків. За

даними АСFE щорічні збитки від таких економічних злочинів складають приблизно 4 трлн. доларів США у світовому масштабі.

Структурний аналіз свідчить, що найбільша кількість випадків корпоративного шахрайства у світі відбувається у банківській та фінансовій сферах (найбільшими загрозами є корупція – 36% та готівкові шахрайства – 23%), виробничій сфері (найбільшими загрозами є корупція – 51%, безготівкові шахрайства – 28% та підробка рахунків – 27%), сфері державного управління (найбільшими загрозами є корупція – 50% та безготівкові шахрайства – 22%), сфері охорони здоров'я (найбільшими загрозами є корупція – 36%, та рахункове шахрайство – 26%) та роздрібної торгівлі (найбільшими загрозами є безготівкові шахрайства – 34% та корупція – 28%).

Варто звернути увагу, що випадки корпоративного шахрайства також розповсюджені у соціальній сфері, найбільш розповсюдженими серед яких є рахункове шахрайство – 40%, корупція – 34%, нелегальне відшкодування витрат – 29%, готівкові шахрайства – 22% (табл. 2.2).

Отже, можна стверджувати, що на сучасному етапі функціонування підприємств кадрова безпека займає провідне місце в структурі системи економічної безпеки підприємства, оскільки має суттєвий вплив на інші функціональні підсистеми. Наведені загрози кадровій безпеці підприємства можуть активізувати ризики доволі різноманітного характеру, вплив яких на економічну безпеку підприємства може мати негативні наслідки. З огляду на це, вважаємо необхідною умовою дослідження кадрової безпеки як функціональної підсистеми економічної безпеки підприємства, ефективне управління якою буде сприяти досягненню його організаційно-управлінської стійкості.

В умовах розвитку ринкових відносин одним з ключових факторів конкурентоздатного функціонування є ефективна реалізація політики інноваційної безпеки як комплексної діяльності підприємства, що спрямована на формування та використання його інноваційного потенціалу для забезпечення стійкого функціонування. Адже інноваційний розвиток підприємств сприяє підвищенню ефективності виробництва, досягненню світових стандартів якості продукції та

формуванню його конкурентних переваг на внутрішньому та зовнішньому ринках. Проте як відомо впровадження інновацій є однією з основних причин прояву загроз та зниження рівня економічної стійкості підприємств. Отже актуальним питанням з точки зору захисту наукової, інтелектуальної та інформаційної власності підприємств є формування належного рівня їх інноваційної безпеки як функціональної складової економічної безпеки.

Таблиця 2.2

Структурний аналіз випадків корпоративного шахрайства у світі*

Сфери діяльності (Industry)	Кількість випадків (Cases)	Рахункове шахрайство (Billing)	Незаконне залучення готівки (Cash larceny)	Готівковий шахрайства (Cash on hand)	Махінації з чеками та рахунками (Check and payment)	Корупція (Corruption)	Незаконне відшкодування витрат (Expense reimbursements)	Фальсифікація фінансових звіттів (Financial statement fraud)	Безотлівковий шахрайства (Noncash)	Шахрайства із зарплатою (Payroll)	Шахрайські виплати в касі (Register disbursements)	Ухилення від виплат (Skimming)
Банківська та фінансова сфера (Banking and financial services)	338	11%	14%	23%	12%	36%	7%	8%	11%	2%	3%	9%
Виробництво (Manufacturing)	201	27%	8%	15%	12%	51%	18%	10%	28%	5%	3%	7%
Державне управління (Government administration)	184	15%	11%	11%	9%	50%	11%	5%	22%	7%	2%	11%
Охорона здоров'я (Health care)	149	26%	7%	13%	13%	36%	16%	11%	19%	17%	1%	12%
Роздрібна торгівля (Retail)	104	20%	10%	19%	9%	28%	8%	12%	34%	5%	13%	13%
Освіта (Education)	96	23%	19%	19%	6%	38%	18%	6%	19%	6%	0%	14%
Будівництво (Construction)	83	37%	12%	8%	19%	42%	23%	16%	23%	14%	1%	13%
Сфера технологій (Technology)	62	26%	5%	10%	8%	42%	21%	16%	32%	8%	0%	6%
Сфера соціальних послуг (Social services)	58	40%	9%	22%	19%	34%	29%	10%	19%	22%	3%	17%
Сфера професійних послуг (Professional services)	54	26%	17%	15%	26%	17%	30%	13%	13%	15%	0%	15%

*Складено автором на основі [392]

Варто зауважити, що активізація інноваційного потенціалу підприємств та модернізація системи реалізації їх інтелектуального капіталу потребує надання належного фінансового забезпечення, розвитку відповідної організаційно-комунікаційної інфраструктури, зростання стимулів до реалізації науково-дослідних проектів та впровадження їх результатів у виробництво [359].

Сучасний стан інноваційної безпеки підприємств характеризується кількісними та якісними показниками, першочерговими серед яких є стан науково-технічної бази, кількість науково-технічних розробок та їх цінність, впровадження технологічних, організаційних та маркетингових інновацій, результативність інноваційної діяльності та інші. Слід зазначити, що аналіз основних показників інноваційної діяльності підприємств України за період 2008-2017 рр. свідчить про наявність негативної динаміки інноваційної активності вітчизняних підприємств (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

**Основні показники інноваційної діяльності підприємств
України за період 2008-2017 рр.***

Рік	Питома вага підприємств, що займалися інноваціями, %	Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, %	Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, %
2008	13,0	10,8	5,9
2009	12,8	10,7	4,8
2010	13,8	11,5	3,8
2011	16,2	12,8	3,8
2012	17,4	13,6	3,3
2013	16,8	13,6	3,3
2014	16,1	12,1	2,5
2015	17,3	15,2	1,4
2016	18,9	16,6	-
2017	16,2	14,3	0,7

*Складено автором на основі [307]

Так, за даними Держкомстату, питома вага підприємств, що займались комплексом наукових, технологічних, організаційних, фінансових та маркетингових заходів, які спрямовані на створення та впровадження інновацій, у 2017 р. склала лише 16,2%. Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, є ще нижчою – лише 14,3%. Це має безпосередній вплив на об'єми інноваційної продукції. Так, у 2017 р. питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової продукції складала 0,7% [307]. В той час як у розвинених країнах частка інноваційних підприємств складає приблизно 70%, виробництво і експорт наукоємної продукції забезпечує до 60-90% приросту ВВП, в Україні цей показник становить лише 0,7-1%.

Вищезазначені тенденції є результатом впливу негативних факторів економічного середовища та формування відповідного несприятливого бізнес-середовища для здійснення інноваційної діяльності. Так, недостатня інформованість про сучасні досягнення науково-технічного прогресу та ринкові можливості, обмеженість джерел фінансування науково-технічної сфери та реальної державної підтримки, відсутність інноваційної інфраструктури та адекватних інноваційних механізмів викликають потенційні загрози та створюють додаткові ризики інноваційній безпеці підприємств. В свою чергу, недостатня інноваційна результативність економічних суб'єктів має негативний вплив на економічний розвиток держави, оскільки необхідною умовою посилення конкурентоспроможності країни є створення високотехнологічного виробництва на підприємствах та розбудова економіки інноваційного типу.

Отже, можна стверджувати, що в сучасних умовах розвитку суспільства, інноваційна безпека є важливим структурним елементом економічної безпеки підприємств та умовою її комплексного забезпечення, оскільки інновації безпосередньо впливають на виробничу, фінансову, кадрову, інтелектуальну, техніко-технологічну, інтерфейсну, маркетингову та інші функціональні складові. Враховуючи представлені структурні елементи економічної безпеки підприємства та існуючу в науковій літературі класифікацію інновацій

можна систематизувати дві підсистеми інноваційної безпеки підприємства, а саме інтелектуально-інноваційну (характеризується інтелектуальним потенціалом персоналу підприємства, якістю організаційної структури, наявністю прогресивних підходів та методів управління бізнес-процесами) та виробничо-інноваційну (визначається відповідністю сировини, техніки та технологій конкурентним аналогам, модернізацією виробничих процесів, сучасністю виробленої продукції).

За умов невизначеності та хаотичності економічних процесів досягнення та підтримання належного рівня інноваційної безпеки підприємства є запорукою збереження конкурентної переваги та забезпечення стійкого функціонування на ринку. При цьому інноваційна безпека підприємства буде залежати від ефективної реакції протидії економічного суб'єкта на виникаючі загрози втрати частки ринку, постійний тиск з боку конкурентів, впровадження нових технологій, зменшення життєвого циклу товарів, відсутність попиту споживачів на інноваційну продукцію та інші. За даних умов управління інноваційною підсистемою економічної безпеки підприємств повинно стратегічно визначати напрями інтеграції зусиль в створення інноваційних технологій, продуктів, послуг і процесів на основі розробки і трансформації ключових компетенцій підприємства відповідно до мінливих факторів і умов зовнішнього середовища та обґрунтованого фінансового забезпечення відповідно життєвому циклу підприємства.

До завдань управління інноваційною складовою економічної безпеки підприємства мають належати діяльність з маркетингової підтримки інновацій, питання організації інвестування інновацій, вирішення проблем подолання опору змінам з боку персоналу, вибудовування системи взаємовідносин з суб'єктами ринку, оптимізація процесів управління створюваною інтелектуальною власністю [274].

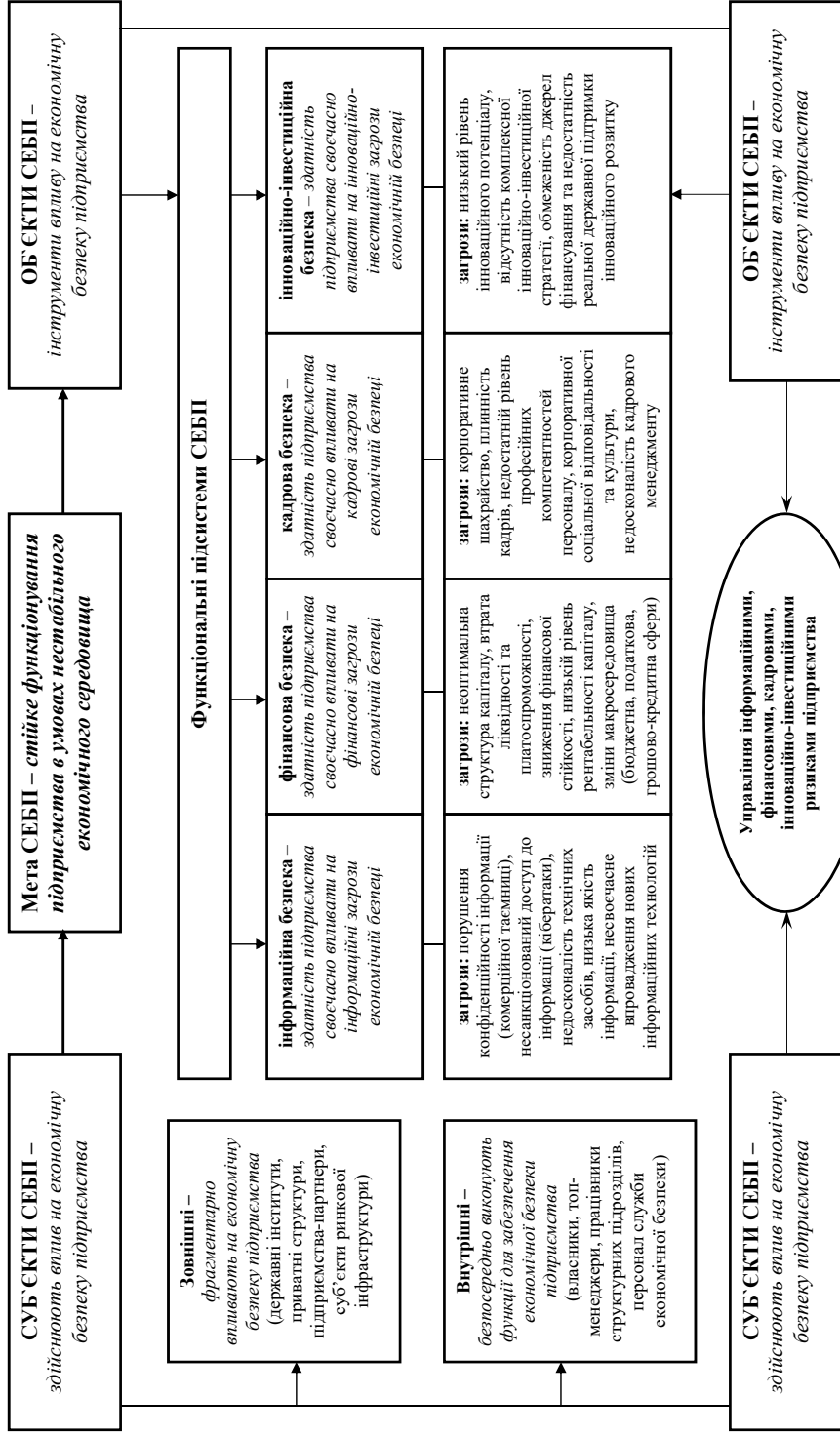

Рис. 2.8. Взаємозв'язок між структурними елементами системи економічної безпеки підприємства

Вирішення даних питань дозволить істотно підвищити ефективність і результативність інновацій, що дозволить забезпечити високий рівень конкурентоспроможності та стійкості економічного розвитку підприємств.

Підсумовуючи вищевикладене, з метою узагальнення положень проведеного дослідження є доцільним запропонувати алгоритм взаємозв'язку між структурними елементами системи економічної безпеки підприємства (рис. 2.8), що побудовано на об'єктно-суб'єктному підході. Такий підхід дозволяє систематизувати процес забезпечення економічної безпеки підприємства та виявити його мету, суб'єктів реалізації, об'єкти впливу та методичну основу досягнення кінцевого результату. Безумовно стійке функціонування для будь-якого підприємства є найбільш пріоритетною метою в умовах нестабільного економічного середовища. Це досягається виключно за рахунок ефективної управлінської діяльності кожною функціональною підсистемою економічної безпеки підприємства. Даний процес має бути спрямований на врахування інформаційних, фінансових, кадрових та інноваційно-інвестиційних загроз економічній безпеці підприємства з метою нейтралізації або мінімізації ризиків відповідного характеру. В свою чергу, безпосередньо процес управління ризиками має здійснюватися з врахуванням специфіки галузі конкретного підприємства та відповідним вибором методів його реалізації.

РОЗДІЛ 3.

ДІАГНОСТИКА СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ ЗВ'ЯЗКУ

3.1. Характеристика підприємств зв'язку та сучасні тенденції їх розвитку

Вагому роль у процесі формування інформаційного суспільства на інноваційних засадах має розвиток засобів зв'язку та забезпечення їх доступності для широких верств населення з метою створення значного соціального ефекту – створення комфортних умов життя в умовах зростання інформованості та комунікабельності суспільства. Адже використання засобів зв'язку є необхідним практично у всіх сферах діяльності економічних суб'єктів та має вагомий вплив на соціально-економічні параметри розвитку. З огляду на це особливої актуальності набувають питання кількісних та якісних характеристик послуг зв'язку та сучасних тенденцій їх розвитку.

Відповідно до Закону України «Про телекомунікації» послуга зв'язку являє собою продукт (результат) діяльності оператора та/або провайдера зв'язку, спрямований на задоволення потреб споживачів галузі зв'язку. Тобто, підприємства зв'язку, які надають послуги споживачам, є операторами або провайдерами зв'язку. При цьому, важливо уточнити, що оператором зв'язку є суб'єкт господарювання, який має право на здійснення діяльності у сфері зв'язку з правом технічного обслуговування та експлуатації мереж зв'язку. Провайдером зв'язку є суб'єкт господарювання, який має право на здійснення діяльності у сфері зв'язку без права технічного обслуговування та експлуатації мереж зв'язку і надання у користування каналів зв'язку. Споживачами послуг зв'язку є юридичні або фізичні особи, які потребують, замовляють та/або отримують послуги зв'язку для власних потреб. Отже, головним суб'єктом забезпечення комунікаційної

складової в економіці будь-якої країни є підприємства зв'язку – суб'єкти господарювання, що здійснюють свою господарську діяльність з метою забезпечення засобів зв'язку та надання послуг зв'язку споживачам. Для подальшої характеристики підприємств зв'язку важливим аспектом є вивчення етапів розвитку галузі зв'язку, які мають безумовний вплив та сучасні тенденції їх розвитку.

Становлення та розвиток вітчизняних підприємств зв'язку відбувалися в умовах обмеженого доступу економіки України до світової економіки та супроводжувалися функціонуванням неринкових цінових механізмів. Як результат початковий етап розвитку підприємств зв'язку у країні характеризується дефіцитом тих послуг зв'язку, що були загальнодоступні споживачам у розвинених країнах. Подальша перебудова структури управління державними підприємствами зв'язку призвела до створення та подальшої реорганізації Публічної акціонерної компанії «Укртелеком», динамічного зростання числа виданих ліцензій на різні види діяльності у сфері телекомунікацій, відповідного послаблення монополізму та насичення ринку послугами зв'язку. Надалі спостерігається значне зростання конкуренції у сегментах стільникового зв'язку, що пов'язано з розвитком таких відомих операторів як ПрАТ «Київстар», ПрАТ «МТС» та інших, що автоматично призводить до зменшення питомої ваги ПАТ «Укртелеком» в загальній структурі доходів у сфері зв'язку та інформатизації.

Сучасний етап розвитку підприємств зв'язку характеризується прискореним розвитком телекомунікаційної сфери як одного з пріоритетних напрямів науково-технічного прогресу, підвищення конкурентоздатності національної економіки та її економічної безпеки. Поряд з цим актуальні ринкові перетворення призвели до необхідності та доцільності суттєвої зміни акцентів у структурі функцій центрального органу виконавчої влади у сфері зв'язку та інформатизації. Адже останні роки були спрямовані на якісну структурну перебудову – зміну стратегії та тактики управління підприємствами зв'язку, схем та методів державного управління мережею зв'язку загального користування, скорочення сфер централізованого впливу на діяльність господарюючих

суб'єктів, надання органам управління в значній мірі функцій координації та регулювання. Метою регулювання цієї сфери стає максимальне задоволення попиту споживачів на послуги зв'язку, створення сприятливих організаційних та економічних умов для залучення інвестицій, збільшення обсягів послуг та підвищення їх якості, розвитку та модернізації мереж зв'язку з урахуванням інтересів національної безпеки [69].

Вищеперелічені тенденції безумовно супроводжувалися інфраструктурними змінами, значним скороченням кількості функціональних ланцюгів та чисельності державного апарату управління. Протягом 2010-2011 рр. система державного регулювання ринків телекомунікацій, надання послуг поштового зв'язку, сфер користування радіочастотним ресурсом України та інформатизації, яка складається з суб'єктів та об'єктів державного регулювання, була змінена та реорганізована. З цією метою, указом Президента України від 06.04.2011 №370/201 «Питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади», державну службу зв'язку України було ліквідовано, поклавши її функції на Міністерство інфраструктури України. Указом Президента України від 12 травня 2011 року №581/2011 «Про Положення про Міністерство інфраструктури України» Міністерство інфраструктури України є правонаступником Міністерства транспорту та зв'язку України (крім прав та обов'язків, пов'язаних із реалізацією функцій у сфері телекомунікацій, користування радіочастотним ресурсом України, надання послуг поштового зв'язку) [320].

Повноваження центрального органу виконавчої влади в галузі зв'язку (ст. 15 ЗУ "Про телекомунікації") указом Президента України від 30.06.2011 року №717/2011 «Про Адміністрацію Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України» передано до Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України – центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом, головний орган у системі центральних органів виконавчої влади з формування і забезпечення реалізації державної політики у сферах організації спеціального зв'язку та захисту інформації,

телекомунікацій, користування радіочастотним ресурсом України, надання послуг поштового зв'язку [319].

Надалі присутність підприємств зв'язку, що мають різні організаційно-правові форми та форми власності (у тому числі державну) призвели до необхідності їх регулювання з боку незалежного регулюючого органу. З огляду на це Указом Президента України №1067/2011 від 23.11.2011 затверджено Положення про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації (НКРЗІ). Згідно з даним Положенням, НКРЗІ є державним колегіальним органом, підпорядкованим Президенту України та підзвітним Верховній Раді України. НКРЗІ є органом державного регулювання у сфері телекомунікацій, інформатизації, користування радіочастотним ресурсом та надання послуг поштового зв'язку. У визначеній сфері НКРЗІ здійснює повноваження органу ліцензування, дозвільного органу, регуляторного органу та органу державного нагляду (контролю) [212].

З метою визначення специфіки діяльності підприємств зв'язку на сучасному етапі їх функціонування вважаємо доцільним звернутись до Національного класифікатора України «Класифікатор видів економічної діяльності (КВЕД) ДК 009:2010» – статистичний документ для впорядкування економічної інформації, призначенням якого є визначення та кодування основних та другорядних видів економічної діяльності юридичних осіб, їх відокремлених підрозділів та фізичних осіб-підприємців [135]. Аналіз КВЕД дозволяє систематизувати діяльність підприємств зв'язку, яка ідентифікована у двох секціях та розподілена на розділи, групи та класи (рис. 3.1).

Можна узагальнити, що зв'язок класифіковано за ознакою технічних засобів передавання інформації (проводовий, безпроводовий, супутниковий тощо) та відповідно до характеру засобів, що застосовується (поштовий та електричний зв'язок).

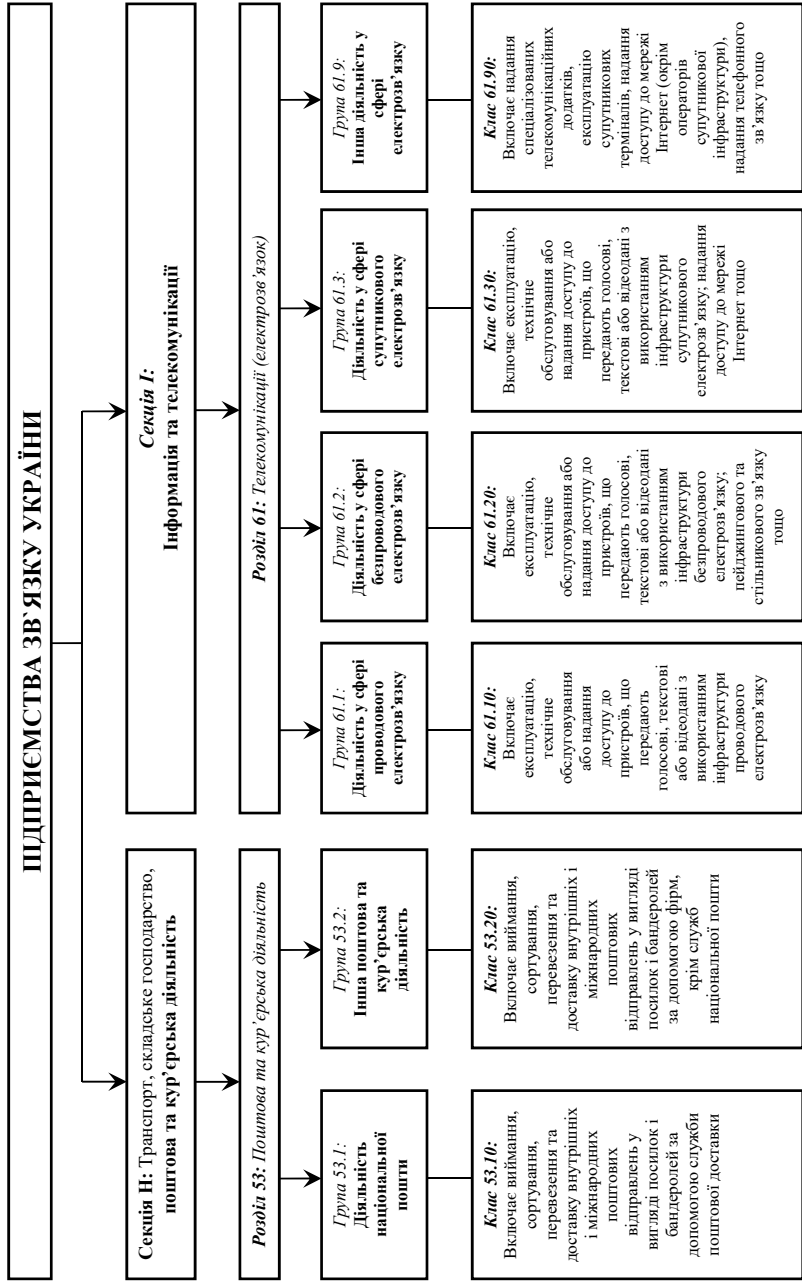

Рис. 3.1. Специфіка діяльності підприємств зв'язку відповідно до Національного класифікатора України «Класифікація видів економічної діяльності» ДК 009:2010 (авторська розробка)

Лібералізація і дерегулювання в галузі зв'язку України, які сталися у кінці ХХ сторіччя, та визначили перехід від монопольної структури ринку до появи конкурентного середовища, призвели до появи нових операторів, збільшення обсягів надання послуг зв'язку, розробки та впровадження нових послуг зв'язку. Це сприяло виникненню та функціонуванню господарюючих суб'єктів, що мають різні організаційно-правові форми та форми власності, а саме державні підприємства (наприклад, УДППЗ «Укрпошта», Концерн радіомовлення, радіозв'язку та телебачення), відкриті та закриті акціонерні товариства, з часткою держави в уставному капіталі та без неї (ВАТ «Укртелеком», ЗАТ «Київстар GSM» тощо), спільні підприємства з участю іноземного капіталу («Інфоком», «Елсаком – Україна», «Телесистеми України» тощо), власні (індивідуальні) підприємства, та інші суб'єкти підприємницької діяльності [69].

Так, аналіз розподілу вітчизняних підприємств зв'язку за організаційно-правовою формою станом на 2018 рік свідчить про те, що основними серед них є товариства з обмеженою відповідальністю (36%), акціонерні товариства (2,5%), а також фізичні особи-підприємці (50,7%) та приватні товариства (7,2%) (табл. 3.1). Варто зазначити, що досить вражаючою є структура надання послуг зв'язку поштовими операторами та операторами і провайдерами телекомунікацій, відповідно до якої телекомунікаційні підприємства є домінуючими у загальній кількості підприємств зв'язку, адже їх питома вага складає 99,52%.

Наряду з цим, на сьогодні поштовий зв'язок – це єдина мережа зв'язку, яка охоплює всі регіони України та є важливою і соціально значимою складовою галузі зв'язку. У 1998 році Кабінетом Міністрів України було затверджено Програму реструктуризації Укрпошти, яка визначила основні напрями реформування поштового зв'язку. У результаті було створено єдине Українське державне підприємство поштового зв'язку з двома вертикальними структурами: перша – з оброблення та перевезення пошти, друга – з продажу послуг поштового зв'язку та орієнтації поштових відправлень усіх видів. У 2017 році за розпорядженням Кабінету Міністрів України Українське державне

підприємство поштового зв'язку «Укрпошта» реорганізовано в Публічне акціонерне товариство «Укрпошта».

Таблиця 3.1

**Розподіл вітчизняних підприємств зв'язку
за організаційно-правовою формою станом на 2018 рік***

Підприємства зв'язку	Оператори поштового зв'язку, од.	Оператори та провайдери телекомунікацій, од.	Загальна кількість підприємств зв'язку, од.	Питома вага у загальній кількості підприємств зв'язку, %	
				Операторів поштового зв'язку, %	Операторів та провайдерів телекомунікацій, %
Унітарні, у т.ч.	8	4230	4238	0,18	99,81
приватні	3	513	516	0,58	99,42
фізична особа-підприємець (ФОП)	3	3591	3594	0,08	99,91
державні	2	94	96	2,08	97,92
комунальні	-	32	32	0	100
Корпоративні, у т.ч.	26	2725	2751	0,95	99,05
товариства з обмеженою відповідальністю	25	2541	2566	0,97	99,03
акціонерні товариства	1	179	180	0,56	99,44
товариства з додатковою відповідальністю	-	5	5	0	100
Дочірні	-	50	50	0	100
Інші (повні, командитні, споживчі товариства, благодійні організації тощо)	-	71	71	0	100
Всього	34	7076	7110	0,48	99,52

*складено автором на основі [212]

Під впливом економічної та фінансової ситуації ринок послуг поштового зв'язку в Україні зазнає певних змін та характеризується зниженням обсягів письмової кореспонденції та розширенням поля

діяльності у таких сегментах як електронна торгівля, фінансові послуги та розвиток міжнародної логістики. У зв'язку із лібералізацією ринку поштового зв'язку збільшується кількість постачальників послуг поштового і кур'єрського зв'язку та обсяги наданих ними послуг.

Протягом 2017 року в НКРЗІ проводились заходи із сприяння розвитку конкуренції та підприємництва, забезпечення рівних умов діяльності суб'єктів господарювання всіх форм власності. Шляхом внесення відповідних змін до діючої нормативно-правової бази здійснювалось вдосконалення механізму регулювання ринкових відносин у сфері надання послуг поштового зв'язку. На виконання угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у НКРЗІ було погоджено проект розпорядження кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії імплементації положень директив Європейського Союзу у сфері поштових та кур'єрських послуг», що сприятиме сталому розвитку поштового сектору України [107]. Проте в умовах формування ринкових відносин та інформаційного суспільства особлива роль належить саме електричному зв'язку, що має досить стрімкі темпи розвитку та значні переваги перед іншими видами зв'язку – оперативність, портативність, зручність, якість тощо.

Слушно зазначити, що в умовах сьогодення до кількості важливих показників визначення конкурентоспроможності різних країн з ринковою економікою належать частка вкладень телекомунікацій до загальної суми капітальних вкладень, телефонна щільність на 100 жителів, кількість факсів на 1000 жителів, час вихідних телексічних повідомлень у хвилину на одного жителя, міра задоволення потреб у телекомунікаціях та інші. Адже вже декілька десятиліть відомо, що між рівнем економіки та рівнем розвитку зв'язку будь-якої держави існує певна залежність. Зокрема, телефонна щільність, вимірювана кількістю телефонів на 100 жителів, функціонально залежить від валового внутрішнього продукту країни на душу населення.

Наряду з вищезазначеним, згідно з висновками та рекомендаціями незалежної Міжнародної комісії з розвитку Всесвітнього зв'язку, встановлено, що програма економічного розвитку будь-якої країни не

може розглядатися як збалансована та ефективна без належної уваги до засобів зв'язку в розвитку національної економіки та певного пріоритетного розвитку національних засобів зв'язку. Отже, для України як суверенної держави, що впроваджує ринкові перетворення, розвиток засобів зв'язку до рівня розвинених країн стає важливим фактором суспільного виробництва і розв'язання соціальних завдань. [223].

Варто зазначити, що сучасний етап розвитку вітчизняних підприємств зв'язку здійснюється в умовах формування постіндустріальної економіки та динамічних глобалізаційних тенденцій, що сприяє активізації впливу інформаційно-комунікаційних технологій, засобів зв'язку та передавання інформації у всі сфери суспільного життя. З огляду на це розвиток мережі та послуг зв'язку України має здійснюватись у відповідності до зростаючих потреб інформаційного суспільства, з урахуванням існуючого економічного та соціального стану України та сфери її зв'язку. Адже, як слушно зазначено у Звіті «Про роботу Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації», впровадження в Україні нових технологій – це потужний поштовх для розвитку ринку телекомунікацій та пов'язаних із ним інших сегментів економіки, це нові інвестиції та робочі місця для наших громадян, це підвищення іміджу країни на світових ринках та нові можливості для реалізації амбітних планів щодо інтеграції до єдиного європейського телекомунікаційного простору [107]. Разом з цим, сьогодні за ступенем розвитку галузі зв'язку, Україна значно поступається розвиненим країнам світу, що вимагає аналізу даної галузі та виявлення особливостей її функціонування. Отже, розглянемо стан ринку послуг зв'язку України за період 2013-2017 рр. для формування загального уявлення щодо динаміки його основних показників та сучасних тенденцій розвитку.

Аналіз стану та тенденцій розвитку ринку послуг зв'язку свідчить про збереження стабільної тенденції зростання доходів від надання послуг за період 2008-2017 рр. (рис. 3.2). На фоні економічної кризи 2008-2009 рр., яка супроводжувалася значним зменшенням обсягів виробництва у більшості галузей національної економіки та падінням

ВВП України на 15,9% у 2009 році, спостерігається незначне зростання доходів підприємств зв'язку. Так, у 2008 році загальна сума доходів збільшилась на 2% у порівнянні з 2009 роком, у тому числі доходи від поштового зв'язку та кур'єрських послуг – на 6,8% та доходи від телекомунікаційних послуг – на 1,6%. Враховуючи кризовий етап розвитку економіки, такий результат слід вважати позитивним.

Рис. 3.2. Динаміка доходів від надання послуг зв'язку в Україні за період 2008-2017 рр.

(складено автором на основі [212])

В подальшому простежується незначна динаміка росту річних обсягів доходів від надання послуг зв'язку у відношенні до попереднього року – 100,9% у 2010 році, 107,6% у 2011 році, 100,1% у 2012 році, 100,6% у 2013 році. За період 2015-2017 рр. спостерігається відчутна позитивна тенденція збільшення послуг зв'язку України та зростання доходів від їх надання. За даними НКРЗІ, у 2017 році доходи від надання послуг зв'язку склали 66,041 млрд. грн., що на 6,7% та 18,1% більше, ніж у 2016 році та 2015 році відповідно. При цьому доходи від надання телекомунікаційних послуг у 2017 році склали 60,520 млрд. грн., питома вага яких у доходах

від надання послуг зв'язку склала 91,6%. У 2017 році у порівнянні з 2015 та 2016 рр. доходи від надання поштового зв'язку та кур'єрських послуг збільшились на 9,5% та 11,7% відповідно та склали 5,521 млрд. грн [107].

Для порівняння згідно з даними Global Tech Market Outlook у 2017 році відбулось зростання світового ринку телекомунікацій на 5,9%. Індивідуальні темпи зростання використання телекомунікацій спостерігаються майже по всіх країнах світу. Так, Індія, Мексика, Швеція, Китай, Польща, Ізраїль на початок 2017 року вже мали зростання ринку телекомунікацій на 6%. У той час як в Канаді, Австралії, Південній Кореї і більшості європейських країн даний показник мав більш повільну тенденцію росту.

За прогнозами аналітиків світовими лідерами ринку телекомунікацій є країни Латинської Америки та Східної Європи. Поряд з цим сфера телекомунікацій у Японії, Бразилії та Південній Африці майже не розвивається або знаходиться на сталому рівні. Проте за прогнозними значеннями показники світового ринку телекомунікаційних послуг будуть мати позитивну динаміку розвитку у напрямках більш широкого використання мобільних пристроїв та планшетів, піднесення систем обробки великих масивів даних, а також розробки нових технологій інтеграції та стимулювання різноманітних інноваційних проєктів [188].

Так, аналіз світових даних за матеріалами «Global telecommuncbations services market value from 2012 to 2019 by region» свідчить, що за період 2012-2019 рр. очікується динаміка зростання доходів світового ринку телекомунікаційних послуг майже за всіма регіонами – Азія (46,9%), Северна Америка – (12,6%), Латинська Америка – (8,8%), Африка – (28,2%). Виключення становить регіон Європи, де у 2019 році прогнозується зменшення обсягу доходів від телекомунікаційних послуг на 5,2%. В цілому до 2019 року прогнозується зростання загального світового доходу від телекомунікаційних послуг майже 1,2 трлн. євро. (рис 3.3).

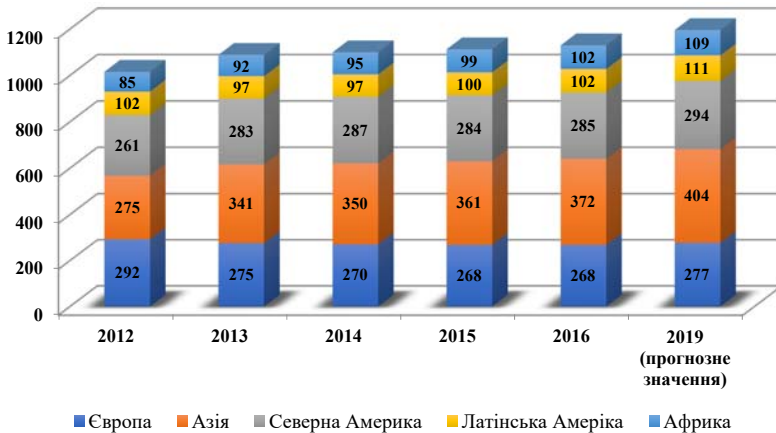

Рис. 3.3. Доходи світового ринку телекомунікаційних послуг по регіонам за період 2012-2019 рр., млрд. євро
(складено автором на основі [377])

За оцінкою експертів за останні два десятиліття обсяги ринку телекомунікацій зросли завдяки дешевим інноваційним технологіям, що викликало значний попит на безпроводовий доступ до каналів зв'язку (Інтернету). Поряд з цим спостерігається збільшення кількості висококваліфікованого персоналу та обсягів інвестиційних ресурсів у впровадження нових технологій, що мало безумовний вплив на тенденції розвитку телекомунікаційних послуг у світовому масштабі. На сьогодні найбільшими операторами телекомунікацій у світі є дві американські транснаціональні корпорації: AT&T (Даллас), Техас та Verizon Communications (Нью-Йорк). Також лідерами світового ринку телекомунікацій є China Mobile (Китай), Deutsche Telekom (Німеччина) та Orange (Франція).

Продовжуючи аналіз показників вітчизняного ринку зв'язку, слід зазначити, що доходи підприємств зв'язку в Україні формуються від надання різних видів послуг, якими є поштові та кур'єрські послуги, телефонний фіксований зв'язок, рухомий мобільний зв'язок, послуги фіксованого доступу до Інтернету та інші телекомунікаційні послуги (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

**Динаміка доходів від надання різних видів послуг зв'язку в
Україні за період 2013-2017 рр. (з ПДВ)***

Послуги зв'язку	2013 рік, млн. грн.	2014 рік, млн. грн.	2015 рік, млн. грн.	2016 рік, млн. грн.	2017 рік, млн. грн.	Темпи приросту (2017 рік / 2013 рік), %
Поштові та кур'єрські послуги	4248	4099	5044	4945	5521	29,9 (збільшення)
Телефонний фіксований зв'язок	8053	8058	7845	6518	6047	25,1 (зменшення)
Рухомий мобільний зв'язок	30966	31566	33206	34077	37365	20,7 (збільшення)
Послуги фіксованого доступу до Інтернету	5533	6190	7144	7615	8670	56,7 (збільшення)
Інші телекомунікаційні послуги	2583	2521	2657	8756	8438	226,7 (збільшення)
Всього	51383	52434	55896	61911	66044	28,5 (збільшення)

*складено автором на основі [212]

Аналіз представлених даних свідчить, що за період 2013-2017 рр. спостерігається тенденція суттєвого зменшення доходів від надання послуг телефонного фіксованого зв'язку – на 25,1% рр. та збільшення доходів від надання послуг рухомого мобільного зв'язку та фіксованого доступу до Інтернету – на 20,7% та 56,7% відповідно. При цьому, за результатами 2017 року спільна частка рухомого мобільного зв'язку, фіксованого зв'язку та фіксованого доступу до Інтернету склала 78,9%. Такі тенденції демонструють поступове витіснення телефонного фіксованого зв'язку з ринку телекомунікацій та інтенсивний розвиток послуг мобільного та Інтернет-зв'язку. На даний момент ці послуги є найбільш зручними та доступними для споживачів послуг телекомунікацій.

Також слід зазначити, що вищезазначені кількісні позитивні тенденції супроводжуються якісними тенденціями розвитку телекомунікаційних мереж, основними з яких у 2017 році були:

- розгортання телекомунікаційних мереж рухомого (мобільного) зв'язку четвертого покоління (4G) із застосуванням радіотехнології «Міжнародний рухомий (мобільний) зв'язок ІМТ»;
- підвищення попиту споживачів на мультимедійні конвергентні телекомунікаційні послуги, послуги міжмашинної взаємодії (machine-to-machine, M2M), послуги Інтернету речей (Internet of Things, IoT) та збільшення кількості власників багатофункціонального термінального кінцевого обладнання з безпроводовим доступом до Інтернету;
- створення умов для здійснення діяльності віртуальних операторів;
- посилення конкуренції між постачальниками послуг фіксованого доступу до Інтернету тощо.

Наряду з цим існують певні проблеми розвитку телекомунікаційних мереж, до основних з яких у 2017 році віднесено організаційні та технологічні проблеми їх функціонування на деяких територіях, низька ефективність управління телекомунікаційними мережами загального користування, нерівномірність забезпечення споживачів телекомунікаційними послугами, необхідність підвищення безпеки мереж рухомого (мобільного) зв'язку та забезпечення захисту інформації про споживачів, зростання конкуренції з боку постачальників послуг мобільного зв'язку та Інтернет-послуг, недостатній рівень фінансового забезпечення розвитку послуг зв'язку тощо [107].

Наряду з цим, згідно рейтингу Forbes, до списку 200 найбільших компаній України увійшли 4 компанії, що надають телекомунікаційні послуги: ПрАТ «Київстар», ПрАТ «МТС Україна» («Vodafone»), ПАТ «Укртелеком» та ПрАТ «Астеліт» («Lifecell») [374]. Лідером серед зазначених компаній залишається ПрАТ «Київстар», питома вага якого на ринку телекомунікацій є найбільшою. Також зберігаються конкурентні позиції на ринку ПрАТ «МТС Україна» («Vodafone») завдяки впровадженню нових та вигідних для абонентів тарифних планів, ПАТ «Укртелеком» внаслідок впровадження на ринок телекомунікацій України безпроводного Інтернету та досить вигідних для споживачів

умов, ПрАТ «Астеліт» («Lifecell») за рахунок вдосконалення маркетингової стратегії останніх років [188].

Порівнюючи структуру доходів галузі інформаційно-комунікаційних технологій у країнах Європи, варто відмітити, що найбільші обсяги доходів формуються від надання ІТ-послуг та інших телекомунікаційних послуг, частка яких за період 2014-2017 рр. складає в середньому більше 50% у загальній структурі (рис. 3.4). При цьому, якщо раніше традиційні телекомунікаційні послуги включали послуги документального, міжміського та міжнародного телефонного, місцевого (міського та сільського) телефонного зв'язку, дротового мовлення, радіозв'язку, радіомовлення, телебачення, то нині в інформаційно-комунікаційному обслуговуванні сучасного світового бізнесу вирішальну роль з кінця минулого століття відіграють їх технічно нові форми – мобільний зв'язок, мережі Інтернет, системи супутникового зв'язку тощо. Саме останні, перебуваючи в авангарді новітніх науково-технічних досягнень сучасності, перетворили сферу телекомунікацій на одну з найперспективніших галузей світової економіки [96].

Згідно з даними Міжнародного союзу електрозв'язку в усіх регіонах світу найбільшим попитом користуються послуги операторів мобільного зв'язку та мережі Інтернет. Насамперед країни Центральної та Східної Європи, а також інші економічно розвинені країни світу приділяють виняткову увагу інноваціям в телекомунікаційній сфері та використовують їх як у бізнес-середовищі, так і у сфері ведення домогосподарства [226]. Використання інноваційного підходу у розвитку телекомунікаційних послуг провідними країнами світу доводить той факт, що європейські споживачі надають перевагу користуванню не стільки мобільним стільниковим зв'язком, скільки мобільним Інтернетом через високу швидкість, якість передачі даних та низьку вартість послуг. При цьому сфера стаціонарного (фіксованого) зв'язку неухильно занепадає [170].

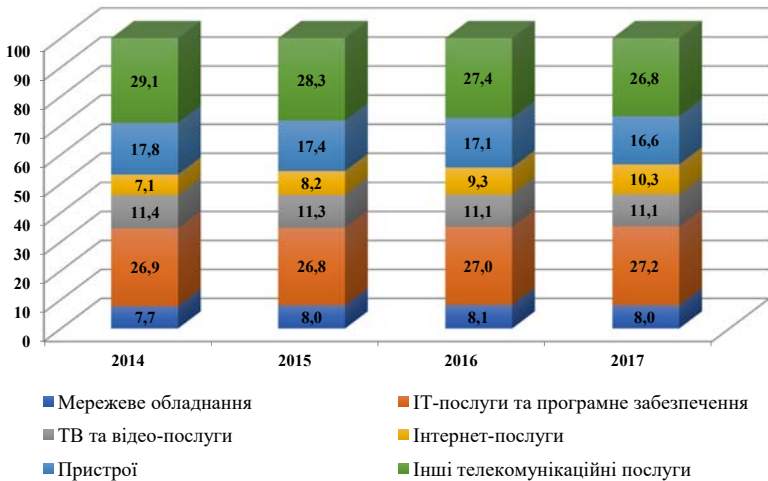

Рис. 3.4. Структура доходів галузі інформаційно-комунікаційних технологій у країнах Європи за період 2014-2017 рр., %

(складено автором на основі [365])

Поряд з цим, динамічні зміни геопросторової структури ринку телекомунікацій обумовили відповідні зміни у бізнес-середовищі як на регіональному, так і на світовому рівнях. Так, сучасним трендом є створення та стрімкий розвиток такого явища як e-business (бізнес, що ведеться через електронні мережі), зокрема e-commerce (електронна торгівля або електронна комерція). Залежно від учасників комерційних відносин виділяють окремі сектори електронної комерції, а саме сектор взаємодії між юридичними особами та організаціями B2B (бізнес для бізнесу) та сектор взаємодії між юридичними та фізичними особами B2C (бізнес для споживача) [96].

Враховуючи вищевикладене, слід зазначити, що аналіз загальних показників динаміки розвитку вітчизняного та світового ринку послуг зв'язку демонструє стійку тенденцію збільшення питомої ваги доходів від телекомунікаційних послуг та безумовний потенціал їх стратегічного розвитку з огляду сучасного формування інформаційного суспільства. Отже, вважаємо доцільним проаналізувати основні особливості та

динаміку розвитку телекомунікаційних послуг у розрізі їх вищезазначених видів.

Аналіз структури доходів від надання послуг фіксованого телефонного зв'язку в Україні за період 2013-2017 рр. свідчить, що за досліджуваний період спостерігається зменшення даного показника на 1996 млн. грн. або 33,2%. При цьому у загальній структурі доходів відбулось значне збільшення питомої ваги послуг міського телефонного зв'язку – на 46%, суттєве зменшення питомої ваги послуг міжміського телефонного зв'язку – на 57% та незначне збільшення питомої ваги послуг міжнародного зв'язку – на 4% (рис. 3.5).

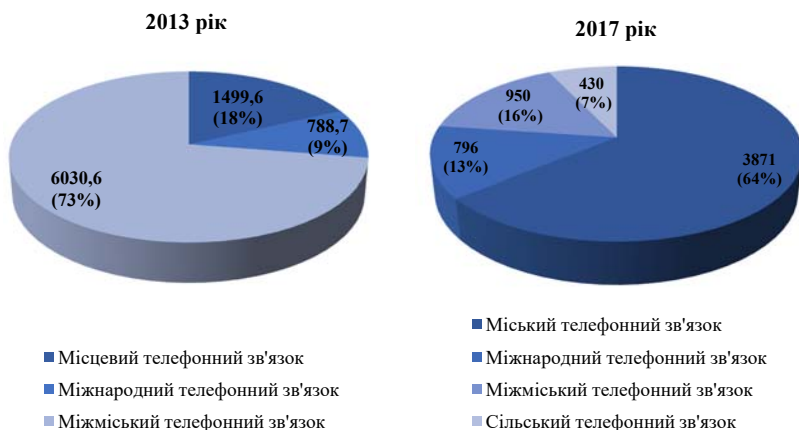

Рис. 3.5. Структура доходів від надання послуг фіксованого телефонного зв'язку, млн. грн. (з ПДВ) та їх структура (%) за 2013 та 2017 рік

(складено автором на основі [212])

За результатами 2017 року загальна сума доходів від надання послуг фіксованого телефонного зв'язку склала 6047 млн. грн., питома вага яких у загальній структурі доходів від надання послуг зв'язку склала 9,2%. В структурі доходів від надання даного виду послуг найбільшу частку становлять доходи від надання послуг міського телефонного зв'язку, частка яких склала 64%. Доходи від надання послуг міжміського

зв'язку збільшились та у 2017 році склали 950 млн. грн., що на 23,2% більше, ніж у 2016 році. Це пов'язано з наявністю тенденції до зменшення кількості абонентів та заміщення послуг міжміського та міжнародного зв'язку послугами рухомого (мобільного) зв'язку та дзвінками через мережу Інтернет. У результаті, підвищення конкуренції на ринках голосової телефонії сприяло запровадженню пакетів послуг місцевого фіксованого телефонного зв'язку із включенням до них послуг доступу до Інтернету та міжміського зв'язку. Станом на 1 січня 2018 року забезпеченість населення України фіксованим телефонним зв'язком у розрахунку на 100 жителів становила 16,9, що на 2,9% менше показника 2016 року [107].

Варто зазначити, що монополістом з надання послуг фіксованого телефонного зв'язку в Україні є ПАТ «Укртелеком», питома вага якого складає 70% ринку. Наряду з цим у великих містах активно працюють інші локальні оператори, основною проблемою у діяльності яких є законодавче обмеження вартості послуг – диференційованої абонентської плати та високий рівень конкуренції з боку мобільних операторів. Крім того, розвиток фіксованого зв'язку у сільській місцевості стримується потребою у здійсненні значних капітальних інвестицій з огляду зношеності телекомунікаційних мереж, низької щільності абонентів та рівнем доходів у даному сегменті [6].

Лідерами ринку телекомунікацій в умовах сьогодення є підприємства, що надають послуги рухомого мобільного зв'язку та Інтернет-послуги – сфери зв'язку та інформатизації, які мають найбільш інтенсивні тенденції розвитку.

Формування ринку мобільного зв'язку в Україні почалось із заснуванням спільного підприємства «УМС» (засновники – Україна, Голландія, Німеччина, Данія), яке зараз має назву ПрАТ «ВФ Україна». За результатами 2017 року найбільша питома вага за показником кількості абонентів на вітчизняному мобільному ринку належить ПрАТ «Київстар» (26,5 млн. абонентів), ПрАТ «ВФ Україна» (20,8 млн. абонентів) та ТОВ «Лайфселл» (11,1 млн. абонентів). Абонентська база

інших мобільних операторів – ТОВ «Інтертелеком» (стандарт CDMA) та ТОВ «Тримоб» складає приблизно 2 млн. абонентів.

Лідером українського ринку мобільного зв'язку є ПрАТ «Київстар» – компанія, що входить до міжнародного холдингу Veon, який належить інвестиційній групі з російським капіталом LetterOne та норвезькій телекомунікаційній групі Telenor. За роки існування компанія надавала послуги передплатеного зв'язку під брендом «ACE&BASE», молодіжні пропозиції під брендом «Djuice», економ-пакет під брендом «Мобілич» та універсальні тарифні пропозиції під основним брендом «Київстар». У 2010 р. почалося злиття «Київстар» та «Beeline-Україна» у єдину юридичну особу, що додало до портфелю брендів оператора ще й «Beeline». На сьогоднішній день компанія відмовилася від політики диверсифікації брендів, та надає усі послуги під уніфікованим брендом «Київстар». Другим за величиною оператором мобільного зв'язку в Україні є ПрАТ «ВФ Україна» (до 26 квітня 2010 р. – ЗАТ «Український мобільний зв'язок», до 27 травня 2017 р. ПрАТ «МТС Україна») – дочірня структура російського ПАТ «МТС» (через голландську компанію Preludium B.V.). В різні роки компанія надавала послуги під наступними брендами: «УМС», «SIM-SIM», «Jeans», «Ecotel» та «МТС». Після заключення у жовтні 2015 р. угоди про співпрацю з Vodafone Group plc, підприємство отримує право на використання бренду «Vodafone» на території України, та починає ребрендинг. Третій за величиною оператор мобільного зв'язку в Україні ТОВ «Лайфселл» (до 2 лютого 2016 р. – ТОВ «Астеліт») – належить турецькому оператору Turkcell. До 2016 року послуги надавалися під брендом «life:»), коли компанія позиціонувала себе як молодіжного оператора зв'язку та «оператора другої SIM-картки». Після ребрендингу компанія починає орієнтуватися на більш широке коло абонентів, впроваджує нові послуги [33].

Сьогодні стрімко зростає кількість мобільних телефонних терміналів, користувачів смартфонів та комунікаторів та відповідно попиту населення на послуги з використанням високошвидкісних широкосмугових радіо технологій CDMA, UMTS, CDMA EV-DO. Так, за період 2013-2017 рр. спостерігається позитивна динаміка збільшення

доходів від надання послуг рухомого (мобільного) зв'язку на 3,8 млрд. грн. або на 21,1% (рис. 3.6). Доходи від надання даного виду послуг у 2017 році склали 37,365 млн. грн., питома вага яких у загальному обсязі доходів від надання послуг зв'язку склала 56,6%.

Рис. 3.6. Динаміка доходів від надання послуг рухомого (мобільного) зв'язку, млрд. грн.

(складено автором на основі [212])

Структура доходів від надання послуг рухомого мобільного зв'язку у 2017 році складається з доходів від послуг голосової телефонії – 35%, доступу до Інтернету (у тому числі 3G) – 33%, передачі SMS, MMS повідомлень та контент-послуг – 25% та інших послуг – 7% (рис. 3.7).

Слід зазначити, що дохід від надання послуг рухомого (мобільного) зв'язку у розрахунку на 1 абонента у 2017 році збільшився на 7% у порівнянні з 2016 роком. При цьому забезпеченість населення даною послугою в Україні є неоднорідною, адже станом на 1 січня 2018 року найбільші показники забезпеченості рухомих мобільних зв'язком на 100 жителів у м. Києві (200,4), Донецькій (156,7), Чернігівській та Херсонській (152,5) областях. Найнижчі показники спостерігаються у Вінницькій (92,9), Київській області (91,8), Тернопільській (84,5) та Хмельницькій (80,9) областях. Отже, сучасний національний ринок

мобільного зв'язку має досить динамічні темпи розвитку та є привабливим для іноземних інвесторів. Проте наявність проблем технологічної відсталості та наявності загальноекономічних бар'єрів розвитку зумовлює необхідність постійного вдосконалення існуючих послуг та впровадження нових продуктів для задоволення потреб споживачів та ефективного функціонування.

Рис. 3.7. Структура доходів від надання послуг рухомого мобільного зв'язку та Інтернет-послуг, млн. грн. (з ПДВ) та їх структура (%) за 2017 рік

(складено автором на основі [212])

Доходи від надання Інтернет-послуг у 2017 році склали 8670 млн. грн., частка яких у загальних доходах від надання послуг зв'язку становила 13,1%. Структура доходів від надання Інтернет-послуг представлена доходами від фіксованого (проводового) широкосмугового доступу – 79%, доступу до Інтернету з використанням технологій безпроводового доступу – 2% та інших Інтернет-послуг – 19%. При цьому за період 2013-2017 рр. спостерігається позитивна тенденція

збільшення доходів від надання послуг доступу до мережі Інтернет. Так, за досліджуваний період доходи від загального надання доступу до Інтернету збільшились на 3921,2 млн. грн. (82,6%), широкосмугового доступу – 2601,2 млн.грн. (61,6%), комутованого доступу – 1409,5 млн.грн. (322,9%) (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

**Динаміка доходів від надання послуг доступу до мережі
Інтернет за період 2013-2017 рр., млн. грн.***

Вид послуги / Роки	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	Темпи приросту (2017 рік / 2013 рік), %
Доступ до Інтернет-ресурсів	4748,8	5348,9	6130,5	9101,8	8670,0	82,6 (збільшення)
Широкосмугового доступ до Інтернету	4222,8	4503,3	5222,0	6055,0	6824,0	61,6 (збільшення)
Комутований доступ до Інтернету	436,5	766,1	879,2	1683,1	1846,0	322,9 (збільшення)
Всього	9408,1	9852,2	12231,7	16839,9	17340,0	84,4 (збільшення)

*складено автором на основі [212]

Забезпеченість населення фіксованим широкосмуговим доступом до Інтернету станом на 1 січня 2018 року становила 12,1. При цьому регіонами з найвищим показником забезпеченості даною послугою були м. Київ (52,4), Миколаївська (15,8) та Одеська (12,2) області, а з найнижчим – Закарпатська (7,4), Донецька (6,0) та Луганська (5,1) області [107].

Сьогодні можна виділити ТОП-10 інтернет-провайдерів України, які за показником питомої ваги абонентської бази мають наступну структуру: ПАТ «Укртелеком» (35,6%), ПрАТ «Київстар» (18,4%), ТОВ «Воля» (14,9%), ТОВ «Триолан» (6,7%), ТОВ «Фрегат» (6,5%), ПАТ «Датагруп» (5,1%), ТОВ «Мережа Ланет» (3,6%), ТОВ «Вега» (3,3%), ЗАТ «Тенет» (3,2%) та ТОВ «Фринет» (2,7%).

Для порівняння проаналізуємо поточні та прогнозні показники використання телекомунікаційних послуг у світі у розрахунку на 100 жителів (рис. 3.8).

Рис. 3.8. Динаміка поточних та прогнозних показників використання телекомунікаційних послуг у світі у розрахунку на 100 жителів за період 2010-2020 рр.

(складено автором на основі [188])

Головними сегментами світового ринку телекомунікацій є мобільний зв'язок, Інтернет-комунікації, фіксований телефонний зв'язок та провідні канали Інтернет-комунікацій. Так, у 2017 році в середньому послугами мобільних засобів та послугами мережі Інтернет користувалося 97 та 66 осіб із 100 відповідно, що свідчить про високий попит на даний вид послуг з боку споживачів. При цьому, згідно з прогнозними даними, у світі у розрахунку на 100 жителів з 2018 по 2020 роки очікується збільшення обсягів використання Інтернет-комунікацій, а застосування мобільних засобів, фіксованого мобільного зв'язку та провідних каналів Інтернет-комунікацій буде залишатися на відносно сталому рівні.

Таким чином, в сучасних умовах глобалізації та комп'ютеризації суспільного життя відбувається стрімкий розвиток науково-технічного прогресу в сфері засобів зв'язку та передачі інформації. За даних умов успішне функціонування та розвиток підприємств зв'язку мають безумовне пріоритетне значення. Адже актуальною вимогою сучасного інформаційного суспільства є динамічне зростання потреб використання якісних послуг зв'язку з боку бізнес-структур та інших економічних суб'єктів. Проте аналіз тенденцій розвитку вітчизняного та світового ринків послуг зв'язку за останні роки дозволяє простежити наявність геопросторової та секторальної їх структуризації, що супроводжується складними біфуркаційними перетвореннями. З огляду на це досягнення цільових орієнтирів розвитку підприємств зв'язку буде залежати від ступеня впливу актуальних ризиків глобального економічного середовища та їх врахування у власній діяльності, що вимагає формування якісної системи економічної безпеки за її відповідними функціональними складовими.

3.2. Аналіз впливу світових ризиків сучасності на функціонування вітчизняних підприємств зв'язку

У сучасному глобальному економічному середовищі функціонування підприємств відбувається в умовах слабкого та нерівномірного відновлення світової економіки, зростання темпів життя економічних суб'єктів та вимог до якості сфери послуг. Це супроводжується розробкою відповідних галузевих стандартів функціонування підприємств зв'язку, впровадженням нових інноваційних продуктів та розробкою стратегій конкурентоздатного розвитку. Посилення зазначених тенденцій на світовому рівні є причиною виникнення нових ризиків та загроз у діяльності національних підприємств. За даних умов актуальним питанням є проведення аналізу впливу світових ризиків сучасності на функціонування вітчизняних

підприємств зв'язку для виявлення особливостей їх розвитку в контексті глобальної економіки.

З метою подальшого обґрунтування впливу світових ризиків на результати діяльності підприємств зв'язку, вважаємо доцільним оцінити та проаналізувати потенціал розвитку інформаційного суспільства, що в цілому можна зробити за допомогою відповідних рейтингів. Адже, рівень розвитку інформаційного суспільства у національному та світовому масштабах свідчить про відповідний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та інформаційної інфраструктури для продукування значних обсягів інформації як одного з ключових факторів виробництва. Зазначені процеси мають безумовний взаємозв'язок з підприємствами зв'язку – основними економічними суб'єктами, діяльність яких пов'язана з наданням інформативно-комунікативних послуг та створенням необхідних умов формування інформаційного суспільства на інноваційній основі.

У роботі [50] запропоновано дві групи рейтингів оцінки інформаційного суспільства. До першої групи належать рейтинги інформаційно-комунікативного розвитку, що характеризують рівень розвитку ІКТ у країнах світу: індекс розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, індекс мережевої готовності, індекс інформаційного суспільства, індекс цифрових можливостей, індекс можливостей розвитку ІКТ, індекс дифузії ІКТ, індекс цифрової доступності, індекс електронної готовності, індекс технологічної готовності, індекс розвитку електронного уряду, індекс цифрового поділу, міжнародний індекс розвитку інтернету тощо. До другої групи відносяться рейтинги науково-технічного розвитку країн, під час розрахунку яких використовуються дані по телекомунікаційній галузі або враховується їх безпосередній зв'язок з ІКТ-сферою, а саме: індекс технологічних досягнень, індекс економіки знань, глобальний індекс інновацій, індекс глобальної конкурентоспроможності тощо.

Вважаємо, що огляд сучасних тенденцій розвитку інформаційного суспільства має ґрунтуватися на результатах досліджень Спеціалізованого підрозділу Організації Об'єднаних Націй

у галузі інформаційно-комунікаційних технологій – Міжнародного союзу електрозв'язку (International Telecommunication Union – ITU), що включають глобальний та регіональний аналіз відповідних показників.

Слід зазначити, що представлена статистична інформація демонструє загальні тренди сфери телекомунікацій та інформаційно-телекомунікаційних технологій, а саме тенденції до зростання доступності послуг зв'язку в результаті поширення широкосмугового доступу до Інтернету, розвитку мобільного ринку зв'язку та інших видів послуг. Так, відповідно даних Measuring the Information Society Report 2017 [391], основним показником моніторингу глобального інформаційного суспільства є індекс розвитку ІКТ (ICT Development Index – IDI), визначення якого базується на інтегральній оцінці системи субіндексів, що включає три основні складові – рівень готовності до впровадження ІКТ (відображає наявність мережевої інфраструктури та доступ до ІКТ), рівень використання ІКТ (відображає рівень інтенсивності ІКТ) та рівень компетенцій з ІКТ (відображає здатність ефективного використання ІКТ) (рис. 3.9).

Уточнено, що обмеженість показників для проведення інтегральної оцінки обумовлена необхідністю охоплення великої кількості країн, що відрізняються за рівнем економічного розвитку та рівнем розвитку інформаційно-комунікаційної галузі. Поряд з цим обраний набір показників є достатнім для проведення достовірної та інформативної інтегральної оцінки розвитку інформаційного суспільства.

Слід зазначити, що більшість показників, які використані ІТУ, входять до переліку даних, необхідних для розрахунку національної системи індикаторів розвитку інформаційного суспільства відповідно до Методики формування даних індикаторів [198].

Основними цілями визначення IDI є вимірювання рівня розвитку ІКТ у різних країнах для здійснення порівняльного аналізу, моніторинг прогресу розвитку ІКТ у розвинених та інших країнах, а також оцінка потенціалу розвитку ІКТ в контексті наявних ресурсних можливостей та навичок.

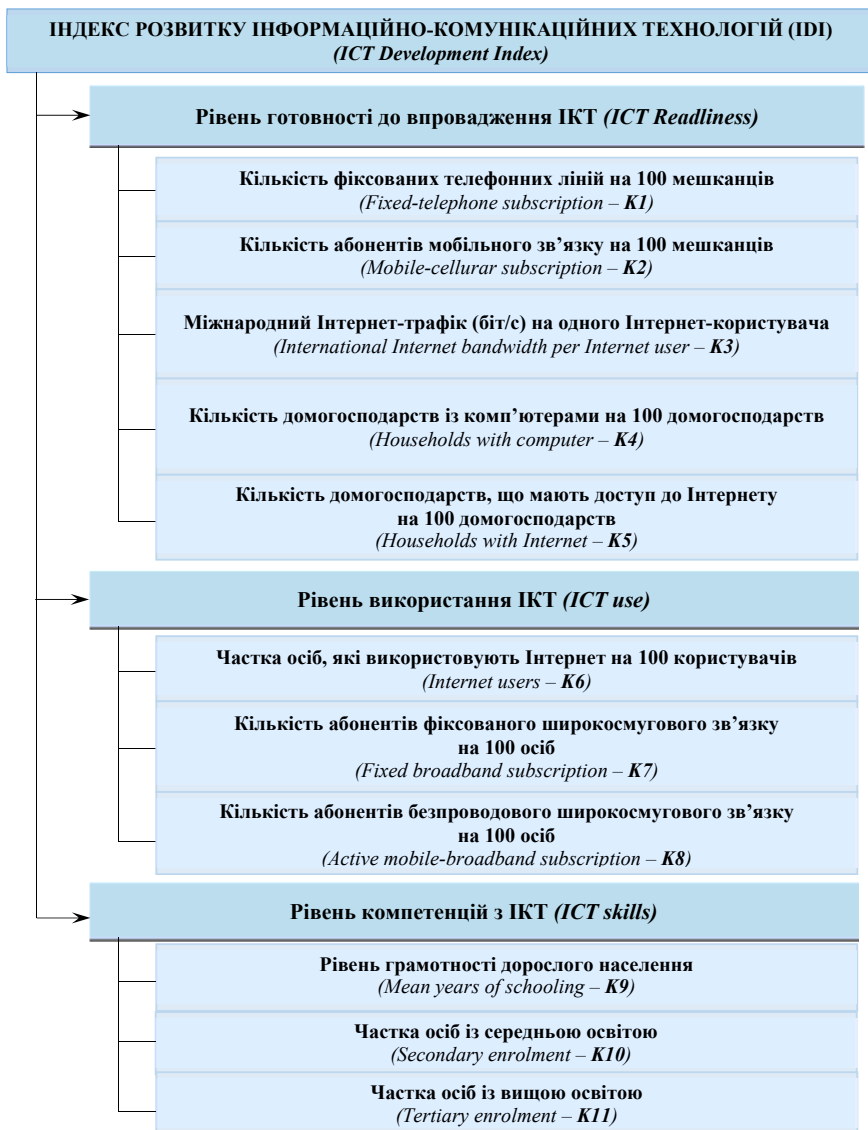

Рис. 3.9. Система індикаторів оцінки індексу розвитку ІКТ за результатами досліджень International Telecommunication Union

(складено автором на основі [391])

Зазначено, що інтегральний показник розвитку ІКТ відображає рівень розвитку інформаційного суспільства, його соціально-економічне зростання та відповідно характеризує стан підприємств зв'язку будь-якої країни, регіону або світу. Отже, найбільша цінність показника IDI полягає у можливості кожної країни відстежити динаміку розвитку сфери послуг зв'язку на регіональному та світовому рівнях для розробки власних стратегічних векторів у даному напрямку. Аналіз основних результатів дослідження International Telecommunication Union (ITU) за період 2007-2017 рр. свідчить про наявність регіональної нерівномірності розвитку інформаційно-комунікаційної галузі у світі (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Динаміка індексу розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (IDI) по регіонам світу за період 2007-2017 рр.*

Регіон	IDI 2007	IDI 2010	IDI 2013	IDI 2017	Зміна середнього значення 2017-2007 рр.
Азіатсько-Тихоокеанський регіон	6,18	7,02	7,18	6,91	0,73
Американський регіон	5,04	4,78	5,25	6,47	1,43
Африканський регіон	2,71	3,16	4,26	4,92	2,21
Європейський регіон	7,27	4,61	4,14	3,84	-3,47
Регіон незалежних держав	4,13	2,88	3,49	3,18	-0,95
Білорусія (<i>Global IDI 2017 = 32</i>)	3,77	5,01	6,89	7,55	3,78
Росія (<i>Global IDI 2017 = 45</i>)	4,13	5,38	6,70	7,07	2,94
Казахстан (<i>Global IDI 2017 = 52</i>)	3,17	4,02	6,08	6,79	3,62
Молдова (<i>Global IDI 2017 = 59</i>)	3,11	4,47	5,72	6,45	3,34
Азербайджан (<i>Global IDI 2017 = 65</i>)	2,77	3,78	5,65	6,20	3,43
Грузія (<i>Global IDI 2017 = 74</i>)	2,87	3,65	4,86	5,79	2,92
Вірменія (<i>Global IDI 2017 = 75</i>)	2,66	3,87	5,08	5,76	3,1
Україна (<i>Global IDI 2017 = 79</i>)	3,56	4,34	5,15	5,62	2,06
Узбекистан (<i>Global IDI 2017 = 95</i>)	2,06	2,55	3,40	4,90	2,84
Киргизстан (<i>Global IDI 2017 = 109</i>)	2,52	2,84	3,78	4,37	1,85

*складено автором на основі [391]

При цьому індекс IDI показує, що більшість країн мають значні досягнення розвитку ІКТ. Особливо це простежується в країнах, що розвиваються, з середнім рівнем ВВП. Позитивні зрушення відбуваються

переважно за рахунок стрімкого розвитку таких видів послуг зв'язку як фіксований та мобільний ширококутний доступ до Інтернету, що є рушійними силами зростання рівня розвитку інформаційного суспільства у світовому масштабі.

Поряд з цим, аналіз динаміки індексу розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (IDI) по регіонам світу за період 2007-2017 рр. свідчить про існування значних відмінностей між рівнями розвитку ІКТ у різних географічних регіонах. Так, аналіз вищенаведених індикаторів оцінки індексу розвитку ІКТ у 176 країнах світу показує, що лідерами є Азійсько-Тихоокеанський та Американський регіони, які за результатами 2017 року мають найвищі IDI у розмірі 6,91 та 6,47 балів відповідно. Також позитивна динаміка розвитку простежується у Африканському регіоні, який має зміну середнього значення IDI у розмірі 2,21 бали за період 2007-2017 рр. При цьому Європейський регіон стійко демонструє зменшення показника IDI майже у 2 рази та від'ємну його різницю у розмірі 3,47 бали за даний період.

Окремої уваги заслуговує регіон незалежних держав, за яким обрано 10 країн для визначення індексу IDI – Белорусія, Росія, Казахстан, Молдова, Грузія та інші. При цьому чотири країни регіону віднесені до розвинутих країн (Білорусь, Молдова, Росія та Україна), а всі інші – до країн, що розвиваються. Слід зазначити про наявність негативної динаміки індексу IDI за регіоном в цілому, відповідно до якої спостерігається незначна від'ємна зміна середнього значення індексу IDI у розмірі 0,95 бали. Наряду з цим динаміка даного показника є позитивною за кожною країною регіону – Белорусія (3,79 бали), Росія (2,94 бали), Казахстан (3,62 бали), Молдова (3,34 бали), Азербайджан (3,43 бали), Грузія (2,92 бали), Вірменія (3,1 бали), Узбекистан (2,84 бали), Киргизстан (1,85 бали).

Серед країн даного регіону також представлена Україна, яка посідає 79 місце у глобальному рейтингу IDI серед 179 країн світу, що пояснюється наявністю стабільно позитивної динаміки росту індексу IDI на 2,06 бали за період 2007-2017 рр. Це зумовлено розвитком та впровадженням нових інформаційних технологій, розгортанням

телекомунікаційних мереж інноваційного типу, появою сучасних послуг та сервісів, що в свою чергу призвело до зміни якості інформаційного суспільства на національному рівні. При цьому за останні роки зазначені тенденції розвитку були зумовлені зростанням кількості абонентів мобільного зв'язку; кількості домогосподарств, що мають комп'ютери та доступ до Інтернету; збільшенням кількості абонентів фіксованого та безпроводового широкосмугового зв'язку (рис. 3.10).

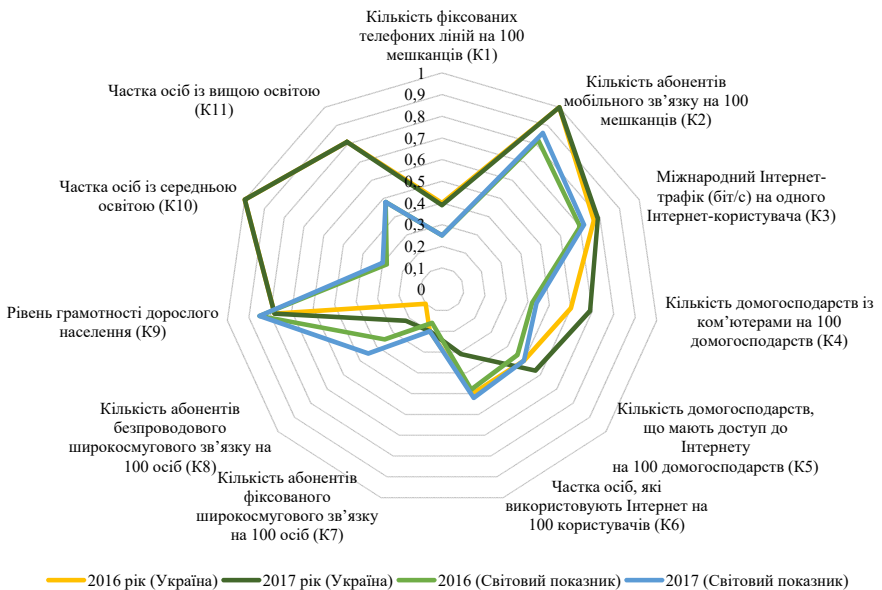

Рис. 3.10. Динаміка IDI в Україні та світі за період 2016-2017 рр.

(складено автором на основі [391])

Таким чином, слід зазначити, що сьогодні інформаційно-комунікаційна галузь є однією з найбільш динамічних галузей світової економіки, яка має вагомий вплив на формування бізнес-середовища, розвиток регіонів та соціально-економічне зростання країн. При цьому рівень розвитку даної галузі у кожній країні світу має свої особливості, що обумовлені існуванням різних проблем макроекономічного, інформаційного, фінансового, кадрового, інноваційно-інвестиційного характеру тощо. У цьому зв'язку розвиток ринку послуг зв'язку будь-якої країни має бути адаптований до зазначених особливостей за рахунок розробки відповідних методів та механізмів формування економічної безпеки підприємств зв'язку. Це безумовно вимагає врахування актуальних ризиків, що мають вплив на функціонування даних підприємств та вимагають своєчасної адаптації.

Аналіз статистичних даних провідних міжнародних організацій, які займаються систематизацією аналітичних показників розвитку галузі технологій та зв'язку різних країн світу та визначенням найбільш актуальних ризиків її функціонування, свідчить про існування певних проблем та тенденцій даної галузі. Врахування таких досліджень дозволяє проаналізувати сучасні тенденції розвитку інформаційно-комунікаційної галузі для виявлення актуальних ризиків сучасності та джерел їх виникнення з метою подальшого врахування даних ризиків у розробці дієвих методик ризик-менеджменту вітчизняних підприємств зв'язку.

Відповідно даних Technology and Communications Industry Report [398] топовими ризиками інформаційно-комунікаційної галузі за останні роки є зростання конкуренції, втрата репутації бренду компанії, невідповідність інноваційним потребам клієнтів, втрата професійних кадрових ресурсів, кіберзлочини, часова нерівномірність економічних циклів, втрата інтелектуальної власності, нестабільність нормативно-правової бази, недосконалість інформаційних технологій та порушення ланцюгів постачань продуктів. Зазначені ризики було структуровано за ступенем їх впливу (від 1 до 10 місця) в цілому для галузі та окремо для двох її сфер – технологій та комунікацій (табл. 3.5). Джерелом наведеної

інформації є результати опитування респондентів різних країн, яким було запропоновано обрати 10 найбільш вагомих ризиків для їх власних компаній із 53 ризиків загального переліку.

Таблиця 3.5

Топ-10 ризиків інформаційно-комунікаційної галузі
(*Technology and Communications Industry Top 10 Risks*)*

Місце	Галузь технологій та зв'язку (<i>Technology and Communications Industry</i>)	Сфера технологій (<i>Technology</i>)	Сфера комунікацій (<i>Communications</i>)
1	Ризик зростання конкуренції	Ризик невідповідності інноваційним потребам клієнтів	Ризик втрати репутації бренду компанії
2	Ризик втрати репутації бренду компанії	Ризик зростання конкуренції	Ризик нестабільності нормативно-правової бази
3	Ризик невідповідності інноваційним потребам клієнтів	Ризик втрати репутації бренду компанії	Ризик зростання конкуренції
4	Ризик втрати професійних кадрових ресурсів	Ризик часової нерівномірності економічних циклів	Ризик кіберзлочинності
5	Ризик кіберзлочинності	Ризик втрати професійних кадрових ресурсів	Ризик втрати професійних кадрових ресурсів
6	Ризик часової нерівномірності економічних циклів	Ризик втрати інтелектуальної власності	Ризик корпоративної відповідальності
7	Ризик втрати інтелектуальної власності	Ризик кіберзлочинності	Ризик злиття та поглинання компанії
8	Ризик нестабільності нормативно-правової бази	Ризик недосконалості інформаційних технологій	Ризик часової нерівномірності економічних циклів
9	Ризик недосконалості інформаційних технологій	Ризик нестабільності нормативно-правової бази	Ризик невідповідності інноваційним потребам клієнтів
10	Ризик порушення ланцюгів постачань продуктів	Ризик порушення ланцюгів постачань продуктів	Ризик банкрутства

*Складено автором на основі [398]

Найбільш актуальними є ризики зростання конкуренції, втрати репутації бренду та невідповідності інноваційним потребам клієнтів. Слід зазначити, що конкуренція як невід'ємний атрибут ринкових відносин активізує розвиток інноваційного потенціалу підприємств, стимулює продуктивність їх діяльності та економічне зростання. Наряду з цим ризик зростаючої конкуренції може привести до припинення діяльності недостатньо капіталізованих та фінансово нестійких компаній,

що обумовлено наявністю конкурентів з боку іноземних постачальників послуг зв'язку, стрімким розвитком технологій, зміною тарифної політики тощо. З огляду на це більшість підприємств зв'язку розглядають конкуренцію як пріоритетний ризик сучасності, який в цілому займає перше місце по галузі.

Варто зазначити, що формування конкурентоспроможних переваг підприємств зв'язку в Україні відбувається під впливом таких негативних чинників як невідповідність існуючої нормативно-правової бази сучасним вимогам сьогодення, недорозвинутість інституту державно-приватного партнерства, недостатня сприйнятливність підприємствами впровадження інновацій, нестача кваліфікованого персоналу, низький рівень інноваційного потенціалу підприємств, невідповідність існуючих інформаційно-телекомунікаційних технологій потребам ринку телекомунікацій, низький рівень попиту на інноваційну продукцію, повільне впровадження технологій третього та четвертого покоління (3G, 4G) мобільного радіозв'язку, наявна потреба у модернізації телекомунікаційних мереж фіксованого місцевого зв'язку [109].

Також заслуговують уваги ризики невідповідності інноваційним потребам клієнтів у сфері технологій та втрати репутації бренду компаній у сфері зв'язку. Насамперед це пов'язано зі скороченням тривалості життєвого циклу продуктів в результаті постійних змін вимог споживачів до якості послуг та зростанням їх потреб в умовах розвитку конкурентного середовища.

Слід зазначити, що ризик невідповідності інноваційним потребам клієнтів є доволі актуальним для вітчизняних підприємств зв'язку, які демонструють недостатній рівень інноваційної активності. Це зумовлено існуванням низки чинників, серед яких можна виділити фінансові (нестача власних фінансових ресурсів, значні витрати на освоєння інновацій, тривалість окупності нових телекомунікаційних продуктів, брак коштів у замовників) – 39%; інформаційні (дефіцит інформації щодо нового обладнання чи телекомунікаційних технологій, відсутність даних щодо існуючих тенденцій розвитку телекомунікаційних ринків,

проблеми зі знаходженням зацікавлених учасників щодо партнерства у сфері інноватики) – 19%; ринкові (домінування окремих підприємств на ринку окремих телекомунікаційних послуг, низький попит на інноваційні продукти чи телекомунікаційні технології, високі економічні та фінансові ризики при освоєнні нововведень на телекомунікаційному підприємстві) – 27%; інші (немає необхідності у швидкому впровадженні інновацій, недосконалість нормативного поля в сфері підтримки телекомунікаційних підприємств, нестача або відсутність досвідчених кваліфікованих спеціалістів для освоєння інновацій) – 15% [15].

Виявлено, що телекомунікаційні підприємства, які здійснюють фінансування освоєння інновацій у контурі 10% від обсягу прибутку, витрачають на впровадження ризик-менеджменту інновацій близько 1-2% від обсягу прибутку підприємства. Як слушно зазначає професор О. Є. Гудзь: «Інноваційна діяльність як процес набуває сенс лише тільки тоді, коли ефективність бажаного результату перевищує можливий ризик в процесі його досягнення. Ризик і інновації – дві взаємозалежні категорії, тому повністю уникнути ризику неможливо в цій діяльності» [81].

Продовжуючи аналіз світових ризиків галузі технологій та зв'язку, слід зазначити наявність ризиків інформаційній безпеці підприємств, серед яких можна виділити кіберзлочинність, втрату інтелектуальної власності, недосконалість інформаційних технологій (за офіційними даними міжнародних досліджень щорічні втрати підприємств від кіберзлочинів складають приблизно 445 млрд. доларів або 1% світового доходу). Так, найбільш поширеними видами злочинів, пов'язаних із використанням інформаційних технологій підприємницьких структур, є: злочини у сфері комп'ютерних та Інтернет-технологій – 26 %, злочини у сфері функціонування електронних платежів чи платіжних карток – 16 %, злочини у сфері телекомунікацій – 11 % тощо. Такі злочини характеризуються високим рівнем технічного забезпечення, латентністю, організованістю, наявністю міжрегіональних та міжнародних зв'язків [390]. Отже, ризик кіберзлочинності як неминучий наслідок глобалізації

інформаційних процесів є основною загрозою економічній безпеці підприємств зв'язку на сучасному етапі їх розвитку.

Нараду з вищезазначеним досить актуальним є ризик часової нерівномірності економічних циклів, виникнення якого пов'язано з циклічним розвитком економіки та особливостями його впливу на функціонування окремих галузей та підприємств. Так, періоди з високими темпами зростання, які спричинені змінами у освоєнні людством певних факторів виробництва або появою нових, можуть чергуватися з періодами порівняно низьких темпів зростання, які характеризуються вичерпанням потенціалу традиційних факторів. В цьому ж проявляється непостійний, змінний характер економічного розвитку, який прийнято пов'язувати з кон'юнктурними циклами [270].

Безумовно циклічність як закономірне економічне явище є причиною істотних модифікацій в структурі економіки, динаміці цін, обсягах виробництва, співвідношення продуктивності праці та доходів, нагромадженні та споживанні тощо. У цьому зв'язку закономірності функціонування та розвитку підприємств зв'язку залежать від поточної стадії економічного циклу економіки та життєвого циклу самого підприємства, які можуть бути нерівномірними у часі та просторі, а також по різному впливати на ефективність діяльності суб'єктів господарювання.

Наприклад, кризова фаза економічного розвитку негативно позначається на діяльності підприємств та перешкоджає побудові стратегічних цілей, реалізації послідовної поточної діяльності, ускладнює процес прийняття управлінських рішень та досягнення поставлених результатів. Адже в умовах системних кризових явищ управлінська діяльність підприємств зв'язку спрямована насамперед на створення комплексу механізмів самозбереження та виживання. Це зумовлено дефіцитом кредитних ресурсів для розбудови інформаційної інфраструктури, скороченням попиту на послуги зв'язку та відтоком абонентської бази, зниженням прибутків телекомунікаційних компаній та загостренням конкуренції.

Варто зазначити, що остання світова економічна криза 2008-2009 рр. мала відносно незначний вплив на національний ринок послуг зв'язку як найбільш привабливий та швидкозростаючий сегмент вітчизняної економіки порівняно з іншими галузями. Основними факторами появи кризових явищ в Україні були відсутність реальних зрушень в структурній перебудові економіки, приватизація без орієнтації на інноваційний розвиток, неефективна економічна політика уряду, зростання дефіциту платіжного балансу, високий рівень інфляції та значна залежність від зовнішньої кон'юнктури. За даних умов під впливом ризику кризового економічного циклу було виявлено сильних та слабких учасників даного ринку. Серед сильних компаній, які зберегли свої позиції на ринку за рахунок впровадження ефективної антикризової стратегії були лідери у сфері телекомунікацій – ПрАТ «Київстар», ПрАТ «ВФ Україна» та ТОВ «Лайфселл» (у порядку спадання за розміром абонентської бази).

Окремо слід відмітити наявність ризику втрати професійних кадрових ресурсів, який в умовах сьогодення має безумовний вплив та кожна галузь та сферу економіки. Так, у роботі [142] визначено основні недоліки, які притаманні системі розвитку інтелектуального потенціалу вітчизняних підприємств сфери зв'язку та інформатизації, а саме: наявна перманентна потреба в кваліфікованому персоналі внаслідок галопоуючого розвитку НТП і появи нових технологій та сервісів; практична відсутність системи перепідготовки кадрів, яка була б адаптована під швидку та перманентну зміну техніки та технології надання сучасних інформаційних послуг; недосконалість моральної та матеріальної системи мотивації персоналу; відсутність уніфікованого підходу до навчання на підприємстві, тобто кожне підприємство формує власне бачення системи перепідготовки, яке певною мірою спирається на вимоги ринку телекомунікацій, але не враховує вимоги ринку праці, світові тенденції, схильності та здібності працівника тощо. Як результат спостерігається високий рівень плинності кадрів (за результатами Державного комітету статистики України сьогодні даний показник у сфері інформації та телекомунікацій складає 20-50%), що свідчить про

наявність проблем в управлінні персоналом та впливає на рівень кадрової безпеки підприємства.

У доповнення вищезазначеного, доволі цікавими є аналітичні висновки Aop ris – міжнародної професійної провідної компанії, одним з напрямків діяльності якої є систематизація статистичних даних щодо глобальних ризиків сучасності та використання інструментів ризик-менеджменту. Відповідно даних Global Risk Management Survey [376], прояв світових ризиків сучасності має вплив на кількісні результати діяльності сучасних підприємств (рис. 3.11).

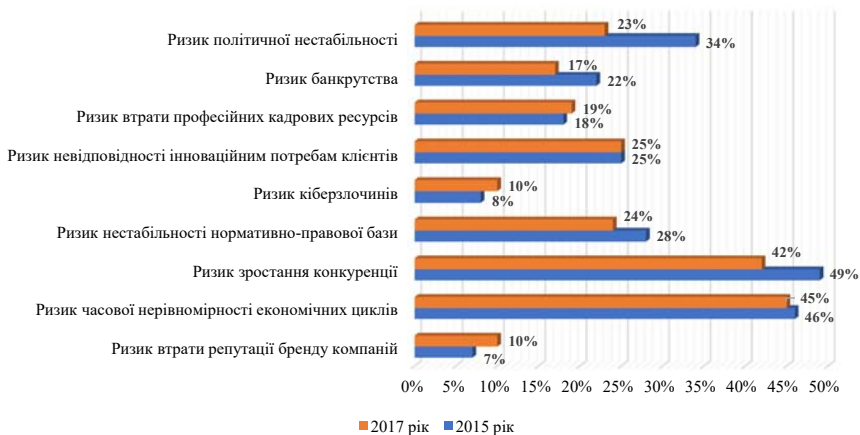

Рис 3.11. Динаміка показника втрати доходів підприємств внаслідок впливу світових ризиків за період 2015-2017 рр., %

(складено автором на основі [376])

Так, представлені дані демонструють наявність втрат доходів підприємств внаслідок впливу топових ризиків сучасності – від 7% до 49% за період 2015-2017 рр. в залежності від виду ризику. При цьому, найбільший вплив на результати діяльності підприємств мають ризик зростання конкуренції, ризик часової нерівномірності економічних циклів та ризик політичної нестабільності (втрати доходу складають 34-49%). Дані ризики можна віднести до макроекономічних факторів впливу на економічну безпеку вітчизняних підприємств зв'язку, врахування яких

є необхідною умовою ефективного процесу управління її внутрішніми функціональними підсистемами. Адже, виникнення інформаційних, фінансових, кадрових та інноваційно-інвестиційних ризиків підприємства має прямий взаємозв'язок з зовнішніми економічними тенденціями.

Аналіз вищенаведених даних свідчить про наявність доволі значних втрат доходів підприємств внаслідок впливу світових ризиків. За період 2015-2017 рр. в середньому втрати доходів підприємств внаслідок впливу ризику політичної нестабільності склали 28%, ризику банкрутства – 19%, ризику втрати професійних кадрових ресурсів – 18%, ризику невідповідності інноваційним потребам клієнтів – 25%, ризику кіберзлочинності – 9%, ризику нестабільності нормативно-правової бази – 26%, ризику зростання конкуренції – 45%, ризику часової нерівномірності економічних циклів – 45%, ризику втрати репутації бренду компанії – 8%. Це має пряму кореляцію з показником готовності підприємств до ризиків (рис. 3.12), який є досить значним в умовах повільного відновлення світової економіки та зміни фази економічного циклу.

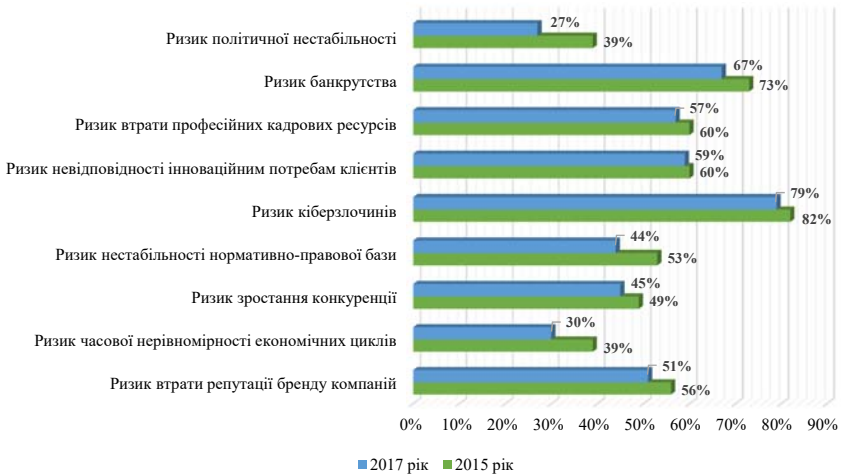

Рис 3.12. Динаміка показника готовності до ризиків підприємств за період 2015-2017 рр., %

(складено автором на основі [376])

Представлені дані свідчать про наявність негативної динаміки, відповідно до якої за період 2015-2017 рр. спостерігається зниження готовності підприємств до ризику політичної нестабільності на 11%, ризику банкрутства – 6%, ризику втрати професійних кадрових ресурсів – 3%, ризику невідповідності інноваційним потребам клієнтів – 1%, ризику кіберзлочинності – 3%, ризику нестабільності нормативно-правової бази – 9%, ризику зростання конкуренції – 4%, ризику часової нерівномірності економічних циклів – 9%, ризику втрати репутації бренду компанії – 5%. Поряд з цим, наведені ризики є взаємопов'язаними та взаємозалежними, що свідчить про наявність певної кореляції між ними та пояснює їх склад. Наприклад, ризик кіберзлочинності призводить до виникнення ризику недосконалості інформаційних технологій, що в результаті має вплив на репутацію бренду компанії та забезпечення її конкурентних переваг на ринку тощо.

Враховуючи вищезазначені світові тенденції, а також базуючись на компаративному аналізі науково-практичних літературних джерел та концептуальних засадах даного дослідження, можна запропонувати систематизацію актуальних ризиків функціонування вітчизняних підприємств зв'язку, джерелом виникнення яких є існування ризикоутворюючих факторів нестабільного економічного середовища (рис. 3.13), а саме:

– інформаційні ризики – характеризуються існуванням інформаційних загроз, пов'язаних з несанкціонованим доступом до інформаційних систем з метою фінансового шахрайства або розкриття комерційної таємниці, недосконалістю існуючих інформаційних технологій та використанням неякісної інформації. Слід зазначити, що вплив даних ризиків на діяльність підприємств зв'язку може привести до негативних результатів як якісного (зниження якості послуг, втрата репутації бренду, конкурентних переваг та клієнтської бази), так і кількісного характеру (зниження доходів від операційної діяльності та отримання негативного фінансового результату). Поряд з цим, прояв інформаційних ризиків саме на ринку послуг зв'язку може проявлятися у наявності організаційних та технологічних проблем функціонування

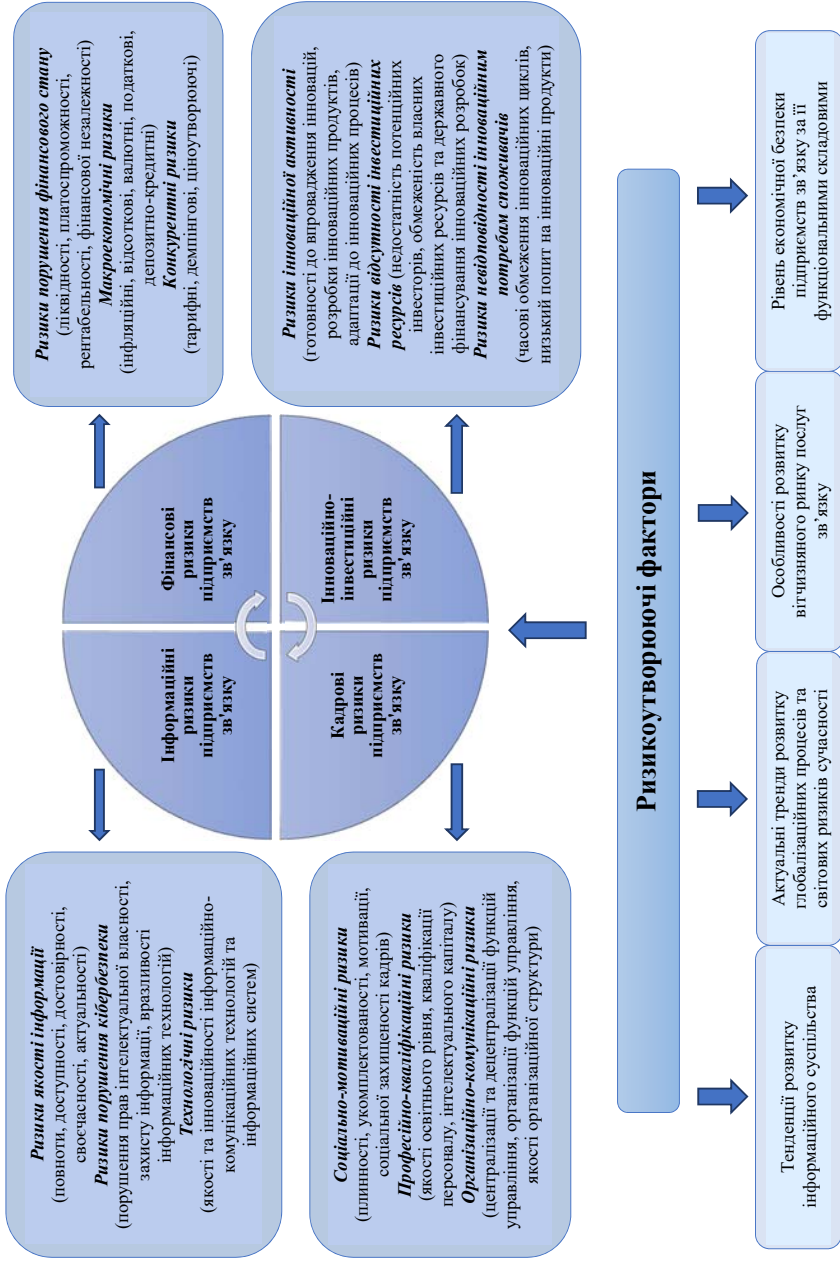

Рис. 3.13. Систематизація актуальних ризиків функціонування вітчизняних підприємств зв'язку

телекомунікаційних мереж, нерівномірності забезпечення споживачів послугами зв'язку, існуванні незаконно створених суб'єктів телекомунікацій, порушенні майнових прав операторів та провайдерів телекомунікацій, нелегітимному захопленні об'єктів та ліній зв'язку для перешкоджання ведення підприємницької діяльності тощо. З огляду на це необхідною умовою успішного функціонування підприємств зв'язку є забезпечення їх інформаційної безпеки, що вимагає впровадження законодавчих, адміністративних, технічних, морально-етичних та інших методів управління інформаційними ризиками;

– фінансові ризики – характеризуються існуванням фінансових загроз, пов'язаних з порушенням фінансового стану підприємств зв'язку внаслідок зміни економічної ситуації в країні, зростання конкурентних ризиків та наявності внутрішніх фінансових загроз. Вважається, що фінансові ризики є найбільш вагомими серед інших підприємницьких ризиків, адже результатом їх виникнення є безпосередньо отримання фінансових втрат та збитків від господарської діяльності. Основними причинами виникнення фінансових ризиків на підприємствах зв'язку є зовнішні (циклічність розвитку економіки, інтеграційні та глобалізаційні процеси, динамічні інноваційні зрушення, розвиток конкурентного середовища) та внутрішні (неоптимальна структура капіталу, недосконалість тарифної політики, зміна попиту споживачів на послуги зв'язку та обсягів доходів від надання послуг, відсутність належного внутрішнього фінансового ризик-менеджменту). Отже, управління фінансовими ризиками як інструмент створення фінансової безпеки є актуальною вимогою сучасності для забезпечення фінансової стійкості підприємств зв'язку;

– кадрові ризики – характеризуються існуванням кадрових загроз, пов'язаних з впливом соціально-мотиваційних, професійно-кваліфікаційних та організаційно-комунікаційних ризиків. Слід зазначити, що саме завдяки кадровим ресурсам у галузі послуг зв'язку забезпечується належний рівень економічної безпеки підприємств, адже наявність необхідних вроджених якостей, освіти, кваліфікації, професійних знань та досвіду людини визначають стан та напрями

адаптації всіх інших функціональних складових. У цьому зв'язку антропогенність як важлива властивість системи економічної безпеки підприємств зв'язку проявляється у наявності якісного кадрового потенціалу з постійним процесом його удосконалення, здатного до генерування інноваційних ідей та створення конкурентоздатної продукції. Проте сьогодні функціонування кадрової функціональної підсистеми підприємств зв'язку здійснюється в умовах формування постіндустріального інформаційного суспільства, що призводить до кардинальних змін кадрової структури та вимагає її якісних змін в аспекті зростання частки інтелектуальної складової; розвитку глобалізаційних процесів, наявність яких змушує вітчизняні підприємства будувати кадрову політику у відповідності з європейськими стандартами; масового відтоку фахівців внаслідок відсутності якісних мотиваційних механізмів управління персоналом як стратегічно важливим ресурсом. З огляду на це, слід констатувати наявність низки кадрових ризиків у діяльності національних підприємств зв'язку та існування необхідності забезпечення їх кадрової безпеки;

– інноваційно-інвестиційні ризики – характеризуються існуванням інноваційних та інвестиційних загроз, пов'язаних з низькою інноваційною активністю вітчизняних підприємств зв'язку, відсутністю інвестиційних ресурсів для впровадження та реалізації інноваційних проєктів, невідповідністю інноваційним потребам клієнтів. Так, керівники телекомунікаційних підприємств досить серйозною перешкодою щодо освоєння інновацій вважають занадто високі ризики та первинні витрати на інновації, невизначений попит на інноваційну продукцію та наявність сильних конкурентів. До цього переліку слід додати: тривалий спад виробництва; відсутність власних коштів на інновації при дорожчій кредитів; розукрупнення підприємств в процесі приватизації, що у багатьох випадках супроводжувалося руйнуванням інноваційної інфраструктури; незацікавленість нових власників, у тому числі іноземних, у впровадженні інновацій, які приводять до поліпшення матеріальної бази виробництва. Отже, виявлено, що кожне підприємство ТК, здійснюючи свою інноваційну діяльність, піддається великій

кількості ризиків, зумовлених невизначеністю результату, характерною для інноваційної діяльності. Поряд з цим інноваційна діяльність у сфері ТК є ключовою умовою підвищення ефективності виробництва, забезпечуючи постійне оновлення і поліпшення вживаних технологій і випуск нової продукції, реалізацію наукових досягнень та винаходів [81]. Це підтверджує актуальність забезпечення інноваційно-інвестиційної безпеки підприємств зв'язку як важливої функціональної підсистеми економічної безпеки.

Враховуючи вищевикладене, слід зазначити, що функціонування підприємств зв'язку України на сучасному етапі їх розвитку супроводжується впливом позитивних та негативних тенденцій на світовому, регіональному та національному рівнях. За даних умов стратегічні орієнтири розвитку даних підприємств мають враховувати ризиковість сучасного бізнес-середовища та пошук дієвих методик ризик-менеджменту, адже за прогнозними даними зазначені ризики будуть домінуючими у довгостроковій перспективі. Це вимагає створення системи економічної безпеки вітчизняних підприємств зв'язку, ефективність функціонування якої буде залежати від якості взаємодії її структурних (системних) елементів. Отже, в рамках даного дослідження необхідним завданням є проведення оцінки системної ефективності економічної безпеки підприємств зв'язку для визначення актуального рівня безпеки її основних функціональних підсистем.

3.3. Інтегральна оцінка системної ефективності економічної безпеки підприємств зв'язку

З метою розуміння успішності функціонування будь-якої системи необхідною умовою є використання певного критерію, що демонструє ступінь її адаптації до умов зовнішнього та внутрішнього середовища. Враховуючи предмет даного дослідження – систему економічної безпеки, вважаємо, що таким критерієм доцільно обрати саме системну ефективність, що передбачає визначення ефективності функціонування

обраних функціональних складових даної системи, а саме інформаційної, фінансової, кадрової та інноваційно-інвестиційної безпеки об'єкта дослідження. Адже, існує думка, що в шостому технологічному укладі панівною концепцією управління господарською діяльністю економічних суб'єктів буде саме управління ефективністю, замість таких актуальних процесів як управління бізнесом, виробництвом, ринковою вартістю підприємства тощо. Це підтверджує актуальність вибору методичних підходів до оцінки системної ефективності економічної безпеки, а також їх адаптації з урахуванням галузевої специфіки до особливостей функціонування підприємств зв'язку для створення надійної та ефективної системи економічної безпеки.

Варто зазначити, що широке використання категорії «ефективність» не спирається на загальноприйняті інтерпретації завдань, умов та обмежень до його застосування. У цьому зв'язку існує безліч думок щодо сутності, характеристик та способів її вимірювання у різних індикаторах. Так, різні вчені під ефективністю розуміють ступінь досягнення мети, інтенсивність функціонування системи, рівень її організованості, результативність або продуктивність певних бізнес-процесів, вартість компанії. Крім того, у більшості випадків оцінка економічної ефективності, обмежується тільки співвідношенням передбачуваного або отриманого результату (ефекту) до витрат на його отримання (найчастіше витрат від операційної діяльності – витратний підхід, або до всіх використаних ресурсів – ресурсний підхід) [210, 230, 250, 312]. З цього приводу актуально пригадати відомий принцип граничної економічної ефективності В. Парето, що передбачає визначення ефективності рівня організації економіки, за якого суспільство отримує максимум корисності з наявних ресурсів [175].

Отже, проблема оцінки ефективності різних господарських процесів підприємства та її джерел, завжди була одним з найбільш актуальних питань економічної науки. Першим дослідженням поняття ефективності присвячено роботи таких відомих вчених як С. Брю, Ф. Кене, К. Маконнел, Д. Рікардо та інших. Як зазначено у роботі [206], саме теорія ефективності як самостійний науковий напрям сформувалася

ще в 30-х роках минулого сторіччя для вирішення завдань систем масового обслуговування, оцінювання результатів певних процесів, оптимального розподілу ресурсів, дослідження конфліктів тощо. На цій основі сформувалися принципи аналізу та синтезу, що згодом стали базовими у системному підході. У складі цих наукових напрямів, а також як доповнення до економічної теорії та теорії організації управління також продовжила розвиток теорія ефективності.

Порушуючи поняття ефективності управління, автор М. Клімов ще у 1981 році відзначив, що закордонні і вітчизняні вчені тільки починають шукати підходи до сутності, критеріїв, показників і факторів ефективності. Пошук вирішення цієї проблеми спрямований на знаходження співвідношення між кількісними та якісними, об'єктивними та суб'єктивними показниками. При цьому частину цих показників можна виміряти в натуральних або вартісних одиницях, а частину – оцінити тільки приблизно (моральні цінності, рівень задоволеності потреби та інші) [138]. Як слушно зазначає І. Гондарева «...різноманіття параметрів навколишнього середовища й самої системи, нестабільність цих параметрів у часі, наявність великої кількості прямих і зворотних, позитивних і негативних зв'язків у системі не дають змоги знайти досить простого математичного опису, що ускладнює розуміння сутності такої важливої в економічній науці категорії як ефективність» [64].

З огляду на вищевикладене, слід зазначити, що особливістю сучасних досліджень економічних процесів є необхідність врахування таких тенденцій як прискорення науково-технічного процесу, розвиток інновацій та формування інформаційного суспільства, що підвищує рівень інтелектуалізації виробництва в результаті появи нових знань, розвитку людського інтелекту, впровадження нових інформаційних технологій та телекомунікацій. Це взаємозумовлює соціальні та економічні фактори розвитку, що безумовно вимагає врахування як економічних, так і соціальних показників у ході оцінки системної ефективності. Адже, відповідно до сучасних методик оцінювання ефективності функціонування підприємств першочергового значення

набувають саме показники якості трудового життя, ступеня задоволення працею персоналу, їх професійно-кваліфікаційного рівня поряд з типовими показниками оцінки фінансового стану.

З огляду на вищевикладене, оцінка системної ефективності такого багатофункціонального механізму як економічна безпека підприємства, має включати сукупність часткових оцінок, які будуть відповідати її функціональним складовим. Відповідно концептуальних положень даного дослідження, обрані підсистеми економічної безпеки підприємства є різними за сутністю та функціональним призначенням, проте досягнення належного рівня безпеки кожної з них буде сприяти забезпеченню інтегральної ефективності та досягненню загальної мети. У результаті цього, як точно зазначено у роботі [64], причино-наслідкові зв'язки процесів функціонування та розвитку єдиної системи надають ефективності системні характеристики, а саме емерджентності (нові властивості ефекту) та синергетичності (додатковий або понададитивний ефект). При цьому, всі види ефективності є взаємопов'язаними та взаємозалежними, тобто зміна будь-якого з них виступає причиною та наслідком зміни іншого. Наприклад, інноваційна-інвестиційна ефективність залежить від результатів науково-технічного прогресу та ступеня готовності підприємства до впровадження інновацій, одночасно результативність інноваційних досягнень неможлива без інформаційної, кадрової та фінансової ефективності.

Отже, якщо оцінювання ефективності системи економічної безпеки підприємства буде спиратися тільки на одну з обраних підсистем (наприклад, фінансову як найбільш легку до вимірювання та аналізу на основі використання показників оцінки фінансового стану підприємства), то інтегральна системна ефективність буде неповною та недосконалою як наслідок відсутності врахування ефективності інших функціональних підсистем. Адже, комплексна (інтегральна) ефективність системи економічної безпеки підприємства практично ніколи не збігається з сумою її локальних ефектів (ефективності функціональних підсистем). В даному випадку автор погоджується з точкою зору І. Гонтаревої, що «різномірність локальних ефектів, їхні

відмінності у природі виникнення та принципах відтворення ускладнюють розуміння системної ефективності та формування комплексної оцінки. Тим більше, що не завжди зрозуміло, як поведе себе система в тій або іншій ситуації, зокрема за флуктацій у зовнішньому середовищі або інновацій у будь-якій сфері діяльності. Отже, саме системна ефективність тим вища, чим більше загальний ефект перевищує його часткові складові (позитивна синергія)» [64].

Таким чином, враховуючи вищевикладене, під оцінкою системної ефективності економічної безпеки підприємств зв'язку будемо розуміти процес визначення рівнів безпеки її функціональних складових та інтегрального показника на основі вибору сукупності показників, які є найбільш оптимальними для оцінювання інформаційної, фінансової, кадрової та інноваційно-інвестиційної безпеки підприємств зв'язку, а також виявлення кількісного і якісного результату (ефекту). При цьому, складовими системної ефективності економічної безпеки підприємств зв'язку є: результативність, що показує відповідність фактичних результатів та планових значень; раціональність, що відображає відношення цільового ефекту (мети) до необхідних на його досягнення ресурсів; оперативність як кількість часу, що є потрібним для досягнення поставленої мети.

Огляд сучасної економічної літератури свідчить про існування достатньої кількості методик оцінки системної ефективності економічної безпеки підприємств, що є різними за алгоритмами, математичною складністю та достовірністю отриманих результатів. Як зазначають Г. В. Козаченко та Ю. С. Погорелов, «...кожен з наявних підходів базується на використанні відповідного інструментарію, має свої переваги і обмеження, але жоден з них не визнаний досконалішим порівняно з іншими. Внаслідок абсолютно різної інструментальної бази наявні підходи до оцінювання економічної безпеки підприємства не конкурують між собою, мають різний ступінь розробленості та поширення» [148]. Отже, це зумовлює потребу та доцільність системної класифікації існуючих підходів та їх узагальнення для подальшого вибору найбільш комплексних та достовірних методик. Адже, кожен з

існуючих методичних підходів до оцінки рівня економічної безпеки підприємства має певні переваги та недоліки (рис. 3.14). Так, основні методики оцінювання рівня економічної безпеки підприємства можна згрупувати за наступними підходами:

– ресурсно-функціональний підхід [87, 144, 193, 205, 221, 330] – базується на оцінці економічної безпеки підприємства за її функціональними складовими та для підприємства в цілому. Хронологічно цей підхід з'явився першим, багато у чому повторюючи та копіюючи наявні підходи до квантифікації інших явищ або процесів у діяльності підприємства [148]. Даний підхід є найбільш точним та розповсюдженим, передбачає використання експертних методів при оцінюванні значимості та вагомості складових економічної безпеки підприємства, які не можуть бути уніфіковані для масового використання на підприємствах та залежать від галузевої, організаційно-правової ознаки тощо [327]. Суттєвим дискусійним моментом у використанні даного підходу є визначення функціональних складових економічної безпеки підприємства та вибір показників їх оцінки з подальшою їх нормалізацією – приведення до єдиного вигляду;

– індикаторний підхід [11, 46, 83, 351] – передбачає оцінку рівня економічної безпеки підприємства на основі використання сукупності показників у різних функціональних галузях та порівняння їх фактичних значень з пороговими значеннями (індикаторами). Відхилення фактичних значень показників від індикаторів визначає рівень економічної безпеки підприємства – чим більшим є відхилення, тим нижчим є даний рівень. Даний підхід є достатньо відомим та найпростішим методом оцінки рівня економічної безпеки підприємства, який не потребує багато часу та спеціальних умінь, а також дає змогу швидко відстежувати негативні тенденції у діяльності підприємства. При цьому, використання даного підходу дозволяє оперативно та різнобічно оцінити рівень економічної безпеки підприємства за умови досконалої методичної бази та якісної системи індикаторів, які мають бути достатніми для того, щоб завчасно та адекватно сигналізувати про виникнення і розвиток дестабілізуючих тенденцій, і одночасно не

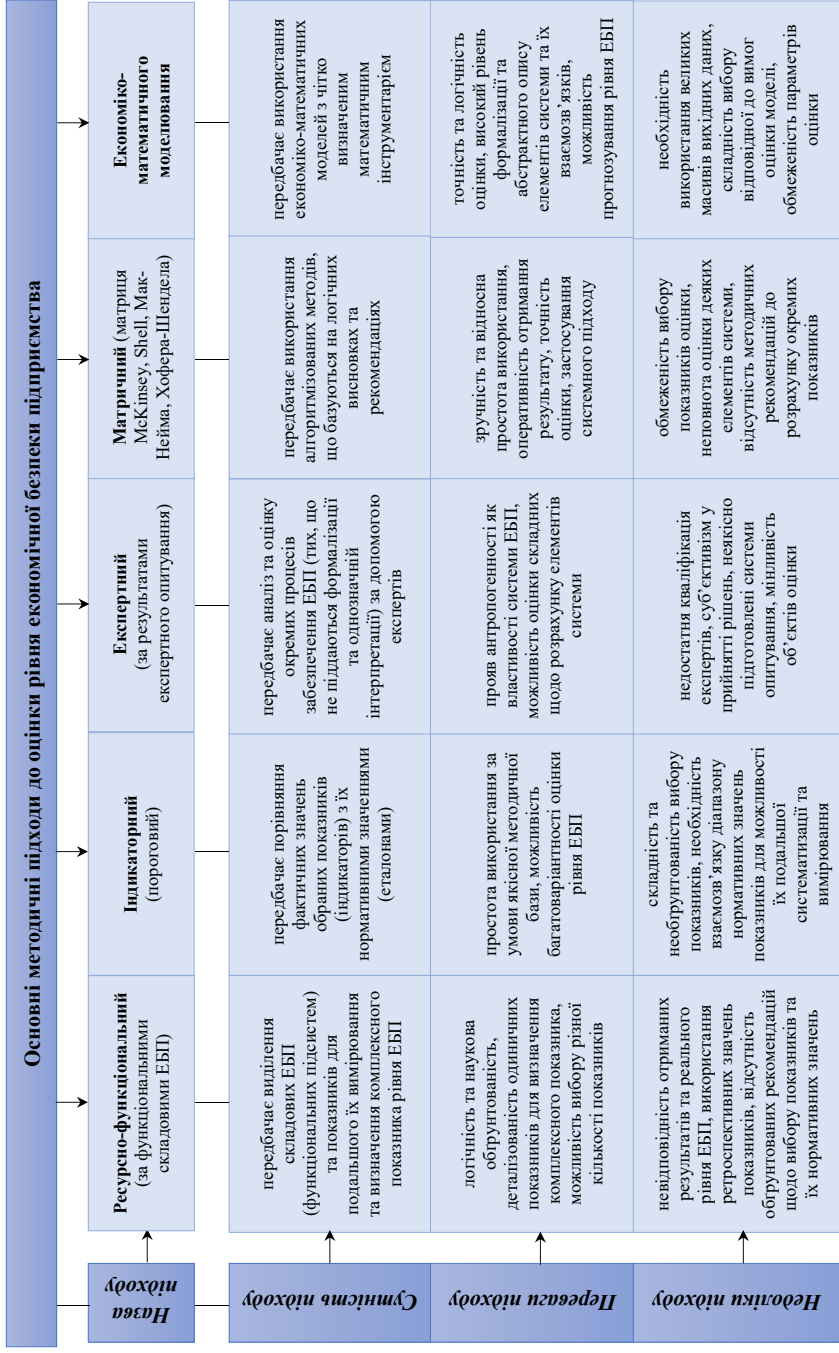

Рис. 3.14. Синтез основних методичних підходів до оцінки рівня економічної безпеки підприємств

обтяжувати систему економічної безпеки, яка створена для оперативного реагування на можливі загрози [84]. Також доволі складним є питання нормативних значень показників, які не завжди враховують зміни у зовнішньому середовищі підприємства та саму специфіку його діяльності. Як результат, якість оцінювання економічної безпеки підприємства є сумнівною через значний суб'єктивізм визначення індикаторів та їх порогових значень, значення яких є доволі динамічними;

– експертний підхід – заснований на використанні експертних оцінок рівня економічної безпеки підприємства, які можна систематизувати у наступні види: перший вид – методика, за якими оцінювання економічної безпеки здійснюється виключно за експертними оцінками [79, 83, 145, 314, 351], другий вид – експертні методи використовуються лише для оцінки окремих складових економічної безпеки підприємства, а загальний процес оцінювання здійснюється переважно за формалізованими розрахунками [87, 191, 205, 221]. Методики першого виду, маючи дуже високий рівень суб'єктивізму, не можуть буди підґрунтям для ефективного управління підприємством, тобто оцінка економічної безпеки за такою методикою не дозволяє приймати обґрунтовані управлінські рішення. Другий вид методик – більш чіткий та об'єктивний, але існує проблема відокремлення складових економічної безпеки підприємства та формування системи показників за кожною складовою. Отже, існує громіздкість, неоднозначність та суперечливість розрахунків; відсутність всебічного, комплексного та об'єктивного результату, який би слугував інструментом ефективного управління підприємством [327]. Слід зазначити, що методи експертного оцінювання в економічній безпекології не знайшли широкого застосування внаслідок відсутності достатньої кількості експертів з економічної безпеки підприємства, їх недостатньої кваліфікації та суб'єктивізму;

– матричні підходи [18, 72, 148, 171] – передбачають використання матриць для оцінки рівня економічної безпеки підприємства, що побудовані на основі чітких та логічних алгоритмів. Методи матричного

підходу вважаються простими у використанні, дозволяють достатньо точно та оперативно оцінити рівень економічної безпеки підприємства без великих витрат. Перевагою даних методів є їх найбільша системність у порівнянні з іншими, що дозволяє упорядкувати як складові елементи системи, так і взаємозв'язки між ними. Використання відповідних матриць дозволяє оцінити різні аспекти економічної безпеки підприємства у статиці та динаміці. Проте, як зазначено у роботі [146] матричний підхід в естиметології економічної безпекології не отримав широкого застосування внаслідок складності підготовки вихідної інформації, зокрема якісного опису співвідношення змінних, що мають використовуватися для оцінок економічної безпеки підприємства, а також у традиційній недовірі до якісних оцінок, які дуже часто страждають суб'єктивністю.

– методи економіко-математичного моделювання [44, 74, 91] – передбачають використання математичних моделей, що показують вплив окремих показників (факторів) на рівень безпеки підприємства та дозволяють передбачити різні сценарії розвитку підприємства за умови зміни того чи іншого фактора. Доцільність використання даного підходу зумовлена можливістю виявити основні (прямі) та лінійні (нелінійні) взаємозв'язки між різними факторами, які визначають напрями і можливості підвищення економічної безпеки підприємства. Характеризується цей підхід отриманням чітких та достовірних результатів на теоретичному рівні дослідження, але водночас складними математичними розрахунками, важкістю інтерпретації та застосування отриманих результатів у практичному використанні. Також недоліком методів економіко-математичного моделювання для оцінки економічної безпеки підприємства є те, що прогнозування зазначених процесів здійснюється на основі ретроспективного аналізу та лінійної проєкції рядів динаміки окремих факторів.

Таким чином, аналіз існуючих методичних підходів до оцінки рівня економічної безпеки підприємства, дозволяє констатувати, що майже кожен з них базується на виборі сукупності показників діяльності підприємства, склад яких є неоднозначним та недостатньо обґрунтованим

для конкретних методик. Крім того, в наведених методиках розрахунку показників використовуються критичні чи порогові значення, в межах величини відхилення яких необхідною умовою є градація рівнів економічної безпеки підприємства для її якісного оцінювання. Також проблемним аспектом є наявність вихідної інформаційної бази, оскільки для обчислення більшості економічних і фінансових показників дані можна отримати з типової або спеціалізованої статистичної звітності, але залишається група показників (це стосується, наприклад, ресурсно-функціонального підходу), для обчислення яких потрібна додаткова інформація. Часто опрацьована інформація носить суперечливий характер або дублюється, оскільки базується на використанні різних джерел [191]. Окрім того, деякі методи оцінки економічної безпеки підприємства не можна застосовувати в умовах закритості інформації про конкурентів та партнерів, що вимагає поглиблених досліджень альтернативних методів оцінки [259]. У цьому зв'язку, з позиції ефективності практичного застосування, вважаємо, що найбільш оптимальним варіантом є використання методу, який синтезує одразу декілька підходів, що дозволить отримати максимально точні результати з мінімальними відхиленнями від реального стану щодо рівня економічної безпеки підприємства.

Отже, необхідною умовою є формування переліку вимог, якому має відповідати методика оцінки системної ефективності підприємств зв'язку, а саме:

- галузева приналежність підприємства (врахування галузевої специфіки функціонування підприємства та основних функціональних складових у структурі його економічної безпеки);

- інформаційна доступність (використання офіційних статистичних даних, звітності підприємства та публічних експертних оцінок);

- репрезентативність (вибір та відображення найбільш суттєвих показників за кожною функціональною підсистемою, що впливають на рівень економічної безпеки підприємства);

– динамічність (врахування фактора циклічності у функціонуванні підприємств та його впливу на зовнішні та внутрішні умови господарювання);

– інтегральна декомпозиція (можливість вирішення одного складного завдання шляхом його розподілу на необхідну кількість більш простих та взаємопов'язаних завдань). Адже, як зазначено у роботі [64, С. 273] «Ефективність – це багатокомпонентна та складна властивість, для одержання характеристик якої її потрібно розділити (декомпонувати) на більш прості властивості, виразити прості властивості через одиничні (часткові) показники (параметри), сформувати комплексний показник складної властивості. Для формування загальносистемного критерію ефективності потрібне згортання комплексних показників в один інтегральний».

З огляду на вищевикладене, представимо алгоритм інтегральної оцінки системної ефективності економічної безпеки підприємств зв'язку, що складається з виконання послідовних етапів (рис. 3.15).

Реалізація першого етапу полягає у побудові ієрархічної структури інтегральної оцінки рівня економічної безпеки підприємств зв'язку шляхом вибору індикаторів оцінки їх інформаційної, фінансової, кадрової та інноваційно-інвестиційної безпеки. Огляд літературних джерел з питань оцінки рівня економічної безпеки підприємства [144, 205] свідчить, що в більшості наукових досліджень основна увага зосереджена на дослідженні виключно фінансових показників, які можна розрахувати за допомогою фінансової звітності. Проте, вважаємо, що фінансово орієнтовані системи показників не охоплюють повною мірою функціонування системи економічної безпеки підприємств зв'язку та аналіз ефективності всіх її функціональних складових.

Отже, розробка ефективної системи індикаторів є складною методологічною проблемою, оскільки їх кількість та якість має бути спрямована на отримання збалансованої інформації про стан безпеки кожної функціональної складової системи економічної безпеки на основі відповідності фактичних та нормативних значень даних показників.

Рис. 3.15. Алгоритм інтегральної оцінки системної ефективності економічної безпеки підприємств зв'язку

У цьому зв'язку, вибір індикаторів оцінки економічної безпеки підприємств зв'язку має відповідати принципам комплексності (набір індикаторів має достатньо повно характеризувати всі складові економічної безпеки підприємства), вимірюваності (індикатори мають бути реальними до розрахунку та забезпечувати можливість отримання достовірної інформації), інформаційної простоти (розрахунок індикаторів має базуватися на існуючих офіційних документах та звітності підприємства, результатах експертних оцінок), унікальності (індикатори не повинні відображати однакові характеристики підсистем економічної безпеки та функціонально залежати один від одного), нормалізації (можливість приведення обраних індикаторів до ізоморфного вигляду, тобто до однакової спрямованості та одиниць вимірювання). Базуючись на зазначених принципах та обраних функціональних підсистемах підприємств зв'язку, вважаємо доцільним представити індикатори оцінки інформаційної, фінансової, кадрової та інноваційно-інвестиційної безпеки, що наведено у таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

Індикатори оцінки економічної безпеки підприємств зв'язку за функціональними складовими

Показник	Алгоритм розрахунку	Умовні позначення	Нормативне значення
Оцінка інформаційної підсистеми			
Коефіцієнт економічної ефективності інформаційної безпеки	$K_{EIS} = \frac{(L_p - L_r)}{Z}$	L_p – потенційно можливий збиток у випадку кібератаки, грн; L_r – реальний збиток за наслідками кібератаки, грн; Z – витрати на забезпечення інформаційної безпеки, грн.	$K_{EIS} \rightarrow 1$
Коефіцієнт захищеності інформації	$K_{IP} = \frac{T_{UF}}{T_{NF}}$	T_{UF} – час безперебійного функціонування корпоративної інформаційної системи, год.; T_{NF} – нормативний час функціонування корпоративної інформаційної системи, год.	$K_{IP} \rightarrow 1$

продовження таблиці 3.5

Коефіцієнт вірогідності інформації (визначається такими факторами як неточність, суперечливість, нечіткість)	$K_{PI} = \frac{V_P - V^-}{V^+ - V^-}$	V_P – реальний обсяг вірогідної інформації, %; V^+, V^- – відповідно максимально доцільний і мінімально допустимий обсяг вірогідної інформації, необхідний для ухвалення рішення, %.	$K_{PI} \rightarrow 1$
Коефіцієнт повноти інформації	$K_{CI} = \frac{I_F}{I_N}$	I_F – обсяг фактичної інформації для ухвалення управлінського рішення, %; I_N – обсяг необхідної інформації для ухвалення управлінського рішення, %.	$K_{CI} \rightarrow 1$
Оцінка фінансової підсистеми			
Коефіцієнт фінансової стійкості	$K_{ST} = \frac{R_S}{C_B}$	R_S – стабільні джерела фінансування (власний капітал, забезпечення наступних виплат та платежів, довгострокові зобов'язання, доходи майбутніх періодів), грн; C_B – валюта балансу, грн.	$0,75 \leq K_{ST} \leq 1$
Коефіцієнт фінансової незалежності (автономії)	$K_A = \frac{C_P}{C_B}$	C_P – власний капітал, грн; C_B – валюта балансу, грн.	$0,5 \leq K_A \leq 1$
Коефіцієнт рентабельності загальних активів (загального капіталу)	$K_{RA} = \frac{P_N}{C_B}$	P_N – чистий прибуток, грн.; C_B – валюта балансу, грн.	$0,05 < K_{RA} \leq 1$
Коефіцієнт фінансового ризику	$K_{FR} = \frac{C_A}{C_P}$	C_A – залучений капітал, грн; C_P – власний капітал, грн.	$0,5 \leq K_{FR} < 1$
Оцінка кадрової підсистеми			
Коефіцієнт плинності кадрів	$K_{PT} = \frac{P_{DR}}{P_{AN}}$	P_{DR} – кількість працівників, що вибули з неповажних причин, %; P_{AN} – середньооблікова чисельність працівників, %.	$0,03 < K_{PT} \leq 0,08$
Коефіцієнт професійно-кваліфікаційного кадрового складу	$K_{QP} = \frac{P_S}{P_F}$	P_S – чисельність працівників відповідної кваліфікації, %; P_F – фактична чисельність працівників підприємства, %.	$K_{QP} \rightarrow 1$
Коефіцієнт надійності персоналу		P_R – кількість працівників, звільнених за причиною витоку інформації, %; P_T – загальна кількість звільнених працівників підприємства, %.	$K_{SR} \rightarrow 1$
Коефіцієнт раціоналізаторської активності кадрів	$K_{RP} = \frac{I}{P_F}$	I – кількість винаходів (пропозицій, ноу-хау тощо), %; P_F – фактична чисельність працівників підприємства, %.	$K_{RP} \rightarrow 1$

продовження таблиці 3.5

Оцінка інноваційно-інвестиційної підсистеми			
Коефіцієнт інноваційної активності	$K_{IA} = \frac{P_{IN}}{P_T}$	P_{IN} – обсяг інноваційної продукції на підприємстві, грн.; P_T – загальний обсяг продукції на підприємстві, грн.	$0,3 \leq K_{IA} \leq 1$
Коефіцієнт інноваційного зростання	$K_{IG} = \frac{Z_{IN}}{Z_T}$	Z_{IN} – витрати підприємства на інноваційну діяльність, грн.; Z_T – загальний обсяг витрат підприємства, грн.	$0,5 \leq K_{IG} \leq 1$
Коефіцієнт рівня інноваційності інвестицій	$K_{IN} = \frac{I_{IN}}{I_T}$	I_{IN} – обсяг інвестиційних вкладень в інноваційні продукти, грн.; I_T – загальний обсяг інвестиційних вкладень, грн.	$K_{IN} \rightarrow 1$
Коефіцієнт рентабельності інвестицій	$K_{RI} = \frac{P_N}{C_B - O_{ST}}$	P_N – чистий прибуток, грн.; C_B – валюта балансу, грн.; O_{ST} – короткострокові зобов'язання, грн.	$0,1 < K_{RI} \leq 1$

Отже, враховуючи наведені показники, ієрархічна структура інтегральної оцінки системної ефективності економічної безпеки підприємств зв'язку складається з наступних рівнів (рис. 3.16):

– перший рівень – інтегральний показник рівня економічної безпеки підприємств зв'язку:

$$L_{ESE} = \bigcup (L_{IS}, L_{FS}, L_{PS}, L_{INS}) \quad (3.1)$$

– другий рівень – показники рівнів економічної безпеки підприємств зв'язку за функціональними підсистемами, а саме:

– рівень інформаційної безпеки:

$$L_{IS} = \bigcup (K_{EIS}, K_{IP}, K_{PI}, K_{CI}) \quad (3.2)$$

– рівень фінансової безпеки:

$$L_{FS} = \bigcup (K_{ST}, K_A, K_{RA}, K_{FR}) \quad (3.3)$$

Рис. 3.16. Ієрархічна структура інтегральної оцінки системної ефективності економічної безпеки підприємств зв'язку

– рівень кадрової безпеки:

$$L_{PS} = \bigcup (K_{PT}, K_{QP}, K_{SR}, K_{RP}) \quad (3.4)$$

– рівень інноваційно-інвестиційної безпеки:

$$L_{INS} = \bigcup (K_{IA}, K_{IG}, K_{IN}, K_{RI}) \quad (3.5)$$

– третій рівень – індикатори оцінки інформаційної, фінансової, кадрової, інноваційно-інвестиційної безпеки підприємств зв'язку.

Другий етап передбачає побудову матриць переваг показників економічної безпеки підприємств зв'язку для визначення їх пріоритетності на основі попарних порівнянь показників. Для отримання детальної інформації щодо показників, які є найбільш пріоритетними в діяльності підприємств зв'язку та забезпеченні їх економічної безпеки, необхідною умовою є застосування методу експертних оцінок на основі анкетного опитування. З метою узагальнення оцінок експертів використовуємо метод адитивної згортки показників, що ґрунтується на теорії «адитивної цінності», згідно з якою цінність цілого дорівнює сумі цінностей його складових. Якщо ознаки множини мають різні одиниці вимірювання, то адитивне агрегування потребує приведення їх до однієї основи, тобто попередньої нормалізації. Результати попарних порівнянь показників оцінки системної ефективності економічної безпеки підприємств зв'язку відображаються у вигляді елементів матриці переваг (табл. 3.6).

При цьому елементи, що розташовані за діагоналлю матриці, дорівнюють одиниці, адже вони відповідають порівнянню однакового показника. Така матриця є симетричною, результати попарних порівнянь показників відносно її діагоналі є обернено пропорційними. Відповідно кількість та розмір матриць переваг залежить від ієрархічної структури інтегральної оцінки системної ефективності економічної безпеки підприємств зв'язку.

Третій етап полягає у наданні показникам оцінки економічної безпеки вагових коефіцієнтів – числовий відносний показник, який характеризує ступінь вагомості або важливості його прояву на діяльність підприємства. Сума вагових коефіцієнтів за всіма показниками дорівнює одиниці.

Таблиця 3.6

Матриця переваг показників оцінки системної ефективності економічної безпеки підприємств зв'язку

Показники	x_1	x_2	...	x_i	...	x_n
x_1	1	A_1/A_2	...	A_1/A_i	...	A_1/A_n
x_2	A_2/A_1	1	...	A_2/A_i	...	A_2/A_n
...	1
x_i	A_i/A_1	A_i/A_2	...	1	...	A_i/A_n
...	1	...
x_n	A_n/A_1	A_n/A_2	...	A_n/A_i	...	1

де x_1, x_2, x_i, x_n – показники, що порівнюються;

A_i/A_n – відносна перевага i -го показника над n -м показником.

Розрахунок вагових значень показників оцінки системної ефективності економічної безпеки підприємств зв'язку здійснюється на основі формування їх власного вектору переваг (A_i), який визначається за формулою середньої геометричної зваженої:

$$A_i = \sqrt[j]{\prod_{i=1}^j \left(\frac{A_i}{A_j}\right)} \quad (3.6)$$

де A_i – власний вектор переваг показника, який розташований в i -тій строчці матриці переваг ($i = \overline{1, n}$);

$1, 2, \dots, j$ – нумерація показників, відносно яких розраховується перевага i -го показника;

$\prod_{i=1}^n$ – знак множення результатів переваг показників i та j .

Надалі безпосередньо визначаються вагові значення показників матриці переваг за наступною формулою:

$$w_i = \frac{A_i}{\sum_{i=1}^n P_i} \quad (3.7)$$

де w_i – вагове значення показника у матриці переваг, який розташований в i -тій строчці ($i = \overline{1, n}$).

Отже, виконання даного етапу дозволяє представити у кінцевому вигляді матрицю переваг показників оцінки системної ефективності економічної безпеки підприємств зв'язку з урахуванням їх власного вектора переваг та визначення вагових коефіцієнтів (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Матриця переваг показників оцінки системної ефективності економічної безпеки підприємств зв'язку для визначення їх вагових коефіцієнтів

Показники	x_1	x_2	...	x_i	...	x_n	Власний вектор переваг показників	Вагові коефіцієнти показників
x_1	1	A_1/A_2	...	A_1/A_i	...	A_1/A_n	A_1	w_1
x_2	A_2/A_1	1	...	A_2/A_i	...	A_2/A_n	A_2	w_2
...	1
x_i	A_i/A_1	A_i/A_2	...	1	...	A_i/A_n	A_i	w_i
...	1
x_n	A_n/A_1	A_n/A_2	...	A_n/A_i	...	1	A_n	w_n

Четвертий етап передбачає визначення узагальнюючого рівня інформаційної, фінансової, кадрової та інноваційно-інвестиційної безпеки підприємств зв'язку, розрахунок якого здійснюється з урахуванням вищевизначених вагових коефіцієнтів.

У формалізованому вигляді даний етап можна представити наступним чином:

- показник рівня інформаційної безпеки підприємств зв'язку:

$$L_{IS} = K_{EIS}^{WEIS} \cdot K_{IP}^{WIP} \cdot K_{PI}^{WPI} \cdot K_{CI}^{WCI} \quad (3.8)$$

- показник рівня фінансової безпеки підприємств зв'язку:

$$L_{FS} = K_{ST}^{WST} \cdot K_A^{WA} \cdot K_{RA}^{WRA} \cdot K_{FR}^{WFR} \quad (3.9)$$

- показник рівня кадрової безпеки підприємств зв'язку:

$$L_{PS} = K_{PT}^{WPT} \cdot K_{QP}^{WQP} \cdot K_{SR}^{WSR} \cdot K_{RP}^{WRP} \quad (3.10)$$

- показник рівня інноваційно-інвестиційної безпеки підприємств зв'язку:

$$L_{INS} = K_{IA}^{WIA} \cdot K_{IG}^{WIG} \cdot K_{IN}^{WIN} \cdot K_{RI}^{WRI} \quad (3.11)$$

П'ятий етап запропонованої методики оцінки за функціональним виконанням є ідентичним третьому етапу, оскільки передбачає визначення вагових коефіцієнтів кожної функціональної складової для розрахунку інтегрального показника оцінки системної ефективності економічної безпеки підприємств зв'язку. Слід зазначити, що окрім методу експертних оцінок, для визначення вагових коефіцієнтів можуть бути використані метод графів та інші економіко-математичні методи.

Однак використання зазначених методів ускладнюється тим, що вагові коефіцієнти стандартизованих одиничних показників не піддаються безпосередньому виміру жодним з вищезазначених методів. У цьому зв'язку застосування методу експертних оцінок є найбільш можливим та достовірним [94].

Отже, результатом шостого етапу є отримання кінцевого результату – визначення інтегрального показника оцінки системної ефективності економічної безпеки підприємств зв'язку з урахуванням вагових коефіцієнтів функціональних підсистем, що у формалізованому виді має наступний вигляд:

$$IL_{ESE} = L^{WIS} \cdot L^{WFS} \cdot L^{WPS} \cdot L^{WINS},$$
$$\sum_{i=1}^4 w_i = 1 \quad (3.12)$$

де IL_{ESE} – інтегральний показник рівня економічної безпеки підприємств зв'язку;

L^{WIS} – рівень інформаційної безпеки підприємств зв'язку;

L^{WFS} – рівень фінансової безпеки підприємств зв'язку;

L^{WPS} – рівень кадрової безпеки підприємств зв'язку;

L^{WINS} – рівень інноваційно-інвестиційної безпеки підприємств зв'язку.

З метою конструктивного процесу проведення якісної оцінки процесу необхідною умовою є градація рівнів економічної безпеки підприємств зв'язку, яка представлена на основі використання нормативних значень показників та методу експертних оцінок (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Характеристика рівнів економічної безпеки підприємств зв'язку

Рівні економічної безпеки підприємства	Порогові значення рівнів економічної безпеки підприємства	Характеристика стану підприємства відповідно до встановленого рівня економічної безпеки
Високий	$0,8 < L_{ESE} < 1$	Свідчить про наявність ефективних методів управління ризиками, що є результатом адаптації до нестабільних умов економічного середовища та мінімізації загроз господарській діяльності підприємства. Такий рівень економічної безпеки забезпечує стійке функціонування підприємства в умовах невизначеного економічного середовища.
Середній	$0,6 < L_{ESE} \leq 0,8$	Свідчить про наявність помірного рівня впливу ризиків внутрішнього та зовнішнього середовища на економічну безпеку, що є результатом якісного процесу управління ризиками на підприємстві. За даних умов реалізація управлінських заходів має бути спрямована на моніторинг можливих загроз як дієвий інструмент ризик-менеджменту на підприємстві.
Задовільний	$0,3 < L_{ESE} \leq 0,6$	Свідчить про наявність допустимого рівня впливу ризиків на стан економічної безпеки, ймовірність отримання негативного фінансового результату та порушення стійкого функціонування підприємства. Необхідною умовою є вдосконалення методики ризик-менеджменту на підприємстві з метою мінімізації можливих деструктивних наслідків впливу ризиків бізнес-середовища.
Низький	$0 < L_{ESE} \leq 0,3$	Свідчить про значний вплив ризиків на економічну безпеку підприємства, що є результатом здійснення неефективного процесу управління ризиками. Такий рівень економічної безпеки характеризується порушенням фінансового стану підприємства та його стійкого функціонування. Це вимагає впровадження кардинально нових методичних підходів до управління ризиками на підприємстві для досягнення тактичних та стратегічних цілей.

Для практичної апробації запропонованої методики оцінки системної ефективності економічної безпеки підприємств зв'язку було обрано 4 провідних підприємства, а саме: ПрАТ «Київстар», ПрАТ «ВФ-Україна» («Vodafone»), ПАТ «Укртелеком», ТОВ «Лайфселл» («Lifecell»). З метою визначення вагових коефіцієнтів індикаторів оцінки економічної безпеки підприємств зв'язку за функціональними підсистемами визначено експертів від кожного підприємства – від

відповідальних за досліджувані підсистеми до працівників керівного складу.

За допомогою анкетування було проведено опитування респондентів щодо їх переваг у виборі вагомості запропонованих індикаторів та встановлення їх пріоритетності за шкалою відношень, що розроблена за методом аналізу ієрархій. Результати розрахунків свідчать про те, що найбільші вагові значення серед функціональних підсистем економічної безпеки підприємств зв'язку, належать фінансовій – 0,353 (35%) та кадровій безпеці – 0,310 (31%). Приблизно однакові вагові значення отримано за підсистемами інформаційної безпеки – 0,157 (15,7%) та інноваційно-інвестиційної безпеки – 0,179 (17,9%) (табл. 3.9).

На основі використання фінансової звітності, первинних офіційних документів, отриманих вагових коефіцієнтів обраних індикаторів та методу експертних оцінок було здійснено оцінку системної ефективності економічної безпеки провідних підприємств зв'язку за період 2016-2018 рр. (табл. 3.10).

За результатами проведених розрахунків можна зробити наступні висновки:

– приватне акціонерне товариство «Укртелеком» є однією з найбільших діючих компаній на території України, що надає повний спектр телекомунікаційних послуг в усіх регіонах країни та є лідером ринку швидкісного фіксованого доступу до мережі Інтернет (найбільша абонентська база – 1,6 млн. абонентів), займає провідні позиції на ринку фіксованої телефонії (6,1 млн. телефонних ліній та покриття – більше 11 млн. населених пунктів). Підприємство є учасником групи «System Capital Management» (СКМ) – фінансово-промислової групи, що нині є найбільшою українською багатогалузевою групою, до складу якої входять підприємства гірничого, металургійного, енергетичного, фінансового, телекомунікаційного, медіа та інших секторів економіки України.

Також товариство є учасником (акціонером) низки спільних підприємств та акціонерних товариств, що функціонують на ринку телекомунікацій. За період 2016-2018 рр. ПАТ «Укртелеком» демонструє

стійкий фінансовий стан, про що свідчить зростання показників сумарного доходу та позитивного фінансового результату (чистий прибуток за 9 місяців 2018 року склав 450 млн грн. в умовах зростання ресурсних податків, негативного коливання валютного курсу та збільшення амортизаційних виплат за рахунок введення в експлуатацію нового обладнання в процесі модернізації та розвитку мережі) [228].

Таблиця 3.9

Вагові значення індикаторів оцінки економічної безпеки підприємств зв'язку за функціональними підсистемами

Функціональні підсистеми СЕБП	Показники оцінки економічної безпеки підприємств зв'язку, x_i	Вагові коефіцієнти, w_i
Інформаційна безпека ($w_{IS} = 0,157$)	Коефіцієнт економічної ефективності інформаційної безпеки (K_{EIS})	$w_{EIS} = 0,506$
	Коефіцієнт захищеності інформації (K_{IP})	$w_{IP} = 0,125$
	Коефіцієнт вірогідності інформації (K_{PI})	$w_{PI} = 0,317$
	Коефіцієнт повноти інформації (K_{CI})	$w_{CI} = 0,043$
Фінансова безпека ($w_{FS} = 0,353$)	Коефіцієнт фінансової стійкості (K_{ST})	$w_{ST} = 0,555$
	Коефіцієнт фінансової незалежності (автономії) (K_A)	$w_A = 0,102$
	Коефіцієнт рентабельності загальних активів (K_{RA})	$w_{RA} = 0,289$
	Коефіцієнт фінансового ризику (K_{FR})	$w_{FR} = 0,054$
Кадрова безпека ($w_{PS} = 0,310$)	Коефіцієнт плинності кадрів (K_{PT})	$w_{PT} = 0,054$
	Коефіцієнт професійно-кваліфікаційного кадрового складу (K_{QP})	$w_{QP} = 0,282$
	Коефіцієнт надійності персоналу (K_{SR})	$w_{SR} = 0,556$
	Коефіцієнт раціоналізаторської активності кадрів (K_{RP})	$w_{RP} = 0,108$
Інноваційно-інвестиційна безпека ($w_{IS} = 0,179$)	Коефіцієнт інноваційної активності (K_{IA})	$w_{IA} = 0,105$
	Коефіцієнт інноваційного зростання (K_{IG})	$w_{IG} = 0,650$
	Коефіцієнт рівня інноваційності інвестицій (K_{IN})	$w_{IN} = 0,109$
	Коефіцієнт рентабельності інвестицій (K_{RI})	$w_{RI} = 0,136$

Таблиця 3.10

Оцінка системної ефективності економічної безпеки провідних підприємств зв'язку України за період 2016-2018 рр.

Найменування підприємства	Роки	Рівень економічної безпеки за функціональними складовими				Рівень економічної безпеки, L_{ESE}
		L_{IS}	L_{FS}	L_{PS}	L_{INS}	
ПАТ «Укртелеком»	2016	0,012 ^{0,157} = 0,50	0,78 ^{0,353} = 0,90	2,3 ^{0,310} = 1,3	0,11 ^{0,179} = 0,67	0,4
	2017	0,013 ^{0,157} = 0,51	0,85 ^{0,353} = 0,94	2,2 ^{0,310} = 1,28	0,13 ^{0,179} = 0,69	0,4
	2018	0,017 ^{0,157} = 0,53	0,95 ^{0,353} = 0,98	3,50 ^{0,310} = 1,50	0,20 ^{0,179} = 0,75	0,6
ПрАТ «Київстар»	2016	0,019 ^{0,157} = 0,54	1,15 ^{0,353} = 1,05	4,80 ^{0,310} = 1,63	0,20 ^{0,179} = 0,75	0,7
	2017	0,016 ^{0,157} = 0,52	0,96 ^{0,353} = 0,99	4,50 ^{0,310} = 1,60	0,18 ^{0,179} = 0,74	0,6
	2018	0,023 ^{0,157} = 0,55	1,35 ^{0,353} = 1,10	6,10 ^{0,310} = 1,75	0,22 ^{0,179} = 0,76	0,8
ПрАТ «ВФ-Україна» («Vodafone»)	2016	0,01 ^{0,157} = 0,49	0,54 ^{0,353} = 0,80	1,78 ^{0,310} = 1,20	0,08 ^{0,179} = 0,64	0,3
	2017	0,015 ^{0,157} = 0,52	0,90 ^{0,353} = 0,96	3,10 ^{0,310} = 1,42	0,13 ^{0,179} = 0,70	0,5
	2018	0,017 ^{0,157} = 0,53	0,70 ^{0,353} = 0,88	2,26 ^{0,310} = 1,29	0,14 ^{0,179} = 0,70	0,4
ТОВ «Лайфселл» («Lifecell»)	2016	0,023 ^{0,157} = 0,55	0,80 ^{0,353} = 0,92	2,45 ^{0,310} = 1,32	0,065 ^{0,179} = 0,61	0,4
	2017	0,012 ^{0,157} = 0,5	0,60 ^{0,353} = 0,84	1,55 ^{0,310} = 1,15	0,10 ^{0,179} = 0,66	0,3
	2018	0,015 ^{0,157} = 0,52	0,55 ^{0,353} = 0,81	1,54 ^{0,310} = 1,14	0,11 ^{0,179} = 0,67	0,3

Окрім того, за досліджуваній період сума власного капіталу ПАТ «Укртелеком» становила майже 50% загальної суми всіх джерел фінансування його діяльності, що свідчить про позитивну динаміку коефіцієнтів фінансової стійкості та фінансової незалежності (автономії). Результати розрахунків коефіцієнтів рентабельності загальних активів та фінансового ризику показали, що значення даних індикаторів знаходяться в межах нормативних значень. Це свідчить про позитивну динаміку показників фінансової безпеки ПАТ «Укртелеком», наявні

можливості конкурентоздатного розвитку та стійкого функціонування в умовах економічної нестабільності. Крім того, компанія реалізує масштабну стратегічну модернізацію телекомунікаційної мережі з впровадженням сучасних інноваційних технологій, що свідчить про наявність активної інноваційно-інвестиційної діяльності (обсяг фінансових інвестицій за досліджуваний період складає приблизно 24 млн. грн.).

Також спостерігається збільшення витрат на кадрову безпеку ПАТ «Укртелеком» за напрямками підвищення професійно-кваліфікаційного складу та їх раціоналізаторської активності, що супроводжується зростанням показника плинності кадрів. Наряду з цим, слід відмітити, недостатній рівень якості інформаційної безпеки, результатом чого є факти умісних пошкоджень телекомунікаційних мереж та скорочення доходів від надання послуг фіксованої телефонії. В цілому, аналіз функціональних підсистем ПАТ «Укртелеком» свідчить про задовільний рівень його економічної безпеки, що вимагає своєчасного врахування потенційних ризиків економічного середовища (особливо інформаційних та кадрових) з метою підтримання позитивних результатів діяльності підприємства. Крім того, впровадження методів ризик-менеджменту для даного підприємства має враховувати частку його боргових зобов'язань, що мають значну питому вагу у структурі капіталу. Адже своєчасне повернення кредиторської заборгованості та відсутність довгострокових боргів буде сприяти зміцненню фінансової безпеки ПАТ «Укртелеком».

– приватне акціонерне товариство ПрАТ «Київстар» є найбільшим оператором телекомунікацій України, що надає послуги зв'язку та передачі даних на основі широкого спектра мобільних і фіксованих технологій та є монополістом серед мобільних операторів України (абонентська база – 26 млн. клієнтів мобільного зв'язку та 810 тис. клієнтів фіксованого широкопasmового інтернету). Аналіз фінансового стану ПрАТ «Київстар» свідчить про наявність позитивної динаміки розвитку основних фінансово-економічних показників (зростання загального доходу, в тому числі доходів від реалізації мобільних послуг та фіксованого зв'язку, рівня рентабельності та фінансової стійкості), що

демонструє високий рівень фінансової безпеки компанії. Так, загальний дохід компанії за 2017 рік збільшився на 10,6%, досягши 16,5 млрд. грн., з яких 15,3 млрд. грн. – послуги мобільного зв'язку. При цьому, прибуток до оподаткування збільшився на 18,1% та становив 9,2 млрд. гривень [229]. Отже, можна констатувати, що сформований фінансовий потенціал даного підприємства є достатнім для здійснення рентабельної та ефективної діяльності, модернізації технологічної бази та підтримання конкурентоздатних позицій на ринку телекомунікацій.

Досягнення значних фінансових успіхів також пов'язано з активною інвестиційною діяльністю, основним напрямком якої є розвиток мобільної мережі, що охоплює всі великі та малі міста України та понад 28 тис. сільських населених пунктів (загальний обсяг фінансових інвестицій складає приблизно 35 млрд. грн.). Розвиток інвестиційних стратегій ПрАТ «Київстар» засновано на впровадженні інноваційних ідей щодо нових видів послуг та підвищення якості мобільного зв'язку, що буде сприяти залученню додаткових коштів для розширення діяльності, а також відповідному покращенню індикаторів фінансової та інноваційно-інвестиційної безпеки. Щодо кадрової безпеки ПрАТ «Київстар», слід відмітити наявність висококваліфікованого персоналу та високий рівень його надійності. Це свідчить про наявність якісної кадрової політики, основною метою якої є забезпечення рівноваги між економічною та соціальною ефективністю використання персоналу, створення умов для ефективного розвитку кадрового потенціалу, консолідацію єдиною корпоративної культури та задоволення інтересів працівників. Це є результатом високого рівня кадрової безпеки як вагомої функціональної складової системи економічної безпеки ПрАТ «Київстар». Аналіз рівня інформаційної безпеки підприємства демонструє низьку економічну ефективність інформаційної безпеки, що також супроводжується незадовільними значеннями індикаторів вірогідності та повноти інформації. Отже, загальний рівень економічної безпеки ПрАТ «Київстар» є середнім, що в цілому свідчить про використання якісних методик ризик-менеджменту в сучасних умовах невизначеності та циклічності економічного розвитку.

– ПрАТ «ВФ-Україна» («Vodafone») та ТОВ «Лайфселл» («Lifecell») – світові телекомунікаційні компанії, що надають широкий спектр послуг зв’язку, серед яких мобільний голосовий зв’язок, передача даних, обмін повідомленнями, фіксований інтернет та телебачення. ПрАТ «ВФ-Україна» («Vodafone») є другим за величиною оператором телекомунікаційних послуг після ПрАТ «Київстар» (мережа охоплює більше 98% території України, на якій проживає 99% населення). У 2015 році ТОВ «Лайфселл» («Lifecell») став першим оператором на вітчизняному ринку, що почав впроваджувати 3-G зв’язок та інноваційну технологію EDGE, що дозволило забезпечити швидкісний мобільний Інтернет. Дані підприємства демонструють стійкий технологічний та фінансовий розвиток, є лідерами щодо розробки новітніх продуктів та впровадження інноваційних досягнень. За результатами 2017 року сукупний річний дохід ПрАТ «ВФ-Україна» («Vodafone») склав 11,9 млрд. грн та ТОВ «Лайфселл» («Lifecell») – 4,8 млрд. грн. (у порівнянні з 2016 роком – збільшення на 9% та 1% відповідно). Також, слід відзначити, що одним із стратегічних напрямів даних підприємств є розвиток корпоративної соціальної відповідальності та реалізація різних соціальних проєктів, що позитивно впливає на їх імідж та рівень кадрової безпеки. Поряд з цим спостерігається відсутність необхідних можливостей фінансового забезпечення інноваційної діяльності для модернізації телекомунікаційної мережі та запуску новітніх технологій. У цьому зв’язку пошук додаткових інвестиційних ресурсів є актуальним питанням для забезпечення належного рівня інноваційно-інвестиційної діяльності. Крім того, потребує постійного моніторингу підсистема інформаційної безпеки підприємств як невід’ємна функціональна складова якісного функціонування мереж зв’язку, індикатори оцінки якої свідчать про її задовільний рівень на сучасному етапі розвитку даних підприємств. Отже, слід зазначити, що в цілому підвищення рівня економічної безпеки ПрАТ «ВФ-Україна» та ТОВ «Лайфселл» потребує впровадження нових концептуальних підходів управління ризиками для забезпечення їх стійкого функціонування в умовах невизначеного

економічного середовища та забезпечення стратегічних орієнтирів розвитку.

Таким чином, рівень ризиків невизначеного бізнес-середовища є ключовим фактором впливу на рівень економічної безпеки сучасних підприємств. Це породжує необхідність розробки методів управління ризиками в системі економічної безпеки підприємства, реалізація яких буде сприяти прийняттю ефективних управлінських рішень, спрямованих на мінімізацію чи нейтралізацію впливу даних ризиків на діяльність підприємства для досягнення необхідного рівня його економічної безпеки. Запропонований методичний підхід до оцінки системної ефективності економічної безпеки підприємства є уніфікованим, об'єктивним та комплексним, оскільки результати його реалізації дозволяють приймати обґрунтовані управлінські рішення щодо стану функціональних підсистем та їх впливу на загальний рівень економічної безпеки підприємства. Поряд з цим, проведений аналіз наявних методичних підходів до оцінки системної ефективності економічної безпеки підприємств, дозволяє наголосити на необхідності їх удосконалення та розробки нових методик для отримання достовірних результатів і поглиблення положень економічної безпекології.

Розділ 4. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ ЗВ'ЯЗКУ

4.1 Концептуальна модель управління ризиками як основа забезпечення економічної безпеки підприємств зв'язку

В умовах динамічного розвитку економічних процесів, активізації впливу ризикового бізнес-середовища та скорочення тривалості економічних циклів питання формування ефективної системи економічної безпеки підприємств зв'язку є стратегічним вектором їх стійкого функціонування. Побудова такої системи має сприяти своєчасній адаптації підприємств зв'язку до негативних наслідків економічної динаміки за допомогою розробки та реалізації методів управління ризиками, що базуються на розробці варіативних сценаріїв їх оптимізації.

Варто зазначити, що актуальними характеристиками сучасної управлінської діяльності є оперативність прийняття управлінських рішень, висока відповідальність та компетентність, багатогранність соціальних ролей, значний вплив на окремих суб'єктів та засоби праці. Це вимагає від менеджерів підприємств освоєння класичних законів та низки кардинально нових функцій, які становлять невід'ємну частину управлінської діяльності з метою досягнення головної мети. Адже, сьогодні управлінці у сфері зв'язку та інформатизації мають володіти новими компетенціями, які дозволяють формулювати та реалізовувати стратегію діяльності підприємства, підтримувати та підвищувати якість продукту, забезпечувати ресурсний потенціал, ефективно адаптуватися до змін навколишнього середовища та управляти багатоплановими

процесами, усвідомлювати значення підприємств зв'язку у господарському комплексі країни тощо [223]. Отже, враховуючи методологічні аспекти даного дослідження, управлінська діяльність на підприємствах зв'язку має здійснюватися за вектором формування ефективної системи економічної безпеки – адаптованої до ринкового бізнес-середовища та спрямованої на забезпечення стійкого функціонування підприємства в умовах невизначеності.

Розробка концептуальних підходів для вдосконалення будь-якого економічного процесу першочергово буде залежати від досконалості методологічної основи. Адже наукове дослідження може мати повне наукове та практичне значення лише за умови формування якісних вихідних положень – загальнонаукових та специфічних правил, які використовуються для досягнення певних наукових результатів.

В умовах сьогодення розвиток підприємств зв'язку здійснюється в ринковому середовищі, обов'язковими атрибутами якого є обмеженість державного регулювання галузей, конкурентна боротьба та самостійна відповідальність економічних суб'єктів за результати своєї діяльності. За даних умов процес забезпечення економічної безпеки, з одного боку, набуває більшої актуальності, а з іншого – вимагає врахування існуючих класичних законів ринкових відносин, адже досягнення ефективного функціонування будь-якого суб'єкта є можливим тільки за умови його діяльності у відповідності з вимогами об'єктивних законів.

Так, до основних економічних законів ринкових відносин слід віднести закон підвищення потреб економічних суб'єктів (відображає процес збільшення кількості та якості споживчих товарів та послуг відповідно до потреб людини), закони попиту та пропозиції (характеризують залежності між ціною товарів та зміною їх попиту або пропозиції), закон підвищення додаткових витрат (показує співвідношення між процесами накопичення та споживання у суспільстві), закон спадаючої доходності (відображає залежність між кожною новою одиницею ефективності та необхідної норми витрат на її отримання), закон ефекту масштабів виробництва (показує залежність між обсягами випуску продукції та необхідними витратами), закон

конкуренції (відображає процес постійного підвищення якості продукції та зниження їх питомої вартості) тощо.

Процес управління ризиками підприємств зв'язку також має враховувати особливості об'єкта дослідження – підприємства та відповідні закони його організації. Загальновідомо, що закон є вищим ступенем пізнання і виражає загальні відносини, що властиві всім організаціям. Це сприяє пошуку індивідуальних особливостей, персоніфікованих правил та принципів для кожного окремого підприємства відповідно до динамічних умов зовнішнього середовища [261]. Вважаємо, що закони організації є теоретичним фундаментом забезпечення економічної безпеки підприємств, адже їх врахування допомагає об'єктивно аналізувати сучасні процеси та тенденції. Також закони організації характеризують загальні зв'язки і відносини у соціальному середовищі та виступають у ролі катализатора суспільного процесу [208].

Теорія організації розглядає сукупність законів у статичі та динаміці, які об'єднуються за різними групами на загальні (діють у всіх матеріальних системах), специфічні (діють в конкретних ситуаціях та певних видах діяльності), часткові (діють в одній із сфер суспільства чи певного підприємства) тощо. Сутнісну характеристику основних законів організації систематизовано у табл. 4.1. До законів організації у статичі віднесено закон композиції, закон пропорційності, закон онтогенезу та закон розвитку, а до законів організації у динаміці – закон синергії, закон інформованості (впорядкованості), закон єдності аналізу та синтезу, закон самозбереження та закон врахування потреб системою. Наведені закони стали основою для розробки основних правил управлінської діяльності на підприємствах – принципів управління, які є результатом узагальнення людьми об'єктивно діючих законів та закономірностей, притаманних їм загальних рис, характерних фактів та ознак.

Слід зазначити, що управління ризиками підприємств зв'язку як специфічний вид діяльності здійснюється під впливом наведених законів, які можна вважати методологічною основою реалізації даного процесу. У цьому зв'язку є доцільним врахування впливу класичних

законів організації на процес управління ризиками підприємств зв'язку, що представлено на рис. 4.1. Вивчення особливостей ризик-менеджменту у взаємозв'язку з основними законами організації буде сприяти правильному вибору принципів та методів управління ризиками в системі економічної безпеки підприємств зв'язку.

Таблиця 4.1

Сутнісна характеристика основних законів організації

Назва	Короткий зміст
<i>Закони організації, які розкривають зв'язки у процесах (статика)</i>	
<i>закон композиції</i>	кожне підприємство прагне до узгодження власних цілей, які мають бути спрямовані на досягнення кінцевої мети
<i>закон пропорційності</i>	між елементами цілого існує певне співвідношення як результат їх відповідності один одному, що передбачає вибір принципів та методів найбільш ефективного поєднання таких елементів
<i>закон онтогенезу</i>	кожне підприємство функціонує під впливом фактора циклічності – проходить фази свого життєвого циклу
<i>закон розвитку</i>	кожне підприємство намагається сформувати найбільший сумарний потенціал при проходженні повного економічного циклу – всіх стадій життєвого циклу економіки
<i>Закони організації, які розкривають особливості процесів управління (динаміка)</i>	
<i>закон синергії</i>	для будь-якої організації існує такий набір елементів, за якого її потенціал завжди буде або суттєво більше або суттєво менше суми потенціалів її елементів
<i>закон інформованості (впорядкованості)</i>	кожне підприємство намагається отримати максимально якісну інформацію (достовірну, повну, своєчасну) про внутрішнє та зовнішнє середовище з метою самозбереження (стійкого функціонування)
<i>закон єдності аналізу та синтезу</i>	кожне підприємство намагається забезпечити ефективне функціонування за рахунок постійної зміни структури організації та її функцій
<i>закон самозбереження</i>	кожне підприємство прагне до збереження та максимально використовує для цього свій потенціал
<i>закон врахування потреб системою</i>	основою дій будь-якого суб'єкта є сукупність потреб та інтересів – індивідуальних, групових, загальноорганізаційних, суспільних тощо

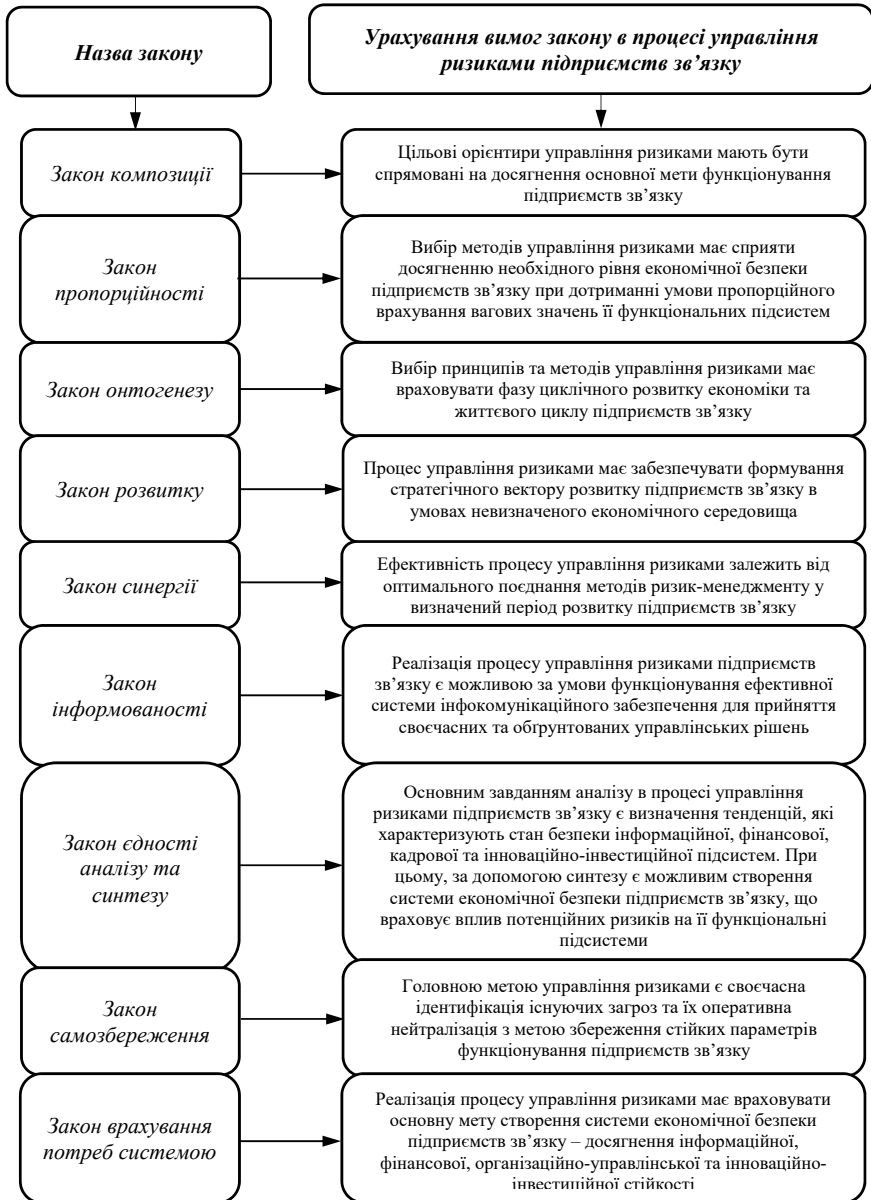

Рис. 4.1. Вплив класичних законів організації на процес управління ризиками підприємств зв'язку

Загальновідомо, що принцип як важлива складова методології наукового пізнання являє собою основоположне твердження, що виступає найабстрактнішим визначенням наукової ідеї та початковою формою систематизації знань. Безумовним значенням обраної системи принципів у науковому дослідженні є їх особлива інтегральна роль, що проявляється у певній єдності та логічності обраних способів пізнання наукової проблеми. Варто зазначити, що від правильності обраних принципів залежать всебічність та достовірність наукових результатів дослідження. Історія науки має чисельну кількість прикладів щодо неправильного використання або повного ігнорування принципів як базового методологічного елементу. Як результат, отримані за допомогою різних методів достовірні дані мали помилкову інтерпретацію чи займали неадекватне місце в системі знань, що фактично призводило до нівелювання істинності таких знань. За даних умов питання вибору принципів управління ризиками як методологічної основи забезпечення економічної безпеки підприємств є достатньо актуальним на даному етапі дослідження.

Доцільно зазначити, вибір принципів управління ризиками має ґрунтуватися на особливостях функціонування підприємств зв'язку та формування системи їх економічної безпеки, а саме:

1) сучасний етап розвитку підприємств зв'язку відбувається в умовах існування кризових процесів та явищ, що викликані макроекономічними і мікроекономічними дисбалансами. Останніми роками спостерігається загострення політичної та економічної нестабільності, ускладнення умов функціонування підприємств внаслідок впливу негативних факторів внутрішнього та зовнішнього середовища, дестабілізація функціонування економічних суб'єктів внаслідок руйнації систем їх самозбереження. За даних умов до основних джерел ризику, що можуть привести до активізації кризових явищ та погіршення стану підприємств зв'язку, відносяться структурні зрушення на ринку послуг зв'язку та втрата ринкових позицій, скорочення платоспроможності населення та витрат на послуги зв'язку, скорочення попиту на послуги зв'язку з боку бізнес-сектору внаслідок виходу з ринку

низки підприємств, суттєве скорочення можливостей зовнішнього фінансування внаслідок коливання курсу валют та обережності іноземних інвесторів по відношенню до вітчизняних підприємств тощо [140]. У зв'язку з цим виникає необхідність вивчення та врахування кризових явищ на окремих підприємствах у сфері зв'язку та інформатизації в процесі створення системи їх економічної безпеки, спрямованої не лише на своєчасне виявлення кризових проявів та їх нейтралізацію, але й активізацію розвитку даних підприємств у стратегічній перспективі;

2) стрімкий розвиток інформаційного суспільства та розширення інформаційного простору у світовому масштабі, що характеризується вдосконаленням державної політики у галузі інформатизації та визначення основних напрямів створення національних інформаційних систем, пошуком засобів захисту інформації, прискореним розвитком технічної інфраструктури мереж і систем телекомунікацій, забезпеченням доступу до міжнародних інформаційних ресурсів, впровадженням ІКТ у галузі реального та фінансового секторів економіки, створенням умов для широкого доступу населення до сучасних інформаційних технологій, формуванням висококваліфікованого кадрового потенціалу для роботи у сфері інфокомунікаційних технологій тощо. За даних умов виникає необхідність щодо підвищення вимог до якості, надійності та оперативності надання послуг зв'язку, впровадження нових телекомунікаційних мереж, розширення номенклатури та обсягів послуг при відносному зниженні частини послуг традиційної телефонії, оптимального завантаження та використання наявних ресурсів мереж, а також гнучкого і динамічного планування їх розвитку [69]. Ефективна реалізація зазначених процесів у будь-якій країні є можливою лише за умови високого рівня розвитку важливої інфраструктурної складової – галузі зв'язку, основним суб'єктом якої є підприємства зв'язку. Адже зазначені тенденції, по-перше, формують нові умови та вимоги до кількості та якості послуг з боку підприємств зв'язку, по-друге, надають нові можливості інноваційного розвитку та розширення їх

підприємницького потенціалу, по-третє, провокують виникнення нових ризиків та загроз, вплив яких є часто непередбачуваним та неконтрольованим. Існування зазначених тенденцій переконує, що забезпечення стійкого функціонування підприємств зв'язку є можливим тільки за умови існування такої системи економічної безпеки, яка буде адаптована до інноваційних зрушень та абсорбування негативних впливів з найменшими негативними наслідками;

3) розвиток транснаціоналізації та телекомунікаційної глобалізації, що посилюють вплив системних ризиків на бізнес-процеси підприємств зв'язку. До таких ризиків слід віднести зростаючу глобальну конкуренцію, збільшення обсягів світової торгівлі та інвестицій, трансформацію споживчого попиту, скорочення циклів життя телекомунікаційних послуг, злиття та поглинання підприємств тощо. Як результат глобальні зміни на телекомунікаційному ринку тягнуть за собою не тільки зміну звичних моделей взаємодії компаній з іншими учасниками телекомунікаційного ринку та споживачами послуг, але й зміну структури компаній – тобто змінюється філософія ведення бізнесу [71]. Існування зазначених ризиків є визначальною особливістю, що має вплив на тенденції розвитку як світових, так і національних ринків послуг зв'язку. Також слід зазначити, що основною рушійною силою економічної глобалізації є діяльність транснаціональних корпорацій, експансія яких у світове господарство є одним з визначних феноменів сучасності. Як показує практика, транснаціональні корпорації дедалі частіше намагаються отримувати доступ до високотехнологічних галузей, які вимагають значних обсягів іноземних інвестицій у розвиток персоналу та формування конкурентного науково-технічного потенціалу. Так, до переліку 100 найбільших європейських транснаціональних корпорацій входять 16 компаній галузі телекомунікацій та засобів масової інформації, а за рівнем капіталізації галузі вони посіли 2-ге місце (925 млн. доларів), що становить 18,6% загальної капіталізації світових галузей [194]. Таким чином, актуальним питанням є вдосконалення систем ризик-менеджменту підприємств

зв'язку з використанням нових методик аналізу для своєчасної ідентифікації впливу глобальних ризиків та їх мінімізації;

4) наявність інформаційної асиметрії та агентських проблем на ринку послуг зв'язку, що потребує вдосконалення процесів розкриття інформації та забезпечення її прозорості. Як відомо, якісна інформація є стратегічно важливим ресурсом для ефективного функціонування будь-якого підприємства, оскільки її використання є необхідною умовою досягнення таких цільових орієнтирів як розширення ринків збуту та максимізація прибутку, забезпечення конкурентоздатних позицій та своєчасного зниження рівня ризиків в умовах невизначеності. У цьому зв'язку асиметричність інформації є однією з основних причин ринкової невизначеності, наслідками якої є виникнення додаткових трансакційних витрат, формування нерівних умов функціонування економічних суб'єктів та прийняття неефективних управлінських рішень. Вважається, що інформаційна асиметрія є фундаментальною недосконалістю ринкових відносин, існування якої не дозволяє достовірно оцінити якість товарів та послуг, виконаних робіт, діяльність контрагентів, конкурентне середовище та інші важливі особливості реалізації бізнес-процесів. Так, основними причинами існування асиметричності інформації є відсутність єдиної інформаційної бази, виникнення суперечливих економічних та фінансових інтересів суб'єктів, обмеженість ефективних технологій опрацювання інформації тощо. З огляду на це, проблема асиметрії інформації між учасниками ринку послуг зв'язку вимагає виявлення причин виникнення та реалізації заходів щодо її зменшення з метою належної систематизації інформаційних потоків та усунення інформаційних ризиків;

5) функціонування національних підприємств зв'язку відбувається під впливом загальносвітових тенденцій, серед яких можна виділити наступні [68, 73, 158, 155]:

– посилення процесів лібералізації та загострення міжнародної конкуренції – з середини 90-х років ХХ століття під дією революційних законів здійснюється демонополізація ринків телекомунікацій у низці розвинутих країн, що призводить до формування правової бази розвитку

конкуренції, забезпечення вільного входу економічних суб'єктів на ринок послуг зв'язку, активізації інвестиційних процесів та стрімких темпів розвитку даної сфери;

– поглиблення інтеграційних процесів – в умовах інноваційного розвитку високотехнологічні телекомунікаційні компанії вибирають злиття і поглинання (M&A) як один з основних методів конкурентної боротьби, за допомогою якого з'являються можливості подальшого ефективного застосування капіталу, розширення сфери його впливу, встановлення контролю над цінами, здобуття економічної вигоди в умовах домінування на ринку або отримання монопольної влади;

– науково-технічні та технологічні зміни – відбувається зміна структури ринків послуг зв'язку, що призводить до їх якісної модифікації та впровадження нової концепції розвитку телекомунікаційної мережі NGN (Next Generation Network) – організація взаємодії мереж, що дозволяє здійснювати безперешкодний доступ користувачів до мереж і конкуруючих постачальників послуг до обраних ними послуг та підтримувати універсальну рухливість з метою забезпечення постійного надання послуг користувачам;

– розвиток нових методів конкурентної боротьби та вихід на інноваційний шлях розвитку – перетворення ринку олігополістичної конкуренції у монополістичну, де незважаючи на збільшену кількість учасників залишається прагнення до отримання вагомої частки ринкової влади.

Крім того, спостерігається нерівномірність розвитку світового ринку телекомунікацій як наслідок впливу соціально-економічних факторів, що є відмінними за рівнем розвитку у різних країнах (рівень доходів споживачів послуг зв'язку, рівень ІКТ-компетенцій, рівень інвестицій у розвиток телекомунікацій, рівень інноваційного розвитку, рівень державного регулювання галузі тощо). У цьому зв'язку, розвиток вітчизняного ринку послуг зв'язку має здійснюватися у відповідності до трендових світових тенденцій та нових умов конкурентного середовища, що актуалізує пошук ефективних методів управління актуальними ризиками сучасності.

Таким чином, процес управління ризиками в системі економічної безпеки підприємств зв'язку має відповідати таким основним вимогам як максимальне забезпечення реалізації мети системи економічної безпеки підприємства, а також виявлення конкретних можливостей її досягнення з урахуванням дії об'єктивних економічних законів та закономірностей; врахування фактора циклічності у функціонуванні системи економічної безпеки підприємства та розробку механізмів своєчасного виявлення та мінімізації ризиків, що виникають на кожній фазі економічного циклу; забезпечення стратегічного розвитку підприємства в умовах виникнення загроз та кризових ситуацій – деструктивних чинників економічного середовища за рахунок використання функціональних (ресурсних) підсистем економічної безпеки; створення сучасної інформаційної основи – інформаційної системи, що забезпечує прийняття управлінських рішень на основі використання якісної інформації та сучасних інформаційних технологій.

З огляду на вищевикладене, сформулюємо основні принципи управління ризиками в системі економічної безпеки підприємств зв'язку:

– принцип системності – передбачає, що процес управління ризиками являє собою систему, взаємодія елементів якої спрямована на досягнення цільових орієнтирів. Забезпечується комплексним поєднанням цільового, функціонального та лінійного ризик-менеджменту, а також передбачає вибір методів управління ризиками підприємств зв'язку, синтез яких буде сприяти підвищенню рівня їх економічної безпеки та досягненню стійкого функціонування в умовах невизначеності. Отже, методика ризик-менеджменту має бути орієнтована на отримання кінцевого результату, що відображає ступінь відповідності всіх кількісних та якісних параметрів даного процесу. Також в процесі реалізації даного принципу проявляється ефект синергізму, який полягає у виникненні додаткового позитивного ефекту саме від ефективної взаємодії всіх елементів системи, що суттєво перевищує ефект відокремленого використання даних елементів;

– принцип гнучкості – забезпечує формування такого адаптаційного потенціалу підприємства, що забезпечує здатність

адаптації системи економічної безпеки до динамічного бізнес-середовища. Це проявляється у пошуку можливостей забезпечення стійкого функціонування підприємства в умовах виникнення нових загроз на різних фазах економічного циклу за рахунок розробки та реалізації дієвих методик ризик-менеджменту. Враховуючи методологічні аспекти даного дослідження, адаптивність системи економічної безпеки підприємств зв'язку визначається її спроможністю оперативно пристосовуватися до змін зовнішнього та внутрішнього середовища через гнучкість інформаційної, фінансової, кадрової та інноваційно-інвестиційної підсистем;

– принцип превентивності – передбачає максимально можливе та завчасне виявлення небезпечних станів системи економічної безпеки підприємства в цілому або її окремих функціональних підсистем, що створює загрозу для негативного впливу певного ризику, для реалізації конкретних заходів щодо нейтралізації даної загрози або мінімізації її наслідків. Вважаємо, що даний принцип є одним з базових принципів у ризик-менеджменті, оскільки реалізація превентивних заходів суттєво впливає на ефективність управління ризиками та отримання бажаного результату. Адже, превентивне управління дозволяє мінімізувати витрати ресурсів на забезпечення виконання поставлених завдань внаслідок своєчасного впровадження необхідних заходів та недопущення ризикованих ситуацій;

– принцип варіантності – полягає у можливості використання різних сценаріїв управління ризиками у різних ситуаціях або на різних фазах економічного циклу, що дозволяє врахувати специфіку конкретної ситуації та обрати варіант, максимально вірогідний для досягнення поставленої мети. Реалізація даного принципу проявляється у розробці декількох варіативних гіпотез розвитку конкретного бізнес-процесу та альтернативних методик ризик-менеджменту. Вважається, що традиційно можна передбачити три варіанти розвитку конкретної події – оптимістичний, песимістичний та найбільш вірогідний;

– принцип проактивності – передбачає свідомий вплив на джерела виникнення ризиків за допомогою використання методів проактивного

управління, що спрямовані на пошук профілактичних управлінських рішень щодо розробки стратегії ризик-менеджменту підприємства. Варто зазначити, що проактивна парадигма управління ризиками була запропонована класиками теорії сучасного менеджменту, сутність якої полягає у дослідженні джерел виникнення ризиків як пріоритетного процесу, а саме їх своєчасну ідентифікацію, діагностику, моніторинг та нейтралізацію. Отже, реалізація даного принципу передбачає активний вплив на джерела ризиків до встановлення факту реалізації ризику та досягнення критичної фази його прояву на основі моніторингу системи індикативних показників, що дозволяє завчасно нейтралізувати деякі ризики або мінімізувати негативні наслідки їх впливу на систему економічної безпеки підприємств зв'язку;

– принцип контрциклічної спрямованості – полягає у тому, що система економічної безпеки підприємств зв'язку має забезпечувати нейтралізацію негативних шоків, що виникають внаслідок впливу фактора циклічності. Це досягається завдяки реалізації ефективних методик управління ризиками, що передусім базуються на принципах превентивного управління, проактивності та варіантності. Реалізація даного принципу забезпечує контрциклічне регулювання економічної безпеки підприємства, що сприяє посиленню амортизуючої здатності системи до впливу несприятливих наслідків циклічного розвитку економіки з мінімальною вартістю реакції на активізацію ризиків у функціональних підсистемах – зростання конкуренції, порушення фінансового стану, дефіцит інвестиційних ресурсів, зниження інноваційної активності, втрата кваліфікованих кадрових ресурсів, порушення інфокомунікаційного забезпечення підприємств зв'язку тощо;

– принцип масштабності – передбачає, що суб'єкт управління ризиком має прагнути до всебічного аналізу можливих причин виникнення даного ризику, що дозволяє оптимізувати рівень невизначеності. Це досягається за рахунок максимального врахування можливих ризиків при реалізації конкретного бізнес-процесу, обґрунтованого прийняття управлінських рішень щодо мінімізації спектру даних ризиків або ступеня їх впливу на діяльність підприємства,

розробки відповідної стратегії управління ризиками та формування прогнозованого бізнес-середовища. Слід зазначити, що реалізація даного принципу передбачає детальний аналіз факторів, що мають вплив на внутрішнє та зовнішнє оточення підприємства;

– принцип ранжування ризиків – полягає у визначенні вагомості ризиків за критеріями їх актуальності, ймовірності настання, масштабності, ступеня впливу, тяжкості наслідків тощо. Важливість даного принципу обумовлена постійною обмеженістю ресурсів підприємства, що є необхідними для впровадження інноваційних методик ризик-менеджменту. Отже, ранжування ризиків за ступенем їх вагомості дозволить забезпечити раціональне використання ресурсів в процесі управління ризиками підприємств та буде сприяти вирішенню найбільш пріоритетних завдань на конкретному етапі функціонування. Реалізація даного принципу вимагає визначення пріоритетів впливу функціональних складових на систему економічної безпеки, що має пряму залежність з вагомістю ризиків, які є типовими для інформаційної, фінансової, кадрової, та інноваційно-інвестиційної безпеки підприємств зв'язку;

– принцип вибору доцільного значення ризику – передбачає забезпечення граничних параметрів ризику, а саме встановлення його мінімально та максимального припустимих значень. Такі значення можуть бути різними в результаті впливу нестабільних факторів бізнес-середовища та зміни циклу економічного розвитку. Так, в умовах кризової фази економічного розвитку спостерігається активізація впливу ризиків на функціонування підприємств. Це вимагає впровадження таких методик ризик-менеджменту, реалізація яких буде забезпечувати підтримання максимально допустимого нормативного значення конкретного ризику, що можна вважати позитивною тенденцією. У цьому зв'язку суб'єкт управління ризиком має усвідомлювати доцільні нормативні значення ризику, за умови існування яких можна гарантувати певний рівень економічної безпеки підприємств зв'язку та забезпечувати їх стійке функціонування;

– принцип інформаційної достатності – передбачає створення якісної інформаційної бази, що характеризується наявністю достовірної,

повної, своєчасної, актуальної та релевантної інформації. Адже, загальновідомо, що ефективна реалізація ризик-менеджменту є можливою тільки за умови використання інформаційних ресурсів, що є необхідними для розробки та прийняття оперативних управлінських рішень. Це вимагає створення якісного інфокомунікаційного забезпечення підприємств зв'язку, що буде сприяти підвищенню їх інформаційної безпеки та рівня економічної безпеки як показника оцінки її системної ефективності;

– принцип економічної ефективності та оптимальності управлінських рішень – відображає здатність системи економічної безпеки підприємства щодо максимально результативного управління ризиками при мінімальному використанні наявних ресурсів. Зокрема, витрати на впровадження необхідних методик ризик-менеджменту підприємств зв'язку мають бути меншими, ніж наявні збитки від настання ризикованих подій. Реалізація даного принципу передбачає оцінку доцільності впровадження конкретної методики управління ризиками на основі аналізу відповідних фінансових показників та прийняття оптимального управлінського рішення, що передбачає розумне поєднання кількісного та якісного результату в умовах обмеженості ресурсного потенціалу.

Процес управління ризиками підприємств зв'язку передбачає реалізацію взаємопов'язаних етапів ідентифікації, діагностики, квантифікації, оптимізації та моніторингу ризику як послідовного процесу, при якому забезпечується прогнозування ризикованих подій та вибір превентивних заходів щодо уникнення або зниження негативних наслідків їх настання. При цьому виконання кожного етапу є можливим за умови використання сукупності методів, правильний вибір яких буде сприяти досягненню цільових орієнтирів на кожному із зазначених етапів та головної мети управління ризиками – підвищення рівня економічної безпеки підприємств зв'язку для забезпечення їх стійкого функціонування в умовах невизначеного економічного середовища (рис. 4.2).

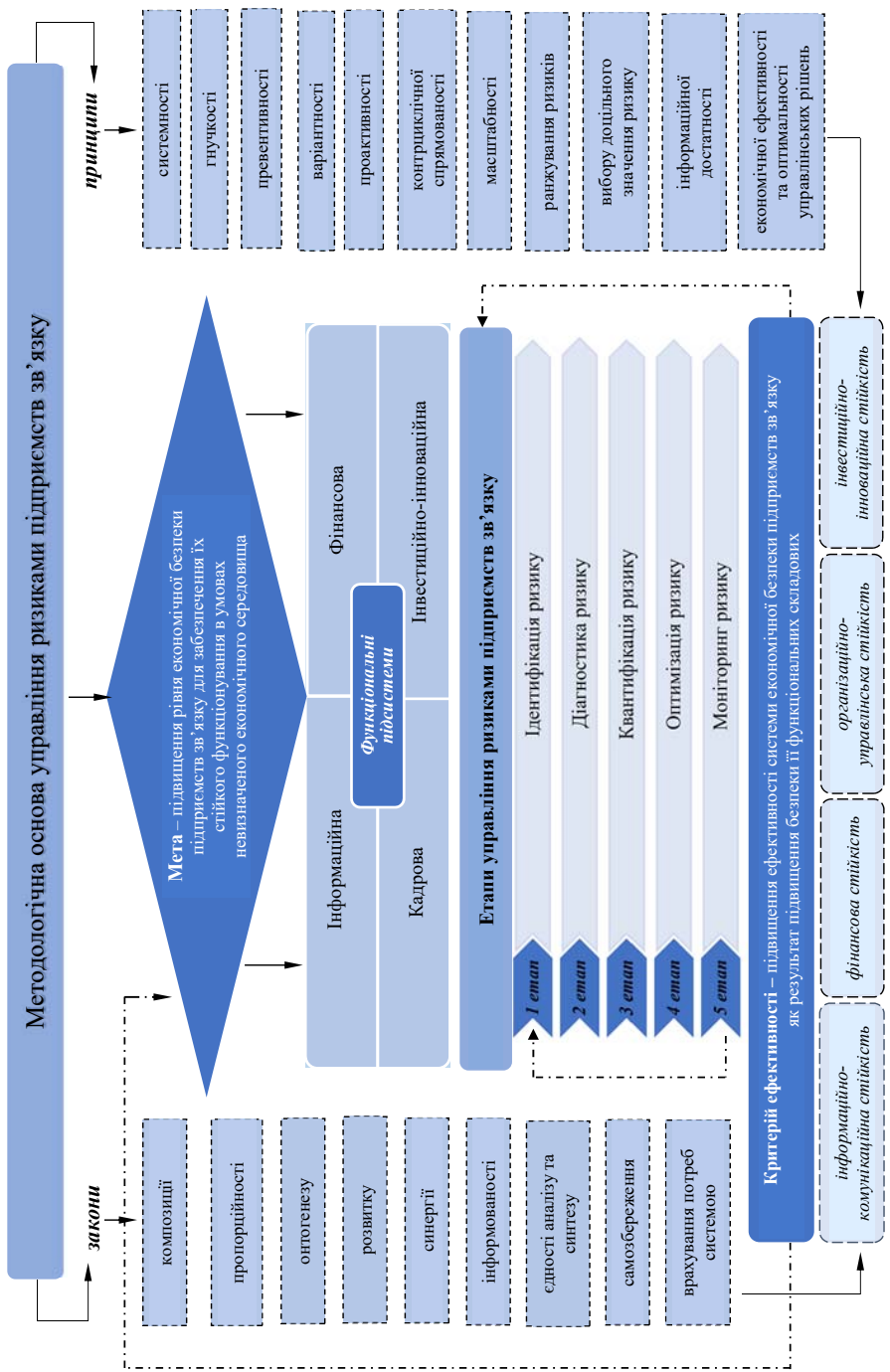

Рис. 4.2. Концептуальна модель управління ризиками в системі економічної безпеки підприємств зв'язку

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення комплексу завдань, до яких слід віднести своєчасне виявлення внутрішніх та зовнішніх джерел ризику, оцінку рівня ймовірності реалізації ризику, розробку заходів щодо зниження впливу потенційних загроз та підтримання доцільного значення ризику відповідно до фази життєвого циклу підприємства.

Варто зазначити, що світова практика накопичила достатній досвід розробки та впровадження стандартів управління ризиком, які по-різному регламентують процес реалізації ризик-менеджменту на підприємствах. Так, відповідно до стандарту Міжнародної організації зі стандартизації ISO 31000:2009, розробленого на основі Австралійсько-Новозеландського стандарту AS/NZS 4360:2004, процес ризик-менеджменту здійснюється за такими етапами як аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища, оцінка (ідентифікація, аналіз, оцінювання) ризику, вплив на ризик, комунікація та консультування, моніторинг [372, 379, 383].

Згідно зі стандартом Комітету організації-спонсорів комісії Тредвея COSO ERM процес управління ризиками підприємства передбачає визначення об'єкта управління, ідентифікацію ризиків, аналіз ризиків, їх кількісну оцінку, визначення загроз і можливостей, прийняття управлінських рішень, обробку ризику, оцінку кореляції видів ризику та ступеня їх впливу, моніторинг [373]. Фахівці з ризик-менеджменту вважають, що стандарт ISO 31000:2009 має низку переваг порівняно із стандартом COSO ERM при вдосконаленні чи формуванні інтегрованої системи управління ризиками.

За стандартом Федерації європейських асоціацій ризик-менеджменту FERMA процес управління ризиками реалізується за етапами визначення об'єкта стратегії управління, оцінки ризику (аналіз, ідентифікація джерел, опис, кількісна оцінка), визначення загроз і можливостей, прийняття управлінських рішень, обробка ризику, оцінка залишкового ризику та моніторинг [305]. Наряду з цим, відповідно до Міжнародного стандарту ризик-менеджменту Британського інституту стандартів BS 31100:2008 управління ризиками передбачає виконання

таких етапів як визначення змісту ризику, виявлення ризику, оцінка ризику, ризик-відповідь, ризик-звітність, ризик-відгук [324].

Досвід використання наведених міжнародних стандартів підприємствами різної галузевої приналежності дозволяє стверджувати, що стандартизація нормативно-правового забезпечення ризик-менеджменту підвищує його ефективність та спрощує використання на рівні окремого суб'єкта господарювання. Наряду з цим, підходи з організації ризик-менеджменту, які засновані на світових стандартах, носять загальний характер та мають різний ступінь деталізації окремих положень.

Проте, динаміка актуальних економічних трендів переконує, що сучасні підприємства можуть і повинні використовувати положення світових стандартів, формуючи власні стандарти управління ризиками в межах побудови корпоративної системи управління ризиками. З огляду на це, підприємства зв'язку можуть використовувати будь-який із запропонованих стандартів до організації процесу управління ризиками в залежності від наявного потенціалу та фінансово-економічних інтересів.

Отже, є доцільним охарактеризувати запропоновані етапи управління ризиками підприємств зв'язку, що з позиції даного дослідження є необхідними, логічними, послідовними та достатніми для досягнення поставленої мети, а також вказати адаптивні методи для реалізації кожного етапу (рис. 4.3).

Першочерговим завданням процесу управління ризиками підприємств зв'язку є визначення переліку ризикових подій, які можуть статися на підприємстві та потребують уваги. Ці процедури вимагають проведення етапу ідентифікації ризиків, який представлений в будь-якому процесі ризик-менеджменту на підприємстві. Ідентифікація ризиків передбачає виявлення, дослідження та опис (дескриптування) ризиків, що можуть вплинути на досягнення цілей підприємства у рамках інтегрованої системи менеджменту. Цей процес включає дослідження подій, виявлення джерел ризиків, їх причин і можливих наслідків на основі систематичного використання інформації, що має включати історичні дані, теоретичний аналіз, а також інтереси зацікавлених учасників процесу управління.

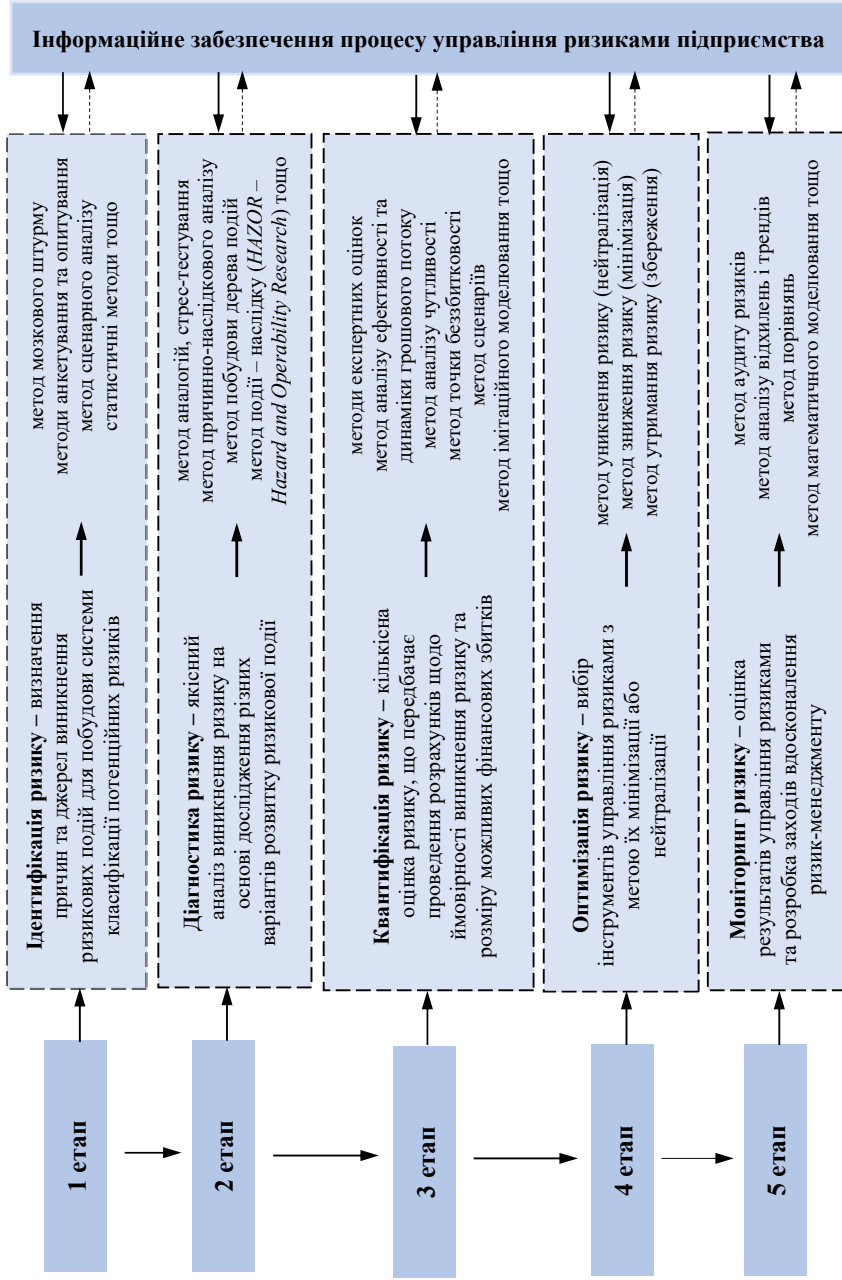

Рис. 4.3. Етапи та методи управління ризиками в системі економічної безпеки підприємств зв'язку

Також ідентифікація ризиків дозволяє встановити основні межі, в рамках яких необхідно управляти ризиками. Вона включає з'ясування контексту ризику, а саме виявлення внутрішніх і зовнішніх параметрів, які будуть прийматись до уваги при реагуванні на ризик, а також визначення області дії та критеріїв ризиків для їх відображення в політиці ризик-менеджменту [324]. На даному етапі перелік ризиків має бути максимально повним, так як неідентифіковані ризики можуть становити суттєву небезпеку для досягнення поставлених цілей, зумовлювати відсутність контролю над бізнес-процесами і привести до втрати перспективних можливостей.

Реалізація етапу ідентифікації ризику першочергово передбачає формулювання мети функціонування підприємства, відхилення від якої характеризує ступінь ризику та вимагає проведення наступних етапів управління ризиками. Так, традиційно метою функціонування підприємства є досягнення фінансової стійкості, забезпечення та підтримання привабливої репутації, задоволення потреб потенційних клієнтів, зростання ринкової вартості, забезпечення стійких конкурентоздатних позицій, створення гармонійних корпоративних взаємовідносин тощо.

Отже, першими ознаками виникнення ризикованої події може бути відхилення фактичних значень фінансово-економічних показників діяльності від нормативних значень, зростання собівартості продукції, зниження попиту на продукцію та скорочення клієнтської бази, нераціональне використання ресурсного потенціалу, що в результаті буде сприяти зниженню рівня економічної безпеки підприємства.

Реалізація принципу ранжування ризиків передбачає систематизацію ідентифікованих ризиків для побудови їх класифікації, основу якої мають складати такі базові принципи як відповідність конкретним цілям, застосування системного підходу (ієрархічна структура ризиків, що класифікуються, повинна відбивати системні взаємозв'язки явищ та процесів) та виділення характерних ознак ризику (джерело, об'єкт, суб'єкт) [105].

Після закінчення етапу ідентифікації ризиків виникає необхідність

їх якісної та кількісної оцінки для визначення ступеня потенційного впливу ризиків на функціонування підприємства. Основна відмінність методів якісної та кількісної оцінки ризику полягає у тому, що оцінка за допомогою якісного методу базується на дослідженні загальних сценаріїв розвитку ризикової ситуації, а кількісні методи передбачають визначення конкретних числових показників (ймовірність настання несприятливих подій, загальний розмір збитків тощо). Отже, якісна оцінка застосовується переважно на етапі діагностики ризиків та передбачає розгляд декількох варіантів розвитку подій, а кількісна оцінка – на етапі квантифікації ризиків, метою якого є визначення ймовірності настання несприятливої події для кожного досліджуваного сценарію.

Метою етапу діагностики ризиків є якісна оцінка вірогідності їх настання на основі вивчення можливих сценаріїв розвитку подій, аналізу внутрішніх та зовнішніх факторів ризику, встановлення потенційних зон ризику та ступеня його впливу на окремі бізнес-процеси підприємства, а також виявлення позитивних та негативних наслідків реалізації конкретного ризику. Загальновідомо, що комплексна діагностика ризиків на будь-якому підприємстві дозволяє простежити не лише їх розвиток та підсистеми поширення, але й визначити негативні наслідки кумуляції таких ризиків, а саме взаємного їх впливу і нагромадження.

Слід зазначити, що проведення діагностики ризиків саме на підприємствах зв'язку має враховувати традиційні та специфічні особливості їх функціонування, що буде сприяти правильному визначенню ризик-факторів у бізнес-середовищі таких підприємств та вибору відповідних якісних показників їх оцінки. Так, традиційними особливостями даного бізнесу є мережевий характер організаційної побудови, багатонаменклатурність та різноманіття послуг, неможливість їх збереження, високі вимоги до якості послуг, значна кількість товарів-субститутів, невідокремленість процесу надання послуг від їх споживання, нерівномірність попиту на послуги, необхідність постійного впровадження інноваційних продуктів. До специфічних особливостей слід віднести двосторонній характер передачі інформації, стрімкий розвиток цифрових, мультисервісних технологій та комунікацій,

використання нематеріальних ресурсів, інтерактивний зв'язок з клієнтами, розподіл процесу генерування послуг, ускладнення партнерських взаємозв'язків, поява віртуального бізнесу тощо [329].

Результатом етапу діагностики є формування портфелю ризиків підприємства, структура якого передбачає оптимальне поєднання найбільш та найменш ймовірних ризиків. Це здійснюється на основі застосування формальних та неформальних методів, що засновані на використанні суб'єктивної та об'єктивної інформації. З огляду на це, необхідною умовою є використання різноманітних джерел інформації та використання найбільш досконалих методів кваліфікаційного аналізу ризиків. Отже, ефективність реалізації етапу діагностики визначається достовірністю інформації про ситуацію ризику на підставі встановлених критеріїв її якості. У цьому зв'язку наявної інформації має бути достатньо для прийняття обґрунтованих управлінських рішень, адже результати якісного аналізу є важливим інформаційним ресурсом для проведення кількісного аналізу.

Етап квантифікації ризику передбачає визначення у кількісному вимірі таких характеристик ризику як ймовірність його настання та розмір можливих збитків за різними сценаріями розвитку несприятливих подій. Слушно пригадати, що у 1738 році швейцарський математик Данило Бернуллі доповнив теорію ймовірностей методом корисності або привабливості того чи іншого результату подій. Ідея Бернуллі полягала у тому, що в процесі прийняття рішення приділяється більше уваги розміру наслідків конкретної події, ніж ймовірності її настання. Отже, основним призначенням даного етапу є визначення пріоритетів серед чисельності ймовірних негативних впливів для раціонального вибору засобів їх оптимізації.

Очевидно, що на практиці неможливо та недоцільно оцінити ймовірність виникнення всіх потенційних ризиків, що мають вплив на економічну безпеку підприємств зв'язку. Окрім того, недостатність якісного інфокомунікаційного забезпечення у галузі зв'язку є результатом обмеженого вибору методів квантифікації ризику для визначення його кількісних характеристик. Так, для реалізації даного

етапу застосовують різні методики – від складного ймовірнісного аналізу до суто інтуїтивних методів, що наразі є доволі актуальним питанням у наукових дослідженнях з проблематики ризик-менеджменту. В цілому основні методи, що є адаптивними для проведення кількісної оцінки ризиків на підприємствах зв'язку можна систематизувати наступним чином:

- експертні – дають змогу визначити рівень ризику в умовах дефіциту необхідних інформаційних даних для проведення розрахунків або порівнянь за допомогою систематизації суб'єктивних оцінок та суджень кваліфікованих спеціалістів (експертів). Перевагами даного методу є можливість його застосування для прийняття оптимальних управлінських рішень з досвіду компетентного фахівця, відсутність необхідності використання точних інформаційних даних, мінімальне застосування програмних засобів та простота розрахунків. При цьому, суттєвим недоліком є складність залучення кваліфікованих експертів та суб'єктивність їх оцінок;

- економіко-статистичні – ґрунтуються на теорії ймовірності розподілу випадкових подій та застосовуються лише за наявності достатньо великого обсягу необхідної статистичної інформації для отримання точної кількісної величини рівня ризику. Використання даних методів передбачає аналіз значного інформаційного масиву щодо збитків та прибутків підприємства з метою визначення розміру та частоти настання ризикової події. На основі виявленої закономірності можна визначити прогноз перспективного стану системи економічної безпеки підприємств зв'язку. Проте, застосування даних методів не дозволяє суб'єкту ризику вирішити головне практичне завдання – проведення кількісної оцінки ризику в умовах обмеженості інформаційного контуру з урахуванням індивідуальних особливостей певної ситуації [53]. Отже, перевагою методу є простота математичних розрахунків, а недоліком – необхідність великої кількості вихідних даних. Погоджуємося, що статистичні методи дозволяють отримати повну кількісну інформацію про рівень ризику, але не передбачають аналізу джерел походження ризику, тобто ігноруються певні складові ризику [313];

– розрахунково-аналітичні (методи оцінки чутливості) – передбачають розрахунок відносно точного кількісного показника рівня ризику на основі попереднього експертного відбору ключових параметрів з подальшим аналізом впливу факторів ризику на них. Такі методи є комбінацією експертних та економіко-статистичних методів. Перевагою даних методів для проведення кількісної оцінки підприємств зв'язку є поєднання як можливості пофакторного аналізу параметрів, які впливають на ризик, так і виявлення можливих варіантів зниження ступеня їх впливу. До недоліків аналітичного методу відносять значні витрати часу на проведення досліджень і можливість недооцінки окремих компонентів системи [263].

Важливу роль в процесі управління ризиками підприємства має правильний вибір заходів попередження і мінімізації ризику, які загалом визначають його ефективність. У світовій практиці напрацьована велика кількість різних і досить оригінальних методів оптимізації ризику, які є універсальними та можуть бути використані також в процесі управління ризиками підприємств зв'язку. Проте застосування будь-якого методу оптимізації ризику залежить від умов конкретної ситуації – природи ризику, рівня ризику, необхідності мінімізації ступеня його впливу, фінансові можливості підприємства та додаткові витрати з ризик-менеджменту тощо. Отже, до класичних методів оптимізації ризику в системі економічної безпеки підприємств зв'язку, які не є взаємопов'язаними та можуть використовуватися одночасно, відносяться:

– уникнення ризику (нейтралізація) – це заходи, спрямовані на недопущення ризикованих ситуацій внаслідок реалізації принципів превентивності та проактивності управління ризиками підприємства. Такі заходи повністю виключають реалізацію конкретного виду ризику внаслідок відмови від проведення ризикованих операцій та угод, припинення реалізації високоризикових проєктів, ліквідації певних активів, структур та бізнес-процесів;

– зниження ризику (мінімізація) – полягає у зменшенні його очікуваної величини за рахунок мінімізації ймовірності настання

несприятливих подій або рівня впливу ризиків на функціональні підсистеми економічної безпеки підприємства. Досягається за допомогою операцій страхування, резервування коштів (самострахування), хеджування, лімітування, диверсифікації ризику;

– утримання ризику (збереження) – передбачає фактичне визнання негативних наслідків впливу ризиків, які не піддаються нейтралізації, та потребують планування щодо підтримання необхідного рівня економічної безпеки підприємства з урахуванням даних ризиків. За даних умов може бути оптимальним підтримання доцільного значення ризику – забезпечення граничних параметрів ризику, існування яких гарантує певний рівень безпеки функціональних підсистем внаслідок досягнення інформаційної, фінансової, організаційно-управлінської та інвестиційно-інноваційної стійкості.

Існування вищезазначених методів оптимізації ризику породжує проблему вибору найбільш правильного з них за умов виникнення конкретної ситуації. Деякі автори пропонують обирати методи залежно від зони фінансової стійкості суб'єкта господарювання: утримання ризику за умов абсолютної фінансової стійкості, зниження ризику за умов допустимої фінансової стійкості та уникнення ризику за умов нестійкого або критичного фінансового стану. Проте, вважаємо, що найкращим варіантом вибору методу оптимізації ризику є обґрунтована комбінація декількох методів, а основним критерієм вибору виступає реалізація принципу економічної ефективності та оптимальності управлінських рішень – наявність оптимального співвідношення між досягнутим ступенем оптимізації ризику та необхідними для цього витратами. При цьому досвідчений ризик-менеджер повинен розуміти, що немає точних і конкретних методів оптимізації кожного конкретного ризику, що вимагає аналізу відповідної ситуації та своєчасного прийняття оптимального управлінського рішення.

Однак процес управління ризиками не повинен обмежуватися розглянутими етапами, оскільки на практиці можуть змінюватися ймовірність, наслідки та оцінка пріоритетності раніше виявлених ризиків, а також виникати нові загрози. Отже, процес управління

ризиками має включати заключний етап, що об'єднує процедури контролю і моніторингу ризиків. При цьому у ході контролю ризиків необхідними є проведення аналізу ефективності прийнятих рішень та розробка рекомендацій щодо перегляду та оптимізації управління ризиками на наступних етапах. Необхідною умовою є проведення систематичного аналізу даних щодо ефективності заходів управління ризиками з урахуванням інформації про зміни поточного стану економічної безпеки підприємств зв'язку. Отже, реалізація етапу моніторингу вимагає оновлення інформації про актуальні ризики, проведення їх повторної якісної та кількісної оцінки, а також за необхідності – прийняття управлінських рішень щодо нового вибору методів оптимізації ризиків. Політика управління ризиком на даному етапі має включати розробку процедур відстеження коректності та своєчасності дій, що проводяться на етапах ідентифікації, діагностики, квантифікації та оптимізації ризиків. Слід зазначити, що якісний моніторинг процесу управління ризиком є можливим за умов наявності інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень, адже недостатність чи недостовірність інформації можуть призвести до суб'єктивізму оцінювання та зниження ефективності ризик-менеджменту в цілому. Загальновідомо, що якість інформаційного забезпечення є основним фактором ризику та пріоритетним інструментом його оптимізації в системі економічної безпеки підприємства.

Таким чином, процес управління ризиками має безперервну циклічну структуру, формуючи комплексну систему прийняття управлінських рішень із зворотнім зв'язком, реалізація якої має забезпечувати належний рівень економічної безпеки підприємств зв'язку в умовах невизначеного економічного середовища. Вдосконалення цього процесу вимагає подальшої розробки та впровадження дієвого методичного інструментарію управління ризиками, використання якого у практичній діяльності підприємств зв'язку буде сприяти підвищенню ефективності ризик-менеджменту та досягненню їх стійких параметрів розвитку у стратегічній перспективі.

4.2 Характеристика кількісних методів оцінювання та оптимізації ризиків підприємств зв'язку з урахуванням циклічності економічних процесів

Підприємства зв'язку, відповідно до вітчизняних та міжнародних класифікаторів видів економічної діяльності, відносяться до юридичних осіб, які незалежно від форм власності надають послуги з телекомунікації та електрозв'язку та в свою чергу мають специфічні ризики, методи управління якими залежать від впливу фактора циклічності [311]. Отже, з метою попередження негативних явищ, прийнято використовувати механізми їх мінімізації. Відповідно до концептуальних положень даного дослідження, на початковій стадії відбувається аналіз факторів, їх кількісне оцінювання (квантифікація) для прийняття певних управлінських рішень щодо мінімізації виявлених ризиків.

Ризики у сфері господарської діяльності підприємств зв'язку визначають рівень їх економічної безпеки, що представлений у науковому середовищі як стан захищеності від загроз, ризиків та небезпек. Їх специфіку на світовому рівні досліджувала провідна світова компанія «Ernst & Young», яка встановила десять найбільш важливих ризиків для підприємств зв'язку, а саме неспроможність реалізувати нові екосистеми, відсутність нормативної визначеності щодо нових ринкових структур, ігнорування нових підходів у сфері конфіденційності та безпеки, неспроможність поліпшити організаційну складову, відсутність цілісності даних, відсутність вимірювання продуктивності, нездатність класифікувати клієнтів за рівнем цінності для компанії, неможливість оцінки вартості мережевих активів, неефективно визначені програми розвитку, неприйняття нових шляхів для інновацій.

Представлені ризики можна віднести і до причин виникнення загроз, наслідки яких можуть бути посилені нехтуванням їх критичних значень. Відповідне твердження може бути обґрунтовано разом із визначенням цього терміну, який серед багатьох його дослідників [16, с. 29; 30, с. 52; 178, с. 34; 265; 309, с. 12], знайшов своє узагальнене відображення, як «ймовірність певних втрат, що мають кількісний та

якісний вимір». Отже, нехтування критичними значеннями ризиків, призводить до загрозливих економічних втрат.

В науковому середовищі, проблему ідентифікації, мінімізації, оцінки та прогнозування ризиків підприємств зв'язку досліджували такі вчені-економісти як В. Булгак, Л. Варакін, Е. Кастельс, Л. Рейман, С. Цирель, В. Орлов, Н. Потаїюва-Сінько, Л. Вуйцик, Т. Язикова, які в цілому сходяться на думці, що дана категорія для відповідних підприємств не достатньо досліджена, а стрімкі темпи розвитку інформаційних технологій не дають можливості своєчасно досліджувати загрози, оскільки поява нових пропозицій на ринку послуг зв'язку, має значно більшу частоту виникнення, ніж способи зменшення пов'язаних з ними ризиків, що виносить зазначену проблему на новий рівень актуальності.

На початковій стадії розвитку підприємницької діяльності у сфері надання послуг зв'язку, незначна конкуренція і шалений попит зменшували ймовірність виникнення збитків. Сьогодні, ризики втрати ринку мобільних операторів супроводжують їх постійно. В результаті чого, в Україні, склалися умови для чистої конкуренції між операторами мобільного зв'язку, де ключову роль відіграє технічна складова, яка дає можливість надавати більш дешеві послуги з метою отримання конкурентних переваг. Така конкуренція могла бути виключена через домовленість основних ринкових гравців, перекинувши головний фінансовий тягар на споживачів, що спричинило б збільшення вартості послуг. Проте, наявність закордонного капіталу ключових мобільних операторів не дає такої можливості, оскільки кожна розраховує на перемогу в конкурентній боротьбі, при цьому не маючи спільних економічних інтересів.

Загалом, слід зосередитись саме на специфіці економічних ризиків, які виникають на певних етапах економічного циклу діяльності підприємств, оскільки кожне з них має не стохастичну природу, а певну закономірність в проходженні ряду фінансових, організаційних, соціальних, економічних та інформаційних етапів, зміна яких носить циклічний характер. Тому можливість дослідження економічних

процесів на різних рівнях може бути реалізована з використанням методів аналізу економічних циклів.

Короткострокові економічні цикли (3-4 роки) почали досліджуватися у 1920-х роках. Першим з таких дослідників був вчений Дж. Кітчін. Основною інформаційною базою даних досліджень були коливання світових запасів золота та стану виробничих потужностей у певний період часу. На відміну від циклів Кітчїна, цикли Жюгляра включають в себе ще й аналіз обсягів інвестицій в основний капітал. Так, французький дослідник використовував коефіцієнт запізнення в період між інвестиційним вливанням в економіку та реакцією економіки на такі вливання.

Цикли тривалістю 15-25 років у 1930 році були винайдені американським економістом Саймоном Кузнецем. Такі цикли пов'язані з демографічними процесами, які також розглядаються в системі технологічних та інфраструктурних циклів. Останні, в свою чергу, характеризують оновлення технологій.

Цикли Кондрать'єва характеризують регулярність довгострокових коливань нерівномірністю науково-технічного прогресу, а також тривалістю обігу капіталу та причинами соціального характеру. В результаті досліджень, вчений виявив механізм, який зумовлює періодичне перетворення господарської системи. Таке перетворення відбувається за рахунок оновлення технологічної бази та виробничого потенціалу. Не менш важливим фактором такого перетворення виступає зміна організаційної структури економіки, тому саме Кондрать'єв став основоположником теорії економічних циклів.

В сучасній економічній науці, цикли Кондрать'єва, прийнято називати К - циклами або К - хвилями, які повторюються кожні 45-60 років у вигляді підйомів світової економіки та її спадів [153]. Його напрацювання були отримані на оновленні аналізу економічного потенціалу провідних світових держав на протязі 100-150 років, сутність яких полягала у встановленні залежності між переходами від одного рівня технологічно устрою до іншого, що повністю відображає історичний розвиток технологічних укладів як сукупності пов'язаних виробництв,

які мають єдиний технічний рівень і розвиваються синхронно і в умовах сьогодення. Використовуючи моделі Кондрать'єва, більш сучасні науковці будують свої прогнози. До таких можна віднести О. Акаєва, який побудував власний прогноз розвитку світової економіки [1, с. 319].

У таблиці 4.2 наведено порівняння прогнозу загального історичного розвитку М. Кондрать'єва та прогнозу напрямів розвитку технологічних укладів А. Акаєва. Порівнюючи представлені прогнози, слід відмітити залежність розвитку світової економіки та створення нових засобів ведення господарської діяльності. В результаті проведених досліджень зазначених вчених, було встановлено цикли економічного розвитку багатьох розвинених країн світу, що в цілому відповідають дійсності, а їх методики і по сьогоднішній день широко застосовуються інвесторами, фінансовими аналітиками та гравцями на фондових та валютних біржах.

Отже, на сьогоднішній день, не існує загальної думки стосовно оцінки такого явища, як економічні цикли. Одні вчені розглядають їх як сукупність передбачуваних факторів, інші схиляються до думки, що вони мають випадкову природу, яка бере свій початок з неекономічних явищ, які своєю чергою, також мають випадкову природу, що в цілому зводиться до «теорії фракталів» [355].

Загалом, як було зазначено у попередніх параграфах даного дослідження, економічні цикли характеризуються сукупністю взаємопов'язаних явищ та процесів, що утворюють закономірність економічного розвитку протягом певного часу. Їх прийнято поділяти за масштабами економічної діяльності на: макро-, мікро- та мезорівнях світової економіки, економіки підприємств, окремих економічних суб'єктів, громадян або домогосподарств. У сфері господарської діяльності підприємств цикли розуміються як коливання економічної активності, які характеризуються економічними спадами та зростаннями, носять періодичний, і, як правило, нерегулярний характер.

Основна роль досліджень економічних циклів на рівні підприємства полягає в тому, щоб встановити залежність організаційних процесів та економічної ефективності, що можна віднести і до категорії «економічна безпека» в певному часовому проміжку.

Таблиця 4.2

Порівняння структури циклів технологічного розвитку з довготривалими економічними хвилями М. Кондратьєва та прогнозом по базовим напрямам технологічних укладів А. Акасва

Цикли економічного розвитку	Роки	Загальна характеристика технологічного розвитку	Економічні цикли, прогнозовані М. Кондратьєвим	Прогноз по базовим напрямам технологічних укладів А. Акасва
1	1803 по 1841-1843	Поява текстильних фабрик та промислове використання кам'яного вугілля	Підйом економіки (з кінця 1780-х - початку 1790-х рр. до 1810-1817 рр.) Спад (з 1810-1817 рр. до 1844-1851 рр.)	- -
2	1844-1851 по 1890-1896	Створення парового двигуна, побудова залізних доріг, промислової видобуток вугілля	Підйом економіки (з 1844-1851 рр. до 1870-1875 рр.) Спад (з 1870-1875 рр. до 1890-1896 рр.)	- -
3	1891-1896 по 1945-1947	Створення важкого машинобудування, розвиток електроенергетики в промислових масштабах, поява неорганічної хімії, створення електричних двигунів	Підйом економіки (з 1890-1896 рр. до 1914-1920 рр.) Спад з 1914-1920	- 4-й технологічний уклад (1940-1980 рр.)
4	1981-1983 по 2019	Розвиток електроніки, роботехніки та комп'ютерних технологій		5-й технологічний уклад (1980-2020 рр.)
5	2018-2060	Поступання сучасних здобутків людства в одній комплексній системі знань та її використання в промислових масштабах (квантові комп'ютери, нано-роботи, колонізація Марсу, космічна станція на Місяці тощо)		6-й технологічний уклад (2020-2060 рр.)

Джерело: розроблено автором на основі історичних даних та відповідних джерел [1, с. 319; 355].

Сьогодні існує значна кількість моделей відповідної теорії, але єдиних підходів не виявлено. Хоча, ряд дослідників, що визнані світовою науковою спільнотою визначають декілька фаз, які описують економічні цикли від створення підприємства до його максимальної економічної ефективності (прибутковості) та припинення існування, де кожна стадія має свої особливості функціонування. Так, теорія життєвих циклів підприємства, яка представлена Н. Єгуною, описується за аналогом розвитку біологічного організму. В цьому випадку, розвиток організації розглядається, як природний та поетапний, запрограмований процес, що передбачає проходження такою моделлю ряду послідовних стадій, де виключається можливість оминати якусь фазу, оскільки основне призначення теорії життєвого циклу підприємства характеризується низкою змін, які відбуваються з плином часу [99].

Відповідна думка характеризує аналогію між певними економічними процесами та природними явищами. За аналогом біологічних нейронів, людство винайшло можливість реалізовувати машинне навчання, використовуючи «штучні нейронні мережі», на основі природніх властивостей самоподібності багатьох об'єктів в природі виникла ціла теорія фракталів, що також можуть описувати економічні цикли, через подібність економічних циклів. Використання генетичних алгоритмів, знайшло своє застосування в процесі вирішення задач з оптимізації, шляхом послідовного підбору, шуканих параметрів із застосуванням механізмів, які нагадують біологічну еволюцію. Зараз вчені намагаються відтворювати природню поведінку як фізичних об'єктів, так і явищ, створюючи на основі того ж машинного навчання моделі такої поведінки, які виявляються оптимальними для подальшого їх застосування у прикладній сфері.

А. Чендлер представив іншу версію теорії життєвих циклів підприємства на основі кількісних оцінок співвідношення змін в його діяльності та змін, що відбулись у зовнішньому середовищі. На думку вченого, розвиток підприємств, найбільшим чином, залежить від ринкової складової [366].

С. Хенкс виділив основні фактори, які безпосередньо впливають на життєвий цикл підприємств, серед яких виділено організаційну структуру підприємства, виробничі фактори, інформаційні фактори обліково-аналітичного характеру, стратегію підприємства та ринкові фактори. С. Хенкс запропонував стадію життєвих циклів представити у вигляду конфігурації змінних, що пов'язані із зазначеними факторами, аналізу яких і приділив майже усі свої наукові праці [380]. Таким чином, основні результати його досліджень були пов'язані із факторним аналізом.

Також прихильником теорії факторного аналізу в дослідженнях економічних циклів є О. Іншаков, який запропонував виділити ряд ключових факторів, які можуть характеризувати економічні цикли підприємств. До таких віднесено: кадровий потенціал як фактор розвитку; технологічні фактори, які визначають технічний розвиток підприємства та рівень використання технологій; матеріальні фактори; управлінські фактори, які відображають рівень управління підприємством; організаційні фактори, які визначають рівень використання основних ресурсів підприємства та інформаційні фактори, які характеризують комунікаційну складову підприємств [117].

Автор Л. Запорожцева також вважає, що модель життєвого циклу підприємства характеризують організаційні аспекти підприємницької діяльності, які також обумовлені впливом ряду факторів на фінансові результати діяльності підприємства [104].

Таким чином, стадія життєвого циклу, являє собою широкий набір різних характеристик організаційної діяльності підприємства, а для оцінювання рівня його економічного потенціалу та економічної безпеки слід досліджувати фактори, які впливають на розвиток цього підприємства. А відтак для ретельного дослідження економічного циклу підприємства, існує необхідність проводити факторний аналіз з використанням встановлених наукових методів, що відносяться до категорії математичного аналізу, який широко застосовується в економічних науках.

Сучасні економісти, з використанням потужної обчислювальної техніки, на основі програмних алгоритмів, які реалізують математичні функції з обробки великих масивів даних, намагаються це зробити, проте універсальних підходів та конкретних методик не існує, як і 100% достовірності прогнозу.

Так, на сучасному етапі розвитку найбільш ефективними методиками прогнозування циклів розвитку економіки підприємств володіють або потужні міжнародні інститути, або міжнародні корпорації, а також групи незалежних вчених, що ведуть мережеву роботу над загальними проектами. До найбільш потужних суб'єктів прогнозування економічних циклів слід віднести такі міжнародні дослідницькі центри, як: Корпорацію Ренд (REND Corporation), науково-дослідні інститути Пенсильванії, Кембриджський науково-дослідний університет та інші.

В багатьох випадках прогнозування економічних циклів побудовано на принципах моделей ARMA (Autoregressive moving-average model), що в перекладі означає модель авто-регресії змінного середнього значення. Ця модель використовується для прогнозування стаціонарних часових рядів в статистиці. Крім того, застосовуються об'єктно-орієнтовані моделі, в основі яких лежить гіпотеза про наявність в досліджуваній системі великої кількості взаємодіючих один з одним об'єктів, згідно певних правил. Проте складність даного методу полягає в програмуванні циклічних коливань на основі визначення очікувань економічних об'єктів. Отже, вплив різних факторів на такі об'єкти, розраховується з використанням методів факторного аналізу.

Складність прогнозу із застосуванням факторного аналізу, полягає у формуванні вибірки максимально-можливої кількості факторів, які є складовою інтегральних показників, що узагальнюють кількісні значення досліджуваних факторів впливу на економічні процеси. Отже, методика управління ризиками будь-яких підприємств, в тому числі підприємств зв'язку, на певних етапах економічного циклу може бути здійснена з використанням аналізу факторів, які впливають на господарську діяльність підприємства, а економічні цикли, не залежно від своєї

тривалості, мають властивість повторюватись, що доведено провідними економістами світу.

Зважаючи на величезні масиви даних, які відображають результати роботи підприємств зв'язку (тривалість розмов, активність ефіру, обсяги реалізації та використання певних послуг, часова активність користувачів та інші), для дослідження економічних циклів потрібно встановити залежність інформаційних змінних та факторів, що впливають на такі змінні. Це також вимагає застосування методів факторного аналізу. Ефективність їх використання пояснюється тим, що методи факторного аналізу дозволяють з деяким наближенням вирішувати одну з найбільш поширених завдань аналізу ризиків на стадіях економічних циклів, а саме завдання з побудови класифікації та змістовного опису досліджуваних явищ на основі обробки великих масивів даних. Так, розглядаючи факторний аналіз як гілку прикладної математики, можна виділити його придатність для аналізу емпіричних даних, виявляючи при цьому закономірності, які лежать в основі поведінки об'єкта дослідження. Такими закономірностями можуть бути лінії регресії, що передбачають залежність вибору споживача тієї, чи іншої послуги оператора зв'язку, набір даних для апроксимації вибіркового розподілу та інші.

Інформація про досліджуваний об'єкт, може бути представлена у формі таблиць даних (кількісних або якісних). Рядки таких таблиць можуть відповідати низці спостережень за станом досліджуваного явища, а стовпці – можуть характеризувати ознаки та критерії таких явищ. Відповідні дослідження найбільш ефективно проводити з використанням інформаційних баз підприємств зв'язку, оскільки, технічні засоби, що використовуються при наданні послуг (мобільні вишки, проксі-сервери, маршрутизатори, точки доступу до мереж операторів) мають можливість отримувати, зберігати і в деяких випадках обробляти дані про активність споживачів (абонентів). Комплексне ж використання цих даних може бути представлено у вигляді інтегральних показників, які дають можливість їх узагальнити та визначити залежності

між факторами впливу на окремі сфери економічної діяльності підприємства та реакції на такі впливи.

В економічній науці прийнято використовувати декілька типів моделей детермінованого факторного аналізу: адитивні, мультиплікативні та кратні.

Адитивні моделі являють собою алгебраїчну суму показників і мають наступний вигляд:

$$Y = \sum_{i=1}^n x_i = x_1 + x_2 + x_3 \dots \dots x_n, \quad (4.1)$$

На основі таких моделей прийнято розраховувати собівартість як суму елементів витрат на виробництво, показники якості виготовленої продукції за окремими видами та інші.

Мультиплікативні моделі мають за основу добуток певної вибірки елементів з метою визначення певних коефіцієнтів:

$$Y = \prod_{i=1}^n x_i = x_1 * x_2 * x_3 \dots \dots x_n, \quad (4.2)$$

Кратні моделі показують співвідношення певних величин, з метою виявлення змін у відносних величинах:

$$Y = \frac{x_1}{x_2}, \quad (4.3)$$

Досить часто їх застосовують в комплексі, поєднуючи між собою.

В економічних розрахунках, для поетапного дослідження кожної змінної, під час проведення факторного аналізу застосовують метод ланцюгових підстановок, суть якого – визначення проміжних значень узагальнюючого показника, шляхом послідовної заміни базисних значень факторів на звітні. Різниця між базисним та звітним значенням дорівнює зміні узагальнюючого показника, який може бути змінений за рахунок кількісної зміни одного з факторів.

Таку модель можна представити у наступному вигляді [55, с. 14-15]:

$$\begin{aligned}
y^0 &= f(x_1^0, x_2^0, \dots, x_i^0, \dots, x_n^0); \\
y_1^* &= f(x_1^1, x_2^0, \dots, x_i^0, \dots, x_n^0); \\
\Delta y(x_1) &= y_1^* - y_0. \\
y_2^* &= f(x_1^1, x_2^1, \dots, x_i^0, \dots, x_n^0); \\
\Delta y(x_2) &= y_2^* - y_1. \\
&\dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots \\
y_i^* &= f(x_1^1, x_2^1, \dots, x_i^1, \dots, x_n^0); \\
\Delta y(x_i) &= y_i^* - y_{i-1}^*. \\
&\dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots \\
y^1 &= f(x_1^1, x_2^1, \dots, x_i^1, \dots, x_n^1); \\
\Delta y(x_n) &= y_n^* - y_{n-1}^*,
\end{aligned} \tag{4.4}$$

де:

– x^0 - являють собою базисні показники, які встановлено за попередні дослідження;

– x^1 - звітні показники, тобто ті, які характеризують об'єкт дослідження в поточний момент;

– y_i^* - проміжне значення результату.

Загальна зміна результату $\Delta = y^1 - y^0$ складається із суми змін узагальнюючого показника за рахунок зміни кожного фактора, якщо значення інших факторів залишається фіксованим:

$$\Delta y = \sum_i \Delta y(x_i) \tag{4.5}$$

До переваг методу ланцюгових підстановок можна віднести його універсальність в застосуванні, можливості проводити аналіз будь-яких типів моделей та застосовування в машинному навчанні. Недоліками можна вважати те, що він має застосовуватись при наявності точної залежності кількісної міри певного фактора, загального та результату узагальнення, що не завжди вдається досягти.

Практичну ж реалізацію факторного аналізу із використанням методів ланцюгових підстановок для підприємств зв'язку можна

розглянути з багатьох наукових джерел. Так, зокрема Н. Нікольська в процесі розробки системи моніторингу фінансового стану операторів мобільного зв'язку у своїй факторній моделі представила рейтингові оцінки мобільних операторів, що характеризують вплив факторів на економічну ефективність роботи підприємства [215].

$$R_i^{\text{ІНТ}} = \sqrt{Kл_i^2 + Kфс_i^2 + R_i^2 + Kда_i^2 + a_i^2}, \quad (4.6)$$

де:

$R_i^{\text{ІНТ}}$ – інтегральний показник фінансового стану мобільних операторів;

$Kл_i^2$ – узагальнюючий показник ліквідності і-го мобільного оператора;

$Kфс_i^2$ – узагальнюючий показник фінансової стійкості;

$Kда_i^2$ – узагальнюючий показник ділової активності;

R_i^2 – узагальнюючий показник рентабельності;

a_i^2 – коефіцієнт співвідношення дебіторської та кредиторської заборгованостей.

Автори В. Щербаков та М. Щербакова також із значною долею ефективності досліджували оцінювання вартості підприємств, використовуючи факторний аналіз, де за основу моделі розрахунку було взято співвідношення загальної оцінки вартості підприємства з розрахунковими значеннями його вартості, яка була отримана порівняльним шляхом [357]:

$$V_{\text{заг}} = V_{\text{в}} * K_1 + V_{\text{п}} * K_2 + V_{\text{порівн}} * K_3, \quad (4.7)$$

де:

$V_{\text{заг}}$ – загальна вартість об'єкта оцінки;

$V_{\text{в}}$, $V_{\text{п}}$, $V_{\text{порівн}}$ – вартість підприємства з використанням витратного, доходного та порівняльного підходів;

K_1, K_2, K_3 – вагові коефіцієнти, які були обрані для кожного оцінювального підходу.

Так, застосування факторного аналізу дозволяє виключити фактор суб'єктивізму та суперечливості при узгодженні результатів вартості підприємства.

Вчений І. Христофоров, вивчаючи лояльність користувачів мобільного оператора «Мегафон», також застосовував методи факторного аналізу. У своїй праці, вчений використав функціональну залежність між кількістю оцінок абонентів стосовно якості послуг та вагою критерію оцінки. Результат наповнив інтегральними складовими [334], що в цілому дало можливість встановити певний рівень відношення до послуг у заданий час.

Автор Д. Квашук запропонував розрахунок залежності змін операційного прибутку підприємства від таких факторів як вартість одиниці продукції, собівартість одиниці продукції, кількість виготовлених товарів та постійні витрати, також застосовуючи метод ланцюгових підстановок. Результати дослідження дозволили вирішити ряд науково-практичних задач, зокрема: інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства, в частині аналізу ключових факторів впливу на економічну ефективність; визначення найбільш чутливих факторів впливу на економічну ефективність підприємства; надання рекомендацій щодо скорочення собівартості [130, с. 125-128].

Загалом, визначальний результат таких досліджень залежить від кількості самих факторів та даних, що можна отримати. Чим їх більше, тим точніше вдається визначити залежність. Звичайно для оптимізації розрахунків потрібні фахівці з обробки даних та програмно-апаратні потужності. На сьогоднішній день бракує спеціалістів з аналізу великих масивів даних, тому багато потужних підприємств зв'язку намагаються їх готувати самостійно.

Крім того, факторний аналіз в економічній діяльності підприємств найбільше застосовується у фінансовій сфері, оскільки, як правило,

об'єктом дослідження виступає фінансова звітність. За вітчизняним стандартом бухгалтерського обліку – це форма 2 «Звіт про фінансові результати», яка відображає результати діяльності підприємства за певний період.

На підприємствах зв'язку, де показники роботи найбільш документовано, оскільки кожен споживач залишає значну кількість даних (динаміка споживання послуг, реакція на зміну тарифних умов, ступінь навантаження на комунікаційні вишки, який характеризує географічні зони найбільшого використання послуг, кількість скарг, оцінки самих користувачів тощо), які можна обробляти, в тому числі з використанням зазначених методів факторного аналізу. Звичайно, що така кількість абонентів та обслуговуючого обладнання, як наприклад серед провідних мобільних операторів України, вимагає спеціальних методів обробки даних, тому, на сьогоднішній день, існує потреба у ІТ-фахівцях з обробки великих даних, машинного навчання, розпізнавання образів та мережевих технологій.

З метою встановлення впливу того чи іншого фактору (процесу) на стан економічної безпеки підприємства, слід ефективно застосовувати математичні методи для кількісного виміру таких факторних впливів. Загалом, відповідну проблематику досліджують такі наукові напрями як економетрика, ризикологія, економіка часових рядів, оптимізація та моделювання в економіці, математична статистика, теорія ігор, теорія ймовірностей тощо.

Зазначені напрями в багатьох випадках поєднуються один з одним, а єдиних методик щодо кількісної оцінки факторів впливу на діяльність підприємств не існує. Все залежить від специфіки економічної діяльності підприємства, що обумовлена окремими загрозами, ризиками та небезпеками. Складність управління ризиками полягає в точності їх оцінювання, яке здійснюється з використанням евристичних методів аналізу. Так, діагностика ризиків на основі якої приймаються управлінські рішення з метою їх мінімізації обумовлена проблемою динамічних змін зовнішнього та внутрішнього середовища. Ці зміни носять непередбачуваний характер, тому існує невизначеність, яка

сприяє появі нових ризиків. За їх недооцінювання підприємства платять високу ціну: фінансові збитки, зменшення вартості акцій та капіталу, зіпсована репутація, звільнення керівників та навіть банкрутство. Тому кожен ризик має розглядатися в контексті комплексної програми управління підприємствами.

В процесі управління ризиками підприємств зв'язку, на певному етапі економічного циклу, дослідження впливу основних факторів на їх роботу, може бути реалізовано з використанням методик факторного аналізу, найбільш оптимальною серед яких є методика ланцюгових підстановок. Проте, зважаючи на складність факторної структури таких підприємств, постає необхідність:

- квантифікації ризиків, тобто кількісного їх виміру;
- обробки отриманих результатів;
- формування оптимальних управлінських рішень, щодо мінімізації економічних ризиків.

Це обумовлює необхідність подальшого дослідження, що викладено в наступному параграфі дослідження.

Як показує практика в області аналізу ризиків, накопичена за останні роки, найбільш розповсюдженими є ризики операційної діяльності. Тому окрім вже зазначених, до ризиків підприємств зв'язку віднести варто додати наступні: некоректність налаштувань використовуваного обладнання, що спричиняє некоректну тарифікацію, розвиток конкуруючих технологій і дії конкурентів, розвиток і введення в експлуатацію нових мереж зв'язку, впровадження та розвиток нових послуг, технологічні збої, помилки персоналу.

Існують міжнародні стандарти у сфері комунікацій, що висвітлюють певні ризики. Серед них найбільш вагомим є стандарт TL 9000, який містить положення до систем менеджменту якості, що пов'язані із телекомунікаціями, де також містяться важливі застереження щодо ризиків, які можуть мати ймовірність виникнення [384]. Даний стандарт оснований на міжнародному стандарті ISO 9001:2015, який включає в себе вимоги до ключових сфер діяльності підприємств зв'язку, яка пов'язана з ризиками: вимірювання продуктивності, розробки

програмного забезпечення та управління життєвим циклом телекомунікаційного обладнання, монтажу та проектування телекомунікаційного обладнання, комунікацій систем та мереж.

Перетворити зазначені ризики та ті, що були висвітлені раніше, на кількісні показники ймовірності їх настання, можна наступними шляхами:

- на основі інтуїції фахівців, що знаються в даній сфері (експертні методи оцінювання ризиків);
- з використанням статистичних спостережень (статистичні методи оцінювання ризиків);
- досліджуючи фінансову стійкість методами фінансового аналізу;
- створюючи математичну модель впливу оточуючих факторів, відтворивши поведінку об'єкта ризику (аналітичні методи оцінки економічних ризиків);
- порівняльні методи (методи застосування аналогій).

На сьогоднішній день створити реальний прогноз досить складно, оскільки невеликі вибірки даних впливу факторів на об'єкт ризику, а також статистичних даних, не достатньою мірою відображають ефективність статистичної або факторної моделі. Чого не можна сказати про випадки, коли даних багато і не лише по окремим показникам, а по різним факторам.

Існує значна кількість прикладів, коли, в результаті обробки великих масивів даних вдається отримати досить точні результати. При чому це стосується не лише галузі зв'язку, а й інших сфер діяльності: медицини, юриспруденції, освіти, біології тощо. Так, наприклад доцент Я. Л. Гобараєва дослідила точність застосування методів аналізу великих даних в управлінні ризиками, не залежно від сфери економічної діяльності, на основі поведінки споживачів, яка коливалась приблизно 89-95% точності [63]. Інші вчені намагаються визначити найбільші навантаження на мобільні вишки, для мінімізації ризиків перевантажень з використанням методів аналізу великих даних [238]. Є напрацювання в області дослідження економічних ризиків, що також характеризуються точними результатами прогнозів. В цілому, слід зазначити, що

застосовування big data (великих даних) для імітаційного моделювання є найбільш оптимальним варіантом, оскільки великі вибірки даних, дають більше результативності розрахунку.

Серед розглянутих, найбільш широко застосовуються аналітичні методи оцінки економічних ризиків, що доцільно також використовувати в системі економічної безпеки підприємств зв'язку. Із найбільш розповсюджених аналітичних методів дослідження ризиків, можна виділити наступні:

- аналітичні методи оцінки економічних ризиків, сутність яких полягає в обчисленні поточної вартості фінансових потоків, які очікується отримати від реалізації певних активів;

- аналіз окупності витрат як співвідношення між витратами, обсягом реалізації послуг або продукції та прибутком;

- аналіз беззбитковості виробництва, що характеризує залежність між змінами обсягів реалізації послуг, змінами витрат та визначає їх вплив на отримання прибутку;

- аналіз сценаріїв, що надає можливість проводити ідентифікацію ризиків шляхом перебору можливих подій в майбутньому, а також встановлює їх можливі наслідки;

- метод Монте-Карло (метод імітаційного моделювання) розглядається як метод статистичних випробувань, як чисельного вирішення математичних задач за допомогою моделювання випадкових величин;

- метод «дерева рішень» як спосіб представлення правил в ієрархічній структурі, де кожному об'єкту відповідає єдиний вузол, який дає певне рішення;

- метод найближчих сусідів як метричний класифікатор, побудований на базі оцінювання подібності об'єктів, які відносять до класу, якому належать найближчі до нього об'єкти певної вибірки.

Із представлених методів кількісної оцінки ризиків, найбільшою популярністю користується метод Монте-Карло, оскільки використовується в побудові моделей, змінні яких є випадковими величинами [197, с. 7-10]. При створенні таких моделей будь-який

чинник, якому властива невизначеність, замінюється діапазоном значень, тобто розподілом ймовірностей. Потім виконуються багаторазові розрахунки результатів, причому кожен раз використовується інший набір випадкових значень функцій ймовірності. Інколи для завершення моделювання необхідно зробити десятки тисяч перерахунків, в залежності від кількості невизначеностей та встановлених для таких невизначеностей діапазонів. Отже, моделювання за методом Монте-Карло дозволяє отримати розподіл значень можливих наслідків.

Наприклад, потрібно визначити деяке значення a . Для його розрахунку вводять таку випадкову величину X , щоб його математичне очікування дорівнювало шуканій величині a :

$$X \rightarrow MX = a \quad (4.8)$$

Далі проводиться певна кількість випробувань N , в результаті яких знаходяться певні значення X_i . А в якості оцінки невизначеної величина a береться середнє арифметичне значень X_i , тобто для генеральної сукупності з генеральним середнім a , робиться вибірка із N об'єктів та невизначене значення a оцінюється, як вибіркове середнє:

$$a \approx \bar{x} \quad (4.9)$$

Якщо, генеральна сукупність має нормальне розподілення, то на основі інтервальних оцінок є можливість визначити довірчий інтервал, який покриває невизначене a , з ймовірністю P .

Ймовірність того, що розраховане середнє \bar{x} , що визначено при встановленні випадкової величини, відрізняється від невизначеного та шуканого значення a не більше чим на δ дорівнює γ .

$$P(|\bar{x} - a| < \delta) = \gamma \quad (4.10)$$

Для визначення випадкових величин використовують генератори випадкових величин. Проте їх комп'ютерне моделювання залежить від алгоритму генерації такого випадкового числа.

Практичній реалізації методу Монте-Карло присвячено значну увагу. Так, під час аналізу ризиків тривалості реалізації інвестиційно-будівельного проекту дослідниками Н. Уразовою та О. Мартинюком для визначення безризикових термінів виконання ряду будівельних робіт було застосовано метод Монте-Карло, що дозволило оптимізувати процес будівництва на етапі його проектування [322]. А. Кравець застосовувала метод Монте-Карло для оцінки ризиків при оцінюванні ефективності бізнес планів. Це дозволило сформулювати оптимальну стратегію прийняття рішень для інвестування [167]. Застосування методу Монте-Карло в оцінюванні ризиків нафтогазової сфери науковцями Є. Болдиревим та І. Буреніною, дозволило встановити необхідність використання власних коштів для підприємства, яке вони досліджували, оскільки результати показали значну кредиторську залежність в майбутньому [34].

Варто зазначити, що практична цінність методу Монте-Карло для підприємств зв'язку полягає в його простоті та можливостях застосовувати в машинному навчанні для обробки великих масивів даних. Отже, найбільш оптимальними для використання кількісної оцінки ризиків в системі економічної безпеки підприємств зв'язку є аналітичні методи імітаційного моделювання, які широко застосовуються на практиці; моделі, які можна розраховувати з використанням великої кількості даних, що дозволяє збільшити точність оцінки настання ризикованої ситуації, тобто ймовірності виникнення загрози. Крім того, враховуючи невизначеність зовнішнього та внутрішнього середовища підприємств зв'язку, доцільно використовувати експертні методи. В такому випадку кількість експертів, точність поставлених їм запитань, а також компетентність таких експертів, будуть визначати результативність оцінки. Метод експертних оцінок має значний ступінь визначеності в літературі, а також часто застосовується на практиці. Отже, ефективність мінімізації ризиків

залежить від управлінських рішень, які мають прийматися на основі отриманих розрахунків, експертним, аналітичним та іншими шляхами.

Слід звернути увагу на те, що з урахуванням природи ризиків для підприємств зв'язку, можна обмежити сферу їх розповсюдження. Так, завжди у пошуках можливого шляху зменшення наслідків загроз, знаходяться додаткові заходи щодо їх мінімізації. Менеджмент, спираючись на попередній досвід, має формувати правила роботи з ризиками та визначати методи реагування на їх виникнення. Число помилок, які мають місце на початку формування системою управління ризиками, має поступово зменшуватись. Завжди є необхідність узгоджувати розмір несприятливих наслідків та суму власного капіталу та шукати альтернативи серед шляхів мінімізації ризиків. Не варто компенсувати ризик, якщо вартість заходів буде дорожче наслідків уникнення.

На підприємствах зв'язку, зниження ризику в формі його локалізації застосовується в ситуаціях, коли є реальна можливість знайти та ідентифікувати джерело даного ризику. Умовами мінімізації ризиків є:

- наявність можливості контролювати ризик;
- наявність можливості оцінити ризик;
- встановити ключові фактори впливу на ступінь ризику.

Для зниження загроз доцільно використовувати метод резервування коштів. Це може бути вигідніше, ніж страхувати ризики. Як правило фонди створюються під ризики зміни цін, тарифів, виставлення санкцій і позовів та інших ситуацій, що неможливо спрогнозувати. До таких фондів належать фонди списання безнадійної дебіторської заборгованості, фонди виплат під час виробничих ушкоджень тощо.

Отже, на основі проведеного дослідження: аналізу наукових джерел стосовно ризиків діяльності підприємств зв'язку, досліджених методик оцінювання ризиків, видів економічних ризиків, способів їх квантифікації, поглядів щодо мінімізації відповідних ризиків та стану сучасної науки у цій сфері, слід відзначити наступні положення.

Управління ризиками підприємств зв'язку – це процес, який на початковій стадії розвитку, включає в себе оцінювання факторів впливу

на діяльність підприємства. Потім встановлюється залежність даних факторів з ключовими сферами економічної діяльності. Найбільш розповсюдженими та ефективними для вирішення таких завдань є методи факторного аналізу з використанням ланцюгових підстановок, які дають можливість легко створювати математичні моделі факторної залежності, узагальнюючи вплив даних факторів. Відповідний вплив залежить від економічного циклу підприємства, що може бути як короткотривалим, так і довготривалим, та в цілому залежить від зовнішнього економічного середовища.

В результаті визначення кількісної залежності факторного впливу на економічну ефективність підприємства, постає необхідність оцінити ступінь негативного впливу та ймовірність його виникнення. А відтак, є необхідність квантифікації економічних ризиків (їх кількісного оцінювання), що характеризується рядом методик. Серед таких виявлено, що найбільш ефективними, як в практичній, так і в прикладній сфері, виступають аналітичні методи імітаційного моделювання та методи експертних оцінок, оскільки ступінь ризиків має елемент невизначеності.

Враховуючи специфіку діяльності підприємств зв'язку, що обумовлена значною кількістю споживачів та отриманих даних стосовно їх поведінки, необхідно, в процесі кількісної оцінки ризиків, використовувати методи аналізу великих даних. Найбільш адаптивним до таких задач, може бути метод імітаційного моделювання Монте-Карло, модель якого основана на генерації значень, що складається з випадкових величин, над якими проводиться серія експериментів з метою виявлення впливу вихідних даних на залежні від них змінні. Завершальним етапом процесу управління ризиками в системі економічної безпеки підприємств зв'язку виступає їх мінімізація, що як правило базується на вже отриманих даних стосовно загроз, ризиків та небезпек, а також їх кількісної оцінки в результаті прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

4.3 Квантифікація рівня фінансової безпеки як критерія забезпечення економічної безпеки підприємств зв'язку

В сучасних умовах досягнення фінансової стійкості як критерія економічної безпеки підприємства є актуальним завданням, що насамперед зумовлено високою динамічністю, зростаючою конкуренцією, збільшенням ціни помилки при прийнятті управлінських рішень. Такі умови передбачають необхідність використання сучасних інструментів оцінки ризиків та розробки інтегральних показників фінансової безпеки підприємств зв'язку.

Здатність підприємства зв'язку реалізовувати заходи антисипативного або компенсаційного характеру направлені на протидію несприятливим впливам і загрозам, залежить від наявності необхідних фінансових ресурсів, що в свою чергу, безпосередньо пов'язано з фінансовим станом та фінансовою стійкістю підприємства. Адже належний рівень фінансової стійкості підприємства забезпечує можливість економічному об'єкту стабільно функціонувати та розвиватися в умовах підприємницького ризику та мінливого середовища, зберігати свою фінансову безпеку як комплексну характеристику ефективності управління фінансовими ресурсами.

Ризики можуть виступати як в якості деструктивних, так і конструктивних чинників в системі управління підприємством. Керівництво підприємством під впливом ризиків може обрати достатньо обережну стратегію управління, спрямовану на ухилення від ризиків, що призведе до стримування розвитку підприємства. Разом з тим, ризик може розглядатися і як додатковий резерв та підштовхувати до прийняття хоча і ризикових, але виправданих рішень. Саме тому так важливо побудувати систему управління ризиками на підприємстві, яка б дала змогу ідентифікувати та дати оцінку ризику, провести низку сценаріїв та визначитись з подальшими заходами відносно розвитку економічного об'єкту та гарантувати ефективне управління як самим підприємством, так і його фінансової безпекою.

Вважаємо, що процес моніторингу універсальної сукупності показників рівня фінансової безпеки дозволяє виявити та попередити перехід потенційно ризикових ситуацій та умов до реальних загроз функціонування підприємства та його економічної безпеки.

Відсутність в спеціалізованій економічній літературі єдиної системи до визначення та оцінки факторів, що впливають на фінансову безпеку підприємства обумовлює наявність великої кількості чинників і показників. У більшості запропонованих підходів передумовою визначення фінансової стійкості підприємства є оцінка фінансового стану підприємства, яка базується на системі коефіцієнтів, на основі якої роблять висновок про ступінь фінансової стійкості економічного об'єкту. Причиною існування достатньо великої кількості підходів до визначення та оцінки фінансової стійкості є використання різних систем показників оцінки фінансового стану підприємства.

Розрахунок показників для оцінки фінансової безпеки підприємства здійснюється в цілому на основі фінансової звітності – балансу та додатків до нього. За фінансовими документами визначається той чи інший запис (надалі – фактор), з факторів будуються показники (співвідношення різних факторів), що характеризують фінансовий стан підприємства.

Для розрахунку ключових показників використовується інформація таких форм звітності, як Баланс підприємства (ф. № 1), Звіт про фінансові результати (ф. № 2), Додаток до балансу підприємства (ф. № 5) та інші. Перелік всіх необхідних для розрахунків факторів наведено у таблиці 4.3.

Таким чином, представляється доцільним більш детально розглянути наступний перелік запропонованих автором показників, що розраховуються на основі наведених у таблиці 4.3 факторів та характеризують фінансовий стан підприємства зв'язку (табл. 4.3).

Для розрахунку наведених показників та оцінки ризику для кожного з них, використаємо один з методів імітаційного моделювання, а саме метод Монте-Карло, переваги якого вже відмічалися у попередньому параграфі даного дослідження. Для розрахунків буде використано 90-відсотковий довірчий інтервал (ДІ), а у якості форми

кривої розподілу, яка зазвичай використовується у разі обраного довірчого інтервалу, крива нормального (гауссова) розподілу (рис. 4.4).

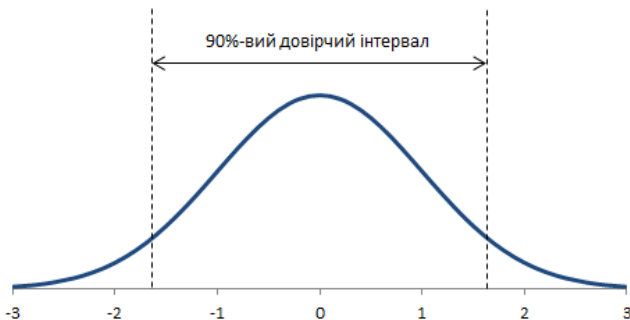

Рис. 4.4. Нормальний розподіл. По осі абсцис число сигм.

У якості початкових даних, виступають дані основані на фінансовій звітності ПАТ «Укртелеком», та представлені експертами підприємства зв'язку у якості інтервальних оцінок основних показників діяльності на I квартал 2018 року (табл. 4.5).

Метод Монте-Карло передбачає використання генератора випадкових чисел для кожного інтервалу значень, який є основою для генерування великого числа сценаріїв.

Скористаємося формулою Excel:

$$\text{НОРМ.ОБР} (\text{ймовірність}; \text{середнє}; \text{стандартне_відх}), \quad (4.11)$$

де:

ймовірність – ймовірність, відповідна нормальному розподілу;
середнє (медіана) – середнє арифметичне розподілу;
стандартне_відх – стандартне відхилення розподілу.

Таблиця 4.3

Перелік основних фінансових показників діяльності підприємства зв'язку

№	Показник	Характеристика показника	№	Показник	Характеристика показника
1	Вирічка від реалізації	кількість грошових коштів чи інших благ, одержуваних підприємством за певний період діяльності, в основному за рахунок продажу товарів або послуг своїм клієнтам	12	Збитки	суми втрачених активів, наприклад, через втрати, крадіжки або зобов'язання, що виникли внаслідок правопорушення
2	Власний капітал	показує частку майна підприємства, яка фінансується за рахунок коштів власників і власних засобів підприємства	13	Нерозподілений прибуток	частина чистого прибутку, яка не розподіляється, а утримується банком з метою реінвестування в його діяльність
3	Власні оборотні кошти	кошти, які постійно перебувають у розпорядженні підприємства і формуються за рахунок власних ресурсів (прибуток тощо)	14	Оборотний капітал	частина виробничого капіталу, яка переносить свою вартість на знов створений продукт або послугу повністю і повертається в грошовій формі після кожного кругообігу капіталу
4	Всього активи	власність підприємства (готівка, дебіторська заборгованість, обладнання та майно підприємства)	15	Основні засоби	матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва чи поставки товарів, надання послуг, здачи в оренду іншим особам чи для виконання адміністративних і соціально-культурних функцій
5	Всього господарських коштів	валюта балансу	16	Поточні активи	кошти, що обертуються в грошову готівку протягом короткострокового господарського шкелу, що не перевищує один рік (включає гроші та прирівняні до них кошти, рахунки дебіторської заборгованості і товарні запаси)
6	Грошові кошти	найбільш ліквідні активи підприємства (включая готівку в касі, кошти на рахунках в банках, електронні гроші, депозити та інші кошти)	17	Поточні зобов'язання	короткострокові кредити банків, поточна заборгованість за довгостроковими зобов'язаннями, короткострокові векселі, кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги та інші поточні зобов'язання
7	Джерела власних коштів	власні джерела, що включають: статутний, резервний і додатковий капітал, фонди та інші резерви, нерозподілений прибуток, шльове фінансування	18	Прибуток від реалізації	визначається тільки за певний період (місяць, квартал, рік) на підставі даних бухгалтерського обліку
8	Довгострокові зобов'язання	боргові зобов'язання з терміном погашення, що перевищує один рік	19	Середня вартість основних засобів	середня вартість матеріальних активів, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва чи поставки товарів, надання послуг, здачи в оренду іншим особам чи для виконання адміністративних і соціально-культурних функцій
9	Дохід до сплати податків	дохід, що залишається після вирахування відсотків і податків на підприємстві	20	Середня величина власного капіталу	грошовий дохід, який очікують одержати власники звичайних акцій
10	Залучений капітал	кредиторська заборгованість банку, що виникла внаслідок попередніх операцій і яка має бути погашена у визначений термін	21	Середня дебіторська заборгованість	кошти, що тимчасово виділені з обороту підприємства (гроші у вигляді зобов'язань, виражені в тій або іншій формі)
11	Запаси і витрати	запаси і витрати підприємства	22	Чистий прибуток	показник, який вказує доходи і витрати від звичайної та надзвичайної діяльності

Таблиця 4.4

Перелік типових показників оцінки фінансового стану підприємств зв'язку

№	Показник (коєфіцієнт)	Характеристика	Розрахунок показника	Розрахунок показника
1	Коєфіцієнт абсолютної ліквідності	характеризує ту частину короткотермінових фінансових зобов'язань підприємства, яка може бути сплачена за рахунок першокласних ліквідних активів (грошових коштів та їх еквівалентів), тобто спроможність підприємства негайно погасити свою короткотермінову кредиторську заборгованість	$AL = \frac{ГК}{ПЗ}$	ГК – грошові кошти, ПЗ – поточні зобов'язання.
2	Коєфіцієнт поточної ліквідності	показує оцінку ліквідності активів, а саме скільки коштів поточних активів підприємства припадає на одну одиницю поточних зобов'язань	$ПЛ = \frac{ПА}{ПЗ}$	ПА – поточні активи, ПЗ – поточні зобов'язання.
3	Коєфіцієнт власних оборотних засобів і витрат	характеризує частину власного капіталу підприємства (капіталу власників підприємства), яка формально вкладається джерелом покриття оборотних (поточних) активів підприємства (тобто активів, що мають оборотність менш одного року)	$ВОЗВ = \frac{ВОК}{ЗВ}$	ВОК – власні оборотні кошти, ЗВ – запаси і витрати.
4	Коєфіцієнт забезпеченості власними засобами	показує достатність власних коштів для фінансування поточної діяльності підприємства	$ЗВЗ = \frac{ДВК - ОЗ}{ПЗ}$	ДВК – джерела власних коштів, ОЗ – основні засоби, ПЗ – поточні зобов'язання.
5	Коєфіцієнт автономії або коєфіцієнт концентрації власного капіталу	характеризує частку коштів, вкладених власниками підприємства в загальну вартість майна	$A = \frac{ВК}{ВПК}$	ВК – власний капітал, ВПК – всього господарських коштів.
6	Коєфіцієнт структури позикового капіталу	показує, яку частину в зобов'язаннях складають довгострокові позики	$СПКЗ = \frac{ДЗ}{ПЗ}$	ДЗ – довгострокові зобов'язання, ПЗ – поточні зобов'язання.
7	Коєфіцієнт співвідношення залучених і власних коштів	характеризує структуру фінансових ресурсів підприємства	$СЗВК = \frac{ЗК}{ВК - З}$	ЗК – залучений капітал, ВК – власний капітал, З – збитки.
8	Коєфіцієнт оборотності засобів у розрахунках	показує кількість оборотів за певний період	$ОЗР = \frac{ВР}{СДЗ}$	ВР – виручка від реалізації, СДЗ – середня дебіторська заборгованість.
9	Коєфіцієнт рентабельності продажу	показує, яку суму прибутку отримує підприємство з кожної гривні реалізованої продукції	$РП = \frac{ВР}{ПР}$	ВР – виручка від реалізації, ПР – прибуток від реалізації.
10	Коєфіцієнт рентабельності власного капіталу	показує наскільки ефективно використовується власний капітал, тобто скільки прибутку було згенеровано на кожному гривню залучених власних коштів	$РВК = \frac{ЧП}{СВВК}$	ЧП – чистий прибуток, СВВК – середня величина власного капіталу.

Таким чином,

$$\text{Середнє} = \frac{(\text{Верхня межа ДІ} + \text{Нижня межа ДІ})}{2}, \quad (4.12)$$

$$\text{Стандартне відхилення} = \frac{(\text{Верхня межа ДІ} - \text{Нижня межа ДІ})}{3,29}, \quad (4.13)$$

де:

ВМ – верхня межа 90%-вого довірчого інтервалу;

НМ – нижня межа 90%-вого довірчого інтервалу.

У формулі (4.13) знаменник який дорівнює 3,29 показує, що в одному 90%-вому довірчому інтервалі налічується 3,29 стандартного відхилення (див. рис. 4.4).

Наприклад, для показника «поточні зобов'язання» формула має наступний вигляд:

$$\text{НОРМ.ОБР(СЛЧИС);} \left(\frac{2838729-2456592}{2} \right); \left(\frac{2838729-2456592}{3,29} \right) \quad (4.14)$$

де:

СЛЧИС – функція, що генерує випадкові числа в діапазоні від 0 до 1;

$\frac{2838729-2456592}{2}$ – середнє арифметичне діапазону «поточні зобов'язання»;

$\frac{2838729-2456592}{3,29}$ – стандартне відхилення (тобто, в інтервал $3,29 * \text{Стандарт_відх}$, який розташований симетрично відносно середнього, потрапляє 90% всіх значень випадкової величини ПЗ).

Таким чином, розподіл величини ПЗ для 1000 випадкових нормально розподілених значень наведено на рис. 4.5. Побудуємо таблицю на основі довірчих інтервалів показників, які наведені в таблиці 4.5. Метод Монте-Карло дозволяє відтворювати велику кількість сценаріїв, створимо 1000 рядків-сценаріїв (рис. 4.6).

Таблиця 4.5

**Інтервальні оцінки значень основних показників діяльності
ПАТ «Укртелеком»**

№	Показник	Інтервальні оцінки, тис грн.	
		Нижня межа	Верхня межа
1.	Виручка від реалізації	6703220,52	7928540,4
2.	Власний капітал	8349486,3	10204927,7
3.	Власні оборотні кошти	-400362	200362
4.	Всього активи	12363885	15111415
5.	Всього господарських коштів	12913391	14699285,5
6.	Грошові кошти	239614,32	304963,68
7.	Джерела власних коштів	9159324,3	10123463,7
8.	Довгострокові зобов'язання	832613,4	1017638,6
9.	Дохід до сплати податків	1334501,1	1542090,16
10.	Залучений капітал	2675821,5	3270448,5
11.	Запаси і витрати	179440	246730
12.	Збитки	1019708,8	1216698
13.	Нерозподілений прибуток	3608989,93	4203878,38
14.	Оборотний капітал	1754135,1	2031103,8
15.	Основні засоби	8195770,65	9317297,16
16.	Поточні активи	1673802	2045758
17.	Поточні зобов'язання	2456592	2838729
18.	Прибуток від реалізації	2247289,2	2671777,16
19.	Середня вартість основних засобів	8368313,19	8972212,08
20.	Середня величина власного капіталу	8726186,2	10148933,95
21.	Середня дебіторська заборгованість	490637,95	542284,05
22.	Чистий прибуток	777966,3	950847,7

Таким чином, згенеровано 1000 сценаріїв, які імітують зміну основних показників діяльності підприємства та враховують задані довірчі інтервали (табл. 4.6). На основі отриманих сценаріїв необхідно розрахувати показники оцінки фінансового стану підприємства зв'язку, які наведено в таблиці 4.5. В результаті отримуємо наступні 1000 сценаріїв (рис. 4.7).

Рис. 4.5. Розподіл величини фінансових зобов'язань для 1000 випадкових нормально розподілених значень

Для оцінки отриманих результатів побудуємо зведену таблицю, яка дозволяє розрахувати кількість сценаріїв в кожному із діапазонів. Графік, що відображає результати розрахунків для коефіцієнту поточної ліквідності наведено на рис. 4.8. Цей графік показує, яка частка коефіцієнту поточної ліквідності із 1000 сценаріїв, входить в той чи інший інтервал значень. По осі абсцис відкладені діапазони змін коефіцієнту поточної ліквідності, а по осі ординат частка сценаріїв, що припадають на вказаний діапазон.

З усіх отриманих значень коефіцієнту поточної ліквідності приблизно 1,5% з них будуть менше за 1. Значна частка значень коефіцієнту поточної ліквідності, майже 70%, розподілені у межах від 4 до 5. Так як, нормативне значення коефіцієнту поточної ліквідності знаходиться в межах від 1 до 3, то виходячи з розрахунків, отримати аналізований показник, який був би менше заданого нормативного значення і свідчив би про проблемний стан платоспроможності підприємства, практично неможливо.

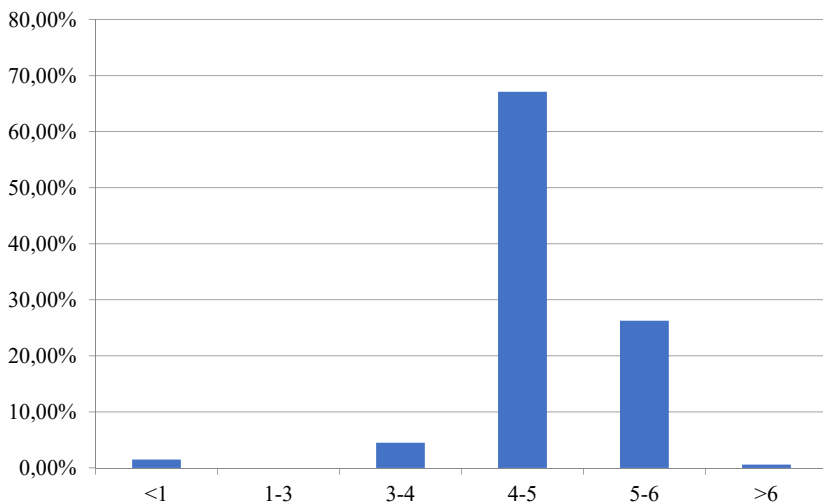

Рис. 4.8. Розподіл коефіцієнту поточної ліквідності ПАТ «Укртелеком» за діапазонами значень

Слід зазначити, що розрахунок наведених показників та аналіз отриманих результатів формує деяке уявлення про фінансову стійкість підприємства, але тільки за допомогою синтезу більшості наведених показників в єдину систему, тобто інтегрального показника, можливо визначити рівень фінансової безпеки, яка безпосередньо пов'язана з економічною безпекою підприємства зв'язку в цілому (рис. 4.9).

Виходячи з вищенаведеного, можна зробити висновок, що спираючись на коефіцієнт поточної ліквідності, ризик того, що аналізоване підприємство зв'язку матиме проблеми з платоспроможністю, дорівнює 1,5 відсотків. Однак, занадто високий показник поточної ліквідності, який з ймовірністю майже 95% буде більшим за нормативне значення, може свідчити про залучення зайвих оборотних активів.

Сценарій №	Поточні зобов'язання, тис. грн.	Поточні активи, тис. грн.	Запаси і витрати, тис. грн.	Джерела власних коштів, тис. грн.	Основні засоби, тис. грн.	Власний капітал, тис. грн.	Довгострокові зобов'язання, тис. грн.	Заручений капітал, тис. грн.	Збитки, тис. грн.	Оборотний капітал, тис. грн.
90% ДІ	2456592,3	1673802,2	179440,2	9159324,3	78195770,65	8349486,3	822613,4	673821,5	1019708,8	1754135,1
1	2921932,49	1733561,76	215552,38	9352978,20	8924512,12	9905673,02	909350,84	2720473,59	1148788,80	1999411,10
2	2464324,37	1715859,14	247861,50	9414748,99	9082019,10	9485754,03	937425,41	3145627,16	1195900,05	1699403,11
3	2661899,34	1951019,44	219103,69	9111664,57	8704657,52	8388101,17	820468,02	2940192,73	1096608,80	1970796,84
4	2574022,12	1855594,52	244634,68	9803592,05	8964303,96	8969576,70	901221,11	3344173,30	1112168,45	1940144,64
5	2670746,63	1752731,03	213894,87	10118538,00	8594089,02	9142078,42	892645,51	2585947,27	1235412,85	1846640,94
6	2689885,88	1851607,05	211613,95	9511590,39	8360182,21	10228167,29	1000161,32	2890683,80	1141156,85	1652749,82
7	2754599,92	2051425,63	191857,22	9161934,91	9455938,09	8756080,11	940145,11	3145203,71	1113036,87	1859057,79
8	2667065,61	1703714,43	225384,10	9914963,27	8368023,46	9829279,77	865440,29	2939481,68	1067274,67	1919705,51
9	2634879,47	1872016,36	242659,05	10066454,22	8826442,08	8944098,11	984924,34	3057426,03	1139129,40	1877195,97
10	2712805,40	1663758,56	210405,18	9419687,21	8336167,61	9173372,39	847255,31	2786648,08	1145409,08	1913200,92
998	2652525,79	1767591,32	259573,53	10211714,32	8629080,45	9449541,29	1005089,29	2741411,26	1247950,31	1849314,36
999	2674116,40	1932303,64	234855,40	9980724,17	8707167,54	9021917,45	805673,88	3388508,78	1088923,53	1774100,64
1000	2831171,32	1719267,03	216114,57	9695551,70	9607846,11	8559345,12	877333,47	2944550,29	1005508,11	1940703,88

Рис. 4.6. Розрахунок сценаріїв методом Монте-Карло на прикладі ПАТ «Укртелеком»

Сценарій №	Основні показники фінансового стану та фінансової безпеки підприємства									
	Абсолютної ліквідності	Поточної ліквідності	Власних оборотних коштів у покритті запасів і витрат	Забезпеченості власними коштами	Автономії	Структури позикових коштів	Співвідношення залучених і власних коштів	Рентабельності продажів	Фондовіддачі	
1	0,102	0,727	1,730	0,455	0,687	0,329	0,392	0,153	0,920	
2	0,106	0,682	-0,225	0,431	0,664	0,359	0,352	0,142	0,817	
3	0,116	0,758	-0,670	0,185	0,696	0,374	0,349	0,136	0,909	
4	0,090	0,663	-0,989	0,193	0,660	0,354	0,358	0,124	0,845	
5	0,121	0,740	-0,311	0,637	0,687	0,419	0,361	0,129	0,800	
6	0,114	0,773	-0,256	0,245	0,658	0,380	0,387	0,126	0,790	
7	0,094	0,639	-1,702	0,660	0,671	0,310	0,346	0,130	0,819	
8	0,096	0,656	-0,535	0,214	0,675	0,370	0,356	0,138	0,862	
9	0,099	0,658	-0,750	0,185	0,675	0,299	0,360	0,134	0,851	
10	0,103	0,784	-0,436	0,436	0,768	0,353	0,318	0,119	0,760	
997	0,101	0,620	0,615	0,297	0,767	0,346	0,304	0,122	0,822	
998	0,096	0,618	-0,394	0,577	0,631	0,387	0,445	0,135	0,825	
999	0,096	0,685	-1,044	0,151	0,686	0,347	0,397	0,122	0,947	
1000	0,096	0,725	-1,186	0,428	0,670	0,318	0,402	0,133	0,774	
1001	0,106	0,748	-0,400	0,262	0,755	0,340	0,299	0,135	0,875	

Рис. 4.7. Розрахунок сценаріїв оцінки основних показників оцінки фінансового стану ПАТ «Укртелеком» методом Монте-Карло

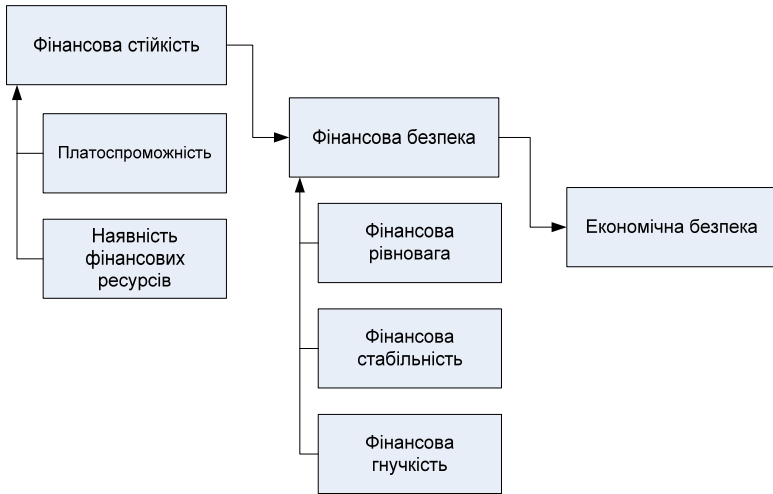

Рис. 4.9. Взаємозв'язок фінансової стійкості, фінансової безпеки та економічної безпеки підприємства зв'язку

У якості інтегрального показника фінансової безпеки підприємства пропонується використовувати універсальну сукупність показників фінансової стійкості, що наведені в табл. 4.6. Також в таблиці зазначені запропоновані автором нормативні значення для кожного показника, на основі яких буде розраховано інтегральний показник фінансової безпеки.

Таким чином, формула розрахунку інтегрального показника фінансової безпеки (ФБ) підприємства зв'язку має наступний вигляд:

$$\Phi Б = \sum_{i=1}^n V_i, \quad (4.15)$$

де: V_i – значення вкладу кожного з показників фінансової стійкості в розрахунок інтегрального показника фінансової безпеки.

i – номер показника фінансової стійкості, $i=1..10$.

Таблиця 4.6

Показники фінансової стійкості та їх нормативні значення

№	Показник	Нормативне значення
1	Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,1 - 0,2
2	Коефіцієнт поточної ліквідності	1 - 3
3	Коефіцієнт власних оборотних коштів у покритті запасів і витрат	> 0,5
4	Коефіцієнт забезпеченості власними коштами	> 0,1
5	Коефіцієнт автономії	0,4 - 0,6
6	Коефіцієнт структури позикових коштів	розглядається в динаміці > 3
7	Коефіцієнт співвідношення залучених і власних коштів	чим нижче тим краще, розглядається в динаміці < 0,2
8	Коефіцієнт оборотності коштів в розрахунках (в оборотах)	чим вище тим краще > 1,05
9	Коефіцієнт рентабельності продажів	чим більше, тим краще > 1,2
10	Коефіцієнт рентабельності власного капіталу	чим більше, тим краще > 0,08

Таким чином, для розрахунку інтегрального показника фінансової безпеки підприємства зв'язку використовуються значення V_i , яке може дорівнювати 1, 0 або 0,5 та визначається за наступною формулою:

$$V_i = \begin{cases} 1, & \text{якщо } N_{i1} \leq P_i \leq N_{i2}; \\ 0,5, & \text{якщо } P_i > N_{i2}; \\ 0. & \end{cases} \quad (4.16)$$

або для показників, що мають лише одну межу:

$$V_i = \begin{cases} 1, & \text{якщо } P_i > N_{i1}, (P_i < N_{i2}); \\ 0. & \end{cases} \quad (4.17)$$

де:

P_i – значення i -го показника фінансової стійкості;

N_{i1} – нижня межа нормативного значення для i -го показника;

N_{i2} – верхня межа нормативного значення для i -го показника;
 i – номер показника фінансової стійкості, $i=1..10$.

Слід зазначити, що максимальне можливе значення інтегрального показника фінансової безпеки підприємства зв'язку дорівнює 10, що є ідеальною ситуацією, мінімальний рівень дорівнює 0, що відповідає катастрофічному рівню не тільки фінансової, але і економічної безпеки підприємства зв'язку (табл. 4.7).

Таблиця 4.7

Таблиця відповідності значення оцінки інтегрального показника і рівня фінансової безпеки підприємства зв'язку

№	Оцінка інтегрального показника фінансової безпеки	Рівень фінансової безпеки підприємства зв'язку
1	0-2,5	катастрофічний рівень ФБ
2	2,5-5	низький рівень ФБ
3	5-7,5	нормальний рівень ФБ
4	7,5-10	високий рівень ФБ

Таким чином, кожному значенню оцінки інтегрального показника відповідає певний рівень фінансової безпеки підприємства зв'язку. Загальні рекомендації відносно кожного рівня можуть бути такими:

– катастрофічний та низький рівень припускає негайне впровадження антикризових механізмів, створення експертної комісії, розробку та впровадження заходів щодо відновлення нормативних значень показників фінансової стійкості підприємства;

– нормальний рівень показує, що можливі недоліки в управлінні фінансовими ресурсами, але це також може бути пов'язано з поточною кон'юнктурою ринку та є тимчасовим явищем, що залежить від конкретної ситуації та від тих показників оцінки фінансового стану, які отримали неадекватну оцінку, тобто виходять за рамки нормативних значень.

Так як єдиних рекомендацій не існує, кожен випадок треба розглядати окремо, якщо у підприємства проблеми з ліквідністю, то для вирішення цих проблем існує окремий набір заходів; якщо проблема з рентабельністю, то для їх вирішення існує свій набір заходів та рекомендацій тощо. Що стосується аналізованого підприємства зв'язку ПАТ «Укртелеком», то розподіл його інтегрального показника фінансової безпеки наведено на рис. 4.10.

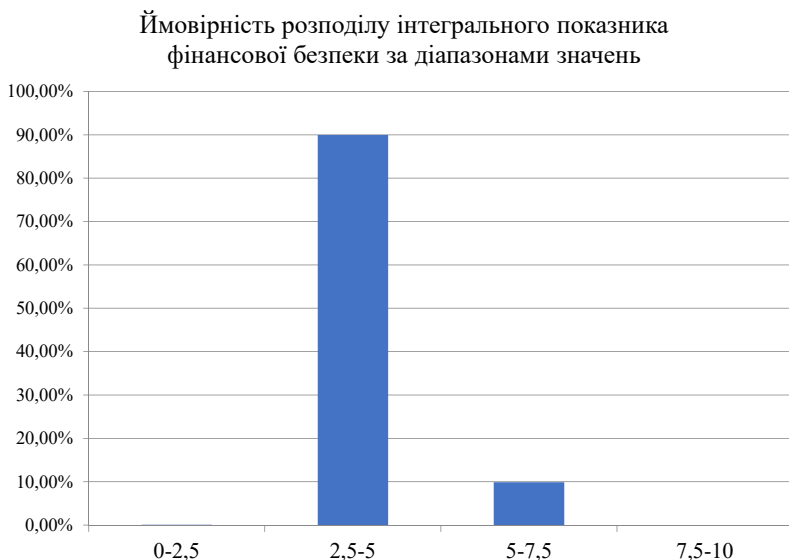

Рис. 4.10. Розподіл інтегрального показника фінансової безпеки ПАТ «Укртелеком» за діапазонами значень за 1 півріччя 2018 року

Таким чином, з 1000 генерованих сценаріїв, 9,9% з яких, розподілена у межах від 5 до 7,5, що відповідає «нормальному» рівню фінансової безпеки підприємства зв'язку, але існує реальний ризик, який дорівнює більш ніж 90%, що рівень фінансової безпеки стане незадовільним. Тобто ризик того, що рівень фінансової безпеки буде «низьким» дорівнює 90%, а ризик того що цей показник набуде катастрофічного рівня дорівнює 0,1%. Проведення більш детального

аналізу дозволило виявити найбільш слабкі місця з точки зору фінансовою безпеки ПАТ «Укртелеком». Це коефіцієнти поточної ліквідності, показник структури позикових коштів, показник співвідношення залучених і власних коштів та рентабельності продажів, які у 100% випадків були меншими за запропоновані нормативні значення. Також вдалося виявити та оцінити ризик, що у підприємства в майбутньому можуть виникнути проблеми пов'язані з показниками абсолютної ліквідності та коефіцієнтом автономії, який дорівнює 38% та 47% відповідно.

Таким чином, запропоновано систему оцінки рівня фінансової безпеки як пріоритетного критерію економічної безпеки підприємств зв'язку. Також, на основі інструментарію імітаційного моделювання, а саме методу Монте-Карло, побудовано модель оцінки ризиків, яка дозволяє не тільки встановити ймовірність того чи іншого майбутнього рівня фінансової безпеки підприємства, але й отримати оцінку ризику відхилення окремих показників оцінки фінансового стану від встановлених меж нормативних значень, визначити можливі загрози фінансовій безпеці підприємства зв'язку на основі аналізу та оцінити ймовірність їх настання.

РОЗДІЛ 5.

СТРАТЕГІЧНІ ІМПЕРАТИВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ ЗВ'ЯЗКУ

5.1 Формування системи інфокомунікаційного забезпечення як складової інформаційної безпеки підприємств зв'язку

В умовах динамічного розвитку інформаційного суспільства пріоритетним напрямком удосконалення управлінської діяльності підприємств зв'язку та підвищення рівня їх інформаційної безпеки є формування ефективної системи інфокомунікаційного забезпечення. Адже в сучасному бізнес-середовищі інформація та комунікації є вирішальними конкурентними факторами, які є основою реалізації багатьох бізнес-процесів та домінантами для прийняття управлінських рішень. Це безумовно залежить від професіоналізму і компетенції менеджерів, їх здатності приймати нестандартні рішення та реалізовувати управлінські процедури, що зумовлено трансформацією завдань і функцій управління підприємством у сучасних економічних процесах. Проте визначальним фактором щодо прийняття якісного управлінського рішення є наявність необхідного інфокомунікаційного забезпечення, що синтезує дві складові – інформаційне забезпечення (сукупність інформаційних ресурсів щодо стану внутрішніх процесів на підприємстві та його зовнішнього бізнес-оточення) та комунікаційне забезпечення (взаємодія між економічними суб'єктами в процесі обміну вхідними та вихідними інформаційними потоками).

Проте до теперішнього часу особливостям інфокомунікаційного забезпечення діяльності підприємств зв'язку приділено недостатню увагу в теоретичному та практичному аспектах. Отже своєчасною стає необхідність подальшого вдосконалення та впровадження нових наукових підходів та практичних рекомендацій щодо удосконалення системи інфокомунікаційного забезпечення підприємств зв'язку для

підвищення рівня їх інформаційної безпеки як базової функціональної підсистеми економічної безпеки.

Можна стверджувати, що ефективність використання інфокомунікаційного забезпечення визначає результативність реалізації тактичних завдань та стратегічних цілей розвитку підприємства. При цьому досягнення бажаних цілей управління бізнес-процесами підприємства здійснюється в процесі активізації управлінських впливів, основною формою прояву яких є розробка та реалізація управлінських рішень – процес цілеспрямованого впливу на об'єкт управління, що відбувається в результаті аналізу достовірних даних для досягнення поставленої мети. При цьому рівень якості управлінських рішень визначає ступінь ефективності управлінського впливу суб'єкта на об'єкт управління та забезпечення результуючого аспекту – кількісні та якісні кінцеві результати управлінської діяльності.

З огляду на вищезазначене, система інфокомунікаційного забезпечення підприємств зв'язку складається із взаємопов'язаних структурних елементів, ефективна взаємодія яких спрямована на створення інформаційного продукту для розробки та реалізації управлінських рішень в системі економічної безпеки підприємства (рис. 5.1). Досягнення відповідних критеріїв достовірності, об'єктивності, раціональності, оперативності та гнучкості даної системи буде сприяти підвищенню рівня інформаційної безпеки підприємств зв'язку та відповідному зростанню системної ефективності їх економічної безпеки.

Першою структурною складовою інфокомунікаційного забезпечення підприємств зв'язку є інформаційне забезпечення, що у загальному розумінні трактується як сукупність структурованих баз даних у вигляді документів, нормативно-законодавчої бази, вербальної та невербальної, кількісної та якісної інформації, що виступають базисом для прийняття управлінських рішень. Слід зазначити, що особлива роль інформації в діяльності сучасних підприємств зв'язку обумовлена їх безпосередньою участю у будь-яких економічних процесах та постійно зростаючим рівнем інформатизації ринкового середовища.

За даних умов інформація і взаємопов'язані її форми є основою інформаційного забезпечення діяльності даних підприємств, від використання якої залежить можливість формування та подальшого нарощування потенційних інформаційних ресурсів.

Основним призначенням інформаційного забезпечення є можливість аналізу, систематизації та структуризації даної інформації для створення необхідного інформаційного продукту. У контексті управління інформаційне забезпечення являє собою інструмент регулювання, що відповідає за своєчасне надходження актуальної та вірогідної інформації, а також сприяє її ефективній циркуляції від управлінців до виконавців.

До головних функцій інформаційного забезпечення відносяться:

- оглядова – забезпечення менеджерів підприємства всією необхідною зовнішньою та внутрішньою інформацією для формування системи знань та уявлень щодо стану бізнес-середовища, реальні та потенційні можливості досягнення поставлених цілей;

- аналітична – забезпечення керівного складу підприємства необхідною аналітичною інформацією для прийняття оперативних і стратегічних господарських рішень;

- прогностична – формування інформаційної бази для прогнозування змін кон'юнктури ринку, розроблення відповідної стратегії поведінки економічних суб'єктів, визначення напрямів досягнення бажаних цільових орієнтирів.

Враховуючи концептуальні засади даного дослідження, інформаційне забезпечення підприємств зв'язку має на меті задоволення потреби в інформаційних ресурсах, які є основою прийняття управлінських рішень та являють собою сукупність інформаційних потоків, необхідних для забезпечення безперервного процесу управління ризиками в системі економічної безпеки підприємств та досягнення її цільових орієнтирів. Джерелами виникнення інформаційних потоків є внутрішнє інформаційне середовище конкретного підприємства та будь-які зовнішні інформаційні ресурси у сфері зв'язку та інформатизації. Слушно зазначити, що аналіз сучасних досліджень щодо інформаційного

забезпечення реалізації бізнес-процесів на підприємствах, свідчить про вагомий роль якості управлінської інформації, визначальними характеристиками якої є актуальність, об'єктивність, релевантність, репрезентативність, своєчасність, повнота, доступність, точність тощо.

Внутрішні інформаційні потоки достовірно і повно відображають стан фінансово-господарської діяльності підприємства та формуються його структурними підрозділами за визначеними технологічними, економічними, соціальними відносинами. Варто зазначити, що доволі часто структура внутрішньої інформації підприємств розглядається доволі обмежено, що передбачає врахування тільки даних фінансово-економічного аналізу та бухгалтерського обліку за результатами первинної документації, форм фінансової звітності, річних звітів, аудиторських висновків, податкового та управлінського обліку, внутрішніх наказів та розпоряджень, бізнес-планів тощо. При цьому, специфічність галузі зв'язку передбачає наявність розгалуженої схеми інформаційних потоків, що є необхідними в процесі управління ризиками відповідно до обраних функціональних підсистем економічної безпеки підприємств. За даних умов важливого значення має інформація про стан світового ринку телекомунікацій, наявність професійного-кваліфікаційного кадрового потенціалу, інноваційні розробки вітчизняних виробників, обсяги випуску інноваційної продукції та експертні висновки щодо її споживчих якостей, новітні високотехнологічні продукти та запатентовані технології, обсяги інвестиційних капіталовкладень у сфері зв'язку та інформатизації тощо.

Зовнішні інформаційні потоки синтезуються під впливом неконтрольованих чинників в процесі економічних, технологічних, соціальних, політичних та інших відносин підприємства з державними органами, замовниками, постачальниками, посередниками, конкурентами, фінансовими установами тощо. Зовнішня інформація зменшує невизначеність стану підприємства в бізнес-середовищі, дає змогу вчасно реагувати на зміни ринкової ситуації, здійснювати диверсифікацію послуг, прогнозувати власну частку ринку та підтримувати відповідний рівень конкурентоспроможності на основі

вивчення кон'юнктури ринку, потреб споживачів, аналізу маркетингової політики конкурентів та розроблення власної стратегії розвитку [32].

Так, зовнішні інформаційні потоки підприємств зв'язку включають інформацію про зовнішньоекономічну діяльність (обсяги імпорту та експорту, аналіз геопросторової та секторальної структуризації ринку телекомунікаційних послуг, галузевої структури зовнішньої торгівлі, проблем виходу підприємств на зовнішні ринки, прогнозування основних тенденцій розвитку світових ринків телекомунікацій та перспектив виходу на них вітчизняних підприємств), стан соціально-економічного розвитку (масиви даних щодо формування і розподілу національних ресурсів, величини ВВП, темпів інфляції, рівня безробіття, структури населення, розмірів заробітної плати, інвестиційного клімату, системи оподаткування, кредитування), стан вітчизняного ринку послуг зв'язку (кількість підприємств за галузями та регіонами, обсяги реалізації послуг зв'язку та фінансові результати діяльності підприємств зв'язку, аналіз процесів монополізації та капіталізації галузі, розвиток конкурентного середовища, наявність потенційних споживачів, попиту та пропозиції на продукцію, результати інтернет-опитувань та експертних висновків, публікації у ЗМІ, прогнозні показники розвитку галузі), державне регулювання (нормативно-правова регламентація діяльності підприємств зв'язку, офіційна звітність та інша відкрита інформація міністерств та відомств, прогнозні зміни державної політики у галузі послуг зв'язку) тощо.

Вхідні та вихідні інформаційні потоки мають бути деталізовані та структуровані за функціональними підсистемами економічної безпеки підприємств зв'язку, що забезпечує оперативність доступу до необхідних інформаційних ресурсів та підвищує ефективність їх використання. Проте дослідження переконує, що сьогодні більшість внутрішніх та зовнішніх інформаційних потоків на підприємствах мають стихійний і безсистемний характер, що призводить до інформаційної невизначеності, яка проявляється у відсутності належного аналізу існуючої інформації та її обмеженого використання в процесі розробки та прийняття управлінських рішень.

Вирішення вищезазначеної проблеми є можливим за умови створення якісної інформаційної системи, що являє собою середовище зберігання та обробки внутрішньої та зовнішньої інформації, використання якої дозволяє користувачам здійснювати предметний пошук та аналіз необхідної інформації для своєчасного прийняття управлінських рішень. Основною метою функціонування інформаційної системи на підприємстві є створення інформаційного продукту – кінцевого інформаційного ресурсу, що виникає в процесі обробки внутрішніх та зовнішніх інформаційних потоків для задоволення інформаційних потреб особи, яка приймає управлінське рішення.

Об'єктивними причинами побудови системи прийняття рішень з використанням сучасних інформаційних систем на підприємствах зв'язку є збільшення обсягів інформації, що надходить до органів управління і безпосередньо до керівників; ускладнення тактичних та стратегічних завдань; необхідність обліку та урахування великої кількості взаємопов'язаних факторів і вимог, що швидко змінюються; необхідність врахування невизначеності щодо відсутності можливості кількісного вимірювання окремих чинників, збільшення важливості наслідків управлінських рішень тощо. Це доповнюється існуванням низки проблем в галузі, серед яких доцільно виділити зниження рівня доходів операторів фіксованого зв'язку від надання традиційних видів зв'язку, потреба у впровадженні нових інфокомунікаційних послуг, що вимагає значних оновлень основних фондів та фінансових інвестицій. Крім того, спостерігається розширення ринку телекомунікаційних послуг та створення великої кількості операторів зв'язку різних форм власності, що потребує координації їх діяльності на всіх рівнях – від регіонального до центральних інститутів влади [57].

З огляду на це, корпоративні інформаційні системи для керівництва підприємств є необхідним інструментом, що дозволяє підвищити ефективність і прозорість бізнес-процесів і забезпечити централізовану підтримку прийняття управлінських рішень на всіх рівнях і у всіх сферах бізнесу. Автоматизація бізнес-процесів сьогодні розглядається як засіб найбільш ефективного управління, що забезпечує мінімізацію витрат і

збільшення прибутковості підприємства.

Світова практика переконливо свідчить, що корпоративні інформаційні системи – це потужний інструмент підвищення продуктивності праці і ефективності виробництва. Всесвітнім економічним форумом спільно з міжнародною школою бізнесу INSEAD, відзначено тісний зв'язок між рівнем розвитку інформаційних технологій і економічним процвітанням країн на підставі того, що інформаційні технології відіграють провідну роль у розвитку інновацій, підвищенні продуктивності та конкурентоспроможності, диверсифікують економіку і стимулюють ділову активність підприємств. У багатьох розвинених країнах галузь інформаційних технологій розвивається бурхливими темпами і стає запорукою сталого економічного розвитку [269].

Отже, використання підприємствами галузі зв'язку, особливо такими великими корпораціями як ПАТ «Укртелеком», ПрАТ «Київстар», ПрАТ «ВФ Україна», ТОВ «Лайфселл» та іншими провідними провайдерами зв'язку, інноваційних інформаційних систем буде сприяти збільшенню прибутків, розширенню клієнтської бази, оперативності прийняття управлінських рішень. Сучасні інформаційні технології дають можливість підприємствам значно збільшити швидкість обробки інформації, створювати різні види та форми баз даних, оперативно приймати управлінські рішення, застосовувати сучасні методи управління, поліпшити організацію управління персоналом, підвищити продуктивність праці співробітників та ефективність роботи керівництва [48]. Зазначені процеси створюють нові можливості та є безумовними конкурентними перевагами для підприємств сфери зв'язку та інформатизації як однієї з найбільш динамічних сфер національної та світової економіки. Адже, до пріоритетних цілей впровадження сучасної інформаційної системи на підприємствах належать удосконалення якості рішень внаслідок збільшення автоматизованих можливостей їх прийняття та реалізації, збільшення продуктивності праці управлінських рішень, доповнення арсеналу інструментальних засобів управлінських рішень новими можливостями стосовно створення нових знань, скорочення етапів прийняття управлінського рішення (збору інформації,

систематизації, відбору альтернатив тощо), допомога менеджерам у вирішенні неструктурованих або частково структурованих проблем, підвищення компетентності управлінських рішень тощо.

Як відомо, реалізація функцій інформаційної системи є неможливою без використання необхідної інформаційної технології, оскільки прийняття ефективних управлінських рішень вимагає обробки великих масивів інформації, що потребує спеціальних технічних засобів. Сучасні інформаційні технології дозволяють створювати, зберігати, переробляти і забезпечувати ефективні способи подання інформації споживачеві та є необхідними засобами для підвищення інформаційної безпеки підприємств. Застосування новітніх засобів зв'язку, передачі інформації, баз даних, системних і прикладних програм буде сприяти збільшенню вірогідності збереження інформаційних ресурсів підприємств в умовах поширення кіберзлочинів та інших інформаційних ризиків.

Аналіз літературних джерел дозволяє визначити інформаційну технологію як сукупність процесів щодо використання програмно-технічних засобів та методів накопичення, опрацювання і передачі первинної інформації для отримання інформаційного продукту – інформації нової якості про стан об'єкта, процесу або явища. Основною метою інформаційної технології вважається повне і своєчасне задоволення інформаційних потреб користувачів. Існує думка, що інформаційні технології – це унікальний інноваційний засіб управління інформацією, що допомагає керівникам, інженерам, технологам, фінансистам, юристам та іншим фахівцям управляти будь-якими бізнес-процесами підприємства.

Визначальними мотивами впровадження інформаційних технологій на підприємствах може бути бажання оптимізувати облік і контроль, зменшити витрати, оптимізувати управління при територіальному розподілі компанії, забезпечити прозорість для інвесторів, збільшити частку ринку. У той же час зростання автоматизації управління на підприємствах значною мірою стримується такими чинниками, як складність розрахунку реальної вигоди від впровадження,

відсутність впевненості в досягненні необхідних результатів, оскільки оцінка результату від впровадження інформаційних технологій набагато складніша, ніж просте зіставлення бажань, витрат і можливостей підприємства. Це пов'язано з опосередкованим впливом інформаційних технологій на результати діяльності підприємства, тобто на прибутковість, рентабельність, рівень витрат тощо [260].

Кожна інформаційна технологія орієнтована на опрацювання інформації певних видів, наприклад, статистичної (електронні таблиці, СУБД), текстової (текстові редактори), графічної (графічні редактори). Набори пакетів прикладних програм для математичних розрахунків і моделювання, експертні системи і бази знань використовуються в інформаційних системах для розв'язання формалізованих і неформалізованих задач. Графічне і табличне подання даних часто застосовується як зручний інструмент економічного аналізу під час вивчення стану ринку (зокрема, за допомогою так званих графічних інформаційних систем), а також під час планування та прийняття управлінських рішень. Системи мультимедіа забезпечують роботу з багатьма інформаційними середовищами, гіпертекстові технології створюють нові можливості засвоєння інформації, що є якісно відмінними від традиційних методів. Вони передбачають переміщення від одних об'єктів інформації до інших з урахуванням їх змістової та семантичної взаємопов'язаності [137, 200, 232, 339].

Слід зазначити, що основними вимогами до інформаційних технологій корпоративних систем на підприємствах є можливість зберігання великих обсягів інформації, яка є різною за форматом і способом відображення інформації; забезпечення засобами ефективного пошуку необхідної інформації в базах даних; забезпечення доступу багатьох користувачів до ресурсів інформаційної системи; можливість інтеграції в загальнодержавні інформаційні системи і системи міжнародного обміну інформацією. При цьому основними критеріями якості інформаційних технологій для впровадження на підприємствах зв'язку є їх доцільність (відповідність основним цілям, завданням та функціям процесів управління), надійність (здатність зберігати задані

технічні характеристики протягом встановленого періоду часу) і раціональність (перевищення граничної вигоди від використання інформаційної технології над витратами від її впровадження).

Слушно зазначити, що у загальній концепції інформаційної технології є діалектичний взаємозв'язок – розвиток інформаційної технології вимагає вдосконалення засобів, які її забезпечують і, навпаки, поява певних засобів вимагає створення нових прийомів та методів. Під час впровадження нової інформаційної технології на підприємстві необхідно оцінити ризик відставання від конкурентів у результаті її неминучого старіння, тому що інформаційні продукти, як ніякі інші види матеріальних товарів, мають надзвичайно високу здатність замінюватись новими видами або версіями. Це пов'язано з недосконалістю технічних засобів, а також відсутністю або слабкою розробкою методології використання інформаційної технології [139]. У цьому зв'язку однією з найважливіших вимог до методології проектування інформаційної технології є забезпечення динамічності її структури та функцій. Отже, значний інтерес становить визначення інваріантів технологій, тобто опорних структур даних і процесів, які можуть бути доволі стабільними властивостями і характеристиками гнучкої інформаційної технології. Очевидно, що це вимагає глибокого вивчення можливостей як сучасних і перспективних засобів обчислювальної техніки і програмного забезпечення, так і технологічних процесів в певній предметній області та їх технічного оснащення [42, 118].

Вирішення проблеми раціональної організації руху інформаційних потоків неможливе без створення на підприємстві дієвого комунікаційного забезпечення, основним призначенням якого є активізація необхідного і достатнього інформаційного обміну між структурними підрозділами підприємства та його зовнішнім середовищем в процесі реалізації комунікаційного процесу. А саме забезпечення ефективного обміну інформацією між суб'єктами та об'єктами управління, налагодження міжособистісних відносин в процесі обміну інформацією, створення інформаційних каналів для обміну інформацією, а також регулювання та раціоналізація

інформаційних потоків. При цьому має забезпечуватись достатня швидкість обміну інформацією, мінімальні витрати на її передачу та необхідний рівень захисту конфіденційних даних.

До основних складових комунікаційного забезпечення підприємств зв'язку можна віднести соціально-економічну та технологічну складову, кожна з яких наділена своїми унікальними характеристиками. Так, соціально-економічна складова комунікаційного забезпечення є безумовно важливою, оскільки неможливо досягти повної автоматизації обміну інформацією без залучення персоналу підприємства. За даних умов набувають значення такі характеристики цієї складової як кваліфікація персоналу (освіта, стаж роботи, підвищення кваліфікації), його володіння інфокомунікаційними технологіями (знання ПК, пакетів прикладних програм, операційних систем), психологічні особливості (адаптивність, готовність до змін, лояльність, сприйняття корпоративних цінностей, відкритість, комунікабельність, відповідальність), соціальні взаємодії (конфліктність, зворотній зв'язок, схильність до командної роботи), управлінські компетенції (лояльність до керівництва, усвідомленість цілей, ініціативність, здатність до організації процесів управління). Технологічна складова комунікаційного забезпечення є її інструментальною частиною, яка забезпечує автоматизацію обміну інформацією. Основними елементами є апаратне забезпечення (кількість та якість комп'ютерного забезпечення, ступінь його завантаження, фондovіддача), програмне забезпечення, канали комунікацій (види, швидкодія, складність та пропускна здатність комунікаційної структури), системи обробки інформації (інформаційні технології) тощо [203].

Варто зазначити, що саме комунікаційне забезпечення підприємств зв'язку відіграє провідну роль у їх ефективному функціонуванні та розвитку, адже якість обміну інформацією може прямо вплинути на формулювання цілей організації та ступінь їх реалізації, а відтак вплинути і на подальший характер внутрішніх та зовнішніх взаємовідносин підприємства. Перешкодами побудови якісного комунікаційного забезпечення є безліч бар'єрів як особового характеру

(індивідуальне сприйняття та інтерпретація змісту інформації; труднощі в отриманні зворотного зв'язку; обмеженість інформаційної ємкості сприйняття), так і різноманітні організаційні та технічні проблеми (спотворення змісту повідомлення, інформаційне перевантаження існуючої системи комунікацій, невідповідність способу передачі інформації її сприйняттю, некомпетентність працівників, неефективність організаційної структури тощо).

Відповідно для мінімізації впливу чи подолання кожного із зазначених бар'єрів існують певні заходи, застосування яких має бути комплексним та враховувати особливості всіх учасників комунікаційного процесу, а саме: впровадження, заміна або модернізація інформаційної системи управління підприємством або її окремих модулів, удосконалення та модернізація технічної інфраструктури комунікацій та програмного забезпечення, удосконалення інформаційного забезпечення діяльності підприємства, розроблення або вдосконалення зовнішньої та внутрішньої комунікаційної стратегії, підвищення комунікаційної грамотності працівників, удосконалення організаційної структури управління підприємства та забезпечення її комунікаційної гнучкості [355]. При цьому основними характеристиками якісної комунікації є залучення персоналу підприємства до процесу комунікаційної взаємодії, їх готовність до співпраці та здатність обробки великих інформаційних масивів, наявність неформального характеру комунікацій, використання ефективних комунікаційних технологій, налагодженість комунікаційної структури, сприятливий соціально-психологічний клімат та своєчасність розповсюдження інформації [231].

Таким чином, проведене дослідження дозволяє узагальнити, що інфокомунікаційне забезпечення охоплює організацію інформаційних потоків щодо збирання, зберігання, оновлення, переробки та передачі управлінської інформації для ідентифікації зміни факторів зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства як об'єкта управління, створення інформаційного продукту та підвищення обґрунтованості управлінських рішень. Отже, сутність інфокомунікаційного забезпечення підприємств зв'язку можна визначити як просторово-

часове інтегрування засобів комунікацій та інформаційних технологій задля своєчасного генерування управлінським персоналом нової релевантної інформації для прийняття якісних управлінських рішень щодо оптимізації ризиків в системі економічної безпеки підприємств зв'язку.

Серед пріоритетних напрямків удосконалення системи інфокомунікаційного забезпечення підприємств зв'язку вважаємо доцільним виділити наступні:

– впровадження та використання комплексної автоматизованої системи управління і раціоналізації бізнес-процесів підприємства для забезпечення їх інформаційної інтеграції, а саме розрахунки і аналіз – CAE (Computer Aided Engineering); технологічна підготовка виробництва – CAM (Computer Aided Manufacturing); управління проектними даними – PDM (Product Data Management); управління виробництвом – MES (Manufacturing Execution System); управління технологічними процесами – SCADA (Supervisory Control and Data Acquisition); планування потреб в матеріальних ресурсах – MRP (Material Requirements Planning); планування потреб у виробничих потужностях – CRP (Capacity Requirements Planning); планування ресурсів підприємства – ERP (Enterprise Resource Planning); управління взаємостосунками з клієнтами – CRM (Customer Relationship Management); узгодження потреб в ресурсах із запитами клієнтів – CSRP (Customer Synchronized Resource Planning); управління ланцюжками поставок (логістичними ланцюжками) – SCM (Supply Chain Management) тощо [23, 54];

– розробка належного методичного забезпечення створення та використання інфокомунікаційних технологій, що охоплює процедури від постановки аналітичних завдань, підвищення ефективності роботи менеджера на ПЕОМ на основі дружнього інтерфейсу до інформаційно-аналітичної підтримки процесів прийняття рішень. Впровадження інноваційних інфокомунікаційних технологій буде сприяти підвищенню оперативності реалізації поставлених цілей через скорочення часу на передавання та отримання інформації, а також зменшення паперової роботи завдяки електронним носіям інформації;

– вдосконалення організаційних структур управління для підвищення якості інформаційно-комунікаційної взаємодії персоналу підприємства за рахунок дотримання таких вимог як простота, оптимальність, оперативність, надійність, економічність, стабільність та гнучкість. При цьому ефективними заходами щодо реалізації даного напрямку вважаємо виключення можливості виконання однакових функцій різними структурними підрозділами (дублювання функцій управління); забезпечення єдності цілей та інтересів взаємопов'язаних підрозділів у межах структури управління; закріплення відповідальності за якість управлінських рішень за певним органом або суб'єктом управління, а за їх реалізацію – конкретним відповідальним виконавцем; оптимальний рівень централізації та децентралізації функцій управління; заміну організаційних структур ієрархічного типу на адаптивні; створення конгломератів (поєднання різнорідних елементів);

– вдосконалення комунікаційної політики вітчизняних підприємств, спрямованої на підвищення результативності обміну інформацією та належне інформаційне забезпечення всіх бізнес-процесів управління ризиками, отримання релевантної інформації, забезпечення оперативного зворотного зв'язку, регулювання внутрішніх та зовнішніх інформаційних потоків, розроблення управлінських методик щодо оптимізації інформаційних потоків по вертикалі та горизонталі, досягнення гнучкості та адаптивності комунікаційних структур управління та забезпечення якості прийняття управлінських рішень;

– удосконалення державного регулювання процесу інформаційного забезпечення підприємництва, що має передбачати створення умов для функціонування ефективної і прозорої інформаційної системи, яка б забезпечувала доступність до необхідної інформації та давала можливість максимального врахування потреб ринку послуг зв'язку, своєчасно усувати інформаційну асиметрію і водночас визначала сфери та механізми захисту інформації. Це вимагає створення державних інститутів інформаційної інфраструктури (організація системи урядової, науково-технічної інформації) та відповідно порядку акумулювання різноманітних даних і доступу до них; удосконалення адміністративних

процедур стандартизації, реєстрації, сертифікації, ліцензування, спрямованих на гарантування необхідного рівня якості; сприяння діяльності приватних суб'єктів інформаційного забезпечення шляхом інвестування, податкових пільг, регулювання тарифів природних монополістів, сприяння притоку іноземних та вітчизняних приватних інвестицій [160];

– побудова єдиного інформаційного простору сфери послуг зв'язку, що передбачає формування єдиних інформаційних мереж для забезпечення необхідних комунікацій між суб'єктами даної сфери та створення прозорого, доступного та достовірного інформаційного продукту. При цьому має забезпечуватися впровадження механізмів обмеження доступу та захисту інформації, яка становить комерційну таємницю підприємства, стосується приватної стратегії його розвитку та є інтелектуальною власністю;

– використання дієвих інструментів забезпечення інформаційної безпеки підприємства шляхом створення інтегрованої системи оцінки інформаційних загроз, аналізу інформаційних ризиків та ухвалення загальної стратегії і алгоритму щодо оперативного реагування на них; організація і здійснення конкретних видів діяльності із захисту інформації (запобігання несанкціонованого доступу до джерел конфіденційної інформації; збереження цілісності, повноти і доступності інформації; забезпечення авторських прав); використання надійних інформаційних технологій; системний моніторинг інформаційної безпеки підприємства. При цьому забезпечення інформаційної безпеки підприємств зв'язку має здійснюватися на системній основі, що передбачає одночасне застосування апаратних, програмних, фізичних, та організаційних методів.

Таким чином, в умовах трансформації економіки діяльність окремих підприємств безпосередньо залежить від ступеня їх інформованості та здатності ефективно використовувати наявну інформацію. Сучасна інформаційна невизначеність вимагає створення якісних систем інфокомунікаційного забезпечення підприємств зв'язку для обслуговування процесу прийняття та реалізації раціональних

управлінських рішень. За даних умов впровадження запропонованої системи інфокомунікаційного забезпечення підприємств зв'язку буде сприяти організації їх внутрішніх та зовнішніх інформаційних потоків на основі ефективної комунікаційної взаємодії суб'єктів управління для створення якісного інформаційного продукту та його використання в процесі реалізації етапів управління ризиками підприємств та досягнення цільових орієнтирів їх функціонування.

5.2 Детермінанти побудови фінансової архітекtonіки як основи фінансової безпеки підприємств зв'язку

Необхідність підвищення ефективності діяльності підприємств зв'язку потребує пошуку та впровадження нових комплексних адаптивних рішень з управління їх фінансовими ресурсами, що стає першочерговим викликом в умовах виникнення фінансових дисбалансів та кризових явищ у вітчизняній економіці. Обмеженість у фінансуванні вітчизняних підприємств, неоднакові можливості доступу до зовнішніх ресурсів, специфіка інституційного середовища фінансового ринку створюють середовище для виникнення нових ризиків та загроз фінансового характеру. За даних умов досягнення безпечного стану фінансової підсистеми підприємств зв'язку буде залежати від методології фінансової архітекtonіки, дослідження сутності та структурних елементів якої є доволі актуальним науковим напрямом сучасності.

Слід зазначити, що наразі відсутні вагомі наукові здобутки щодо визначення детермінант побудови фінансової архітекtonіки підприємств зв'язку, що має безумовний взаємозв'язок із рівнем їх фінансової безпеки. У зв'язку з цим виникає необхідність вивчення існуючих теоретико-методологічних засад фінансової архітекtonіки підприємства та встановлення її взаємозв'язку з фінансовою безпекою підприємства для ідентифікації макроекономічних та мікроекономічних детермінант, що мають вплив на підвищення ефективності фінансової діяльності

підприємств зв'язку та рівня їх фінансової безпеки.

Слід зазначити, що поняття фінансової архітектоніки виникло наприкінці 1990-х років з появою наукових дискусій щодо реформування існуючої фінансової архітектури. У цьому зв'язку, вважаємо, що для проведення подальших досліджень, доцільно уточнити поняття «фінансова архітектура» та «фінансова архітектоніка», оскільки у науковій літературі доволі часто спостерігається ототожнення даних понять та відсутнє їх чітке сутнісне розмежування. Погоджуємося з точкою зору О. В. Глущенко, що «архітектура» та «архітектоніка» є близькими поняттями, але відмінність між ними полягає у визначенні ролі ієрархії під час розкриття сполучення між елементами, що утворюють як архітектуру, так і архітектоніку. Поняття «архітектура» передбачає певну ієрархічність у сполученні між її елементами. Архітектоніка, навпроти, передбачає розгляд розташування елементів та сполучень між ними. Одним з різновидів таких зв'язків є ієрархія, це дає змогу дійти висновку, що поняття «архітектоніка» є ширшим ніж «архітектура» за рахунок більш широкого спектру сполучень між складовими елементами. У відповідності до цього можна констатувати, що поняття «фінансова архітектоніка» є ширшим ніж «фінансова архітектура» [62].

Поняття «фінансова архітектоніка» є новою парадигмою розвитку сучасного фінансового середовища та визначення його сутності є доволі дискусійним питанням у дослідженнях вітчизняних науковців. За І. Кантом «архітектоніка» – гармонійне сполучення частин у єдине ціле, що одночасно являє собою мистецтво побудови системи. Науковець наголошує, що тільки схема, яка побудована на ідеї створює архітектонічну єдність. Головною ж ідеєю сучасної фінансової архітектоніки є врахування взаємозалежності фінансових складових із домінуючими детермінантами макроекономічного та мікроекономічного розвитку. Існує думка, що предметом архітектоніки виступають загальні закономірності побудови цілісних систем, визначальними рисами яких є самодостатність, внутрішня єдність, завершеність [185].

Варто зазначити, що збагачення методологічного апарату суспільних наук поняттям «архітектоніка» відбулося завдяки науковим дослідженням професора А. А. Гриценка, який сформулював предмет архітектоніки та основні закони її функціонування, а також ввів у науковий обіг категорію «інституційна архітектоніка» [76,77]. Звідси, погляди вітчизняних науковців щодо формування фінансової архітектоніки можна звести до поєднання інституційного та інтегрального підходів у її тлумаченні. За професором А. А. Гриценком, формування нової фінансової системи відбувається у рамках визначеної інституційної побудови – інституційної архітектоніки. Наголошуючи на відносній самостійності та взаємопроникненні фінансової та економічної складової цілісної системи, вчений пропонує розглядати дефініцію фінансово-економічна архітектоніка як стійкий взаємозв'язок економічних та фінансових елементів системи [75].

Професор З. Луцишин розглядає фінансову архітектоніку як «сукупність окремих найбільш інтегрованих сфер і ланок національних фінансових систем, функціональних форм організації валютних відносин та світових фінансових організацій, що забезпечує наднаціональне регулювання з метою посилення стійкості світових фінансових ринків, національних валютних ринків на основі принципів і механізмів ринкового та поза ринкового розподілу і перерозподілу світових фінансових ресурсів та капіталу» [186]. Поряд з цим, автор О. В. Глущенко під фінансовою архітектонікою розглядає «структуру фінансової системи, яка відповідає її внутрішній сутності та забезпечує ефективне функціонування системи формування, накопичення та руху грошових фондів». На думку автора, введення в понятійний апарат фінансової теорії терміну «фінансова архітектоніка» як специфічної категорії, що описує принципи побудови фінансової системи, «дасть змогу визначати загальну динаміку фінансової системи, вектори її розвитку та напрями змін для досягнення певних суспільних цілей» [62].

Аналіз вищенаведених наукових поглядів до визначення сутності досліджуваної категорії, дозволяє зазначити, що найбільш точним є визначення професора П. А. Стецюка [308], який вважає, що

застосування цього поняття правомірне стосовно більшості відкритих соціально-економічних систем – підприємства, галузі економіки, території, національної економіки, регіональних та глобальних фінансових систем. З огляду на це, фінансова архітектоніка підприємства являє собою логічну структурування складових його фінансової діяльності, що забезпечує їх найбільш оптимальне співвідношення, а також враховує зовнішні економічні доміанти та імперативи, і через реалізацію фінансових управлінських рішень дозволяє ефективно впливати на весь відтворювальний процес. Погоджуємося з автором, що сучасна парадигма фінансової архітектоніки підприємства базується на таких теоретичних передумовах:

- управління фінансовими ресурсами як центральна ланка фінансової архітектоніки представляє собою систему, що включає в себе принципи, методи, прийоми та інструменти, призначені для організації руху цього виду економічних ресурсів відповідно до дії об'єктивних економічних законів, вимог законодавчо-нормативних актів та економічних інтересів власників підприємств;

- виступаючи самостійною системою, вона одночасно є складовою частиною системи загального та фінансового менеджменту підприємства;

- управління фінансовими ресурсами підпорядковане реалізації загальної стратегії підприємства, а також його локальним політикам і стратегіям. Його цільовою функцією є забезпечення нормального господарського функціонування та перспективного економічного розвитку;

- формування фінансової архітектоніки підприємства має свою внутрішню логіку, яка зумовлює зміст і послідовність здійснення певних процедур та етапів;

- індикатором якості формування фінансової архітектоніки підприємства виступає рівень забезпечення фінансовими ресурсами підприємства, адекватний його фінансовому потенціалу, необхідний і достатній за обсягами та часом надходження для задоволення виробничо-інвестиційних потреб.

Як бачимо, використання цього поняття передбачає особливе формування композиції фінансового простору, дозволяє досліджувати цілісність явищ, їх екзогенне середовище та особливості внутрішніх взаємозв'язків. При цьому суттєво, що архітектоніка дозволяє гармонійно переходити від дослідження явищ світового та міжнародного рівня до їх проявів на рівні країни, а також окремих підприємств як функціональних елементів системи більш складного рівня.

З позиції даного дослідження, під фінансовою архітектонікою будемо розуміти сукупність взаємозалежних та взаємопов'язаних елементів фінансового середовища підприємств зв'язку, логічна структуризація яких буде сприяти підвищенню ефективності їх фінансової діяльності у контексті розробки та реалізації управлінських рішень щодо оптимізації фінансових ризиків для досягнення фінансової безпеки. Алгоритм побудови фінансової архітектоніки підприємств зв'язку як стратегічного напрямку підвищення їх фінансової безпеки представлено на рис. 5.1.

Досягнення мети побудови фінансової архітектоніки підприємств зв'язку передбачає оптимізацію процесів руху фінансових ресурсів (достатнього формування, оптимального розподілу та раціонального використання) як системного елементу для створення якісного фінансового потенціалу. Методологічною основою побудови фінансової архітектоніки підприємств зв'язку є сукупність наступних принципів [47]:

- цілісність – передбачає функціонування фінансової архітектоніки як єдиної цілісної системи;
- взаємозалежність (взаємопов'язаність) елементів системи – полягає у існуванні постійного взаємовпливу функціонування структурних компонентів фінансової архітектоніки;
- ієрархічність – передбачає, що кожен компонент фінансової архітектоніки може розглядатися як елемент фінансової підсистеми, так і підсистеми вищого рівня;

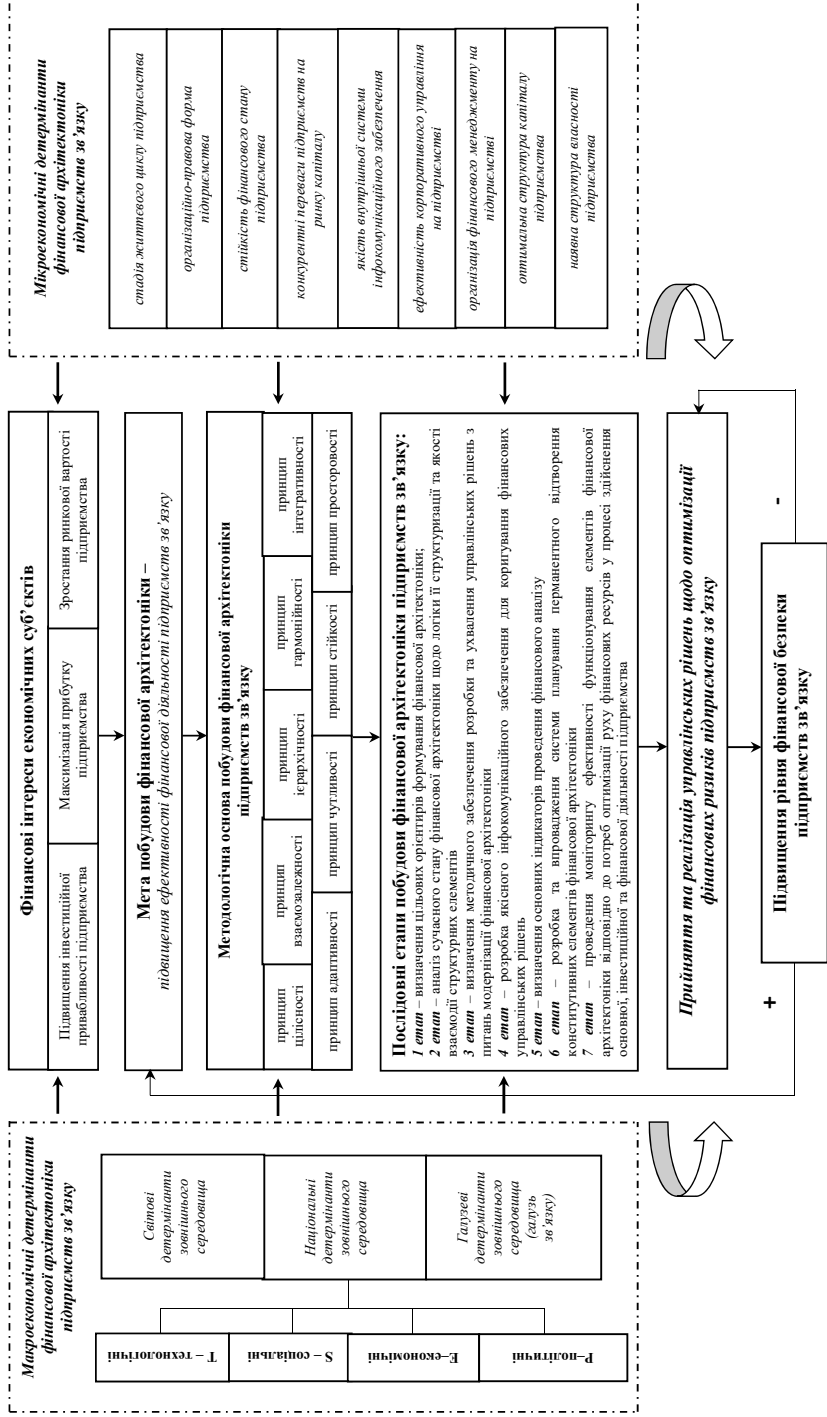

Рис. 5.2. Алгоритм побудови фінансової архітектури підприємств зв'язку як стратегічного напрямку підвищення їх фінансової безпеки

– гармонійність – полягає у врахуванні та узгодженні впливів внутрішнього та зовнішнього середовища, а також макроекономічних та мікроекономічних детермінант фінансової архітекτονіки;

– чутливість – характеризується реагуванням на зміни окремих параметрів системи, що може бути результатом зміни будови фінансової архітекτονіки та характеру взаємозв'язків між її структурними компонентами;

– адаптивність – полягає у здатності адаптації фінансової архітекτονіки до впливів зовнішнього середовища для підвищення ефективності її функціонування, що може супроводжуватися зміною складу, структури та характеристик системи;

– інтегративність – передбачає наявність системоутворюючих чинників, що забезпечують формування взаємозв'язків між окремими компонентами фінансової архітекτονіки;

– стійкість – полягає у здатності фінансової архітекτονіки протистояти дестабілізуючим впливам та забезпечувати ефективний розвиток;

– просторовість – характеризується єдністю, композиційною побудовою компонентів фінансового середовища підприємства, де нові структурні компоненти фінансової архітекτονіки органічно поєднуються з існуючими компонентами.

Важливим етапом побудови фінансової архітекτονіки підприємства є визначення її основи – фінансових інтересів економічних суб'єктів, які в умовах фінансово-економічної нестабільності будуть мати пряму залежність з головною метою функціонування підприємства, вибором складових елементів фінансової архітекτονіки та упорядкуванням їх взаємозв'язків.

Так, у науковій літературі наведено наступні моделі визначення головної мети підприємства: модель максимізації прибутку (виходячи з засад класичної економічної теорії та маржиналістської теорії фірми), модель мінімізації трансакційних витрат (базується на теоретичних засадах неінституціоналізму Р. Коуза), модель максимізації обсягів продажів, модель максимізації темпів росту підприємства, модель

забезпечення конкурентних переваг, модель максимізації доданої вартості та модель максимізації ринкової вартості підприємства [29]. Кожна з існуючих моделей є самостійною та пропонує конкретну мету функціонування підприємства, яка може бути пріоритетною для того чи іншого підприємства на різних етапах його життєвого циклу. Водночас, всі цільові орієнтири є взаємопов'язаними та виконання кожного з них буде впливати на досягнення головної мети ефективного функціонування підприємства та задоволення фінансових інтересів економічних суб'єктів.

Враховуючи практичні аспекти управління фінансовими ресурсами підприємств та синтезу теоретичного базису системних трансформацій, можна визначити послідовні етапи побудови фінансової архітекτονіки підприємств зв'язку, а саме:

- визначення цільових орієнтирів формування фінансової архітектоніки;
- аналіз сучасного стану фінансової архітектоніки щодо логіки її структуризації та якості взаємодії структурних елементів;
- визначення методичного забезпечення розробки та ухвалення управлінських рішень з питань модернізації фінансової архітектоніки;
- розробка якісного інфокомунікаційного забезпечення для коригування фінансових управлінських рішень;
- визначення основних індикаторів проведення фінансового аналізу;
- розробка та впровадження системи планування перманентного відтворення конститутивних елементів фінансової архітектоніки;
- проведення моніторингу ефективності функціонування елементів фінансової архітектоніки відповідно до потреб оптимізації руху фінансових ресурсів у процесі здійснення основної, інвестиційної та фінансової діяльності підприємства.

До найбільш типових складових фінансової підсистеми підприємств зв'язку, які є структурними елементами їх фінансової архітектоніки, слід віднести податкову діяльність (вибір системи оподаткування, податкові стимули та санкції, особливості організації

податкового менеджменту, вибір моделі податкової поведінки підприємства), кредитно-депозитну діяльність (склад та структура позикового капіталу підприємства, рівень його фінансової незалежності та дебіторсько-кредиторської заборгованості, існуючі обмеження доступу до кредитних ресурсів), валютну діяльність (операції з іноземною валютою, вибір інструментів мінімізації валютних ризиків, організація зовнішньоекономічної діяльності), емісійну та дивідендну діяльність (ефективність залучення капіталу підприємства від операцій з цінними паперами, вибір типу дивідендної політики підприємства, проведення операцій на фондовому ринку) тощо.

Формування зазначених підсистем та особливості їх функціонування мають пряму кореляцію з детермінантами фінансової архітекtonіки підприємств зв'язку, що в рамках даного дослідження набуває пріоритетного значення. Адже зазначені детермінанти є джерелом виникнення різноманітних ризиків фінансового характеру, які безумовно впливають на рівень фінансової безпеки підприємств зв'язку. Отже, вважаємо доцільним охарактеризувати макроекономічні та мікроекономічні детермінанти фінансової архітекtonіки підприємств зв'язку, під якими будемо розуміти сукупність чинників та стійких характеристик внутрішнього та зовнішнього фінансового простору, які безпосередньо впливають на особливості побудови фінансової архітекtonіки підприємств зв'язку та безпеку їх фінансової підсистеми в умовах невизначеності економічного середовища.

Макроекономічні детермінанти фінансової архітекtonіки підприємств зв'язку формуються на рівні глобальної та національної економіки, отже вимагають пошуку адаптаційних механізмів підприємства до актуальних фінансових трендів світового масштабу. При цьому система економічної безпеки підприємств зв'язку має також передбачати використання можливостей зовнішнього середовища та одночасно вміти своєчасно нейтралізувати його потенційні загрози.

Найбільш поширеним у науковій літературі підходом до якісної оцінки впливу зовнішнього середовища діяльності підприємств є PEST-аналіз (дослідження чотирьох груп факторів: P – policy, E – economy, S –

society, T – technology), що надає можливість сформувати цілісне уявлення про чинники макросередовища. Слід зазначити, що використання PEST-аналізу є універсальним методом ситуаційного аналізу для будь-якого підприємства у сфері зв'язку та інформатизації. З огляду на це, є доцільним систематизувати макроекономічні детермінанти зовнішнього середовища, що мають вплив на побудову фінансової архітектури підприємств зв'язку на глобальному, національному та галузевому рівнях (табл. 5.1).

Ідентифікація політичних чинників є необхідною умовою для розуміння особливостей політичного середовища підприємств та можливостей отримання ключових ресурсів для його діяльності. Політична складова представлена органами державної влади, діяльність яких визначає цілі та напрями розвитку суспільства, його ідеологію, зовнішню та внутрішню державну підтримку у різних сферах. Політична ситуація в країні має вагомий вплив на розвиток галузей економіки та ділову активність підприємств. Правова складова включає закони та правові акти, що встановлюють допустимі норми ділових взаємовідносин, права, відповідальність, обов'язки підприємств, які регулюють діяльність, включаючи обмеження на окремі її види, визначаючи форми та методи захисту інтересів. Від знання та дотримання прийнятих законів і правових норм залежить вірність укладання та виконання контрактів, законність ділових операцій, можливість розв'язання суперечних та інших питань, пов'язаних з фінансовою діяльністю підприємства, що здійснюється у рамках існуючого законодавства [141].

Економічна складова макросередовища визначає загальний рівень економічного розвитку, що залежить від тривалості економічних циклів ринкових відносин та наявних економічних детермінант, в яких функціонує підприємство. Так, до найбільш актуальних економічних трендів слід віднести розвиток фінансової глобалізації, яка передбачає інтеграцію країни у міжнародну фінансову систему та базується на фінансовій лібералізації і використанні послуг міжнародних фінансових посередників.

Таблиця 5.1

PEST-аналіз макроекономічних детермінант зовнішнього середовища побудови фінансової архітектоники підприємств зв'язку

<i>Світові детермінанти зовнішнього середовища</i>	
Р (політичні чинники)	Е (економічні чинники)
Непрогнозований характер політичних змін на міжнародному рівні Стан політичної ситуації у світі Рівень державної підтримки підприємств країн залучення фінансових ресурсів	Розвиток фінансової глобалізації Наявність кризових фаз економічного циклу Стан кон'юнктури міжнародного ринку капіталу Умови виходу на міжнародний фондовий ринок Інвестиційний клімат у країнах іноземних партнерів
С (соціальні чинники)	Т (технологічні чинники)
Узгодженість етичних принципів ведення бізнесу у країнах іноземних бізнес-партнерів Діловий менталітет іноземних партнерів Ідентичність культурно-релігійних поглядів іноземних партнерів на економічні методи та інструменти ведення бізнесу	Прискорення темпів науково-технічного прогресу Стрімкий розвиток світового інформаційного суспільства Скорочення життєвого циклу технологій та впровадження інноваційних технологій Якість інфокомунікаційного забезпечення процесів залучення іноземного фінансового капіталу
<i>Національні детермінанти зовнішнього середовища</i>	
Р (політичні чинники)	Е (економічні чинники)
Досконалість окремих положень фінансового законодавства Політичний клімат у державі Законодавчі обмеження для виходу вітчизняних підприємств на міжнародний ринок капіталу	Наявність інфляційних процесів в економіці Циклічні коливання банківського та фондового ринків Стан інвестиційного клімату в країні Стабільність державної фінансової політики Рівень розвитку внутрішнього фінансового ринку Індекс глобальної конкурентоздатності країни
С (соціальні чинники)	Т (технологічні чинники)
Рациональність розподілу доходів суспільства Рівень фінансової грамотності населення Схильність соціуму до інвестування Рівень етичної бізнес-поведінки у державі	Надійність технологій захисту конфіденційної інформації Рівень інноваційного розвитку країни Якість інфокомунікаційного забезпечення на рівні держави
<i>Галузеві детермінанти зовнішнього середовища (галузь зв'язку)</i>	
Р (політичні чинники)	Е (економічні чинники)
Законодавча діяльність органів державного регулювання у галузі зв'язку Державна підтримка галузі шляхом застосування фінансових стимулів Державне регулювання тарифної політики на послуги зв'язку	Рівень платоспроможного попиту на ринку послуг зв'язку Конкурентоздатність продукту вітчизняних підприємств Рівень економічного розвитку галузі Рівень кредитоспроможності підприємств галузі зв'язку Стан конкурентного середовища у галузі зв'язку Структура інвестиційних потоків
С (соціальні чинники)	Т (технологічні чинники)
Рівень корпоративної соціальної відповідальності Наявність кваліфікованих кадрових ресурсів Розвиток інтелектуального потенціалу Наявність ефективних мотиваційних механізмів на підприємствах галузі зв'язку	Рівень розвитку інформаційно-комунікаційних технологій Інноваційна активність підприємств зв'язку Розвиток телекомунікаційних та логістичних мереж Впровадження нових методів обслуговування

Активізація зазначених тенденцій сприяє виникненню нових потенційних інвесторів та вільному залученню прямих інвестицій у реальний сектор економіки, зниженню вартості залучення капіталу, розширенню фінансових альтернатив для вітчизняних підприємств зв'язку та відповідне зростання рівня їх доходів. Поряд з цим, неминучим процесом є виникнення таких негативних наслідків фінансової глобалізації як посилення макроекономічної волатильності, підвищення чутливості національної економіки до дії зовнішніх шоків, посилення фінансової нестабільності в результаті зростання фінансових ризиків, втрата фінансової незалежності вітчизняних підприємств зв'язку як результат зростання частки власності іноземних інвесторів. Можна констатувати, за даних умов відбувається трансформація національних фінансових систем, яка супроводжується рекомбінацією притаманних їй структурних елементів та побудовою абсолютно нових структур. Відповідно це має вплив на формування архітекτονіки фінансів суб'єктів господарювання як структурної ланки фінансової системи країни, що вимагає своєчасної адаптації її структури до умов зовнішнього бізнес-середовища.

Результатом розвитку процесів фінансової глобалізації є виникнення фінансових криз як невід'ємної складової циклічного розвитку економіки, що охоплює зовнішньофінансову сферу економіки та проявляється у погіршенні платіжного балансу за поточними операціями, різкому зниженні курсу національної валюти, дефіциті платіжного балансу, виснаженні валютних резервів тощо. Загальновідомо, що будь-яка фінансова криза мезорівня або макрорівня має вплив на мікрорівень. Отже, існування кризової фази економічного розвитку зазвичай є відчутним у діяльності підприємств та може супроводжуватися незадовільними показниками їх фінансової діяльності, неоптимальною структурою капіталу та порушенням фінансової стійкості. За даних умов логічна структуризація складових фінансової системи підприємства, що забезпечує їх найбільш оптимальне співвідношення із врахуванням зовнішніх фінансових дисбалансів буде сприяти забезпеченню стійких параметрів функціонування підприємств

зв'язку в умовах фінансової невизначеності.

Соціальна складова представляє соціальні процеси та тенденції, що відбуваються у суспільстві та впливають на діяльність підприємства. Вона включає існуючі традиції, цінності, етичні норми, менталітет, що відображається на економічних методах ведення бізнесу. Зміни у зовнішньому і внутрішньому середовищі підприємства, що викликані глобалізацією ринків, характеризуються зрушеннями в структурі робочих місць і демографії робочої сили, динамічними організаційними змінами, збільшенням кількості виникнення колективних трудових спорів та підвищенням рівня соціальної відповідальності керівників підприємства за прийняті управлінські рішення. Загальновідомо, що успішна діяльність сучасних підприємств залежить від здатності підприємства запобігати ризикам і загрозам, що пов'язані з персоналом, організацією праці, трудовими відносинами та корпоративною культурою. Як слушно зазначено у роботі [68] «...у сучасних умовах становлення інформаційного суспільства вже ні в кого не виникає сумнівів той факт, що турбота про людей, забезпечення атмосфери довіри, створення умов для постійного навчання, перепідготовки, мотивації для самореалізації стає невід'ємним атрибутом діяльності сучасних підприємств». Отже, врахування таких соціальних чинників як рівень корпоративної соціальної відповідальності, наявність кваліфікованих кадрових ресурсів та розвиток інтелектуального капіталу мають важливе значення на результати фінансово-господарської діяльності будь-якого підприємства та якісну побудову їх фінансової архітекτονіки.

Необхідною вимогою сучасного економічного розвитку суспільства є визначення технологічної групи чинників у глобальному, національному та галузевому масштабах. Функціонування сучасних підприємств відбувається в умовах динамічного науково-технічного прогресу, який у своєму розвитку охоплює фундаментальні теоретичні та прикладні дослідження, конструкторсько-технологічні розробки, впровадження нової техніки та технологій для вдосконалення технологічних процесів на підприємствах. За даних умов якісний

технологічний потенціал підприємств є запорукою їх конкурентоздатності та фінансового успіху. Адже аналіз економічної діяльності вітчизняних підприємств свідчить, що найкращих результатів у підвищенні продуктивності праці, вдосконаленні якісних характеристик продукції, зниженні витрат виробництва та відповідно збільшенні прибутку досягають ті підприємства, які надають особливої уваги проблемам сучасної технічної оснащеності виробництва. Доведено, що впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій є необхідною умовою формування якісної системи інфокомунікаційного забезпечення підприємств зв'язку для створення інформаційного продукту. З огляду на це, можна зазначити, що технологічні детермінанти мають вагоме значення у фінансових бізнес-процесах підприємства.

Мікроекономічні детермінанти побудови фінансової архітектури підприємств зв'язку передбачають комплексне врахування чинників внутрішнього бізнес-середовища підприємств зв'язку, до яких слід віднести наступні:

- стадія життєвого циклу підприємства як чинник експансії або рестрикції його фінансових можливостей щодо мобілізації фінансового капіталу;
- організаційно-правова форма підприємства, вибір якої обумовлює можливості щодо додаткових джерел залучення фінансових ресурсів;
- стійкість фінансового стану підприємства як умова його кредитоспроможності та інвестиційної привабливості;
- конкурентні переваги підприємства на ринку капіталу як результат позитивної кредитної історії та співпраці з надійними фінансовими партнерами;
- якість внутрішньої системи інфокомунікаційного забезпечення як інструменту створення інформаційного продукту щодо можливості залучення фінансових ресурсів;
- ефективне корпоративне управління, метою якого є оперативне вирішення внутрішніх агентських конфліктів на основі підвищення

якості комунікацій та внутрішнього корпоративного контролю;

- організація фінансового менеджменту на підприємстві, належний рівень якої буде сприяти раціональному вибору джерел фінансування та забезпеченню ефективності фінансової діяльності;

- оптимальна структура капіталу, що передбачає визначення такого співвідношення використання власного та позикового капіталу, при якому забезпечуються оптимальні пропорції між рівнем фінансової рентабельності та фінансової безпеки підприємства.

- структура власності як інструмент регулювання процесів фінансування на підприємстві.

Наприклад, структура капіталу підприємства, як детермінанта побудови фінансової архітектури підприємств зв'язку, залежить від співвідношення його власних та позикових ресурсів. Погоджуємося з точкою зору професора І. О. Бланка, що підприємство, яке використовує тільки власний капітал, має найвищу фінансову стійкість, але обмежує темпи свого розвитку, оскільки не в змозі забезпечити формування необхідного додаткового обсягу активів у періоди сприятливої економічної кон'юнктури та не використовує фінансові можливості приросту прибутку на вкладений капітал. Підприємство, що використовує переважно позиковий капітал, має вищий фінансовий потенціал свого розвитку за рахунок формування додаткового обсягу активів та можливості приросту фінансової рентабельності діяльності, однак значною мірою генерує фінансовий ризик та загрозу банкрутства [27]. Проблема вибору між ризиком та дохідністю, що виникає при розробці фінансових рішень щодо формування капіталу підприємства, вирішується в процесі оптимізації його структури капіталу. При цьому, циклічний розвиток ринку банківського кредитування супроводжується високою волатильністю цін на кредитні ресурси із загальною тенденцією до їх подорожчання та зменшення пропозиції надання кредитних ресурсів. Збільшення вартості позикових фінансових ресурсів прямо впливає на побудову фінансової архітектури підприємства через зменшення попиту щодо їх залучення до структури фінансування.

Структура власності визначає тип організації фінансів підприємства, який залежить від концентрації власності та ідентифікації типу власника. Аналіз результатів сучасних наукових досліджень свідчить про існування різних варіантів трактування впливу структури власності підприємств на процеси фінансування. В літературі, присвяченій аналізу структури власності підприємств, дана проблематика доволі часто розглядається з позиції визначення рівня концентрації власності та ідентифікації типу власника. Це обумовлено існуванням різних типів власників (приватні особи та держава, інсайдери та аутсайдери, мажоритарії та міноритарії, менеджери та інвестори), які мають принципово різні економічні інтереси, що провокує появу агентських конфліктів.

Згідно з теоріями конфлікту інтересів (теорія агентських витрат, теорія корпоративного контролю та моніторингу витрат, теорія стейкхолдерів) як концентрація, так і розпилення власності мають свої недоліки, що відображаються на вартості та структурі фінансування. Так, з одного боку, концентрація більшої частини власності в руках одного або декількох стратегічних акціонерів призводить до зростання їх зацікавленості в збільшенні вартості підприємства, що посилює об'єктивність в процесі прийняття управлінських рішень щодо вибору джерел фінансування. В даній ситуації позитивно розцінюється залучення додаткового позикового капіталу під наявні інвестиційні проекти в необхідному обсязі за умови адекватної ціни на капітал. З іншого боку, внаслідок концентрації акціонерного капіталу збільшуються витрати на його залучення в результаті падіння ліквідності. Окрім цього, концентрація власності перешкоджає додатковому моніторингу менеджерів з боку фондового ринку, доступному при розпиленні акціонерного капіталу та високій ліквідності акцій. Така ситуація може привести до часткового блокування доступу підприємства до ринків капіталу і, як наслідок, до проблеми недофінансування [211].

Використання переваг організаційно-правової форми підприємства сприяє диверсифікації джерел акумулювання фінансових ресурсів через

залучення банківських кредитних ресурсів, виходу підприємства із емісією боргових цінних паперів та корпоративних прав на національний і міжнародний фондові ринки. Згідно класичного підходу, великі компанії, які найчастіше організовані у вигляді акціонерних товариств, мають більш відкритий доступ до ринків капіталу за рахунок того, що вони, є інформаційно-прозорими, мають менший ступінь волатильності активів, є більш диверсифікованими та випускають значні обсяги цінних паперів. Такі особливості забезпечують крупним компаніям більший ступінь довіри з боку кредиторів та інвесторів, а також можливості вільного доступу до альтернативних зовнішніх джерел довгострокового фінансування. Разом з тим, компанії з невеликим обсягом сукупних активів виявляються більш фінансово обмеженими при залученні додаткового капіталу, що обумовлюється таким набором факторів як високий рівень інформаційної асиметрії, ризик дефолту компанії, недостатній рівень ліквідності, пріоритети в процесі прийняття фінансових рішень тощо [115, 116].

Таким чином, підсумовуюче вищевикладене, слід зазначити, що врахування вищезазначених детермінант побудови фінансової архітекτονіки підприємств зв'язку буде сприяти підвищенню ефективності їх фінансової діяльності та формуванню якісного фінансового потенціалу, що є необхідною умовою захисту від фінансових ризиків, забезпечення фінансової стійкості та гармонізації фінансових інтересів підприємства. Відповідно досягнення таких результатів є основою для підвищення рівня фінансової безпеки та створення ефективної системи економічної безпеки підприємств зв'язку як доміанти їх сталого розвитку. Доречним буде акцентування на тому, що в теорії систем сталість є одним з основних понять, яке визначається при розгляді поведінки системи і передбачає спроможність системи утримувати її функціонування в заданих межах. З позицій системного підходу сталість системи визначається механізмом гомеостазу, що являє собою процес, завдяки якому система зберігає свої параметри (стан), незважаючи на зміни у зовнішньому середовищі і виступає найбільш досконалою формою саморегулювання із застосуванням зворотного

зв'язку. Порушення сталості системи означає появу в ній розбіжних процесів, тобто біфуркацій, які не піддаються управлінню і можуть призвести до дезінтеграції системи та її руйнування.

5.3. Обґрунтування взаємозв'язку рівня кадрової безпеки та організаційно-управлінської стійкості підприємств зв'язку

Актуальною тенденцією сучасного економічного розвитку є зростання впливу людського капіталу на результати підприємницької діяльності. У передових світових та вітчизняних концепціях управління людина розглядається як найвища цінність, а системи управління успішних підприємств мають на меті комплексний розвиток працівників для їх максимально ефективної роботи та досягнення належного рівня кадрової безпеки. За даних умов посилення значення соціальної компоненти спонукає до якісних кадрових трансформацій та супроводжується розробкою інноваційних методик менеджменту персоналу, впровадження яких впливає на стан кадрової підсистеми як домінантної функціональної складової економічної безпеки підприємств зв'язку.

Динамічність бізнес-середовища функціонування вітчизняних підприємств зв'язку характеризується розвитком ринкових відносин, існуванням додаткових можливостей та ризиків виходу на зовнішні ринки, незахищеністю вітчизняного економічного простору, недосконалістю державного регулювання. Зазначені тенденції супроводжуються наявністю стрімких технологічних та економічних змін, що вимагають систематично активної адаптації кадрового потенціалу підприємств зв'язку до зовнішніх умов їх функціонування. Це передбачає не тільки прискорення процесу оновлення професійних знань, умінь і відповідних навичок, але й постійне зростання професійно важливих і ділових якостей працівників. Слушно зазначено, що «...нова економіка, інформаційна економіка чи безпосередньо економіка знань,

становлення якої відбувається на сучасному етапі, визначається досить вагомим внеском інтелектуальних та людських можливостей у порівнянні з матеріальною складовою» [40].

З огляду на вищезазначене, існуючі системи менеджменту спрямовані на формування різнопланових характеристик персоналу з метою якомога ефективнішого подальшого їх використання у сфері послуг та виробничій сфері. Адже на практиці такі якісні характеристики як освіта, кваліфікація та рівень розвитку професійно важливих компетентностей не завжди відповідають об'єктивно необхідному рівню інноваційного розвитку інформаційного суспільства. Як результат, більшість вітчизняних підприємств мають незадовільний рівень кадрової безпеки, що актуалізує проблематику розробки пріоритетних напрямів її підвищення для гармонійного розвитку кадрового потенціалу та забезпечення організаційно-управлінської стійкості підприємств зв'язку.

Кадрова безпека являє собою певний процес уникнення негативної дії на економічну захищеність суб'єкта господарювання тих ризиків і загроз, що прямо чи опосередковано пов'язані з питаннями управління трудовими ресурсами, їх інтелектуальними можливостями та виробничими відносинами. В такій ситуації для запровадження заходів в напрямку уникнення, мінімізації, нейтралізації чи запобігання кадровим загрозам необхідно вирішити низку завдань, покладених на існуючу систему безпеки персоналу. Адже тільки у разі планомірного, чіткого, зваженого та комплексного підходу до окреслення ключових завдань, що стоять перед системою кадрової безпеки, з обов'язковим урахуванням особливостей та типології ймовірних ризиків і потенційних загроз можна досягти бажаних результатів. За даних умов кадрова безпека має бути забезпечена достовірною, аналітично вірно обробленою інформацією шляхом отримання, опрацювання й захисту інформаційних даних щодо зовнішніх та внутрішніх загроз кадрової безпеки підприємств зв'язку [236].

Як було зазначено у попередніх розділах даного дослідження, у наукових колах переважає думка, що кадрові загрози є динамічною категорією, існування яких порушує стійкість функціонування

підприємства та виникає під дією зовнішніх та внутрішніх чинників. При цьому суб'єктами та джерелами загроз кадрової безпеки одночасно виступають як персонал, який володіє можливістю деструктивної активності щодо ресурсів організації, так і сама організація внаслідок створення неефективної системи кадрової безпеки, а запорукою забезпечення кадрової безпеки є збалансованість інтересів усіх учасників соціально-трудових відносин [347]. З позиції забезпечення кадрової безпеки важливим завданням є систематизація джерел виникнення основних загроз, врахування яких сприяє своєчасному визначенню особливостей кадрової політики, спрямованої на підвищення ефективності управління кадровими ризиками та рівня кадрової безпеки підприємств зв'язку.

Кадрові загрози зовнішнього середовища підприємство як суб'єкт господарювання не може нейтралізувати, але має їх враховувати в процесі управління кадровими ризиками. До таких загроз належать циклічність економічного розвитку (нестабільність економічних, політичних факторів і законів, розвиток конкурентного середовища, зміна попиту на товари та послуги підприємства); недосконалість національного трудового законодавства та нормативно-правового середовища (законодавство у сфері охорони праці, зайнятості, соціальних гарантій, програми соціально-економічного розвитку країни); незадовільна ситуація на ринку праці та перспективи його розвитку (демографічні чинники, політика сфери освіти, взаємини із профспілками); особливості сфери бізнесу та досягнення науково-технічного прогресу (розвиток інформаційного суспільства, інноваційний вплив на потреби у кваліфікованих спеціалістах, можливості перекваліфікації та розвитку персоналу).

Кадрові загрози внутрішнього середовища визначають кадрову політику підприємства, є прогнозованими та можливими до своєчасної нейтралізації. До них можна віднести низький рівень або відсутність корпоративної соціальної відповідальності; незадовільний стиль управління персоналом (жорстка централізація чи децентралізація функцій управління); слабка адаптованість організаційної структури

управління до нестабільного економічного середовища; наявна фінансова архітектоніка як можливість підприємства фінансувати заходи з управління кадровими ризиками та досягнення необхідного стану кадрової безпеки; неякісний кадровий потенціал підприємства, що обумовлює недостатній професійно-кваліфікаційний рівень персоналу та обмежені можливості його розвитку, відсутність раціоналізаторських пропозицій та ініціатив; несприятливий соціально-психологічний клімат; незадовільні умови роботи; неефективна система мотивації персоналу та їх плинність; відсутність корпоративної стратегії підприємства; недостатнє вивчення нормативно-правової бази з питань безпеки бізнесу тощо.

Вищезазначене слід доповнити загрозами безпеці підприємства з боку персоналу, що характеризуються джерелами виникнення, видами деструктивної спрямованості та наслідками реалізації. За своєю суттю вони здебільшого антропогенні, оскільки створюються діяльністю людей і соціальних груп – конкурентів, клієнтів, працівників тощо. Отже в одних випадках загрозу зумовлює низька кваліфікація персоналу підприємства, в інших – свідомо діяльність, спрямована на заподіяння шкоди, а також неусвідомлені дії та помилки працівників [347]. Згідно статистичних даних, приблизно 51% економічних правопорушень вчиняє персонал підприємства. За оцінками фахівців, такі ризики можуть не тільки спричинити підприємству негативний фінансовий результат, а й призвести до суттєвого зменшення ринкової вартості його активів. Доведено, що підвищення рівня кадрової безпеки підприємства може майже на 60% зменшити його фінансові втрати.

Активізація зазначених загроз є передумовою виникнення кадрових ризиків, які є об'єктом управління в системі економічної безпеки підприємств зв'язку. За даних умов необхідною вимогою створення якісної системи економічної безпеки підприємств зв'язку є забезпечення їх організаційно-управлінської стійкості, що потребує активізації організаційних можливостей та управлінських компетенцій, ефективна взаємодія яких буде сприяти досягненню цільових орієнтирів кадрового

менеджменту, формуванню якісного кадрового потенціалу та підвищенню рівня кадрової безпеки.

Таким чином, на основі ідентифікації кадрових загроз внутрішнього та зовнішнього середовища, що безпосередньо чи опосередковано впливають на кадрову підсистему економічної безпеки, та відповідно до концептуальних положень даного дослідження, можна сформулювати мету кадрової безпеки підприємств зв'язку, яка полягає у забезпеченні їх організаційно-управлінської стійкості шляхом розробки та реалізації управлінських рішень щодо своєчасної оптимізації кадрових ризиків, що досягається за умови органічної єдності таких імператив як адаптивність організаційної структури, якість управління кадровим потенціалом та унікальність організаційної культури підприємств зв'язку. З огляду на це, забезпечення організаційно-управлінської стійкості є критерієм досягнення належного рівня кадрової безпеки шляхом підвищення організаційної гнучкості підприємств зв'язку. Отже, вважаємо доцільним розглянути зазначені стратегічні імперативи організаційної гнучкості, вибір яких обумовлено специфікою діяльності підприємств зв'язку (рис. 5.3).

Організаційна структура управління підприємством відображає організаційний аспект процесів управління ним, забезпечує єдність рівнів і ланок управління в їх взаємозв'язку та сприяє збереженню стійкого стану підприємства як організаційної системи в процесі його функціонування у зовнішньому середовищі [61]. Слушно зазначено, що наявність структури є невід'ємним атрибутом усіх реально існуючих систем, адже саме структура надає їм цілісності [129]. При цьому, своєчасна зміна структури є необхідною умовою процесу розвитку системи, діяльність якої являє собою систематичне реагування на зміни зовнішнього середовища.

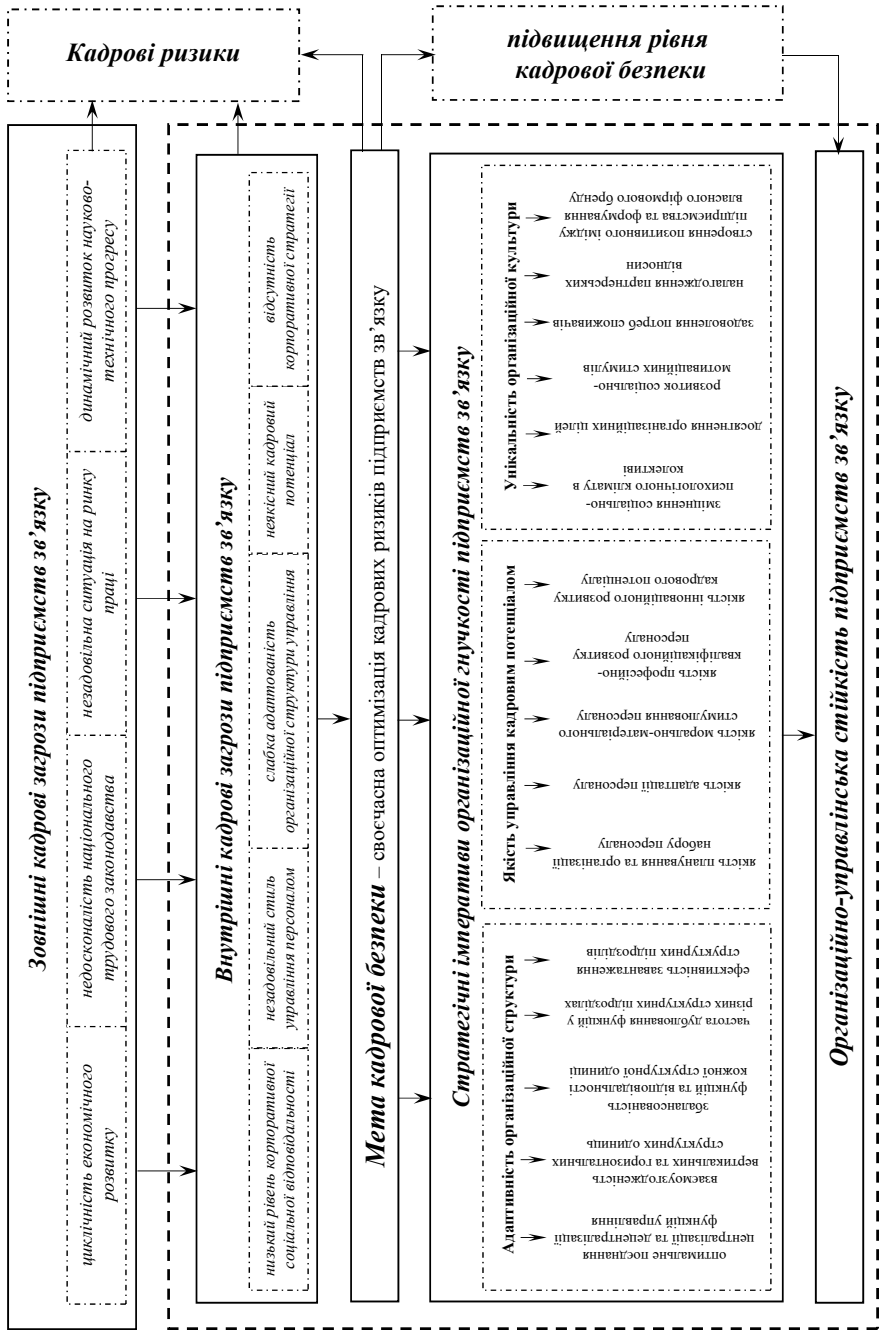

Рис. 5.3. Стратегічні імперативи організаційної гнучкості підприємств зв'язку

Однією з основних причин неефективного функціонування вітчизняних підприємств, низьких темпів науково-технічного прогресу, проблем у реалізації ринкового механізму господарювання є неадаптивні організаційні структури, що засновані на централізації, багатоступеневій ієрархії та незмінності методів управління. З огляду на це, важливою умовою ефективної роботи підприємств зв'язку є вибір оптимальної організаційної структури управління для успішного здійснення управлінських функцій, задоволення кінцевого споживача у різноманітних телекомунікаційних послугах та досягнення стратегічних цілей функціонування. Адже, як зазначено у роботі [196] «...найкращою організаційною структурою управління є та, яка допомагає підприємству ефективно взаємодіяти із зовнішнім середовищем, продуктивно і доцільно розподіляти та спрямовувати зусилля своїх співробітників, задовольняти потреби клієнтів і досягати поставлених цілей з високою ефективністю».

У теорії управління організаційна структура є абстрактною категорією, що характеризується наступними трьома параметрами: ступінь складності (кількість виразних ознак організації), ступінь формалізації (кількість правил та процедур, що спрямовують поведінку працівників), ступінь централізації (зосередження права прийняття рішень). Погоджуємося, що головною метою удосконалення організаційної структури управління підприємства зв'язку є визначення дієвості майбутньої структури. Дієвість системи управління може бути визначено за допомогою системи показників, яка спрямована на визначення ефективності побудованої моделі структури організаційного управління, які будуть розгалужені по різним напрямкам показників із урахуванням таких вимог як визначення спроможності організаційної структури управління адаптуватися до зовнішніх змін бізнес-середовища, що передбачає перспективну спрямованість оргструктури; визначення частки впливу організаційної структури управління на досягнення цілей підприємства; визначення та обґрунтування заходів щодо вдосконалення організаційної структури управління та її окремих елементів [224].

Вважаємо, що процес вдосконалення організаційної структури має включати діяльність по своєчасному виявленню потреби в структурній реорганізації. Це актуалізує питання визначення факторів, що впливають на організаційну структуру управління підприємствами зв'язку та зумовлюють необхідність її зміни, причому в умовах інноваційної економіки особливий інтерес представляє виявлення зв'язків цих змін з вимогами сучасного бізнес-середовища. Отже, враховуючи дискусійний характер даного питання [95, 217, 353, 366] та специфіку діяльності підприємств зв'язку, до головних чинників формування та зміни їх організаційної структури можна віднести наступні:

- місія та стратегічні цілі підприємства – визначають можливі контури та параметри організаційної структури управління. Головними перешкодами в діяльності підприємств зв'язку є дефіцит достовірної інформації про конкурентне середовище, неузгодженість попиту та пропозиції на послуги зв'язку, стрімкий розвиток високотехнологічних та більш якісних послуг, нестабільність умов постачання необхідних матеріально-технічних ресурсів, брак кваліфікованих працівників у сфері зв'язку та інформатизації, відсутність маркетингових інновацій тощо. Наявність зазначених тенденцій впливає на прийняття управлінських рішень та побудову стратегічних цілей, досягнення яких буде залежати від адаптивності організаційної структури управління до зовнішніх умов функціонування підприємства;

- фаза життєвого циклу підприємства – впливає на обсяги управлінської роботи, розподіл функцій управління і формування спеціалізованих ланок, злагоджена робота яких додатково вимагає координації і контролю. Наприклад, на стадії зародження організації управління здійснюється переважно самим підприємцем, на стадії зростання відбувається функціональний розподіл менеджерів, на стадії зрілості спостерігається тенденція до децентралізації функцій управління, на стадії спаду або кризи необхідною умовою є розробка заходів щодо вдосконалення організаційної структури управління відповідно до потреб і тенденцій змін виробництва;

– система інфокомунікаційного забезпечення на підприємстві – передбачає впровадження інформаційних технологій, рівень розвитку яких забезпечує створення локальних мереж на базі комп’ютерного та програмного забезпечення, що призводить до скорочення або ліквідації обсягів робіт на середньому та низовому рівнях, та відповідно сприяє підвищенню якості комунікаційних зв’язків у організаційній структурі підприємства;

– основні бізнес-процеси підприємств зв’язку – характеризуються наявністю структурних підрозділів та комунікаційних зв’язків для здійснення операційних бізнес-процесів (основна діяльність підприємства, пов’язана із виробництвом телекомунікаційного продукту та наданням послуг зв’язку), фінансових бізнес-процесів (діяльність, пов’язана із побудовою фінансової архітектоники підприємства, що передбачає зміну складу та структури власного та позикового капіталу) та інвестиційних бізнес-процесів (діяльність, пов’язана із збільшенням капіталу підприємства та отриманням додаткового прибутку).

Таким чином, існуюча організаційна структура підприємств зв’язку має бути адаптивною, тобто враховувати динаміку вищезазначених внутрішніх чинників, а також зміни зовнішнього оточення, що дозволить забезпечити адаптогенез підприємства до мінливих умов ринкового середовища для його ефективного функціонування та розвитку. Адже, слушною є думка, що для забезпечення стійкого функціонування у стратегічній перспективі, підприємства мають володіти не тільки функціональними можливостями і компетенціями, а й бути здатними до реконфігурації власних організаційних структур для адаптації до нових економічних реалій. Підприємства, що володіють такою динамічною здатністю як організаційна амбідексторність, мають більше можливостей для адаптації до змін навколишнього середовища та володіють стратегічними компетенціями щодо використання перспективних інноваційних технологій [306].

Процес трансформації існуючих організаційних структур управління на підприємствах зв’язку супроводжується переходом від централізованих (ієрархічних) до децентралізованих (органічних або

адаптивних) структур. Це свідчить про прагнення підприємств до вдосконалення організаційного потенціалу для збереження конкурентоспроможних позицій. Наряду з цим, децентралізація як характеристика стану організаційної структури управління безперечно вимагає скорочення витрат живої праці у сфері управління, витрат на утримання апарату управління та здійснення процесів управління. Тобто першочергового значення набувають питання раціоналізації та доцільності утримання тих чи інших управлінських підрозділів апарату управління. У даному аспекті критерієм оцінки ефективності організаційної структури управління, можна вважати такі кількісні та якісні показники як загальні витрати на утримання керуючої системи, витрати на утримання окремих підрозділів апарату управління, трудомісткість процесів управління за окремими підрозділами апарату управління, витрати часу на виконання операцій у окремих підрозділах апарату управління, підвищення науково-технічного рівня процесів управління та обґрунтованості прийнятих управлінських рішень, надійність системи управління, підвищення кваліфікації працівників апарату управління, якість інформаційного забезпечення тощо.

Вищезазначене зумовлює необхідність формування механізмів вдосконалення організаційних структур управління підприємств зв'язку, а саме організаційно і процедурно оформлених методів, що визначають порядок здійснення структурних змін, спрямованих на створення умов для адаптогенезу підприємства зв'язку до нестабільного економічного середовища, підвищення їх організаційної гнучкості та рівня кадрової безпеки.

Слід зазначити, що велика кількість підприємств сфери зв'язку та інформатизації на сучасному етапі свого функціонування має потребу у реструктуризації організаційних структур, що обумовлено необхідністю адекватного реагування на зростаючу конкурентну боротьбу, придбанням нових активів та бізнес-проектів, наявністю нових вимог до якості управління великою кількістю структурних підрозділів та бізнес-процесів. За даних умов розробка таких механізмів є певним дієвим інструментом, що поєднує внутрішні можливості формування

організаційної структури підприємств зв'язку із зовнішніми чинниками та має забезпечувати своєчасне визначення потреби в структурних змінах на підприємстві, якісне проектування і ефективне впровадження структурних проєктів. При цьому сучасний механізм вдосконалення організаційної структури підприємств зв'язку має ґрунтуватися на концепціях ситуаційного підходу, управління проєктами, менеджменту якості, інноваційного та стратегічного менеджменту.

Важливим елементом даного механізму є технологія вдосконалення організаційної структури підприємства, що являє комплекс організаційних заходів, спрямованих на оптимізацію управлінських і виробничих функцій та раціоналізацію відповідних процесів, обумовлених поточним рівнем науково-технічного розвитку. Це передбачає реалізацію таких етапів як організаційна діагностика, вибір нової моделі організаційної структури, здійснення організаційних перетворень та їх економічна оцінка. Важливими компонентами даного механізму є інформаційне, нормативно-правове, кадрове, фінансове, мотиваційне та соціально-психологічне забезпечення.

Серед складових елементів якості механізму вдосконалення організаційної структури підприємств зв'язку пріоритетного значення набувають показники оптимального поєднання централізації та децентралізації функцій управління, взаємоузгодженості вертикальних та горизонтальних структурних одиниць, збалансованості обов'язків та відповідальності кожної структурної одиниці, частоти дублювання функцій у різних структурних підрозділах, забезпечення кваліфікації управлінських кадрів, ефективності завантаження структурних підрозділів тощо. Впровадження адаптивних організаційних структур управління на підприємствах зв'язку буде сприяти підвищенню гнучкості та оперативності управління та досягненню максимального результату при раціональному використанні їх ресурсного потенціалу. Дослідження переконує, що правильне поєднання тенденцій сучасних економічних процесів у всіх структурних підрозділах та вимог зовнішнього середовища надає можливість задоволення потреб споживачів, сприяє створенню умов безпечної діяльності підприємств

зв'язку та їх стратегічного розвитку.

Важливою стратегічною імперативою організаційної гнучкості підприємств зв'язку є підвищення якості трудової діяльності працівників. Слід зазначити, що управління кадровим потенціалом характеризується специфічними властивостями, закономірностями функціонування та розвитку, що потребує комплексної оцінки кадрових проблем, упровадження нових і вдосконалення існуючих механізмів стимулювання якості управління персоналом. Це обумовлено, по-перше, існуванням вимог міжнародних стандартів якості, які передбачають використання конкретних, вимірних та визначених у часі цілей; по-друге, потребою в прийнятті управлінських рішень на основі об'єктивної та оперативної інформації про ефективність кадрових процесів; по-третє, потребою керівництва підприємства у забезпеченні інформацією щодо якості управління персоналом для організації матеріального стимулювання керівників структурних підрозділів. При цьому актуальність розробки сучасних методів підвищення якості управління кадровим потенціалом на вітчизняних підприємствах зв'язку зумовлена необхідністю вирішення таких поточних завдань, як зниження плінності кадрів, підвищення продуктивності праці, забезпечення ефективності інвестицій у розвиток інтелектуального потенціалу, розвиток виробництва та вдосконалення методів управління відповідно до сучасних вимог міжнародних стандартів якості.

Стандарти ISO містять інформацію та положення з розробки й упровадження систем якості, які базуються на принципах концепції загального управління якістю TQM (Total quality management). Ця концепція передбачає всебічне, цілеспрямоване та комплексне впровадження систем і методів управління якістю в усіх сферах діяльності підприємства, де основним об'єктом управління є його кадровий потенціал. Стандарти ISO ґрунтуються на принципах загального менеджменту якості, що спираються на такі поняття, як корпоративна культура, стиль керівництва, демократизація управління, постійний процес поліпшень і змін на підприємстві.

Стандарт ДСТУ ISO 9001:2015 «Системи управління якістю» ґрунтується на таких принципах управління якістю як орієнтація на замовника, лідерство, діяльність персоналу, процесний підхід до управління, постійне поліпшення, прийняття рішень на підставі фактичних даних, керування зв'язками [384]. Суттєвою відмінністю ISO 9001:2015 від попередньої версії стандарту є явне застосування ризик-орієнтованого мислення, що дає змогу підприємству визначати чинники, які можуть спричинити відхилення його процесів та системи управління якістю від запланованих результатів, щоб встановлювати запобіжні заходи контролю для мінімізації негативних впливів і максимального використання можливостей. За даних умов особливого значення набуває залучення персоналу, який має професійно виконувати свої обов'язки та реалізувати цілі підприємства, зокрема виготовляти продукцію та надавати послуги належної якості.

Варто зазначити, що при впровадженні міжнародних стандартів якості та залученні персоналу до якісно нового менеджменту слід враховувати, що в теперішній час основну частину економічно активного населення України становлять працівники, трудова свідомість яких формувалася за часів командно-адміністративної системи управління. У цих умовах можливою є лише поступова трансформація трудової свідомості працівника, який має характеризуватися творчою ініціативністю, здатністю до інноваційного мислення, швидкої адаптації та навчання, високою мотивацією до успішної діяльності підприємства.

Таким чином, система управління персоналом є однією із ключових ланок загальної системи управління якістю, яка включає загальне навчання працівників щодо сутності та можливостей системи управління якістю, залучення їх до вирішення виробничих питань підвищення якості, організацію робочих груп, розробку методів та інструментів матеріального стимулювання персоналу, що забезпечує необхідний рівень якості. Працівник має відчувати свою участь у реалізації стратегії розвитку підприємства, усвідомлюючи залежність добробуту та особистого розвитку від її результатів. Упровадження принципів системи управління якістю кадрового потенціалу обумовлює необхідність

здійснення прискореного переходу підприємств до використання таких методів менеджменту, особливими рисами яких є вдосконалення горизонтальних зв'язків на підприємстві, а також підвищення індивідуальної та групової відповідальності [342].

Забезпечення якості управління кадровим потенціалом передбачає виділення пріоритетних бізнес-процесів управління, комплексна реалізація яких буде сприяти підвищенню кадрової безпеки підприємств зв'язку. Компаративний аналіз теоретичних та методичних положень щодо вивчення даної проблематики, дозволяє констатувати, що до основних складових якісного управління кадровим потенціалом підприємств зв'язку належать:

- якість планування та організації відбору персоналу – набуває стратегічно важливого значення у кадровому менеджменті вітчизняних підприємств зв'язку на сучасному етапі їх розвитку. Даний процес передбачає вивчення психологічних, особистих, професійних, інтелектуальних якостей працівника для встановлення його відповідності до вимог та цільових орієнтирів конкретного підприємства з метою формування висококваліфікованого та стабільного кадрового складу. Доведено, що ефективне планування чисельності персоналу активно впливає на фінансові результати його діяльності завдяки оптимізації структури персоналу, виявлення та продуктивного застосування професійного потенціалу працівників та скороченню витратків на робочу силу;

- якість адаптації персоналу – залежить від відповідної інтегрованості, згуртованості колективу, засвоєння трудових норм та традицій, рівня розвитку корпоративної культури. Адаптація передбачає активну позицію особистості, усвідомлення свого соціального статусу і пов'язаної з ним ролі поведінки як форми реалізації індивідуальних можливостей особистості в процесі вирішення загальних завдань. У її межах відбувається детальне ознайомлення з колективом і новими обов'язками, засвоєння стереотипів поведінки, асиміляція та ідентифікація як результат отожднення особистих інтересів працівника з цільовими орієнтирами функціонування підприємства [214]. Основою

процесу управління організаційною та професійною адаптацією є конкретизація підходу до кожного працівника, визначення значимості того чи іншого аспекту адаптації для конкретних умов робочого середовища, розробка відповідних заходів для полегшення її проходження тощо. При цьому, принципово важливим є дослідження трудових цінностей та мотивів, які спонукають працівника до трудової діяльності. Це безпосередньо відображається на особливостях формування трудового менталітету персоналу як чинника підвищення якості управління кадровим потенціалом;

– якість морально-матеріального стимулювання персоналу – найбільш дієвий інструмент корпоративної культури, що враховує інтереси працівників і спонукає їх до підвищення якості виконання посадових обов'язків. Так, аналіз особливостей матеріального стимулювання персоналу вітчизняних підприємств зв'язку свідчить про порушення принципів прозорості та комплексності даного процесу, що обумовлено наявністю значної кількості та різновекторності показників преміювання. З огляду на це, необхідною вимогою підвищення їх кадрової безпеки є впровадження ефективних систем матеріального стимулювання, що буде сприяти зростанню мотивації до трудової активності працівників, зацікавленості у результатах своєї праці та спрямуванні їх трудових зусиль на досягнення високої якості трудової діяльності. Поряд з цим діяльність менеджерів вищого рівня передбачає налагодження комунікаційних зв'язків та інформування персоналу, прийняття рішень щодо оцінки та напрямів професійного розвитку персоналу та їх кар'єрних можливостей, сприяння створенню позитивного соціального середовища, що дозволяє мотивувати окремих працівників і трудові колективи;

– якість професійно-кваліфікаційного розвитку персоналу – передбачає системно організований процес безперервного професійного навчання працівників для їх підготовки до виконання нових виробничих функцій, професійно-кваліфікаційного просування, формування резерву керівників та вдосконалення соціальної структури персоналу [254]. Управління професійним розвитком персоналу сприяє підвищенню

продуктивності праці та конкурентоспроможності персоналу на ринку праці, забезпеченню виконання працівниками нових більш складних завдань на основі максимально можливого використання їх здібностей та потенційних можливостей. Актуальні вимоги підвищення рівня професійно-кваліфікаційного розвитку персоналу підприємств зв'язку визначаються необхідністю постійного впровадження інноваційних технологій в сфері зв'язку та інформатизації, розробкою нових послуг та продуктів, посиленням вимог споживачів до якості обслуговування тощо. Це обумовлює необхідність створення, апробації та наукового осмислення систем розвитку персоналу, яка відповідала б актуальним потребам ринку послуг зв'язку та гарантовано забезпечувала розвиток кадрових професійних компетентностей;

– якість інноваційного розвитку персоналу – здатність підприємства до вдосконалення методів управління інноваційними здібностями та можливостями персоналу, що враховує сучасні досягнення науково-технічного прогресу та рівень розвитку інформаційного суспільства, а також сприяє стимулюванню креативних ідей, прояву раціоналізаторських здібностей персоналу та підвищення його адаптивності до нововведень. Інноваційний розвиток кадрового потенціалу підприємств зв'язку має базуватися на принципах сталого організаційно-економічного розвитку, системної взаємодії із зовнішнім макро- та мікросередовищем, відповідальності та саморегулювання, комплексного використання сучасних інформаційних технологій, своєчасного та достатнього ресурсного забезпечення, соціальної захищеності, а також одержання максимального ефекту від застосування інноваційних управлінських програм [176]. З позиції даного дослідження, домінантою підтримання належного рівня кадрової безпеки підприємств зв'язку у стратегічній перспективі є сучасна спрямованість на пошук та впровадження інноваційних методів управління їх кадровим потенціалом.

Слід зазначити, що сучасне конкурентне середовище у сфері зв'язку та інформатизації вимагає від менеджерів підприємств використання нових методів управлінського впливу на кадровий

потенціал, що обумовлено необхідністю впровадження інноваційної моделі розвитку та створенням дієвих стимулів до зростання професіоналізму. Даний підхід передбачає формування такої системи управління, за існування якої кожному працівнику стає об'єктивно не вигідною пасивна трудова діяльність, що відповідно сприяє досягненню позитивних результатів діяльності підприємства. З огляду на це, сучасні дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених в галузі менеджменту переконливо свідчать про необхідність посилення уваги керівництва сучасних підприємств зв'язку до такого прогресивного інструменту управлінського впливу як організаційна культура – важливий внутрішній фактор організаційної гнучкості, якісне формування якого сприяє досягненню організаційної єдності та створенню унікального фірмового стилю підприємства. Результати багатьох досліджень свідчать, що організаційна культура є вагомим стратегічним інструментом, адже «конкурентам важко імітувати нематеріальну складову успіху, що робить її джерелом суттєвих конкурентних переваг» [304, с. 39].

Приділення уваги процесам формування організаційної культури сучасних підприємств зумовлено, по-перше, необхідністю розробки та впровадження системи корпоративних цінностей на підприємствах, що є вимогою розвитку ринкових відносин; по-друге, якісна розробка та реалізація організаційної культури сприяє підтриманню організаційної гнучкості підприємства та підвищенню рівня його кадрової безпеки; по-третє, унікальна організаційна культура дозволяє сформувати власний бренд підприємства, що є досить важливим чинником його конкурентоспроможності в умовах сьогодення.

Доведено, що організаційна культура як система найбільш загальних та стабільних цінностей, принципів та правил поведінки в колективі підприємства сприяє ефективній його адаптації до умов зовнішнього середовища, налагодженню стійких та сприятливих партнерських зв'язків та інтеграції внутрішніх організаційних процесів. В сучасних умовах підвищена увага до культурного потенціалу підприємства спроможна забезпечити економічному суб'єкту стабільне

функціонування, інноваційну привабливість та здатність до постійного розвитку. Отже, слід констатувати, що унікальна організаційна культура підприємств зв'язку має безумовний вплив на їх організаційно-управлінську стійкість та є інструментом стратегічного розвитку.

Слід зазначити, що ідеї формування організаційної культури та відповідного розвитку соціально-трудових відносин не мають широкого впровадження у практиці українських підприємств. Враховуючи, що організаційна культура впливає на всі бізнес-процеси та взаємовідносини підприємства для досягнення єдиної мети, та досліджуючи механізми її формування на провідних вітчизняних підприємствах зв'язку, можна дійти висновку, що організаційна культура має одночасний вплив на внутрішнє та зовнішнє середовище підприємства – як організаційна культура персоналу та організаційна культура підприємства. Адже її формування відбувається в певному економічному і соціальному середовищах під впливом вимог ринку і в напрямку задоволення потреб клієнтів за допомогою реалізації власних інтересів підприємства. У цьому зв'язку, з одного боку, неможливо забезпечити сталий розвиток підприємства без його адаптації до змін зовнішнього середовища, а з іншого – уявити підприємство без внутрішнього простору, власних принципів та законів взаємодії, внутрішньо організаційного клімату і підходу до вирішення організаційних завдань.

Максимальне використання можливостей організаційної культури є можливим за умови вивчення її сутності та функціональних елементів, до яких можна віднести поведінкові взаємовідносини роботодавців та працівників, сукупність морально-етичних цінностей, правила поведінки та спілкування у зовнішньому та внутрішньому середовищах, корпоративні стандарти, місія та стратегія підприємства тощо. Проте інтегрально існуючі функціональні елементи організаційної культури підприємства відображають принципи та правила, що забезпечують гармонійне поєднання економічних та соціальних чинників.

З огляду на вищевикладене, організаційна культура підприємств зв'язку являє собою сукупність визначених корпоративних цінностей, норм поведінки та характерних формальних та неформальних

комунікацій у колективі, які приймаються та реалізуються всіма співробітниками підприємства, що сприяє забезпеченню внутрішнього організаційного розвитку підприємства та адаптації до вимог зовнішнього середовища. Вона дозволяє ідентифікувати підприємство, генерує прихильність корпоративним цілям, створює сприятливу атмосферу та зміцнює соціальну стабільність. Унікальність організаційної культури полягає у тому, що вона забезпечує досягнення бажаного ефекту від діяльності підприємства, є надбанням системи його внутрішніх цінностей – системи норм та правил поведінки, відносин та способів ведення бізнесу, що формують індивідуальність підприємства.

Враховуючи, що організаційна культура за своєю суттю є складним і багатоплановим явищем, важливим аспектом дослідження проблеми розвитку та розробки концептуальних підходів щодо її формування є врахування впливу низки різноманітних факторів, як зовнішніх (міжнародне середовище, державний устрій, тип економічної системи, національна культура, особливості функціонування сфери зв'язку та інформатизації, науково-технічний прогрес, ринковий попит, конкуренція), так і внутрішніх (цінності та переконання засновників, керівників, персоналу, технології формування організаційної культури та характер цілеспрямованого управлінського впливу, стадія життєвого циклу підприємства тощо) [331]. У цьому зв'язку організаційна культура кожного окремого підприємства є динамічною системою, яка передбачає існування певної ієрархії корпоративних цінностей та сукупності способів їх реалізації, які не можуть існувати ізольовано, адже знаходяться під впливом чинників зовнішнього середовища на галузевому, регіональному, національному та світовому рівнях [248].

Враховуючи особливості діяльності підприємств зв'язку (унікальний характер продукту, що поєднує матеріальне виробництво та сферу послуг; надання телекомунікаційних послуг протягом довготермінового періоду; безперервний характер інноваційних процесів у галузі; великий обсяг цільового ринку споживачів послуг тощо [336]), організаційна культура у системі управління підприємствами зв'язку має розглядатися як стратегічний інструмент, що дасть змогу орієнтувати усі

його підрозділи та усіх працівників на загальні цілі, підвищувати ініціативу персоналу, забезпечувати відданість загальній справі, полегшувати спілкування, адаптуватися до постійних інноваційних перетворень сфери зв'язку та інформатизації, розширити можливості утримання цільового ринку [50]. Поряд з цим, роль організаційної культури стає особливо актуальною в ситуації економічної кризи. Адже, правильно сформована організаційна культура підприємства допомагає швидко та ефективно реагувати на зміни споживчого попиту, коливання режиму поставок та інші економічні загрози за рахунок своєчасного прояву організаційної гнучкості.

Формування організаційної культури потребує розробки певного інструментарію, що поєднує внутрішні можливості формування організаційної культури із зовнішніми чинниками. Адже, слушною є думка, що основною проблемою формування організаційної культури є процес зовнішньої адаптації (приспособлення до постійних змін зовнішнього оточення та налагодження гармонійної взаємодії) та внутрішньої інтеграції (формування ефективних взаємовідносин у колективі) [345]. З огляду на це, процес формування організаційної культури підприємств зв'язку доцільно розглядати як комплекс таких послідовних етапів як:

- оцінка поточного стану організаційної культури та її впливу на організаційну гнучкість та рівень кадрової безпеки підприємства;
- діагностика та впровадження нової системи корпоративних цінностей; розробка програми адаптації персоналу підприємства до нового організаційного клімату та відповідних мотиваційних механізмів;
- моніторинг організаційної культури залежно від змін зовнішнього середовища та стадії життєвого циклу підприємства.

Вважаємо, що реалізація зазначених заходів дозволить сформувати максимально досконалу організаційну культуру, яка буде сприяти своєчасній нейтралізації зовнішніх та внутрішніх кадрових загроз підприємств зв'язку на сучасному етапі їх розвитку.

Узагальнюючи вищевикладене, слід зазначити, що організаційна культура – це не єдиний елемент організаційної гнучкості,

вдосконалення якого сприяє досягненню цільових орієнтирів підприємства. Цілком можливо, що підприємство має високий рівень організаційної культури та є збитковим і недостатньо конкурентоспроможним або навпаки, підприємство з низькою організаційною культурою демонструє високу ефективність і стабільність. Проте, ці процеси мають достатньо короткостроковий характер, оскільки в умовах сьогодення стратегічною імперативою підвищення рівня кадрової безпеки підприємств зв'язку є розвиток унікальних організаційних культур з метою забезпечення стійких параметрів їх розвитку у довгостроковий перспективі.

Узагальнюючи вищевикладене, варто зазначити, що визначення стратегічних імперативів підвищення рівня кадрової безпеки як домінанти забезпечення організаційно-управлінської стійкості підприємств зв'язку є корисним для розробки власних кадрових стратегій, реалізація яких буде сприяти підвищенню якості кадрової складової у системі їх економічної безпеки. У цьому зв'язку особливої актуальності набувають питання щодо розробки методичних підходів забезпечення адаптивності організаційних структур, якості управління кадровим потенціалом та унікальності організаційних культур, що будуть універсальними для будь-якого підприємства сфери зв'язку та інформатизації.

5.4. Інноваційно-інвестиційна безпека як домінанта забезпечення конкурентоздатності сучасних підприємств зв'язку

Сучасний стан світової економіки характеризується зростаючим числом складних і взаємопов'язаних проблем, серед яких вагоме місце займають стійка економічна нерівність та прискорення темпів четвертої промислової революції. Такі умови сприяють посиленню глобальних ризиків та загроз в усіх секторах світового економічного розвитку. Надзвичайно важливим в умовах оперативного реагування та ефективного їм протистояння постає завдання формування

конкурентоспроможної та високомодернізованої національної економіки. Саме тому формування дієздатного інноваційно-інвестиційного потенціалу набуває пріоритетного значення на макро-, мезо- та мікрорівнях.

В умовах сьогодення інвестиційно-інноваційна складова економічної безпеки є пріоритетною складовою технічного оновлення, переоснащення та розвитку галузей економіки на інноваційних засадах. Інвестиції є основою матеріалізації економічної безпеки, тому системність завдань останньої об'єктивно вимагає активізації інвестиційних процесів для забезпечення розширеного відтворення, створення потенціалу позитивних змін в умовах загострення соціально-економічних суперечностей та загроз саморозвитку вітчизняних підприємств.

Слід зазначити, що традиційно українські науковці досліджували поняття інвестиційно-інноваційної безпеки в розрізі його інвестиційної та інноваційної складових. Проте огляд сучасних світових досліджень, свідчить про синтез даних складових та вивчення дефініції інноваційно-інвестиційної безпеки як структурної складової економічної безпеки. Адже зв'язок інноваційної та інвестиційної складових у міжнародних рейтингах настільки сильний, що існування цих термінів окремо звужує визначення поняття інноваційності. І тільки інноваційно-інвестиційна економічна категорія передбачає необхідність залучення інвестиційних ресурсів для впровадження інновацій у більшості розвинутих країн для ведення бізнесу та здійснення господарської діяльності в умовах існування ризиків та загроз як наслідків глобалізації світової економіки.

Включення України в міжнародні рейтинги, які визначають стан та місце кожної країни у світовому економічному розвитку, є однією з найважливіших умов систематичного моніторингу її інноваційної діяльності, необхідного для обґрунтування перспектив розвитку та, відповідно, протидії сучасним економічним загрозам. Наприклад, рейтинг Doing Business, який щорічно складає Світовий банк, оцінює легкість ведення бізнесу і аналізує ситуацію в 190 країнах світу. Так, у 2019 року спостерігається зростання рейтингу України відразу на 5

позицій – 71 місце у порівнянні з 76 місцем у 2018 році. Динаміка з 2012 року (152 місце) оцінюється як досить позитивна і свідчить про поліпшення бізнес-клімату та економіки в цілому. Незважаючи на те, що Україна здійснює певний прогрес в рейтингу, це ніяк не впливає на залучення іноземних інвестицій. Адже для підвищення привабливості країни для потенційних інвесторів, вона повинна як мінімум опинитися в ТОП-30 даного рейтингу [370].

Поруч з цим Україна втратила сім позицій в рейтингу інноваційних країн світу американського агентства Bloomberg – в 2017 році країна посідала 46-те місце, а в 2018-м опустилася на 53-тє. Аналітики враховують витрати на дослідження і розробки, виробничі потужності та концентрацію високотехнологічних публічних компаній.

У доповіді Global Innovation Index за результатами оцінки ситуації в області інновацій в 126 країнах світу, відзначено, що рейтингова позиція України зросла відразу на сім сходинок до 43-го місця в загальному рейтингу. При цьому за останні три роки місце нашої країни в цьому рейтингу збільшилось більш, ніж на 20 позицій. Глобальний індекс інновацій включає 80 різних показників: число патентів, створених додатків, наукових публікацій і т.д. [375].

Показовим щодо стану інноваційно-інвестиційної діяльності країни є також її місце у Глобальному рейтингу конкурентоспроможності, який щорічно складає Всесвітній економічний форум (WEF) із метою порівняння розвитку країн у глобальному масштабі. У 2018 року Україна опинилася на 83 місці з 140 країн загального переліку. Всього в індексі враховується 12 різних позицій: фінансові системи, інновації, ринок праці, інфраструктура, рівень розвитку бізнесу тощо. Згідно компонентів рейтингу, Україні вдалося поліпшити показники в таких сферах як фінансові системи (піднялася зі 120-го на 117-те місце), інституційний розвиток (зі 118-го на 110-те), інфраструктура (з 78-го на 57-те місце), інновації (з 61-го на 58-те). Зросли також позиції України за критеріями "ринок товарів" (зі 101-го на 73-те місце), "рівень розвитку бізнесу" (з 90-го на 86-те), "ринок праці" (з 86-го на 66-те) [399, 400].

Усе вищезазначене дає змогу говорити про те, що на сучасному етапі розвитку світової економіки інноваційно-інвестиційна безпека займає провідне місце в структурі системи економічної безпеки як домінантна підсистема протидії існуючим глобальним економічним ризикам та загрозам. Проведений огляд міжнародних індикаторів оцінки інноваційно-інвестиційного потенціалу, який базується на визначенні позиції країни в глобальному інноваційному середовищі, демонструє відсутність значного прогресу в більш комплексних економічних рейтингах. Це переконує, що зосередженість на тих проблемах, які відображають місце країни у рейтингах, дасть змогу інтенсифікувати залучення іноземного інвестування та підвищити інноваційну активність у поєднанні із забезпеченням інноваційно-інвестиційної безпеки держави з метою посилення національних позицій на світовому ринку товарів, послуг та технологій.

Враховуючи вищезазначені тенденції світових економічних трендів, варто зазначити, що на сучасному етапі основна роль у реалізації програми інноваційного оновлення економіки країни належить саме підприємствам, що посилює об'єктивну необхідність забезпечення їх інноваційно-інвестиційного розвитку як передумови досягнення високої конкурентної позиції у глобальному середовищі. Це вимагає використання сучасних технологій та механізмів управління, які відповідають актуальним вимогам економічного простору та здатні забезпечити стійкий інноваційний розвиток підприємства. Водночас, недостатність державного регулювання інноваційної діяльності підприємств, слабка захищеність інтелектуальної власності в Україні, відсутність інвестиційного забезпечення інновацій та незадовільна інноваційна активність вітчизняних підприємств є передумовами виникнення ризиків та порушення їх інноваційно-інвестиційної безпеки. За даних умов визначення імперативів підвищення її рівня на підприємствах зв'язку при впровадженні інноваційних проектів є актуальним завданням на даному етапі дослідження.

Доведено, що інформаційна революція змінила середовище функціонування підприємств зв'язку, створивши принципово нові умови

для активізації їх інноваційного розвитку. У сучасних наукових публікаціях інноваціям відводиться ключова роль серед чинників, які забезпечують економічне зростання, адже їх сприятливий вплив доведено на теоретичному та емпіричному рівнях. Слушною є думка, що «саме інноваційний шлях розвитку, що орієнтується на довгострокову перспективу, відповідає реаліям «нової економіки» [82]. У цьому контексті передбачається впровадження широкого спектру інновацій – технологічних, продуктових, управлінських, маркетингових, організаційних, що може стати не лише дієвою передумовою стійкого функціонування, але й каталізатором до зростання інноваційного потенціалу для комплексного інноваційного розвитку підприємства.

Варто зазначити, що наявність таких специфічних особливостей діяльності підприємств зв'язку як стрімкий поступ цифрових та мультисервісних технологій, використання віртуальних ресурсів, багатонаменклатурність та унікальність одиничних послуг, вагомість якісних характеристик послуг, наявність віртуального цифрового ІТ-бізнесу підсилюють пріоритетне значення та необхідність інноваційно-інвестиційного розвитку саме цих підприємств для забезпечення конкурентоздатних параметрів їх функціонування.

Проте сучасний етап розвитку підприємств зв'язку характеризується низьким рівнем якості управління їх інноваційним розвитком, що є результатом фрагментарності та розрізненості теоретико-методологічного базису. Це призводить до низької інноваційної активності вітчизняних підприємств та нівелювання ключових резервів їх конкурентоспроможності на внутрішніх та зовнішніх ринках. Так, у роботі [15] за результатами експертних оцінок щодо ризиків внутрішнього середовища, з'ясовано, що гальмуючими чинниками інноваційного розвитку підприємств зв'язку є відсутність фінансових джерел для впровадження інновацій (16%), низька активність освоєння інновацій (15%), низькі ринкові можливості й альтернативи втілення інновацій (14%), відсутність стратегічного набору (12%), низька організаційно-комунікаційна здатність щодо провайдингу інновацій (11%), нерозвинутість організаційного дизайну та комунікаційних

внутрішніх зв'язків (9%), незацікавленість управлінської команди (7%), відсутність спеціалістів з відповідними компетенціями (6%), нерозвиненість системи маркетингу інновацій (5%), низький рівень диверсифікації діяльності (3%), високий рівень формалізації та централізації менеджменту (2%). За результатами експертних оцінок щодо ризиків зовнішнього середовища, встановлено, що на інноваційний розвиток підприємств зв'язку мають вплив високі параметри кредитних ставок (19%), обтяжлива система оподаткування (17%), брак необхідної інфраструктури для трансферу технологій та відповідної інформаційно-аналітичної підтримки (15%), високий рівень конкурентної боротьби (12%), відсутність необхідності освоєння інновацій (10%), зростання інфляційних процесів, що впливає на високу вартість матеріальних активів, технологій, енергоносіїв (9%), відсутність налагоджених зв'язків між наукою та виробництвом (8%), низька платоспроможність населення (5%), нерозвиненість мережі інноваційної інфраструктури (3%), недостатнє державне стимулювання інноваційної діяльності (2%), неочікувані зміни керівництва та завдань інноваційного розвитку, рейдерство (1%).

Як наслідок, спостерігається наявність негативних тенденцій інноваційного розвитку підприємств зв'язку, що безпосередньо впливає на рівень їх інноваційно-інвестиційної безпеки. Серед таких тенденцій варто відзначити відсутність адаптації вітчизняних підприємств до світових інноваційних нововведень, незадовільний рівень технологічної модернізації, відсутність власних науково-технічних досягнень в області інновацій та відповідне впровадження зарубіжних технологій, відсутність мотивації до інноваційного самовдосконалення, нерозвиненість інноваційних інфраструктурних ланцюгів, недостатність ресурсного забезпечення інноваційного розвитку, низька спроможність підприємств до освоєння процесних інновацій та технологічних модернізацій, недосконалість захисту інтелектуальної власності тощо. Активізація зазначених процесів свідчить про існування сукупності інноваційно-інвестиційних ризиків в системі економічної безпеки підприємств зв'язку, що проявляються на кожному етапі впровадження

інноваційних проєктів у вигляді потенційних загроз. У цьому зв'язку процес забезпечення інноваційно-інвестиційної безпеки як функціональної складової економічної безпеки підприємств зв'язку передбачає проведення комплексу заходів на кожному етапі життєвого циклу інноваційного проєкту для своєчасної оптимізації відповідних ризиків.

Можна узагальнити, що інноваційно-інвестиційна безпека – це стан підприємства, при якому забезпечується ефективне використання інвестицій при реалізації інноваційного проєкту за умови збереження існуючого або підвищення рівня економічної безпеки та забезпечення стійкого функціонування підприємств зв'язку в умовах ризикового бізнес-середовища з метою отримання довгострокових конкурентних позицій та формування якісного інноваційного потенціалу розвитку. Основними цільовими орієнтирами інноваційно-інвестиційної безпеки підприємств зв'язку під час впровадження інноваційних проєктів є забезпечення захисту інформаційних ресурсів та комерційної таємниці, інтелектуальної власності та наукових розробок шляхом своєчасного виявлення потенційних загроз та ризиків, визначення джерел їх виникнення, ступеня ймовірності реалізації та вибору методів управління.

Слід зазначити, що якісно побудована система економічної безпеки підприємств зв'язку дозволяє розробити стратегію оптимізації ризиків у ході впровадження інноваційних проєктів. Є думка, що на загальний рівень економічної безпеки підприємства під час впровадження інвестиційних проєктів значний вплив мають безпосередньо показники та можливі причини неефективного управління проєктами. Так, до показників недостатньо високої якості виконання таких проєктів можна віднести [3]:

- недотримання термінів, затримки у виконанні робіт, перевитрати коштів і штрафи по контрактах;
- низький виконавський рівень персоналу, висока плінність задіяних у проєкті кадрів, надмірний рівень психологічного навантаження, недостатність мотивації та несприятливий психологічний

клімат в організації;

- недостатній рівень фінансової дисципліни: фактичні витрати перевищують запланований бюджет;

- низька якість управління, надмірна централізація, зайва участь менеджерів вищого рівня в деталях виконання проекту;

- низька якість управління ресурсами: надмірна динаміка змін одних робіт на інші (multi-tasking), дублювання зусиль, неефективне використання спеціалістів функціональних підрозділів.

З огляду на вищезазначене, впровадження інноваційних проектів провокує виникнення інноваційно-інвестиційних ризиків підприємств зв'язку, які мають цілеспрямований, випадковий або системний характер. Такі ризики можна систематизувати за наступними групами:

- фінансові – відсутність інвестиційних ресурсів на розробку та реалізацію інноваційного проекту, погіршення фінансового стану підприємства, складність отримання зовнішніх позик для фінансування проектів;

- інформаційні – відсутність інформаційної підтримки, низький рівень інформаційної безпеки та моніторингу, неефективно побудовані канали поширення інформації, неякісне інформаційне забезпечення;

- організаційні – неефективна стратегія інноваційної діяльності підприємства; недосконала організація підрозділів, які займаються інноваційними розробками; низька якість управління інноваційним проектом;

- кадрові – низький рівень фахової підготовки спеціалістів в галузі інновацій, неспроможність штатних працівників підприємства самостійно реалізувати інноваційний проект, плинність кадрів, неефективна система мотивування працівників, відсутність організаційної гнучкості;

- продуктові – неефективний вибір відповідних технологій, постачальників ресурсів, підрядників, неякісно організована система управління запасами;

- технологічні – невідповідність технологічного обладнання сучасним інноваційним вимогам, збої у виробництві інноваційного

продукту;

– проєктні – невідповідність вартості впровадження, термінів виконання та якості отриманого результату за інноваційним проєктом.

Вищезазначене переконує, що в умовах сучасних інноваційних трансформацій та зростання інноваційно-інвестиційних ризиків, проблематика виявлення можливостей ризикозахищеності інноваційного розвитку підприємств зв'язку набуває особливої актуальності. За даних умов важливого значення для підприємств зв'язку, що володіють різної потужності інноваційним потенціалом та впроваджують інноваційні проєкти, є врахування ризиків, притаманних конкретному підприємству на різних етапах життєвого циклу проєкту та своєчасне управління ними відповідно до коливань кон'юнктури зовнішнього середовища.

У контексті системного підходу ризикозахищеність інноваційного розвитку підприємств зв'язку є властивістю системи їх економічної безпеки, що забезпечує необхідний рівень інноваційно-інвестиційної безпеки даних підприємств та їх стійке функціонування в умовах виникнення відповідних ризиків на різних етапах життєвого циклу інноваційних проєктів. Отже, управління ризикозахищеністю інноваційного розвитку підприємств зв'язку можна визначити як комплексний процес, що складається з послідовних етапів, метою якого є мінімізація чи компенсація втрат від впливу за умови реалізації ризиків при освоєнні інновацій.

Слушно зазначити, що за результатами сучасних наукових досліджень за даною проблематикою [12, 318] виявлено ступінь впливу інноваційно-інвестиційних ризиків на різних етапах життєвого циклу інноваційного проєкту, де діапазон потреби в ресурсах обумовлено типом та складністю проєкту (рис. 5.4).

З огляду на вищевикладене, вважаємо доцільним окреслити загрози інноваційно-інвестиційній безпеці підприємств зв'язку на етапах ініціації, планування та розробки, реалізації, завершення та введення в експлуатацію інноваційного продукту для подальшої ідентифікації імперативів її підвищення.

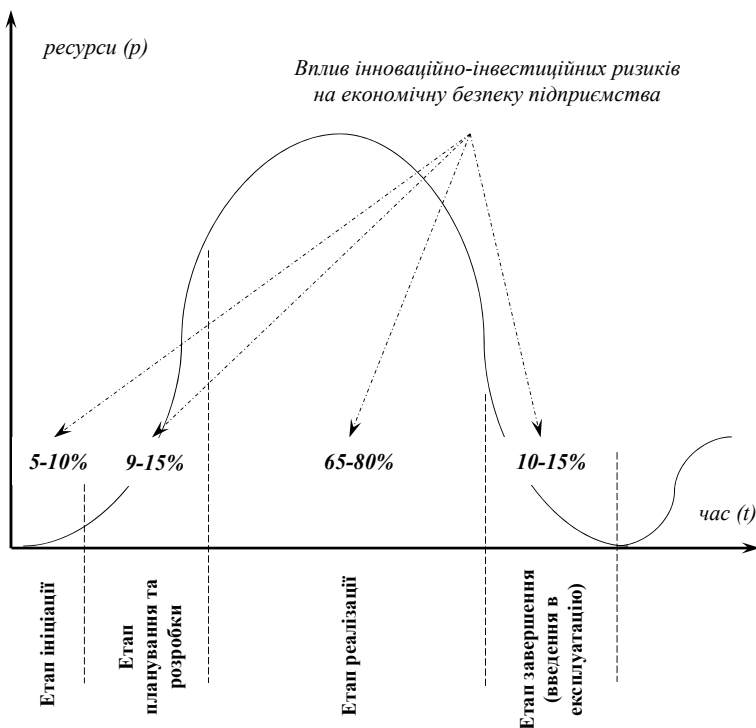

Рис. 5.4. Вплив інноваційно-інвестиційних ризиків на різних етапах життєвого циклу інноваційного проекту

Етап ініціації інноваційного продукту є процесом формального його санкціонування, що передбачає попереднє обґрунтування та розробку пропозицій щодо впровадження даного проекту. Як правило, ініціація інноваційних проектів на підприємствах зв'язку відбувається внаслідок незадовільного попиту на послуги зв'язку, наявності додаткових інвестиційних ресурсів, зміни вимог ринку, інтересів кредиторів чи акціонерів, запитів замовників тощо. На даному етапі здійснюється відбір ідей, постановка завдань та розроблення концепції інноваційного проекту, створення техніко-економічного обґрунтування, складання бізнес-плану та пошук інвестиційних ресурсів. Так,

основними критеріями прийнятності інноваційної бізнес-ідеї виступають технологічна реалізація; довгострокова життєздатність; економічна ефективність; політична, соціальна та екологічна прийнятність; організаційно-адміністративна забезпеченість. Вважається, що основними суб'єктами управління інноваційно-інвестиційною безпекою підприємства на даному етапі є автори ідеї інноваційного проекту, власники підприємства-замовники проекту, інвестори та кредитори.

Ключовими загрозами на етапі ініціації інноваційного проекту є низька якість інформаційного забезпечення (наявність недостовірної, неповної та необ'єктивної інформації для прийняття управлінських рішень), відсутність власних коштів для фінансування проекту, своєчасність та повнота надходження інвестиційних ресурсів, ненадійність інвестиційних домовленостей та зобов'язань, недотримання умов надання кредитних коштів. З огляду на це, основними завданнями підтримання належного рівня інноваційно-інвестиційної безпеки підприємств зв'язку є розвідка конкурентного середовища та збір інформації про аналоги існуючих інноваційних проектів; моніторинг потенційних інвесторів на предмет платоспроможності, ділової репутації, результату участі у попередніх проектах; якісна експертна оцінка потенційної цінності інноваційного проекту та підготовка висновку про доцільність його впровадження з позиції збереження безпечних умов функціонування підприємства.

Етап планування та розробки інноваційного проекту є одним з найбільш відповідальних та передбачає визначення змісту проекту та його ресурсних складових, аналіз альтернативних варіантів (сценаріїв розвитку проекту) для оцінки їх економічної ефективності та обґрунтованого прийняття управлінських рішень. З метою підвищення якості реалізації даного етапу є доцільним створення маркетингових (аналіз конкурентного середовища, цінової та збутової політики), виробничих (аналіз необхідних та фактичних виробничих потужностей, ресурсних складових), фінансових (аналіз економічної ефективності реалізації проекту) та інших робочих груп для розроблення проектної документації, а також проведення фундаментальних і прикладних

досліджень. Відповідно основними суб'єктами управління інноваційно-інвестиційною безпекою підприємства є команда з розроблення та реалізації інноваційного проекту, науковий персонал та проектні групи, об'єктами – проектна документація, мережевий план проекту, технічні завдання, науково-технічні розробки, ноу-хау.

Серед типових загроз при виконанні етапу планування та розробки інноваційного проекту слід відзначити недосконалість методик планування проекту, недостатньо високий інтелектуальний рівень персоналу, суб'єктивність власних оцінок та наукової візуалізації проекту, невідповідність проекту потребам актуального інноваційного розвитку підприємства, неготовність чи відсутність взаємозв'язку між інноваційною ідеєю та можливістю її промислово-виробничої реалізації, техніко-технологічні проблеми, наявність конкурентних аналогів, зростання додаткових адміністративних витрат по проекту. За даних умов стан інноваційно-інвестиційної безпеки підприємств зв'язку буде залежати від якісного підбору персоналу на предмет його інтелектуального розвитку та здатності до розробки і реалізації інноваційних ідей, підвищення якості інформаційного забезпечення, модернізації основних засобів, систематичного моніторингу динаміки конкурентного середовища тощо.

Етап реалізації інноваційного проекту є найбільш важливим, адже на даному етапі активізується більшість потенційних ризиків зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства. Основним завданням етапу є забезпечення його якості в процесі оцінки загального виконання проекту з метою підтвердження його відповідності стандартам якості. Даний етап передбачає розроблення, проектування та освоєння інновацій; закупівлю чи модернізацію обладнання; отримання дозволів та ліцензій; закупку сировини, матеріалів та послуг; проведення тендерів та підготовку виробничих процесів. До суб'єктів управління інноваційно-інвестиційною безпекою належать персонал підприємства, постачальники та субпідрядники, проектні групи, учасники тендерів, менеджери та власники підприємства.

Серед загроз зазначеного етапу важливого значення набувають

неякісна підготовка тендерної документації, невідповідальне виконання зобов'язань серед окремих членів команди та партнерів, недосконала ділова репутація постачальників та субпідрядників, несвоєчасне прийняття управлінських рішень щодо внесення проектних змін, відсутність належного контролю за ходом виконання проекту тощо. Отже, до основних завдань забезпечення інноваційно-інвестиційної безпеки підприємств зв'язку на етапі реалізації інноваційного проекту слід віднести участь в узгодженні проектної документації, забезпечення якості кадрового менеджменту та систематичний моніторинг ефективності роботи персоналу, налагодження партнерських комунікацій, контроль за дотриманням техніко-технологічної безпеки.

Завершення інноваційного проекту передбачає введення в експлуатацію виробничих потужностей та початок серійного виробництва інноваційного продукту. На даному етапі збільшується кількість суб'єктів управління інноваційно-інвестиційної безпекою підприємства – постачальники, контрагенти зовнішнього середовища, технічний персонал, конкуренти, споживачі, державні органи тощо. Серед об'єктів безпеки пріоритетного значення набуває інноваційний продукт, його патентування, ліцензування та права інтелектуальної власності підприємства.

Як правило, реалізація етапу завершення інноваційного проекту супроводжується порушенням інтерфейсної безпеки (зміна умов взаємодії з економічними контрагентами, торговими посередниками, інвесторами, постачальниками та споживачами), інформаційної безпеки (дезінформація, формування рекламного середовища та іміджу нового інноваційного продукту), ринкової безпеки (незадовільний попит чи зміна очікувань споживачів, поява товарів-субститутів, зміна конкурентного середовища), виробничо-технічної безпеки (бізнес-процеси організації виробництва інноваційної продукції). До ключових завдань забезпечення інноваційно-інвестиційної безпеки підприємств зв'язку слід віднести перевірку логістичної мережі збуту та реалізації інноваційного продукту, контроль асиметрії інформації, діагностика

проблем та комплексний моніторинг впровадження інноваційного продукту на ринок.

Таким чином, на основі вищевикладеного, можна запропонувати алгоритм управління ризиками за етапами життєвого циклу інноваційного проекту підприємств зв'язку, реалізація якого буде сприяти забезпеченню інноваційного розвитку та підвищенню конкурентоздатності даних підприємств (рис. 5.5).

Обґрунтоване прийняття управлінських рішень щодо вибору методів оптимізації ризиків на етапах ініціації, планування та розробки, реалізації та завершення інноваційного проекту дозволить впливати на рівень інноваційно-інвестиційної безпеки як доміанти досягнення стійких параметрів функціонування підприємств зв'язку в умовах невизначеності та динамічності економічних процесів.

Враховуючи існуючі чинники інноваційного розвитку підприємств зв'язку, потенційні ризики даного процесу та зазначені ключові загрози впровадження інноваційних проектів, вважаємо доцільним визначити стратегічні імперативи підвищення рівня інноваційно-інвестиційної безпеки підприємств зв'язку, врахування яких є необхідною умовою забезпечення їх економічно безпечного та стійкого розвитку, а саме:

– вивчення конкурентного середовища, що передбачає збирання інформації про потенційний обсяг попиту на ринку, конкурентне середовище проекту, існуючі інноваційні розробки конкурентів, інновації та результати наукових пошуків за даним напрямом, фінансово-економічну діяльність та стратегії діяльності потенційних конкурентів. Метою реалізації даної імперативи є систематизація інформації про конкурентів на етапах розроблення проекту та постійний моніторинг змін ринкового середовища, дій конкурентів на наступних етапах реалізації проекту. Напрями та методи повинні включати саме конкурентну корпоративну розвідку та використання інформації з таких відкритих джерел як персональні сайти підприємств-конкурентів, їх торговельні мережі чи офіси (місця спілкування з потенційними клієнтами), офіційні звіти та відгуки споживачів.

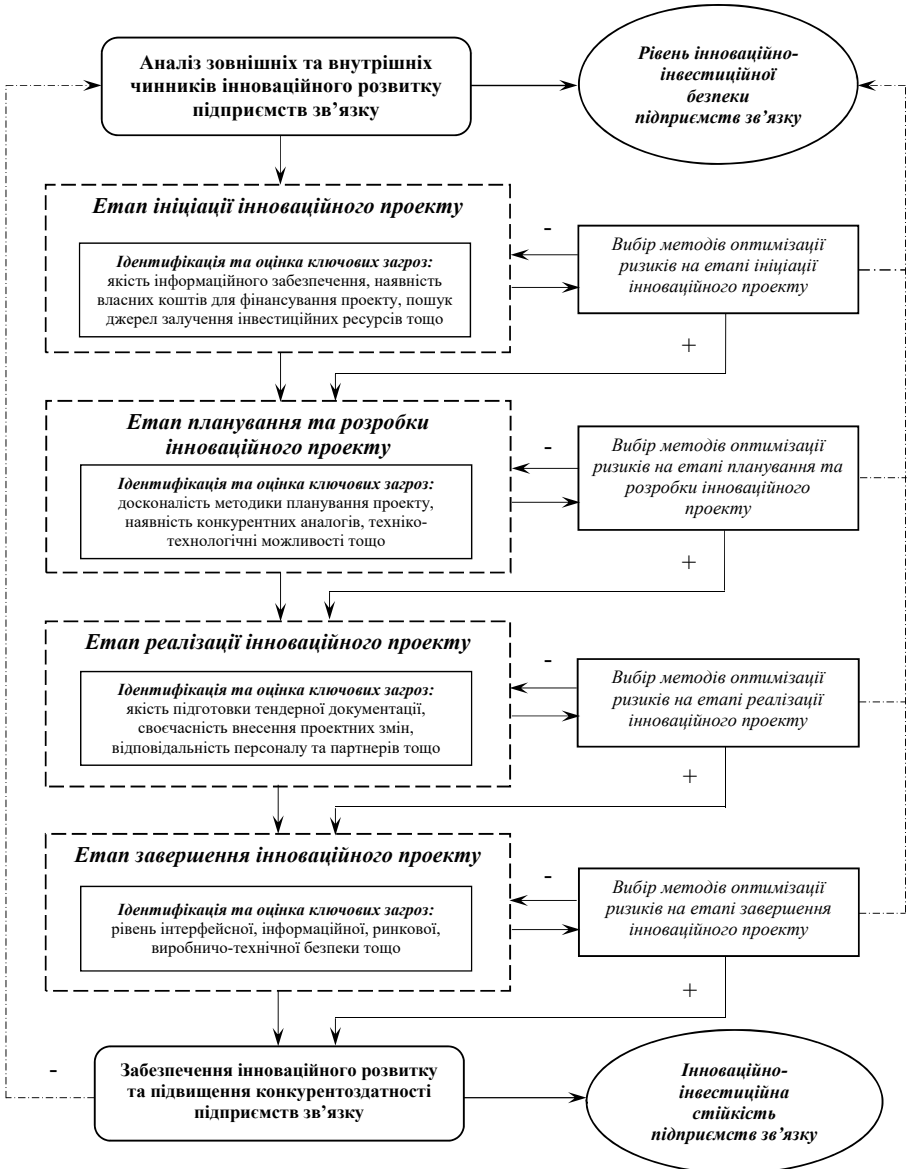

Рис. 5.5. Алгоритм управління ризиками за етапами життєвого циклу інноваційного проекту підприємств зв'язку

Результатами даної роботи є визначення основних конкурентів за напрямом розроблення та реалізації проекту; складання профілю конкурента за основними показниками специфіки продукції, її якості та характеристик, цінової політики, засобів реклами та просування інноваційної продукції на ринок; профілю самого підприємства, а саме його історії, позиції на ринку, ділового стилю, наявності власної бази інноваційної та дослідницької діяльності, особливості виробництва та технологій, наявності патентів, дозволів, ліцензій та репутації підприємства; проведення аналізу слабких і сильних сторін конкурентів та отримання визначення можливих конкурентних переваг для продукту власного інноваційного проекту;

– забезпечення інвестиційної спроможності підприємства як здатності формування та використання інвестиційного потенціалу з метою підвищення інвестиційної активності та привабливості підприємств зв'язку, що створює потенційні можливості фінансового забезпечення інноваційних процесів як основи їх розробки, якісного виконання та отримання цільових результатів. Інвестоспроможність як інвестиційна складова інноваційно-інвестиційної безпеки характеризує здатність підприємства до оцінювання реальних інвестиційних можливостей підприємства, активного маневрування інвестиційними ресурсами (оптимізації фінансових потоків щодо реалізації інвестиційних проектів і програм), забезпечення оперативної реакції на виникнення нових інвестиційних можливостей в умовах впливу динамічних чинників нестабільного економічного середовища та систематичного виникнення деструктивних інвестиційних ризиків. Погоджуємося, що підвищення економічної безпеки на засадах активізації інноваційного розвитку знаходиться в прямій залежності від інвестиційних можливостей підприємства. Відсутність вільного доступу до кредитних та інвестиційних ресурсів для більшості вітчизняних підприємств значно зменшує їх можливості щодо фінансування інноваційних процесів [214];

– забезпечення безпеки інтеграції новоствореної інноваційної структури проекту до системи виробничо-господарської діяльності

підприємства та адаптації інноваційного продукту до зовнішнього ринкового середовища. Завданнями системи економічної безпеки підприємства при реалізації даної імперативи є моніторинг документообороту та підтримання безпечного стану інформаційної підсистеми, контроль безпеки логістичної та збутової мережі на доцільність, ефективність та надійність реалізації інноваційного продукту, забезпечення кадрової безпеки. Також важливим напрямом є забезпечення безпеки процесу інтеграції результату реалізації проекту до зовнішнього середовища, що вимагає розробки маркетингових комунікацій – заходів з інформування споживачів про переваги товару та формування їх потенційної зацікавленості, позитивного ставлення до інновації, замовлення та впровадження рекламної кампанії для стимулювання збуту інноваційного продукту. Забезпечення безпеки цього напрямку також має враховувати заходи щодо протидії проявам недобросовісної конкуренції та дезінформації про новий інноваційний продукт з боку потенційних конкурентів [3];

– підвищення інтелектуального науково-технічного потенціалу підприємства як важливої імперативи успішного впровадження інноваційних проектів, підвищення кадрової та інноваційно-інвестиційної безпеки. Слід констатувати, що оскільки інноваційна економіка – це рушійна сила розвитку світового господарства третього тисячоліття, то саме інтелектуальний капітал стає базою формування інноваційного потенціалу підприємства як пріоритетна умова ефективної інноваційної діяльності будь-якого підприємства. З огляду на це формування управлінської команди для розробки та впровадження інноваційного проекту має враховувати не тільки наявність кадрового потенціалу із притаманними йому фізичними можливостями та кваліфікаційними навичками, а передусім – рівень розвитку інтелектуального потенціалу як здатності працівників до удосконалення професійних знань, ефективної взаємодії, творчих здібностей, креативного мислення та генерування нових ідей відповідно до вимог сучасного економічного розвитку та нового інформаційного простору. Особливо це стосується фундаторів

інформаційного суспільства – підприємств сфери зв'язку та інформатизації. Безумовно, реалізація даної імперативи буде залежати від рівня кадрової безпеки та організаційно-управлінської стійкості підприємств зв'язку, взаємозв'язок яких було ідентифіковано у попередніх параграфах дослідження;

– розроблення та реалізація заходів із підвищення рівня інформаційно-аналітичного забезпечення та визначення умов доступу до використання інформації, що становить комерційну таємницю підприємства. При впровадженні інноваційних проектів до такої інформації слід віднести промислову (інформація про використану технологію, способи та засоби виробництва), проектно-інноваційну (інформація про сутність інновації, технологію створення та впровадження, науково-технічну, конструкторську документацію); фінансову (інформацію про фінансово-економічний стан підприємства, його фінансово-кредитні, банківські, розрахункові операцій, комерційно-збутову діяльність, стратегічні плани маркетингу щодо реалізації проекту) тощо. Особливого значення це набуває в процесі проведення заходів із патентування винаходів та сертифікації інноваційної продукції. Реалізація даної імперативи передбачає формування системи інфокомунікаційного забезпечення підприємств зв'язку, структурні елементи та взаємозв'язок яких було запропоновано у попередніх параграфах дослідження. Це є одним з першочергових завдань для підприємств, що перебувають у стані розробки та реалізації інноваційних проектів, виконання якого буде сприяти організації безпечного інформаційного обміну між зовнішнім та внутрішнім середовищем підприємств.

Враховуючи вищевикладене, слід зазначити, що динаміка сучасного економічного середовища зумовлює необхідність інноваційної активності вітчизняних підприємств зв'язку для їх безперервного інноваційного розвитку та збереження конкурентоздатних параметрів функціонування. При цьому наявність циклічних економічних проявів та посилення дії чинників невизначеного бізнес-середовища вимагає підвищення рівня інноваційно-інвестиційної безпеки, який безумовно

залежить від діалектичної єдності всіх функціональних підсистем економічної безпеки підприємств зв'язку. За даних умов врахування запропонованих стратегічних імператив є домінантною вимогою забезпечення інноваційно-інвестиційної стійкості підприємств зв'язку та підвищення системної ефективності їх економічної безпеки в умовах формування ризикового економічного простору.

Післямова

У монографії здійснено обґрунтування теоретико-методологічних підходів та розробку практичних рекомендації щодо формування системи економічної безпеки підприємств зв'язку, впровадження яких буде сприяти забезпеченню їх стійкого функціонування в умовах невизначеного економічного середовища.

На основі вивчення комплементарного характеру взаємозв'язку між ієрархічними рівнями економічної безпеки встановлено, що виникнення категорії економічна безпека підприємства та зростаюча актуальність її сучасних досліджень пов'язана з існуванням великої кількості загроз, які необхідно враховувати у ході прийняття управлінських рішень. У цьому зв'язку сутність економічної безпеки підприємства полягає у забезпеченні умов для його ефективного функціонування та стратегічного розвитку, що залежить від результативності процесу своєчасної ідентифікації та оптимізації ризиків зовнішнього та внутрішнього середовища. Серед характерних ознак економічної безпеки підприємства визначено його економічну рівновагу, конкурентоздатність, економічну свободу, економічний розвиток та гармонійну взаємодію підприємства із зовнішнім середовищем.

Встановлено, що ризик як економічна категорія характеризується ймовірністю виникнення непередбачуваних ситуацій під впливом об'єктивних та суб'єктивних факторів та передбачає необхідність вибору існуючих альтернативних варіантів рішень економічними суб'єктами для отримання позитивних або негативних результатів діяльності. Доведено, що збільшення невизначеності висуває вимоги врахування умов ризиковості як невід'ємної складової підприємницької діяльності, що обумовлені сучасними особливостями міжнародної економічної інфраструктури, іноземного конкурентного середовища та тенденціями розвитку вітчизняної економіки. З огляду на це, на сучасному етапі економічного розвитку особливої уваги набуває проблема захисту

підприємств від негативних впливів зовнішнього середовища, що є можливим за умови підвищення ефективності процесу управління ризиками.

Визначено, що управління ризиками підприємства являє собою процес інтегрованого впливу на функціональні підсистеми, при якому забезпечується охоплення максимально широкого діапазону можливих ризиків і використання методів їх оптимізації в процесі прийняття управлінських рішень для підвищення рівня економічної безпеки підприємства. Зазначено, що врахування особливостей управління ризиками на етапах їх зовнішнього та внутрішнього аналізу, кількісної та якісної оцінки, вибору методів управління, контролю та корегування отриманих результатів буде сприяти підвищенню ефективності даного процесу.

Аналіз та систематизація існуючих методологічних підходів до визначення економічної безпеки підприємства та врахування тенденцій актуального бізнес-оточення дозволили запропонувати адаптаційно-ситуаційний підхід як методологічну основу пізнання сутності досліджуваної категорії, який передбачає використання ситуаційного управління з врахуванням фактора циклічності для своєчасної адаптації підприємства до нестабільних факторів економічного середовища та забезпечення належного рівня економічної безпеки підприємства в конкретному періоді часу.

Виявлено, що необхідною умовою захищеності фінансово-економічних інтересів економічних суб'єктів від ризикового бізнес-середовища є створення системи економічної безпеки підприємства як комплексного та структурованого утворення, особливості формування та функціонування якого безпосередньо залежать від наявних внутрішніх та зовнішніх ризиків підприємства та необхідності досягнення його стійкого функціонування в умовах циклічного розвитку економіки. З огляду на це, на основі об'єктно-суб'єктного підходу розроблено алгоритм взаємозв'язку між структурними елементами системи економічної безпеки підприємства, що дозволяє систематизувати процес забезпечення економічної безпеки підприємства та виявити його мету, суб'єктів реалізації, об'єкти впливу та

методичну основу досягнення кінцевого результату. Обґрунтовано, що процес управління ризиками має бути спрямований на врахування інформаційних, фінансових, кадрових та інноваційно-інвестиційних загроз економічній безпеці підприємства з врахуванням специфіки галузі конкретного підприємства та відповідним вибором методів його реалізації.

Доведено, що в умовах глобалізації економічного життя та динамічного розвитку інформаційного суспільства однією з найбільш пріоритетних та стратегічно значимих для інноваційного поступу економіки будь-якої країни є сфера зв'язку та інформатизації. Це посилює необхідність вивчення діяльності підприємств зв'язку та розробки нових наукових підходів до забезпечення стійких параметрів їх функціонування в умовах невизначеності. За результатами аналізу сучасних тенденцій розвитку підприємств зв'язку виявлено наявність геопросторової та секторальної їх структуризації, що супроводжується складними біфуркаційними перетвореннями. З огляду на це, досягнення цільових орієнтирів розвитку підприємств зв'язку буде залежати від ступеня впливу актуальних ризиків глобального економічного середовища та їх врахування у власній діяльності, що вимагає формування якісної системи економічної безпеки за її відповідними функціональними складовими та пошуку дієвих методик управління ризиками.

На основі використання фінансової звітності, первинних офіційних документів, отриманих вагових коефіцієнтів обраних індикаторів та методу експертних оцінок було здійснено оцінку системної ефективності економічної безпеки таких провідних підприємств зв'язку як ПрАТ «Київстар», ПрАТ «ВФ-Україна» («Vodafone»), ПАТ «Укртелеком», ТОВ «Лайфселл» («Lifecell») та проаналізовано рівень їх економічної безпеки за період 2016-2018 рр. у розрізі обраних функціональних складових.

За результатами діагностики запропоновано концептуальну модель управління ризиками в системі економічної безпеки підприємств зв'язку, етапами реалізації якої є ідентифікація, діагностика, квантифікація, оптимізація та моніторинг ризиків. Уточнено, що виконання кожного етапу є можливим за умови використання сукупності методів, правильний вибір яких буде сприяти досягненню цільових орієнтирів.

Обґрунтовано, що найбільш оптимальними для використання кількісної оцінки ризиків в системі економічної безпеки підприємств зв'язку є аналітичні методи імітаційного моделювання та експертні методи. Доведено, що, враховуючи специфіку діяльності підприємств зв'язку, необхідно використовувати методи аналізу великих даних в процесі кількісної оцінки ризиків. Зазначено, що найбільш адаптивним до таких задач є метод імітаційного моделювання Монте-Карло, модель якого основана на генерації значень, що складається з випадкових величин, над якими проводиться серія експериментів з метою виявлення впливу вихідних даних на залежні від них змінні.

Запропоновано систему оцінки рівня фінансової безпеки як пріоритетного критерію економічної безпеки підприємств зв'язку. Також, на основі інструментарію імітаційного моделювання, а саме методу Монте-Карло, побудовано модель оцінки ризиків, яка дозволяє не тільки встановити ймовірність того чи іншого майбутнього рівня фінансової безпеки підприємства, але й отримати оцінку ризику відхилення окремих показників оцінки фінансового стану від встановлених меж нормативних значень, визначити можливі загрози фінансовій безпеці підприємства зв'язку на основі аналізу та оцінити ймовірність їх настання.

Визначено стратегічні імперативи забезпечення економічної безпеки підприємств зв'язку, до яких віднесено формування системи інфокомунікаційного забезпечення, визначення макроекономічних та мікроекономічних детермінант побудови фінансової архітектури, забезпечення організаційної гнучкості та конкурентоздатності даних підприємств. Доведено, що впровадження запропонованих імперативів у практичну діяльність підприємств зв'язку є домінуючою вимогою забезпечення їх стійкого функціонування в умовах ризикового економічного простору.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Акаев А. А. Вывод общего уравнения макроэкономической динамики, описывающего совместное взаимодействие долгосрочного роста и деловых циклов / А.А. Акаев. – Доклады РАН 417(4): 439–441. – 2017. – С. 319.

2. Альгин А. П. Риск и его роль в общественной жизни / А. П. Альгин. – М.: Мысль, 1989. – 187 с.

3. Алькема В. Г. Економічна безпека інноваційного підприємства: [навчальний посібник] / В.Г. Алькема, Н.М. Літвін, О.С. Кириченко. – К.: ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2015. – 320 с.

4. Амосов А. Ю. Фінансова безпека підприємства в сучасних економічних умовах / А. Ю. Амосов // Проблеми економіки. – 2011. – №4. – С.76-80.

5. Аналітична доповідь до щорічного послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2017 році // Електронний ресурс – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/book_2017/Poslanya_druk_fin.pdf.

6. Аналітичні матеріали на тему: Ринок телекомунікацій, його форми та властивості // Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.dut.edu.ua/uploads/n_5242_39693430.pdf.

7. Андрєєва В. Г., Сосновська О. О. Аналіз основних показників ефективності функціонування підприємств реального сектора економіки України / В. Г. Андрєєва, О. О. Сосновська // Економічний простір. – 2016. – № 106. – С.70-81.

8. Андрєєва В. Г., Сосновська О. О. Оцінка сучасного стану інвестиційно-інноваційної діяльності підприємств реального сектора економіки України / В. Г. Андрєєва, О. О. Сосновська // Проблеми економіки. – 2016. – № 1. – С. 68-74.

9. Андрушків Б. М. Економічна та майнова безпека підприємства і підприємництва. Антирейдерство: [монографія] / Б. М. Андрушків, Ю. Я. Вовк, П. Д. Дудкін та ін: Тернопіль – Терно-граф, 2008. – 424 с.
10. Анохин П. К. Избранные труды: Кибернетика функциональных систем / П. К. Анохин; под ред. К. В. Судакова, сост. В. А. Макаров. – М.: Медицина, 1998. – 400 с.
11. Арєф'єва О. В. Планування економічної безпеки підприємств: [монографія] / О. В. Арєф'єва, Т. Б. Кузенко. – К.: Вид-во Європейського університету, 2004. – 170 с.
12. Арчибальд Р. Управление высокотехнологичными программами и проектами / Р. Д. Арчибальд; пер с англ. Мамонтова Е. В.; под. ред. Баженова А. Д. [3-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Компания АйТи, 2004. – 472 с.
13. Асаул А. Н. Организация предпринимательской деятельности: [учебное пособие] / А. Н. Асаул, М. П. Войнаренко. – Санкт-Петербург: Изд-во «Универ» ТУП, 2001. – 392 с.
14. Атаманов Г. А. Экологическая безопасность и ее место в структуре безопасности антропоных систем / Г. А. Атаманов // Электронный ресурс. – Режим доступа: www.naukaixi.ru/materials/173.
15. Байрамов Сеймур Самед огли. Управління інноваційним розвитком телекомунікаційних підприємств. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук: 08.00.04 – економіка та управління підприємствами / Байрамов Сеймур Самед огли. – Державний університет телекомунікацій. – Київ, 2017. – 240 с.
16. Балабанов И. Т. Риск-менеджмент / И.Т. Балабанов. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 192 с.
17. Баскаков А. Я. Методология научного исследования: [учеб. пособие] / А. Я. Баскаков, Н. В. Туленков. – К.: МАУП, 2002. – 216 с.
18. Бачевський Б. Є. Потенціал і розвиток підприємства: [навч. посіб.] / Б. Є. Бачевський, І. В. Заблодська, О. О. Решетняк. – К.: ЦУЛ, 2009. – 400 с.

19. Бачкай Т. Хозяйственный риск и методы его измерения / Т. Бачкай, Д. Месена, Д. Лико. – М.: Экономика, 1979. – 133 с.

20. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл; пер. с англ. – М.: Academia, 1999.

21. Белоусова І. А. Модернізація системи економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності в процесі управління витратами. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук: 21.04.02 / Белоусова Ірина Анатоліївна. – Вищий навчальний заклад Університет економіки та права «Крок». – Київ, 2010. – 355 с.

22. Белоусова І. А. Управлінський облік – інформаційна складова системи економічної безпеки підприємства: [монографія] / І. А. Белоусова. – К.: Дорадо-Друк, 2010. – 432 с.

23. Бельтюков Є. А., Задорожко Г. І. Основні шляхи вдосконалення системи інформаційного забезпечення конкурентоспроможності промислового підприємства / Є. А. Бельтюков, Г. І. Задорожко // Економіка: реалії часу. – 2013. – №2(7). – С. 228-234.

24. Білоусов Є. Економічна безпека регіонів у контексті зміни парадигми регіонального управління (постановка проблеми) / Є. Білоусов // Национальный юридический журнал: теория и практика. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2014/6/64.pdf>.

25. Бірта Г. О. Методологія і організація наукових досліджень: навч. посібник / Г. О. Бірта, Ю. Г. Бургу. – К.: «Центр учбової літератури», 2014. – 142 с.

26. Благодетелева-Вовк С. Л. Підприємство як мікроцивілізація: [монографія] / С. Л. Благодетелева-Вовк. – Черкаси: Брама-Україна, 2010. – 402 с.

27. Бланк И. А. Основы финансового менеджмента / И. А. Бланк. – К.: Ника-Центр, 1999. – Т. 1. – 590 с.

28. Бланк И. А. Управление использованием капитала / И. А. Бланк. – К.: Ника-Центр, 2000. – 656 с.

29. Бланк И. А. Управление финансовой безопасностью предприятия / И. А. Бланк. – К.: Эльга, Ника-Центр, 2004. – 784 с.
30. Бланк И. А. Управление финансовыми рисками / И. А. Бланк. – К.: Ника-Центр, 2005. – 600 с.
31. Блауг М. Сто великих экономистов до Кейнса / М. Блауг – СПб.: Экон. школа, 2005. – 1092 с.
32. Боженко О. М. Інформаційне забезпечення управління потенціалом підприємства / О. М. Боженко // Наукові записки. – 2016. – №2 (53). – 189-197.
33. Болгов В. Є., Рязанов М. Р. Ринок мобільного зв'язку України: тенденції, проблеми та перспективи / В. Є. Болгов, М. Р. Рязанов // Економіка та організація управління. – 2017. – №2(26). – С. 50-55.
34. Болдырев Е. С., Буренина И. В., Захарова И. М. Учет рисков при оценке инвестиционных проектов в нефтегазовой отрасли / Е. С. Болдырев, И. В. Буренина, И. М. Захарова // Интернет-журнал «Науковедение». – 2016. – Том 8. – №1.
35. Бондарчук Ю. В. Безпека бізнесу: організаційно-правові основи: [наук.-практ. посіб.] / Ю. В. Бондарчук, А. І. Марущак. – К.: Скіф, 2008. – 369 с.
36. Борщук Є. М. Теоретико-методологічні основи системного аналізу сталого розвитку еколого-економічних систем. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук: 08.00.06 / Борщук Євген Михайлович. – Національний лісотехнічний університет України. – Львів, 2009. – 352 с.
37. Бриллинг М. Г. Влияние современных изменений на характер предпринимательских организаций / М. Г. Бриллинг // Управление риском. – 2006. – №2. – С. 2–9.
38. Бровкіна Ю. О. Підходи до вивчення поняття економічної безпеки підприємства / Ю. О. Бровкіна // Економіка: реалії часу, 2015. – №1(17). – С. 122-128.

39. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV – XVIII ст. у 3-х т. – Том 3. Час світу / Фернан Бродель. – К.: Основи, 1988.

40. Бурда І. Я. Економічна безпека підприємства та місце в ній кадрової безпеки [Електронний ресурс] / І. Я. Бурда // Дніпропетровський державний аграрний університет. – Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua>.

41. Бурячок В. Л. Інформаційний та кіберпростори: проблеми безпеки, методи та засоби боротьби: [підручник] / В. Л. Бурячок, Г. М Гулак, В. Б. Толубко. – К.: ТОВ «СІК ГРУП УКРАЇНА», 2015. – 449 с.

42. Бутинець Ф. Ф. Інформаційні системи бухгалтерського обліку [Текст]: підручник / Ф. Ф. Бутинець, С. В. Івахненко, Т. В. Давидюк, Т. В. Шахрайчук; За ред. проф. Ф. Ф. Бутинця. – 2-ге вид., перероб. та доп. – Житомир: ПП Рута, 2002. – 544 с.

43. Валуєв Ю. Б. Процесно-функціональне управління промисловим підприємством: [монографія] / Ю. Б. Валуєв // Одеса: ІПРЕЕД НАНУ, 2011. – 296 с.

44. Варталян В. М. Моделирование экономической безопасности предприятия в условиях неопределенности исходных данных / В. М. Варталян, О. М. Скачков, Д. С. Ревенко // Вісник НТУ «ХП». Серія: Нові рішення в сучасних технологіях. – Х.: НТУ «ХП» – 2013. – № 56 (1029). – С.147–154.

45. Васильців Т.Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення: [монографія] / Т.Г. Васильців. – Львів: Арал, 2008. – 384 с.

46. Васильців Т.Г., Микитюк Р.М. Удосконалення методики оцінювання економічної безпеки підприємства / Т. Г. Васильців, Р. М. Микитюк // Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22. – С. 181-188.

47. Вахович І.М. Фінансова архітектоніка: [навчальний посібник] / Вахович І.М., Вахновська Н.А., Дорош В.Ю., Забедюк М.С., Іщук Л.І., Мостовенко Н.А., Ніколаєва А.М., Олександренко І.В., Пиріг С.О., Подерня-Масюк Ю.А., Полінкевич О.М., Поліщук В.Г., Талах В.І., Талах Т.А. // за редакцією д.е.н., проф. Вахович І.М. – Луцьк: Волиньполіграф, 2014. – 488 с.
48. Ващекин Н. О. О системе маркетинговой информации / Н. О. Ващекин // Маркетинг. – 2006. – № 1. – С. 27–34.
49. Виноградова О. В., Гончаренко С. В. Передумови впровадження технологій 4g і 5g як складових інноваційного розвитку телекомунікаційних підприємств України / О. В. Виноградова, С. В. Гончаренко // Економіка. Менеджмент. Бізнес. – 2016. – № 4. – С. 50–55.
50. Виноградова О. В., Євтушенко Н. О. Корпоративна культура як стратегічний інструмент в системі управління телекомунікаційними підприємствами / О. В. Виноградова, Н. О. Євтушенко // Економіка. Менеджмент. Бізнес. – 2016. – №4(18). – С. 38-44.
51. Виханський О. С. Менеджмент / О. С. Виханський, А. И. Наумов. – М.: Экономистъ, 2006. – 670 с.
52. Вітлінський В. В. Економічний ризик: системний аналіз, менеджмент / В. В. Вітлінський. – К.: КДЕУ, 1994. – 245 с.
53. Вітлінський В. В. Ризикологія в економіці та підприємстві: [монографія] / В.В. Вітлінський. – К.: КНЕУ. – 2004. – 480 с.
54. Внутрифирменное управление и информационные технологии [Текст]: [монография] / А.Н. Бородулин [и др.]. – М.: ПМСОФТ, 2009. – 324 с.
55. Вовк С. П. Модели детерминированного факторного анализа в экономике: [учебное пособие]. – Таганрог: Изд-во ТРТУ. – 2004. – 75 с.
56. Гайдай Т. В. Методологічні ознаки історичних типів наукової раціональності економічної теорії у вимірі сучасної філософії науки / Т. В. Гайдай // Вісник Київського національного університету імені

Тараса Шевченка. Серія «Економіка». – 2015. – Випуск 11(176). – С. 6-12.

57. Гарматій Н. Застосування сучасних інформаційних систем для підтримки управлінських рішень / Н. Гарматій // Галицький економічний вісник. – 2013. – №1(40). – с.159-164.

58. Герасименко О.В., Козак А.В. Інформаційна безпека підприємства: поняття та методи її забезпечення / О.В. Герасименко, А.В. Козак // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=57238>.

59. Гладченко Т. М. Науково-методичні основи створення механізму державного управління і регулювання системи безпеки підприємницької діяльності: регіональний аспект: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 «Механізми державного управління» / Таїсія Миколаївна Гладченко. – Донецька держ. академія управління. – Донецьк, 2004. – 20 с.

60. Глазьев С. Ю. Экономическая теория технического развития / С. Ю. Глазьев. – М.: Наука, 1990. – 232 с.

61. Глушевський В.В., Смородін В.В. Роль і місце організаційних структур у системі управління підприємством / В. В. Глушевський, В. В. Смородін // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2016. – Випуск 4-1(04). – С. 70-76.

62. Глущенко О.В. Фінансова архітектура: теоретико-методологічний аспект / О.В. Глущенко // Наука й економіка. Науково-теоретичний журнал Хмельницького економічного університету. – 2013. – Випуск 4 (32). – Том 1. – С. 43-52.

63. Гобарева Я.Л., Городецкая О.Ю., Николаенкова М.С. Bigdata: большой потенциал управления рисками / Я. Л. Гобарева, О. Ю. Городецкая, М. С. Николаенкова // Транспортное дело России. – 2016. – №1. – С. 21-24.

64. Гонтарева І. В. Оцінювання системної ефективності функціонування і розвитку промислових підприємств: [монографія] / І. В. Гонтарева. – Харків: ВД «ІНЖЕК». – 2011. – 475 с.

65. Горячева К.С. Механізм управління фінансовою безпекою підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: спец. 08.06.01 / К.С. Горячева. – К.: Київський національний університет технологій та дизайну, 2006. – 17 с.

66. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – Режим доступу: www.rada.gov.ua.

67. Гранатуров В. М. Управление предпринимательскими рисками: вопросы теории и практики / В. М. Гранатуров, И. В. Литовченко. – Одесса: МЧП «Эвен», 2005. – 204 с.

68. Гранатуров В. М. Управління конкурентоспроможністю оператора телекомунікацій: [учбовий посібник] / В.М. Гранатуров, І.В. Литовченко, І.А. Кораблінова / за заг. ред. проф. В.М. Гранатурова. – К.: Кафедра, 2013. – 267 с.

69. Гранатуров В. М. Управління послугами зв'язку: [учбовий посібник] / В.М. Гранатуров, І.В. Литовченко. – Одеса, 2010. – 281 с.

70. Гранатуров В. М. Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения / В. М. Гранатуров. – М.: Дело и сервис, 1999. – 214 с.

71. Гранатуров В.М. Проблеми організаційно-економічного забезпечення розвитку телекомунікаційних мереж наступних поколінь // В.М. Гранатуров / Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. – 2014. – №5. – С. 118-124.

72. Грант Р. Современный стратегический анализ / Р. Грант. – 5-е изд.; Серия "Классика МБА"; пер с англ. под ред. В.Н. Фунтова. – СПб: Питер, 2008. – 560 с.

73. Гребенніков В. О. Джерела та перспективи NGN / В. О. Гребенніков // Зв'язок. – 2005. – №8. – С. 8 – 11.

74. Григоруку П.М., Хрущ Н.А. Методологічні засади моделювання системи забезпечення фінансово-економічної безпеки в умовах невизначеності та багатомірності ринкового середовища /

П. М. Григорук, Н. А. Хрущ // Науковий вісник Мукачівського національного університету. – 2017. – Випуск 1(7). – С. 198-204.

75. Гриценко А. А. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований / А. А. Гриценко. – под ред. д-ра экон. наук А. А. Гриценко. – К.: Форт, 2008. – 928 с.

76. Гриценко А. А. Институційна архітектура грошово-кредитної політики / А. А. Гриценко // Актуальні проблеми та перспективи розвитку фінансово-кредитної системи України: збірник наукових статей. – Х.: Фінарт, 2003. – С. 4-7.

77. Гриценко А. А. Особливості інституційної архітектури українського суспільства ХХІ століття / А. А. Гриценко // Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку; за ред. В. М. Гейця. – К.: Інститут економіки прогнозування. – Фенікс, 2003. – С. 155–171.

78. Гріфін Р. Основи менеджменту [Текст]: [підручник] / Р. Гріфін, В. Яцура, наук. ред. В. Яцура, Д. Олесевич. – Львів: Бак, 2001. – 624 с.

79. Грунин О. А. Экономическая безопасность организации / О. А. Грунин, С. О. Грунин. – СПб.: Питер, 2002. – 160 с.

80. Гудзь О.Є. Стратегічне управління ризикозахищеністю інноваційної діяльності підприємств / О.Є. Гудзь // Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.dut.edu.ua/uploads/p_1010_18125115.pdf.

81. Гудзь О.Є. Управління інноваційними ризиками підприємств ТК / О.Є. Гудзь // Економіка. Менеджмент. Бізнес. – 2015. – №2(12). – С.16-20.

82. Гудзь О.Є., Глушенкова А.А. Концептуальні засади розвитку інноваційного потенціалу телекомунікаційних підприємств / О. Є. Гудзь, А. А. Глушенкова // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. – 2017. – 28(16). – С. 74-78.

83. Гусев В.С. Экономика и организация безопасности хозяйствующих субъектов / В.С. Гусев. – СПб.: Питер, 2002. – 180 с.

84. Гутман Г. В. Экономическая безопасность государства и личности / Г. В. Гутман, Ю. Н. Ладыгин, А. И. Прилепский. – Владимир: Владимирский государственный педагогический университет, 1999. – 322 с.

85. Данчук В.Д. Дослідження природи підприємницьких ризиків в умовах нелінійної динаміки розвитку економіки / В. Д. Данчук, Л. С. Козак, М. В. Данчук // Вісник НТУ К.: НТУ. – 2011. – Вип.24. – С.251-265.

86. Данчук М.В. Науково-методичні основи ризик-менеджменту підприємства в умовах нелінійної динаміки розвитку економіки. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук: 08.00.04 – економіка та управління підприємствами / Данчук Марія Вікторівна. – Національний транспортний університет – Київ, 2014. – 195 с.

87. Дем'яненко Г.Є. Економічна безпека торговельного підприємства: Автореф. дис. канд. екон. наук 08.07.05 – економіка торгівлі та послуг / Донец. держ. університет економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – Донецьк, 2003. – 18 с.

88. Денисов Г.А. Прикладная наука и инновационная деятельность (Экономика и управление) / Г.А. Денисов, М.И. Каменецкий, В.В. Остапенко. – М.: Диалог – МГУ, 1998. – 320 с.

89. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

90. Дикань В.Л. Комплексна методика визначення рівня економічної безпеки підприємства [монографія] / В.Л. Дикань, І.Л. Назаренко. – Харків: УкрДАЗТ, 2011. – 142 с.

91. Діагностування безпеки промислового підприємства у трирівневій системі фінансових відносин: [монографія] / І.Б. Медведєва, М.Ю. Погосова. – Х.: Вид. ХНЕУ, 2011. – 264 с.

92. Дічек О.І. Економічна безпека регіонів – складова системи національної безпеки / О. І. Дічек // Вчені записки університету «КРОК». – 2013. – Випуск 33. – С.24-30.

93. Донець Л. І. Економічна безпека підприємства: навчальний посібник / Л. І. Донець, Н. В. Ващенко. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 240 с.

94. Доценко І.О. Формування системи оцінювання рівня економічної безпеки підприємства з урахуванням впливу підприємницьких ризиків / І.О. Доценко // Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. – 2013. – Т18. – Вип.1. – С. 69-78.

95. Дубінський С.В. Сучасні підходи до вдосконалення організаційно-економічного механізму / Дубінський С.В. // Європейський вектор економічного розвитку. – 2014. – №1(16). – С. 66-72.

96. Думікян М. М. Геопросторова та секторальна структуризація ринку телекомунікаційних послуг / М. М. Думікян // Причорноморські економічні студії. – 2016. – Випуск 10. – С. 12-17.

97. Дядюк М. А. Особливості економічного ризику підприємств торгівлі в сучасних умовах та його систематизація / М. А. Дядюк // Вісник Технологічного університету Поділля. – 2001. – №6. – С. 199-203.

98. Егорова Е. Е. Еще раз о сущности риска и системном подходе / Е. Е. Егорова // Управление риском. – 2002. – №2. – С. 10-12.

99. Егунова Н.В. Развитие организационной структуры предприятий на основе теории жизненных циклов / Н.В. Егунова // Вестник Бурятского государственного университета. – 2011. – № 2. – С. 13-17.

100. Єпіфанов А. О. Фінансова безпека підприємств і банківських установ: [монографія] / А. О. Єпіфанов, О. Л. Пластун, В. С. Домбровський. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. – 295 с.

101. Єрмошенко М. М. Фінансова складова економічної безпеки: держава і підприємство [наукова монографія] / М. М. Єрмошенко, К. С. Горячева. – К.: НАУ, 2010. – 232 с.

102. Живко З. Б. Методологія управління економічною безпекою підприємства [Текст]: монографія / З. Б. Живко. – Львів: Ліга-Прес, 2013. – 474 с.

103. Зайцева І. Ю. Економіко-організаційні основи захисту підприємств автотранспорту від недружніх поглинань: [монографія] / І. Ю. Зайцева. – Харків: УкрДАЗТ, 2011. – 427 с.

104. Запорожцева Л. А. Жизненный цикл финансовой устойчивости предприятия как объект мониторинга / Л. А. Запорожцева // Вестник Воронежского государственного аграрного университета. – 2008. – №3-4 (18-19). – С. 55-58.

105. Затоначька Т. Г., Приймак І. В. Формування системи управління ризиками на підприємстві реального сектору економіки / Т. Г. Затоначька, І. В. Приймак // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2005. – №75-76. – С. 34-39.

106. Зачосова Н. В. Методологія наукових досліджень проблем забезпечення економічної безпеки держави / Зачосова Н. В. // Економіка та держава. – 2017. – №11. – С. 56-59.

107. Звіт «Про роботу Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації» за 2017 рік / Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://nkrzi.gov.ua>.

108. Згуровський М. З. Геоекономічні сценарії розвитку і Україна [Текст]: [монографія] / М. З. Згуровський, Ю. М. Пахомов, А. С. Філіпенко та ін. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 328 с.

109. Зеліско І. М. Інноваційна парадигма підвищення конкурентоспроможності телекомунікаційних підприємств / І. М. Зеліско // Економіка. Менеджмент. Бізнес. – 2018. – №2(24). – С.24-29.

110. Зеліско І. М., Сосновська О. О., Ху Сун Дзе. Розвиток інформаційного суспільства як домінанта інноваційного зростання / І. М. Зеліско, О.О. Сосновська, Ху Сун Дзе // Економіка. Менеджмент. Бізнес. – 2019. – №1 (27). – С. 25-32.

111. Зеліско І.М., Сосновська О.О. Аналіз впливу глобальних ризиків сучасності на функціонування вітчизняних підприємств зв'язку / І.М. Зеліско, О.О. Сосновська // Науковий журнал «Бізнес Інформ». – Харків: Видавничий дім «Інжек». – 2018. – №12. – С.232-238.

112. Зеліско І.М., Сосновська О.О. Аналіз сучасних тенденцій розвитку підприємств зв'язку України / І.М. Зеліско, О.О. Сосновська // Економіка. Менеджмент. Бізнес. – 2018. – №4 (26). – С. 34-46.

113. Зоїдзе Д. Р. Особливості нової парадигми ризик-менеджменту // Д. Р. Зоїдзе / Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://dspace.nuph.edu.ua/bitstream>.

114. Иванов С. А. Система экономической безопасности организации: структура и основные функциональные направления обеспечения / С. А. Иванов, А. В. Мартишевская // Вестник Санкт-Петербургского университета государственной противопожарной службы. – 2009. – №2. – С. 83-88.

115. Ивашковская И.В. Модель корпоративного управления на основе стоимости для стейкхолдеров / И.В. Ивашковская // Вестник Финансовой академии. – М., 2010. – №2(56). – С. 29-35.

116. Ивашковская И.В. Финансовая архитектура компаний. Сравнительные исследования на развитых и развивающихся рынках: [монография] / И.В. Ивашковская, А.Н. Степанова, М.С. Кокорева – М.: ИНФРА-М. – 2013. – 238 с.

117. Иншаков О.В. Теория факторов производства в контексте экономики развития: научный докл. на президиуме МАОН (Москва, 29 нояб. 2002 г.) / О.В. Иншаков. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2002. – 89 с.

118. Іванюта П.В. Управлінські інформаційні системи в аналізі та аудиті [Текст]: [навч. посіб.] / П.В. Іванюта; Мін-во освіти і науки України, Державний комітет статистики України, Державна академія статистики, обліку та аудиту, Полтавська філія. – К.: ЦУЛ, 2007. – 180 с.

119. Іванюта Т. М. Економічна безпека підприємства / Т. М. Іванюта, А. О. Заїчковський. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 256 с.

120. Іващенко Г. А., Ярошенко О. Ф. Ідентифікація дефініції «економічна безпека підприємства» / Г. А. Іващенко, О. Ф. Ярошенко // Бізнес Інформ. – 2011. – №9. – С. 129-131.

121. Івченко І. Ю. Моделювання економічних ризиків і ризикових ситуацій [навч. посіб.] / І. Ю. Івченко. – К.: ЦУЛ, 2007. – 344 с.

122. Ілляшенко О. В. Механізми системи економічної безпеки підприємства: [монографія] / О. В. Ілляшенко. – Х.: Мачулін, 2016. – 504 с.

123. Ілляшенко О.В. Методологічні засади формування та функціонування механізмів системи економічної безпеки підприємства. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук: 08.00.04; 21.04.02 / Ілляшенко Олена Вікторівна. – Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля – Северодонецьк, 2016. – 606 с.

124. Індекс сприйняття корупції – 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiyi-cpi-2017>.

125. Кавун С. В. Система економічної безпеки: методологічні та методичні засади: [монографія] / С. В. Кавун. – Х.: Вид. ХНЕУ, 2009. – 300 с.

126. Казак О.О., Сосновська О.О. Тенденції розвитку інвестиційно-інноваційної безпеки України / Матеріали Міжнародної наукової конференції на тему: «Цифрова та інноваційна економіка: процеси, стратегії, технології»: зб. тез наук. робіт учасників міжнар. наук. конф. (м. Кельце, Республіка Польща), 25 січня 2019 р. Кельце, Республіка Польща: ИД «Балтия Паблішинг». – С. 46-48.

127. Каламбет С. В., Кириленко Б. О. Економічна безпека як багаторівнева система / С. В. Каламбет, Б. О. Кириленко // Економіка і суспільство. – 2016. - №5. – С.344-349.

128. Камлик М. І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект: навч. посіб. / М. І. Камлик. – К.: Атика, 2005. – 432 с.

129. Кармінська-Белоброва М.В. Організаційні структури управління підприємством / М.В. Кармінська-Белоброва // Бізнес Інформ. – 2012. – № 12. – С. 192–195.

130. Квашук Д. М. Інформаційно-аналітичне забезпечення машинобудівних підприємств з використанням інструментів

конкурентної розвідки: автореферат. дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук: спец. 08.00.04 "Економіка та управління підприємствами за видами (за видами економічної діяльності)" / Квашук Дмитро Михайлович – м. Київ, 2015. – 272 с., 125-128 с.

131. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс [пер. с англ. Н. Н. Любимова / под. ред. Л. П. Куракова]. – М.: Гелиос АРВ, 2002. – 352 с.

132. Кириленко В.І. Інвестиційна складова економічної безпеки: [монографія] / В.І. Кириленко. – К.: КНЕУ, 2005. – 232 с.

133. Кириченко О. А. Концептуальні засади формування системи економічної безпеки в умовах глобалізації / О. А. Кириченко, В. Г. Алькема // Актуальні проблеми економіки – 2010. – № 12/114. – С. 6-18.

134. Кім Ю. Г. Управління системою фінансової безпеки підприємства [Електронний ресурс]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 21.04.02 "Економічна безпека суб'єктів господарської діяльності" / Ю. Г. Кім. – К., 2009. – 21 с.

135. Класифікатор видів економічної діяльності (КВЕД) ДК 009:2010 // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://kved.ukrstat.gov.ua>.

136. Клейнер Г.Б. Предприятие в нестабильной экономической среде: риски, стратегии, безопасность / Г. Б. Клейнер, В. Л. Тамбовцев, Р. М. Качалов. – М.: Экономика, 1997. – 226 с.

137. Клименко Л.А. Применение спектрального анализа для изучения периодических колебаний капиталистической экономики / Л.А. Клименко // Экономика и математические методы. – 1972. – Т. 8. – №6. – С. 24-32.

138. Климов Н.А. Противоречия и проблемы управления капиталистическим производством / под. ред. д.э.н. Н.А. Климова. – М.: Наука, 1981. – 384 с.

139. Кліменко О.В. Інформаційні системи і технології в обліку [Текст]: [навч. посіб.] / О. В. Кліменко. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 320 с.

140. Князева О.А. Вплив кризи на діяльність підприємств зв'язку та інформатизації / О.А. Князева // Наукові праці ОНАЗ ім. О.С. Попова. – 2014. – №2. – С. 221-227.

141. Князева О.А. Стратегія розвитку поштового зв'язку: [навч. посіб.] / Князева О.А. – Одеса: ОНАЗ ім. О.С. Попова, 2013. – 100 с.

142. Князева О.А., Шамін М.В. Особливості інтелектуального капіталу підприємств сфери зв'язку та інформатизації / О. А. Князева, М. В. Шамін // Економіка та суспільство. – 2016. – №7. – С. 348-353.

143. Коваленко М. А. Економічна безпека корпоративного підприємства: [навч. посіб.] / М. А. Коваленко, І. І. Нагорна, Н. В. Радванська та ін. – Херсон: Олді-плюс, 2009. – 403 с.

144. Козаченко Г. В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: [монографія] / Г. В. Козаченко, В. П. Пономарьов, О. М. Ляшенко – К.: Лібра, 2003. – 280 с.

145. Козаченко Г. В. Економічна безпека як фундаментальна категорія безпекології / Г.В. Козаченко // Безпекознавство: теорія та практика: зб. тез доповідей I Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції 15 березня – 15 квітня 2013 р. – Луганськ: Видавництво СНУ ім. В. Даля, 2013. — С. 17–18.

146. Козаченко Г.В. Естиметологічний аспект в економічній безпекології / Г.В. Козаченко // Проблеми економіки. – 2016. – №1. – С. 167-173.

147. Козаченко Г.В., Адаменко Т.М. Економічна безпека підприємства: аналіз наявних визначень / Г.В. Козаченко, Т.М. Адаменко // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки. – 2015. – №1(1). – С. 69-79.

148. Козаченко Г.В., Погорелов Ю.С. Оцінювання економічної безпеки підприємств: аналіз основних підходів / Г. В. Козаченко, Ю. С. Погорелов // Менеджмент безпеки держави, регіону,

підприємства: проблеми і виклики сьогодення: [монографія] / за заг. ред. З. Б. Живко, І. Г. Бабець. Львів: Ліга-Прес, 2015. – С. 238-251.

149. Кокорев В. П. Курс лекцій з менеджменту: навч. посіб. / В. П. Кокорев. – Барнаул: АМУ, 2007. – 210 с.

150. Коленда Н.В. Поняття системи ризик-менеджменту підприємства / Н.В. Коленда // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://global-national.in.ua/archive/22-2018/77.pdf>.

151. Колпаков В.М. Теория и практика принятия управленческих решений: [учеб. пособие для вузов] / А.М. Колпаков. – 2-е изд., перераб. и доп. – К.: МАУП, 2004. – 504 с.

152. Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры / Н.Д. Кондратьев // Вопросы конъюнктуры. – М., 1928. – Т. 4. – С. 70.

153. Кондратьев Н.Д. Кризисы и прогнозы в свете теории длинных волн. Взгляд из современности / под ред. Л. Е. Гринина, А. В. Коротаева, В. М. Бондаренко. – М.: Моск. ред. изд-ва «Учитель», 2017. – 384 с.

154. Кондратьев Н.Д. Проблемы экономической динамики / Н. Д. Кондратьев. – М.: Наука, 1989. – 516 с.

155. Кони́на Н. Ю. Слияния и поглощения в конкурентной борьбе международных компаний: [монография] / Н. Ю. Кони́на – М.: ТК. Велби, Изд-во «Проспект», 2005. – 152 с.

156. Концепція економічної безпеки України. Ін-т екон. прогнозування / [кер. проекту В. М. Геєць]. – К.: Логос, 1999. – 56 с.

157. Копитко М.І. Комплексне забезпечення економічної безпеки підприємств (на матеріалах підприємств транспортного машинобудування): дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук: 21.04.02/ Марта Іванівна Копитко. – Київ: Вищий навчальний заклад «Університет економіки і права «Крок», 2015. – 478 с.

158. Кораблінова І. А. Управління конкурентоспроможністю корпорацій у сфері телекомунікацій / І.А. Кораблінова // Зб. тез доп. учасників міжвуз. студ. наук. конф. [«Наука і вища освіта»], (Запоріжжя, 19 травня 2005 р.). Ч.1/ Гуманітарний ун-т «Запорізький інститут держ. та муніц. управління». – Запоріжжя: ГУ «ЗІДМУ», 2005. – С. 163.

159. Корнєв Ю.Г. Проблеми формування загальнонаціональної системи інформаційного забезпечення розвитку підприємництва / Ю.Г. Корнєв // Економіка: проблеми теорії та практики. – Дніпропетровськ, 2004. – Вип. 187. – Т. IV. – С. 857–865.

160. Корнєв Ю.Г. Інформаційне забезпечення розвитку підприємницької діяльності / Ю.Г. Корнєв // Вісник НАН України. – 2008. – №5. – С.24-31.

161. Коробчинський О. Л. Методика формування системи економічної безпеки підприємства / О.Л. Коробчинський // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 4(94). – С. 41–45.

162. Королев М. И. Экономическая безопасность фирмы: теория, практика, выбор стратегии: [монография] / М. И. Королев. – М.: Экономика, 2011. – 284 с.

163. Корольков М. Дело Кондратьева / М. Корольков // Знание-сила. – 1991. – № 3. – С. 39.

164. Корчевська Л.О. Методологічні засади економічної безпеки підприємства / Л.О. Корчевська // Електронний ресурс. – Режим доступу: www.fkd.org.ua/article/download/57388/573752.

165. Корчевська Л.О., Деменська А.М. Концептуальні підходи до визначення економічної безпеки підприємства / Л.О. Корчевська, А.М. Деменська // Науково-виробничий журнал «Бізнес-навігатор», 2011. – №24(3). – С. 40-47.

166. Коуз Р. Фирма, рынок и право / Р. Коуз – М.: Новое издательство, 2007. – 224 с.

167. Кравец А. Г., Дроботов А. С. Применение имитационного моделирования для оценки качества бизнес-планов инновационных проектов / А. Г. Кравец, А. С. Дроботов // Научно-технический вестник информационных технологий, механики и оптики. – 2011. – №. 2 (72). – С. 163-165.

168. Крутов В. В. Становлення та розвиток недержавної системи безпеки підприємництва / В. В. Крутов. – К.: Фенікс, 2008. – 406 с.

169. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукової діяльності: [навчальний посібник] / О. В. Крушельницька. – К.: Кондор, 2009. – 206 с.

170. Ладиченко К. Сучасні тенденції розвитку світового ринку інформаційно-комунікаційних послуг / К. Ладиченко, В. Тронько // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2015. – №2 // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua>.

171. Лазоренко Л.В. Матричні методи стратегічного планування діяльності підприємств зв'язку / Л.В. Лазоренко // Економіка і суспільство. – 2017. – №8. – С. 282-285.

172. Лактіонова О.А. Гнучкість фінансової системи: методологія, оцінка та вектори забезпечення: [монографія] / О.А. Лактіонова. – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. – 400 с.

173. Лапуста М. Г. Риски в предпринимательской деятельности / М. Г. Лапуста, Л. Г. Шаршукова. – М.: ИНФРА-М, 1998. – 224 с.

174. Лапыгин Ю. Н. Теория организации: учеб. пособие / Ю. Н. Лапыгин. – М.: ИНФРА-М, 2012. – 311 с.

175. Лафта Дж.К. Эффективность менеджмента организации: учебное пособие / Дж. К. Лафта. – М.: Русская деловая литература, 1999. – 320 с.

176. Лебедева І.Ю. Удосконалення інноваційного розвитку кадрового потенціалу в сфері телекомунікацій / І.Ю. Лебедева // Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://www.sworld.com.ua/simpoz2/199.pdf>.

177. Литвак Б. Г. Визначення цілей організації. Місія організації, види і властивості цілей, дерева цілей / Б. Г. Литвак // Бізнес, прибуток, право. – 2005. – №2,3. – С. 23-26.

178. Ліпкан В. А. Теорія національної безпеки: підручник. / В.А. Ліпкан. – К.: КТН, 2009. – 631 с.

179. Літовченко І.В. Обґрунтування складу ризиків та їх рівня при оцінці загроз діяльності підприємства. Дисертація на здобуття наукового

ступеня кандидата економічних наук: 08.01.06 – економіка, організація і управління підприємствами / Литовченко Ігор Володимирович. – Одеська національна академія зв'язку ім. О.С. Попова – Одеса, 2003. – 170 с.

180. Локотецька О. В. Використання системного підходу при дослідженні економічної безпеки підприємства / О. В. Локотецька // Технічний прогрес та ефективність виробництва. – 2011. – №8. – С. 197-202.

181. Лопатовський В.Г. Еволюційний розвиток та сучасні підходи до поняття «ризик» / В.Г. Лопатовський // Науковий вісник. – Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Науки: економіка, політологія, історія. – 2007. – №7(44). – С. 62-72.

182. Лопатовський В.Г. Управління ризиками підприємств за умов нестабільного зовнішнього середовища. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук: 08.00.04 – економіка та управління підприємствами / Лопатовський Віктор Григорович. – Хмельницький національний університет – Хмельницький, 2008. – 246 с.

183. Лук'янова В. В. Економічний ризик: [навч. посіб.] / В. В. Лук'янова, Т. В. Головач. – К.: Академ-видав, 2007. – 464 с.

184. Лукасевич И. Я. Анализ финансовых операций / И. Я. Лукасевич. – М.: Финансы, 1998. – 400 с.

185. Лукашевич М.П. Соціологія економіки / М.П. Лукашевич // Електронний ресурс. – Режим доступу: http://tourlib.net/books_others/lukashevych91.htm.

186. Луцишин З. Сучасна світова фінансова архітектура: тенденції та суперечності розвитку в умовах глобалізації / З. Луцишин // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://soskin.info/ea/2005/5-6/20050506.html>.

187. Луців О. Стратегічний аналіз оптимальної поведінки підприємства в умовах невизначеності / О. Луців // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua>.

188. Лях Ю.О., Касьянова Н.В. Пріоритетні напрями розвитку ринку телекомунікацій України / Ю.О. Лях, Н.В. Касьянова // Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.market-infr.od.ua/journals/2017/7_2017_ukr/12.pdf.

189. Ляшенко О.М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства: [монографія] / О.М. Ляшенко – Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2011. – 400 с.

190. Мак-Мак В.П. Служба безопасности предприятия как субъект частной правоохранительной деятельности: [монографія] / В.П. Мак-Мак. – М.: Компания «Спутник+», 2003. – 220 с.

191. Марущак С.М. Методика оцінки рівня економічної безпеки підприємства на основі теорії нечітких множин / С.М. Марущак // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011.– №5, Т. 1. – С. 16–21.

192. Маршалл А. Принципы политической экономии. Т.1 / Альфред Маршалл. – М.: Прогресс, 1983. – 415 с.

193. Мацеха Д.С. Функціональні складові економічної безпеки та показники їхньої оцінки для підприємств легкої промисловості / Д. Мацеха // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2013. – Вип. 1(48). – С. 128–133.

194. Мельник Т.М., Думікян М.М. Процеси транснаціоналізації на світовому ринку телекомунікаційних послуг / Т.М. Мельник, М.М. Думікян // Науковий журнал «Економіка України». – 2016. - №2(651). – С. 67-75.

195. Меньшиков С.М. Длинные волны в экономике / С.М. Меньшиков, Л.А. Клименко. – М.: Международные отношения, 1989. – 272 с.

196. Мескон М.Х. Основы менеджмента / М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури – М.: Дело, 2000. – 704 с.

197. Метод Монте-Карло и параметрическая разделимость алгоритмов. – СПб.: Изд-во Санкт-Петерб. ун-та, 2014. – 248 с.

198. Методика формування індикаторів розвитку інформаційного суспільства / Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

199. Миль Дж. С. Основы политической экономии и некоторые аспекты их приложения к социальной философии / Дж. С. Миль [пер. с англ. Б. О. Личман]. – М.: Прогресс, 1992. – 352 с.

200. Минухин С.В. Формирование информационного обеспечения системы управления бизнес-процессами предприятия / С.В. Минухин // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 10. – С. 170–178.

201. Митчелл У. К. Экономические циклы. Проблема и её постановка / У. К. Митчелл. – М.: Наука, 1965. – 786 с.

202. Мігус І.П. Необхідність розмежування понять «загроза» та «ризик» при діагностиці економічної безпеки суб'єктів господарювання / І.П. Мігус, С.М. Лаптев // Електронний ресурс. – Режим доступу: www.economy.nayka.com.ua.

203. Міронова Ю.В., Кухар А.В., Роїк О.М., Кагляк О.О. Пріоритетні напрямки вдосконалення комунікаційних процесів на вітчизняному підприємстві / Ю. В. Міронова, А. В. Кухар, О. М. Роїк, О. О. Кагляк // Економічний простір. – 2016. - №109. – С. 193-206.

204. Модельски Дж., Томпсон У. Волны Кондратьева, развитие мировой экономики и международная политика / Дж. Модельски, У. Томпсон // Вопросы экономики. – 1992. – № 10. – С. 49-57.

205. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: [монографія] / За ред. В.М. Геєця. – Харків: ІНЖЕК, 2006. – 240 с.

206. Моисеев Н.Н. Современное состояние теории исследования операций / под. ред. Н. Н. Моисеева. – М.: Наука, 1979. – 464 с.

207. Мойсеєнко І.П., Марченко О.М. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства: [навч. посіб.] / І.П. Мойсеєнко, О.М. Марченко – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – 380 с.

208. Монастирський Г.Л. Теорія організації: підручник / Г. Л. Монастирський. – Тернопіль: ТНЕУ, 2014. – 288 с.

209. Мороз, О.В., Карачина, Н. П., Шиян, А.А. Концепція економічної безпеки сучасного підприємства: монографія / О. В. Мороз, Н. П. Карачина, А.А. Шиян. – Вінниця: ВНТУ, 2010. – 259 с.

210. Мьльник В.В. Исследование систем управления: учебное пособие для вузов / В.В. Мьльник, Б.П. Титаренко, В.А. Волочиенко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Академический проспект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 352 с.

211. Наконечна А.С. Адаптація фінансової архітектури суб'єктів господарювання в умовах циклічного розвитку економіки. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук: 08.00.08 / Наконечна Анастасія Сергіївна. – Донецький національний університет імені Василя Стуса. – Вінниця. – 2018. – 252 с.

212. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації. – Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nkrzi.gov.ua>.

213. Никифорова В.Г. Управління персоналом: навч. посіб. / В.Г. Никифорова. – Одеса: Атлант, 2013. – 275 с.

214. Никифорова В.Г., Кравченко В.О. Активізація інноваційного розвитку – підгрунтя економічної безпеки підприємства / В.Г. Никифорова, В.О. Кравченко // Стратегія економічного розвитку України. – 2014. – № 34. – С. 92-96.

215. Никольская Н.В. Анализ результатов мониторинга финансового состояния операторов сотовой подвижной связи / Н.В. Никольская // Экономика и качество систем связи. – 2016. – №2.

216. Нікбахт Е. Фінанси: [навч. посіб.] / Е. Нікбахт, А. Гроппеллі [перекл. з англ. В. Ф. Овсієнка, В. Я. Мусієнка.] – К.: Основи, 1993. – 383 с.

217. Новаківський І. І. Логістичні засади перетворення організаційних структур управління / І. І. Новаківський, Й. М. Петров // Вісник Національного університету «Львівська політехніка» [Текст]. – 2008. – № 633. – С. 521-531.

218. Новікова О. Ф. Економічна безпека: концептуальне визначення та механізм забезпечення: [монографія] / О. Ф. Новікова, Р. В. Покотиленко. – Донецьк, 2006. – 408 с.

219. Овчаренко Є.І. Методологія формування та узгодження цілей в системі економічної безпеки підприємства. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук: 08.00.04; 21.04.02 / Овчаренко Євген Іванович. – Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля – Сєвєродонецьк, 2015. – 630 с.

220. Овчаренко Є.І. Система економічної безпеки підприємства: формування та цілепокладання: [монографія] / Є.І. Овчаренко. – Лисичанськ: «ПромЕнерго», 2015. – 483 с.

221. Олейников Е.А. Основы экономической безопасности (Государство, регион, предприятия, личность) / под ред. Е.А. Олейникова. – М.: Интел-Синтез, 1997. – 288 с.

222. Омелянович Л.О. Економічна безпека торговельного підприємства: [монографія] / Л.О. Омелянович, Г.Є. Долматова. – Донецьк: ДонДУЕТ, 2005. – 195 с.

223. Орлов В. М. Ефективність управління підприємством в галузі зв'язку: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / В. М. Орлов, І. В. Яцкевич, С. С. Новицька, Н. Ю. Потапова-Сінько. – Одеса: ОНАЗ ім. О.С. Попова, 2013. – 292 с.

224. Орлов В.М., Борисова Л.Є. Методичні засади щодо визначення дієвості організаційної структури управління на телекомунікаційних підприємствах з урахуванням стадії життєвого циклу / В.М. Орлов, Л.Є. Борисова // Економіка і суспільство. – 2016. – №7. – С. 413-422.

225. Ортинський В. Л. Економічна безпека підприємств, організацій та установ: навчальний посібник / В. Л. Ортинський, І. С. Керницький, З. Б. Живко та ін. – К.: Правова єдність, 2009. – 544 с.

226. Офіційний сайт міжнародного союзу електров'язку / Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.itu.int>.

227. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України / Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=Konsensus-prognoz>.

228. Офіційний сайт ПАТ «Укртелеком» / Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.ukrtelecom.ua>.

229. Офіційний сайт ПрАТ «Київстар» / Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.kyivstar.ua>.

230. Павлов К.В. Оценка эффективности интенсификации общественного производства / К. В. Павлов, С. Ю. Ильин // Вісник Академії економічних наук України. – 2004. - №1. – С. 79-83.

231. Панченко В.А. Комунікаційні процеси в ефективному управлінні персоналом / В.А. Панченко // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2016. – №30. – С. 147-154.

232. Пацай Б. Д. Роль інформаційних технологій в управлінні фінансовими ресурсами підприємств / Б.Д. Пацай // Фінанси України. – 2008. – № 8. – С. 82–84.

233. Пермінова С.О., Кравчук В.В. Особливості функціонування підприємства в умовах нестабільного середовища / С. О. Пермінова, В.В. Кравчук // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://global-national.in.ua/archive/8-2015/97.pdf>.

234. Пигу А. Экономическая теория благосостояния / А. Пигу – Т.1. – М.: Прогресс, 1985. – 512 с.

235. Погорелов Ю.С. Природа, рушійні сили та способи розвитку підприємства: [монографія] / Ю. С. Погорелов. – Харків: АдвАтм, 2010. – 252 с.

236. Пожусва Т.О. Інноваційні засади забезпечення економічної захищеності промислового підприємства / Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук: 08.00.04 – Державний вищий навчальний заклад «Український державний хіміко-технологічний університет». – Дніпропетровськ. – 2016. – 470 с.

237. Полянська А. Формування концепції розвитку підприємств на засадах ситуаційного управління / А. Полянська // Електронний ресурс. – Режим доступу: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik9/fail/Poljanska.pdf.

238. Пономарев А. А. Использование больших данных сотовыми операторами на примере построения маршрутов абонентов / А.А. Пономарев // Вестник Новосибирского государственного университета. Серия: Информационные технологии. – 2017. – Vol. 15. – №1. – С. 70-78.

239. Пономаренко В. С. Стратегія розвитку підприємства в умовах кризи: [монографія] / Пономаренко В. С., Тридід О. М., Кизим М. О. – Х.: ІНЖЕК, 2003. – 328 с.

240. Поршнев А.Г. Управление организацией / под ред. А.Г. Поршнева, З.П. Румянцевой, Н.А. Саломатина и др.. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Инфра-М, 2000. – 669 с.

241. Про Стратегію національної безпеки України: указ Президента України від 2 лютого 2007 року № 105/2007 // Офіційний вісник України. – 2007. – №11. – Ст. 389.

242. Пучков С. И. Управление системой безопасности фирмы. Практическое руководство к действию: справочное пособие / С. И. Пучков, С. А. Кузнецов. – М.: АСТ-ПРЕСС, 2001. – 128 с.

243. Раздина Е.В. Коммерческая информация и экономическая безопасность предприятия / Е.В. Раздина. – К.: Бизнес Информ, 2000. – 344 с.

244. Рач В. А. Сучасний погляд на систему економічної безпеки "держава-регіон-підприємство" як цілісного об'єкту безпекології / В. А. Рач // Управління проектами та розвиток виробництва: зб. наук. праць. Вип. 4(44). – Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2012. – С. 151–156.

245. Рач В. А. Экономическая безопасность и пространство проекта организации в аспекте целостной системности / В. А. Рач, О. В. Россошанская, Е. М. Медведева // Управління проектами та

розвиток виробництва: зб. наук. праць. Вип. 4(36). – Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2010. – С. 62–74.

246. Реверчук Н.Й. Управління економічною безпекою підприємницьких структур [монографія] / Н.Й. Реверчук – Львів: ЛБІ НБУ, 2004. – 195 с.

247. Ременников В.Б. Разработка управленческого решения: [учебное пособие для вузов] / В. Б. Ременников. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 140 с.

248. Реутов В.Є. Організаційна культура як важіль інноваційної мотивації на підприємствах / В.Б. Реутов // Інвестиції: практика та досвід. – 2009. – №23. – С. 13-15.

249. Роббінс С. П. Менеджмент: [монографія] / С. П. Роббінс, М. Коултер. – 6-е вид. – М.; СПб.; К.: Вільямс, 2008. – 880 с.

250. Рогожин С.В. Исследование систем управления: учебник / С. В. Рогожин, Т.В. Рогожина. – М. Экзамен, 2005. – 288 с.

251. Россошанская О. В. Компетентностный подход к управлению проектами: базовые определения / О. В. Россошанская // Управління проектами та розвиток виробництва: збірник наукових праць. Випуск 3(23). – Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2007. – С. 142–148.

252. Рудніченко Є.М. Вплив суб'єктів митного регулювання на систему економічної безпеки підприємства: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук: 21.04.02 / Рудніченко Євгеній Миколайович. – Хмельницький: Хмельницький національний університет, 2014. – 578 с.

253. Румянцева З.П. Менеджмент організації: навч. посіб. / З. П. Румянцева, Н. А. Соломатін, Р. З. Акбурдін та ін. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 432 с.

254. Савченко В. А. Управління розвитком персоналу / В.А. Савченко // [Електронний ресурс]: навчальний посібник. – К.: КНЕУ, 2002. – 351 с. – Режим доступу: <http://library.if.ua/books/104.html>.

255. Сагер Л.Ю. Науково-методичні аспекти управління комунікаціями на промисловому підприємстві / Л.Ю. Сагер // Маркетинг та менеджмент інновацій. – 2012. – №4. – С. 66-73.

256. Сажина М.А. Экономическая теория: [учебник для вузов] / М.А. Сажина, М.М. Чибриков. – М.: ИНФРА, 1998. – 456 с.

257. Сазонова С.В. Організаційно-економічний механізм надання загальнодоступних послуг телекомунікаційними підприємствами. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук: 08.00.04 – економіка та управління підприємствами / Сазонова Світлана Володимирівна. – Державний університет телекомунікацій – Київ, 2017. – 260 с.

258. Саймон Г. А. Теория принятия решений в экономической теории и наука о поведении / Г. А. Саймон // Теория фирмы / Сост. и общ. ред. В. М. Гальперина. – СПб.: Экон. шк. и др., 1995. – С. 56.

259. Сак Т.В. Діагностування рівня економічної безпеки підприємства в умовах обмеженості інформації / Т.В. Сак // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – №3. – С. 404-408.

260. Самуйлов К. Е. Основы формальных методов описания бизнес-процессов: учеб. пособ. / К. Е. Самуйлов, А. В. Чукарин, С. Ю. Быков. – М.: РУДН, 2011. – 123 с.

261. Свидрук І.І. Роль та значення законів організації у виробничих системах / І.І. Свидрук // Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – №22. – С. 253-259.

262. Селюченко Н. Є., Масюк В. М. Взаємозв'язок між кризами та ризиками підприємства / Н. Є. Селюченко, В. М. Масюк. // Електронний ресурс. – Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/29565/1/051_331_339.pdf.

263. Семенова К. Д., Тарасова К. І. Ризики діяльності промислових підприємств: інтегральне оцінювання: [монографія] / К. Д. Семенова, К. І. Тарасова. – Одеса: ФОП Гуляєва В.М., 2017. – 234 с.

264. Семенова К.Д., Тарасова К.І. Система управління ризиками підприємства / К.Д. Семенова, К.І. Тарасова // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://dspace.oneu.edu>.

265. Сенько В. Меняющийся подход к риск-менеджменту в крупных компаниях / В. Сенько // Управление риском, 2001. – № 3. – С. 24-32.

266. Серегин Е.В. Предпринимательские риски / Е. В. Серегин. – М.: Финансовая академия, 1994. – 157 с.

267. Сисоліна Н. П. Економічна безпека підприємства: навчальний посібник / укл. Н. П. Сисоліна. – Кіровоград: КНТУ, 2014 – 226 с.

268. Слободяник Т. М. Запровадження комплексної системи економічної безпеки та оцінка її ефективності на сучасному підприємстві / Т. М. Слободяник // Економічний простір. – 2008. – № 12/2. – С. 22–27.

269. Сокол К.М. Світовий ринок інформаційних технологій в контексті глобалізації світової економіки / К.М. Сокол // Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. – 2015. – Вип.3. – С. 78-83.

270. Сопрун Н.В., Сакалош Т.В. Телекомунікаційні компанії України в умовах світової економічної кризи / Н.В. Сопрун, Т.В. Сакалош // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://economy.kpi.ua>.

271. Сорокин П.А. Обзор циклических концепций социально-исторического процесса / П.А. Сорокин // Социс. – 1998. – №12.

272. Сороківська О.А. Інноваційні напрями підвищення економічної безпеки підприємств малого бізнесу в умовах конфліктних ситуацій. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук: 08.00.04 / Сороківська Олена Анатоліївна. – Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя – Тернопіль, 2016. – 488 с.

273. Сороківська О.А. Інноваційні підходи до управління підприємствами: [монографія] / За заг. редакцією Н.Б. Кирич. – Тернопіль: Видавництво ПП «Крок», 2016. – 350 с.

274. Сороківська О.А. Управління економічною безпекою підприємств малого бізнесу: інноваційні підходи: [монографія] / О.А. Сороківська. – Тернопіль: Видавництво «Терно-граф», 2016. – 350 с.

275. Сороківська О.А., Гевко В.Л. Інформаційна безпека підприємства: нові загрози та перспективи / О. А. Сороківська, В. Л. Гевко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – №2, Т.2. – С. 32-35.

276. Соснин А. С. Менеджмент безопасности предпринимательства: [учебное пособие] / А. С. Соснин, П. Я. Прыгунов. – К.: Издательство Европейского университета, 2002. – 357 с.

277. Сосновська О.О. Актуальні загрози функціонування телекомунікаційних підприємств в Україні / О.О. Сосновська // Економічне зростання та конкурентоспроможність національного господарства: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 19-20 жовтня 2018 р. – Київ: Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, 2018. – 124 с. – С. 66-68.

278. Сосновська О.О. Актуальні ризики функціонування підприємств зв'язку / О.О. Сосновська // Ефективність та напрями вдосконалення політики економічного зростання: теорії та пропозиції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 15 грудня 2018 р.). – Запоріжжя: Запорізька державна інженерна академія, 2018. – 144 с. – С.74-76.

279. Сосновська О.О. Вплив ризиків на систему економічної безпеки підприємства в умовах циклічного розвитку економіки / О.О. Сосновська // Проблеми системного підходу в економіці. – 2018. – № 4. – С. 82-88.

280. Сосновська О.О. Генезис поняття ризику як економічної категорії / О.О. Сосновська // Економічний простір: Збірник наукових праць. – Дніпропетровськ: ПДАБА. – 2017. – № 124. – С. 5-18.

281. Сосновська О.О. Діалектика взаємозв'язку між структурними елементами системи економічної безпеки підприємства /

О.О. Сосновська // Причорноморські економічні студії. – 2018. – № 33. – С. 115-119.

282. Сосновська О.О. Економіко-правові засади оцінки ефективності дивідендної політики підприємства / О.О. Сосновська // Збірник наукових праць «Економічний простір». – Дніпропетровськ. – 2015. – С.233-237.

283. Сосновська О.О. Інноваційна безпека підприємств як умова економічного розвитку регіонів / О.О. Сосновська // Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної «Стратегія і практика інноваційного розвитку фінансового сектору» (м. Ірпінь, 20-22 березня 2018 року) – С. 156-158.

284. Сосновська О.О. Інформаційна безпека як стратегічна складова економічної безпеки підприємства / О.О. Сосновська // Стратегічні пріоритети соціально-економічного розвитку в умовах інституційних перетворень глобального середовища: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 28-29 вересня 2018 р.). – Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2018. – 304 с. – С. 77-80.

285. Сосновська О.О. Методичний підхід до оцінки рівня економічної безпеки підприємств зв'язку / О.О. Сосновська // Облік і фінанси. – 2019. – №1 (83). – С.132-141.

286. Сосновська О.О. Методологія побудови фінансової архітекτονіки підприємств зв'язку / О.О. Сосновська // Інноваційна економіка. – 2019. - №1-2. – С. 86-96.

287. Сосновська О.О. Напрями підвищення збалансованості фінансової діяльності підприємства / О.О. Сосновська // Стратегія розвитку агропромислового комплексу в умовах інтеграційних процесів: Матеріали дев'ятої міжнародної науково-практичної молодіжної інтернет-конференції (у заочній формі), 24 листопада 2018 року / Редкол.: Ю.О. Лупенко та ін. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2018. – 286 с. – С. 230-232.

288. Сосновська О.О. Особливості управління ризиками підприємств зв'язку / О.О. Сосновська // О.О. Сосновська / Вісник

Одеського національного університету. Економіка. – 2019. – Том 24. – Випуск 1(74). – С. 92-96.

289. Сосновська О.О. Поняття економічної безпеки підприємства в контексті різних методологічних підходів / О.О. Сосновська // Науковий журнал «Бізнес Інформ». – Харків: Видавничий дім «Інжек». – 2018. – №3. – С.443-447.

290. Сосновська О.О. Роль телекомунікацій в умовах розвитку інформаційного суспільства // О.О. Сосновська / Економічне зростання: стратегія, напрями і пріоритети: збірник матеріалів IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 20 жовтня 2018 року) / Східноукраїнський інститут економіки та управління. – Запоріжжя: ГО «СІЕУ», 2018. – 108 с. – С. 95-98.

291. Сосновська О.О. Роль фінансової безпеки сучасних підприємств // О.О. Сосновська / Економіка, облік, фінанси та право: сучасні тенденції та перспективи розвитку в Україні та світі: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Полтава, 29 вересня 2018 р.): у 3 ч. – Полтава: ЦФЕНД, 2018. – Ч. 1. – 63 с. – С. 44-46.

292. Сосновська О.О. Синтез методологічних підходів як основа пізнання сутності економічної безпеки підприємства / О.О. Сосновська // Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України: електронне наукове видання [Електронний ресурс] / Університет державної фіскальної служби України; гол. ред.: М.О. Кужелев. – 2018. – № 1. – С. 207-220. – Режим доступу: <http://www.nbuu.gov.ua/e-journals/Znprnudps/index.html>.

293. Сосновська О.О. Система інфокомунікаційного забезпечення підприємств зв'язку / О.О. Сосновська // Проблеми системного підходу в економіці. – 2019. – №1(69). – С.122-127.

294. Сосновська О.О. Стратегічні аспекти забезпечення економічної безпеки підприємств // О.О. Сосновська / Сучасні методи підвищення ефективності використання економічного потенціалу у напрямку розвитку регіональної економіки: Матеріали міжнародної

науково-практичної конференції (Львів, 26 січня 2019 року) / ГО «Львівська економічна фундація». – Львів: ЛЕФ, 2019. – 148 с. – С. 78-80.

295. Сосновська О.О. Страхове підприємництво як домінанта економічної безпеки // О.О. Сосновська / Збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасний стан та перспективи розвитку економіки, обліку, фінансів та управління в Україні та світі» (м. Полтава, 14 листопада 2017 року) – С.194-196.

296. Сосновська О.О., Деденко Л.В. Напрями стійкого функціонування підприємства в умовах невизначеності / О.О. Сосновська, Л.В. Деденко // Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України: електронне наукове видання [Електронний ресурс] / Університет державної фіскальної служби України; гол. ред.: М.О. Кужелєв. – 2018. – № 2. – С. 368-394. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Znpnudps/index.html>.

297. Сосновська О.О., Житар М.О. Аналіз методів оцінки рівня економічної безпеки підприємств / О.О. Сосновська, М.О. Житар // Науковий журнал «Бізнес Інформ». – Харків: Видавничий дім «Інжек». – 2019. – №1. – С. 285-293.

298. Сосновська О.О., Житар М.О. Економічна безпека підприємства: сутність та ознаки забезпечення / О.О. Сосновська, М.О. Житар // Облік і фінанси. – 2018. – № 3(81). – С. 124-132.

299. Сосновська О.О., Житар М.О. Особливості управління фінансовою безпекою підприємства // О.О. Сосновська, М.О. Житар / Економічне зростання: стратегія, напрями і пріоритети: збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 26 січня 2019 року). – Східноукраїнський інститут економіки та управління. – Запоріжжя: ГО «СІЕУ», 2019. – 132 с. – С. 94-96.

300. Сосновська О.О., Житар М.О. Підходи щодо оцінки рівня економічної безпеки підприємств / О.О. Сосновська, М.О. Житар // Сучасні наукові погляди на економічні механізми стимулювання соціально-економічного розвитку: матеріали доповідей Міжнародної

науково-практичної конференції (м. Ужгород, 16 лютого 2019 року) / За заг. ред.: М. М. Палінчак, В. П. Приходько, А. Кrynські. – У 2-х частинах. – Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2018. – Ч. 2. – 132 с. – С. 100-102.

301. Сосновська О.О., Казак О.О. Актуальні загрози кадровій безпеці сучасних підприємств / О.О. Сосновська, Казак О.О. // Проблеми економіки. – 2018. – № 3(37). – С. 144-150.

302. Сосновська О.О., Кузбїт Є.Б. Теоретичні аспекти управління ризиками підприємства / О.О. Сосновська, Є.Б. Кузбїт // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія «Економічні науки»: електронне наукове видання. – 2018. – №11. – С. 26-32.

303. Сосновська О.О., Шевченко О.С. Аналіз методів оцінки фінансового стану підприємства / О.О. Сосновська, О.С. Шевченко // Науковий журнал «Економіка і управління». – Київ. – 2015. – №1 (65). – С. 87-92.

304. Сперанский В. И. Современные технологии управления персоналом: [уч.-практ. пособие] / В.И. Сперанский. – М.: Альфа-Пресс. – 2008. – 496 с.

305. Стандарти управления рисками: Федерация Европейских Ассоциаций Риск-менеджеров. AIRMIC, ALARM, IRM: 2002, translation copy right FERMA / Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.ferma.eu>.

306. Станінов С.Б. Адаптивна організаційна структура як важлива компонента забезпечення стратегічної гнучкості підприємства в умовах інноваційного розвитку / С.Б. Станінов // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2017. – №28(25). – С. 116-119.

307. Статистична інформація Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

308. Стецюк П. А. Фінансова архітектоніка забезпечення конкурентоспроможності підприємства / П. А. Стецюк // Вісник

Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. – 2014. – Випуск 150. – С. 33–40.

309. Стоянова Е. С., Штерн М. Г. Финансовый менеджмент для практиков: крат. курс. / Е. С. Стоянова, М. Г. Штерн. – М.: Перспектива, 1998. – 238 с.

310. Суглобов А. Е., Хмелев С. А., Орлова Е. А. Экономическая безопасность предприятия: учебное пособие для студентов высших учебных заведений, обучающихся по специальности "Экономическая безопасность" (080101) / А.Е. Суглобов, С.А. Хмелев, Е.А. Орлова. – Москва: ЮНИТИ, 2013. – 271 с.

311. Телекомунікації (електрозв'язок) [Електронний ресурс] // КВЕД-2010: Розділ 61 – Режим доступу до ресурсу: http://kved.ukrstat.gov.ua/KVED2010/61/KVED10_61.html.

312. Тищенко А.Н. Экономическая результативность деятельности предприятий: [монография] / А. Н. Тищенко, Н.А. Кизим, Я.В. Доголайло. – Х.: ИНЖЕК, 2005. – 144 с.

313. Ткаченко А.М., Якошь І.С. Методи оцінки підприємницького ризику / А. М. Ткаченко, І. С. Якошь // Економічний вісник Донбасу. – 2008. – №3. – С.136-139.

314. Третьякова Н.С. Разработка системы управления экономической безопасностью предприятий: Дис... канд. экон. наук: 08.00.05 – Экономика и управление народным хозяйством / Н.С. Третьякова. – СПб. гос. инж.-экон. ун-т. – СПб., 2003. – 206 с.

315. Туган-Барановский М. Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов. Общая теория кризисов / М. Туган-Барановский. – С. – Петербург, 1914. – С. 258-262, 265-267.

316. Туган-Барановский М. Промышленные кризисы в современной Англии, и их причины и влияние на народную жизнь / М. Туган - Барановский. – СПб. – 1894. – 185 с.

317. Тулуб О.М. Глобальні ризики ХХІ століття: тенденції та ризики в умовах інформаційної економіки / О.М. Тулуб // Економіка та суспільство. – 2017. – №9. – С.31-38.

318. Уільямс Дейвід. Управління програмами на підприємстві: створення реальної цінності за допомогою програм і проектів проведення реформуваль / Уільямс Дейвід, Тім Парр [пер. з англ. за наук. ред. Є. Є. Козлова]. – Дніпропетровськ: Баланс Бізнес Букс, 2005. – 320 с.

319. Указ Президента України «Про затвердження "Положення про Адміністрацію Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України» від 30.06.2011 р. №717/2011. – Офіційне Інтернет-представництво Президента України / Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>.

320. Указ Президента України «Про Положення про Міністерство інфраструктури України» від 12 травня 2011 року №581/2011. – Офіційне Інтернет-представництво Президента України / Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>.

321. Указ Президента України про рішення Ради національної безпеки та оборони України «Про стратегію національної безпеки України» від 6 травня 2015 року №287/2015 / Електронний ресурс. – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua.

322. Уразова Н. Г., Мартынюк А. В. Управление рисками на основе моделирования продолжительности реализации проекта / Н.Г. Уразова, А.В. Мартынюк // Вестник Иркутского государственного технического университета. – 2018. – №8(91). – С. 209-216.

323. Устенко О. Л. Теорія економічного ризику: [монографія] / О. Л. Устенко. – К : МАУП, 1997. – 164 с.

324. Федулова І.В. Ідентифікація ризиків як складова ризик-менеджменту // Інтелект XXI. – 2016. – №4. – С. 29-45.

325. Фоміна М.В. Проблеми економічно безпечного розвитку підприємств: теорія і практика: [монографія] / М.В. Фоміна. – Донецьк: ДонДУЕТ, 2005. – 140 с.

326. Франчук В. І. Особливості організації системи економічної безпеки вітчизняних акціонерних товариств в умовах трансформаційної економіки: [монографія] / В. І. Франчук. – Львів: ЛДУВС, 2010. – 440 с.

327. Фролова Л.В., Роженко О. В. Методичні підходи до оцінювання економічної безпеки підприємства / Л.В. Фролова, О.В. Роженко // Актуальні проблеми економіки – 2016. - №3 (177). – С. 199-209.

328. Хакен Г. Синергетика. Иерархия неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах / Г. Хакен. – М.: Мир, 1985. – 424 с.

329. Халімон Т.М. Механізм управління конкурентоспроможністю телекомунікаційних підприємств / Т.М. Халімон // Інтелект XXI. – 2016. – №5. – С. 127-131.

330. Халина В.Ю. Методичний підхід щодо оцінки рівня економічної безпеки підприємства / В.Ю. Халина // Економічна безпека і підприємництво. – 2014. – №1. – С. 173-181.

331. Харчишина О.В. Формування організаційної культури підприємства / О.В. Харчишина // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua>.

332. Холл Р. Х. Организации: структуры, процессы, результаты / Р. Х. Холл. – СПб: Питер, 2001. – 512 с.

333. Хома І.Б. Формування та використання систем діагностики економічної захищеності промислового підприємства: [монографія] / І.Б. Хома. – Львів: Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2012. – 504 с.

334. Христофоров И. О. Лояльность абонентов операторов сотовой связи: сущность и влияющие факторы / И.О. Христофоров // Практ. маркетинг. – 2008. – № 6. – С. 12-21.

335. Цихан Г. А. Теорія фракталів і її застосування в дослідженні динаміки економічних систем / Г. А. Цихан // Науково-технічна інформація. - 2011. – № 1. – С. 13-16.

336. Цурік О. Визначення сутності стратегічного розвитку підприємств телекомунікаційної галузі / О. Цурік // Галицький економічний вісник. – 2013. – №3(42). – С.37-43.

337. Чавикіна Ю.Б. Закономірності розвитку світового господарства / Ю. Б. Чавикіна, Н. А. Олійникова. – Харків: ХНАДУ, 2007. – 60 с.

338. Черкасов В. В. Проблемы риска в управленческой деятельности: [монография] / В. В. Черкасов. – К.: Ваклер, 1999. – 288 с.

339. Чигасова Н.М. Місце інформаційних технологій у розвитку інформаційного суспільства в Україні / Н.М. Чигасова // Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць. – 2007. – № 9. – С. 110–113.

340. Чикалова Л.С. Врахування чинника циклічності у прийнятті стратегічних рішень на промисловому підприємстві. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук: 08.00.04 – економіка та управління підприємствами / Чикалова Людмила Степанівна. – Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля – Луганськ, 2009. – 252 с.

341. Шарп У. Інвестиції / У. Шарп, Г. Александер, Дж. Бэйли: [пер. с англ.] – М.: ИНФРА-М, 1999. – 1028 с.

342. Швець І.Б. Комплексна оцінка якості управління персоналом: монографія / І.Б. Швець, Т.В. Коваленко. – Донецьк: ДВНЗ «ДонНТУ», 2013. – 159 с.

343. Шевченко В.Ю., Яценко В.О. Системний підхід до управління ризиками та фінансова стабільність підприємства // Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://www.researchgate.net/publication/312134362>.

344. Шегда А.В. Менеджмент / А. В. Шегда. – К.: Товариство «Знання», КОО, 2002. – 583 с.

345. Шейн Э. Организационная культура и лидерство / Шейн Э. – СПб.: Питер, 2002. – 336 с.

346. Шемаєва Л. Г. Забезпечення економічної безпеки підприємства на основі управління стратегічною взаємодією з суб'єктами зовнішнього середовища: [монографія] / Л. Г. Шемаєва. – К.: НУПМБ, 2009. – 357 с.

347. Ши́ра Т. Б. Загрози кадрової безпеки підприємства / Т.Б. Ши́ра // Економіка і суспільство. – 2016. – №7. – С. 531-535.

348. Шишкіна О.В. Ідентифікація та експрес-оцінка фінансових ризиків промислових підприємств / О.В. Шишкіна // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки – 2014. – №4 (76). – С.238-246.

349. Шкарлет С. М. Роль і місце категорії "економічна безпека" у глобальній моделі національної безпеки держави / С. М. Шкарлет // Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. – №8. – С. 107–116.

350. Шкарлет С.М. Економічна безпека підприємства: інноваційний аспект [монографія] / С.М. Шкарлет. – К.: Книжкове вид-во НАУ, 2007. – 436 с.

351. Шлемко В.Т. Економічна безпека України: сутність і напрями забезпечення: монографія / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько – К.: НІСД, 1997. – 144 с.

352. Шни́пко О. С. Економічна безпека ієрархічних багаторівневих систем: регіональний аспект / О. С. Шни́пко. – К.: Генеза, 2006. – 288 с.

353. Шорохов В. Особливості еволюції організаційних структур управління підприємством / В. Шорохов // Збірник наукових праць «Ефективність державного управління». – 2015. – Вип. 44. – С. 48-57.

354. Шрипетер И. Теория экономического развития / И. Шрипетер. – М.: Наука, 1982. – 234 с.

355. Шульга І. П. Формування системи економічної безпеки емісійної діяльності акціонерних товариств. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук: 21.04.02 / Шульга Ірина Петрівна. – Київський університет економіки та права – Київ, 2011. – 455 с.

356. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития / Йозеф Алоиз Шумпетер. – М.: Мысль, 1982. – 455 с.

357. Щербаков В.А., Щербакова Н.А. Использование факторного анализа при согласовании результатов оценки бизнеса / В. А. Щербаков,

Н. А. Щербакова // Сибирская финансовая школа. – 2009. – №5. – С. 70–73.

358. Юринець В.Є. Методологія наукових досліджень: навч. посібник / В. Є. Юринець. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 178 с.

359. Юрків Н. Я. Економічна безпека реального сектора економіки України: стратегічні пріоритети і теоретико-методологічні засади забезпечення: [монографія] / Н.Я. Юрків. – Львів: ПАІС, 2012. – 400 с.

360. Яковец Ю.В. Предвидение будущего: парадигма цикличности: [монографія] / Ю. В. Яковец. – М.: ЮНИТИ, Банки и биржи, 1992. – 486 с.

361. Ярочкин В. И. Секьюритология – наука о безопасности жизнедеятельности / В. И. Ярочкин. – М.: "Ось-89", 2000. – 400 с.

362. Ястремський О.І., Основи мікроекономіки: [підручник] / О. І. Ястремський, Л. Г. Гриценко – К.: Товариство «Знання», КОО, 1998. – 714 с.

363. Ячменьова В.М. Ідентифікація стійкості діяльності промислових підприємств: [монографія] / В.М. Ячменьова. – Сімферополь: Доля, 2007. – 523 с.

364. Allianz Risk Barometer 2017 // Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://www.agcs.allianz.com>.

365. Annual economic Report 2017 / Електронний ресурс. – Режим доступу: www.etno.eu.

366. Chandler A. P. Strategy and Structure. Chapters in the History of the American Industrial Enterprise [Text] / A. P. Chandler. – Cambridge: Cambridge, Mass.; MIT Press, 1962. – 420 p.

367. Characteristic of the main properties of modern enterprises' system economic security system / О.О. Sosnovska // EASTERN EUROPEAN STUDIES: ECONOMICS, EDUCATION AND LAW: Proceedings of the International Scientific Conference. Volume II, June 7-8, 2018. Burgas: Publishing House FLAT Ltd-Burgas, 2018, p. 264. – P. 85-87.

368. David K. Backus. International Evidence on the Historical Properties of Business Cycles / K. David, J. Patric // American Economic review, 1002. – Vol 82. – P. 864-88.

369. Doing Business 2017. Equal Opportunity for All // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org>.

370. Doing Business 2019: Training for Reform. – World Bank Group. – 2019. / Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/en/reports/global-reports/doing-business-2019>.

371. DOING BUSINESS-2018. Україна в рейтингу світового банку легкості ведення бізнесу // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://edclub.com.ua>.

372. Draft ISO 31000:2009. Risk management – Principles and guidelines // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.vmia.vic.gov.au>.

373. Enterprise Risk Management – Integrated Framework / Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO). New York, NY. September 2004 // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.coso.org>.

374. Forbes Україна: 200 найбільших компаній // Електронний ресурс. – Режим доступу: [www.http://forbes.net.ua](http://www.forbes.net.ua).

375. Global Innovation Index 2018 Energizing the World with Innovation. 11th edition – Soumitra Dutta, Bruno Lanvin, Sacha Wunsch-Vincent. – 2019 // Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://www.globalinnovationindex.org/gii-2018-report>.

376. Global Risk Management Survey 2017 – Офіційний веб-сайт // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.aon.com/2017-global-risk-management-survey/pdfs/2017-Aon-Global-Risk-Management-Survey-Full-Report-062617.pdf>.

377. Global telecommunications services market value from 2012 to 2019 by region [The Statistics Portal – Офіційний веб-сайт // Електронний ресурс. – Режим доступу: www.statista.com.

378. Globalisation patterns in EU trade and investment: 2017 edition // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/8533590/KS-06-17-380-EN-N.pdf/8b3e000a-6d53-4089-aea3-4e33bdc0055c>.

379. Grant P. ISO 31000:2009 – Setting a New Standard for Risk Management / P. Grant // Risk Analysis. – Vol. 30. – №6. – 2010. – P. 881 – 886.

380. Hanks S.H. The Organization Life Cycle: Integrating 8. Content and Process // Journal of Small Business Strategy. – 1990. – № 1. – P. 1-13.

381. Hicks J. R. Theory of the Trade Cycle / J. R. Hicks. – Oxford: Oxford University Press, 1950.

382. International Standard Industrial Classification of All Economic Activities (ISIC) // Електронний ресурс – Режим доступу: https://unstats.un.org/unsd/publication/seriesm/seriesm_4rev4e.pdf.

383. ISO / IEC 31010:2009 Risk management – Risk assessment techniques // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.iso.org>.

384. ISO 9001: 2015 Управління якістю. Міжнародна Організація Стандартизації (ISO) // Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://www.iso.org/iso-9001-quality-management.html>.

385. Knight F. Risk, uncertainly and profit / F. Knight – NY, 1921. – 217 p.

386. Langlois R. N. Rationality, institutions and explanation // Economics as a Process. Essays in New the Institutional Economics, ed. by R.N. Langlois. Cambridge, 1906. – P. 225–255.

387. Managing Governance (Risk and Compliance with ECM and BPM) // Електронний ресурс. – Режим доступу: https://www.project-consult.de/files/AIIM_MIWP_GovRiskCompliance_2015.pdf.

388. Markowitz H. Portfolio Selection. Efficient Diversification of Investments. / H. Markowitz. – N. Y. Johu Wiley and Sons, 1959. – 129 p.

389. Marsh & McLennan Companies Zurich Insurance Group. The Global Risks Report 2017 / Marsh & McLennan Companies Zurich Insurance Group // 12th Edition is published by the World Economic Forum within the

framework of The Global Competitiveness and Risks Team. – 2017 // Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.weforum.org/docs/GRR17_Report_web.pdf.

390. McAfee and Security & Defence Agenda (SDA) Unveil Global Cyber Defense Report. An Intel Company // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.mcafee.com>.

391. Measuring the Information Society Report 2008, 2011, 2014, 2017 // Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://www.itu.int>.

392. Report to the nations 2018 «Global study on occupational fraud and abuse» // Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://www.acfe.com/report-to-the-nations/2018>.

393. Samuelson, Paul A. The collected scientific papers of Paul A. Samuelson / P.A. Samuelson. – Volume 5. – MIT Press, 1986. – 1064 p.

394. Solow R. M. Growth Theory: An Exposition / R. M. Solow. – Oxford: Oxford University Press, 1970.

395. Sosnovska O., Zhytar M. Financial architecture as the base of the financial safety of the enterprise / O. Sosnovska, M. Zhytar // Baltic Journal of Economic Studies, Vol. 4 (2018) No. 4, Riga 2018. – P. 334-340.

396. Sosnovska O.O., Zhytar M. O. Integral Valuation of the System Efficiency of Economic Security of the Enterprise / O.O. Sosnovskaya, M. O. Zhytar // Collective Monograph Association Agreement: Driving integrational Changes, Accent Graphics Communications Chicago, Illinois, USA, 2019 – P. 109-121.

397. Stewart J. Bringing about organization change – a frame work / J. Stewart // European Industrial Training. – 1989. – № 13. – P. 6 –13.

398. Technology and Communications Industry Report / Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.aon.com>.

399. The Global Competitiveness Report 2017-2018 / World economic forum // Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018>.

400. The Global Competitiveness Report 2018. – Professor Klaus Schwab. – World Economic Forum – 2019 // Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2018>.

401. The Global Risks Report 2019, 14th Edition – World Economic Forum. Geneva. – 2019 // Электронный ресурс. – Режим доступа: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Risks_Report_2019.pdf.

ДОДАТКИ

Додаток А.1

Звіт про фінансовий стан ПАТ "Київстар" за 2017 рік

Приватне акціонерне товариство "Київстар"
Звіт про фінансовий стан
(у тисячах гривень)

Додаток 1
до Національного положення (стандарту)
бухгалтерського обліку
1 "Загальні вимоги до фінансової звітності"

Підприємство: Приватне акціонерне товариство "Київстар"
Територія: м. Київ, Шевченківський р-н
Організаційно-правова форма господарювання: Акціонерне товариство
Вид економічної діяльності: Діяльність у сфері безпровідного електрозв'язку
Середня кількість працівників: 2486
Адреса, телефон: 03113, м. Київ, вул. Дегтярівська, буд.53, тел.247-39-49
Одиниця виміру: тис. грн. без десяткового знака (окрім розділу IV Звіту про фінансові результати)
(Звіт про сукупний дохід) (Форма N2), грошові показники якого наводяться в гривнях з копійками)
Складено (зробити позначку «X» у відповідній клітинці):
за положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку;
за міжнародними стандартами фінансової звітності.

Дата (рік, місяць, число)	Коди	
	2018	01
За ЄДРПОУ	21673832	01
за КОАТУУ	8038900000	
за КОПФГ	230	
за КВЄД	61.20	

X

Баланс (Звіт про фінансовий стан)

на 31 грудня 2017 р.

АКТИВ	Код рядка	Примітки	Код за ДКУД		На кінець звітного періоду
			3	4	
I	2	3		4	5
I. Необоротні активи					
Нематеріальні активи	1000	9		4039746	4090031
первісна вартість	1001			8077619	8767064
накопичена амортизація	1002			(4037873)	(4677033)
Незвершені капітальні інвестиції	1005	10		1015330	725705
Особливі засоби	1010	8		6128482	7148400
первісна вартість;	1011			19436451	19738899
знос.	1012			(13307969)	(12590499)
Інвестиційна нерухомість	1015			-	-
Довгострокові біологічні активи	1020			-	-
Довгострокові фінансові інвестиції: які обліковуються за методом участі в капіталі інших підприємств;	1030			-	-
інші фінансові інвестиції.	1035	11		122167	156167
Довгострокова дебіторська заборгованість	1040			-	-
Відстрочені податкові активи	1045	29		302310	286183
Інші необоротні активи	1090	12		684930	413248
Усього за розділом I	1095			12292965	12819734

АКТИВ	Код рядка	Примітки	На початок звітного періоду		На кінець звітного періоду	
			4	5	4	5
І	2	3	4	5		
Оборотні активи						
Запаси	1100		50666	49778		
виробничі запаси	1101		41490	37423		
товари	1104		9176	12355		
Поточні біологічні активи	1110		-	-		
Дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги	1125	13	1357765	1183076		
Дебіторська заборгованість за розрахунками: за виданими авансами	1130	13	90451	81707		
з бюджетом	1135	13	363799	1898		
у тому числі з податку на прибуток	1136	13, 29	361466			
Дебіторська заборгованість за розрахунками з нарахованих доходів	1140	13	25217	89244		
Інша поточна дебіторська заборгованість	1155		-	-		
Поточні фінансові інвестиції	1160		-	-		
Грошові кошти та їх еквіваленти	1165	14	3319783	5348387		
Витрати майбутніх періодів	1170	15	93676	85172		
Інші оборотні активи	1190	16	13835	2089594		
Усього за розділом ІІ	1195		5315192	8928856		
ІІІ. Необоротні активи, утримувані для продажу, та групи вибуття	1200		10461	3223		
Баланс	1300		17618618	21751813		

ПАСИВ	Код рядка	Примітки	На початок звітного періоду			На кінець звітного періоду		
			1	2	3	4	5	
I. Власний капітал								
Зареєстрований (паіювий) капітал	1400	17	887119	887119	887119			
Капітал у дооцінках	1405		-	-	-			
Додатковий капітал	1410		258294	258294	258294			
Емісійний дохід	1411		102338	102338	102338			
Резервний капітал	1415		132933	132933	132933			
Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	1420		11561223	11561223	16217083			
Неоплачений капітал	1425		-	-	-			
Видучений капітал	1430		(370398)	(370398)	(370398)			
Усього за розділом I	1495		12469171	12469171	17125031			
II. Довгострокові зобов'язання і забезпечення								
Відстрочені податкові зобов'язання	1500		-	-	-			
Пенсійні зобов'язання	1505		6060	6060	9907			
Довгострокові кредити банків	1510		-	-	-			
Інші довгострокові зобов'язання	1515	23	152159	152159	173298			
Довгострокові забезпечення	1520	21	57089	57089	127650			
у тому числі з виплат персоналу	1521		23190	23190	73149			
Цільове фінансування	1525		-	-	-			
Усього за розділом II	1595		215308	215308	310855			

Продовження додатку А.1

ПАСИВ	Код	рядка	Примітки	На початок звітного періоду	На кінець звітного періоду
1	2	3	4	5	5
III. Поточні зобов'язання і забезпечення					
Короткострокові кредити банків	1600		-	-	-
Поточна кредиторська заборгованість за:					
довгостроковими зобов'язаннями;	1610		-	-	-
товари, роботи, послуги;	1615	18	1630107	1718027	
розрахунками з бюджетом;	1620	19	159015	526604	
у тому числі з податку на прибуток;	1621	29	-	300312	
розрахунками зі страхування;	1625		-	-	
розрахунками з оплати праці;	1630		370	3203	
одержаними авансами;	1635	20	544400	600319	
розрахунками з учасниками.	1640	17	1531735	459389	
Поточні забезпечення	1660	21	352355	155501	
Доходи майбутніх періодів	1665	23	417648	445215	
Інші поточні зобов'язання	1690	18, 22	298469	407668	
Усього за розділом III	1695		4934139	4315927	
IV. Зобов'язання, пов'язані з необоротними активами, утримуваними для продажу, та групами вибуття					
	1700		-	-	
Баланс	1900		17618618	21751813	

* Примітки, що додаються, є невід'ємною частиною цієї фінансової звітності.

Додаток А.2

Коди
2018.01.01
21673832

Дата (рік, місяць,
число)

За ЄДРПОУ

Підприємство: ПАТ "Київстар"

Підприємство:

Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)
за 12 місяців, що закінчилися 31 грудня 2017 р.
Форма N 2

Код за ДКУД

1801003

I. ФІНАНСОВІ РЕЗУЛЬТАТИ

СТАТТЯ	Код рядка	Примітки	За звітний період		За аналогічний період попереднього року
			3	4	
I	2	3	4	5	
Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	2000	24	17078988	15753027	
Собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг)	2050	26	(7372418)	(8699457)	
Валовий:					
прибуток	2090		9706570	7053570	
збиток	2095		-	-	
Інші операційні доходи	2120	25	458107	98584	
Адміністративні					
витрати	2130	26	(1922854)	(1269207)	
Витрати на збут	2150	26	(1514947)	(1316755)	
Інші операційні					
витрати	2180	26	(91627)	(376785)	

Продовження додатку А.2

1	2	3	4	5
Фінансові результати від операційної діяльності:				
прибуток	2190			4189407
збиток	2195		6635249	-
Доход від участі в капіталі	2200		-	-
Інші фінансові доходи	2220		718944	322404
Інші доходи	2240		139823	26302
Фінансові витрати	2250		(4010)	(18429)
Витрати від участі в капіталі	2255		-	-
Інші витрати	2270		(48552)	-324708
Фінансовий результат до оподаткування:				
прибуток	2290		7441454	4194976
збиток	2295		-	-
Витрати (дохід) з податку на прибуток	2300		(1272516)	(807909)
Прибуток (збиток) від припиненої діяльності після оподаткування	2305		-	-
Чистий фінансовий результат:				
прибуток	2350		6168938	3387067
збиток	2355		-	-

II. СУКУПНИЙ ДОХІД

СТАТТЯ	Код рядка	Примітки	За звітний період	За аналогічний період попереднього року
I	2	3	4	5
Дооцінка (уцінка) необоротних активів	2400		-	-
Дооцінка (уцінка) фінансових інструментів	2405		-	-
Накопичені курсові різниці	2410		-	-
Частка іншого сукупного доходу асоційованих та спільних підприємств	2415		-	-
Інший сукупний дохід	2445		-	-
Інший сукупний дохід до оподаткування	2450		-	-
Податок на прибуток, пов'язаний з іншим сукупним доходом	2455		-	-
Інший сукупний дохід після оподаткування	2460		-	-
Сукупний дохід (сума рядків 2350, 2355 та 2460)	2465		6168938	3387067

III. ЕЛЕМЕНТИ ОПЕРАЦІЙНИХ ВИТРАТ

НАЗВА СТАТТІ	Код рядка	Примітки	За звітний період	За аналогічний період попереднього року
1	2	3	4	5
Матеріальні витрати	2500	26	2139190	2275894
Витрати на оплату праці	2505	26	990737	841395
Відрахування на соціальні заходи	2510	26	152485	126932
Амортизація	2515	26	2255480	3671345
Інші операційні витрати	2520	26	5363954	4746638
Разом	2550		10901846	11662204

IV. РОЗРАХУНОК ПОКАЗНИКІВ ПРИБУТКОВОСТІ АКЦІЙ

НАЗВА СТАТТІ	Код рядка	Примітки	За звітний період	За аналогічний період попереднього року
1	2	3	4	5
Середньорічна кількість простих акцій	2600		-	-
Скоригована середньорічна кількість простих акцій	2605		-	-
Чистий прибуток (збиток) на одну просту акцію	2610		-	-
Скоригований чистий прибуток (збиток) на одну просту акцію	2615		-	-
Дивіденди на одну просту акцію	2650		-	-

Коментар: Частина IV. Розрахунок показників прибутковості акцій не заповнюється тому, що акції Компанії не продаються та не купуються на фондових біржах. Детальна інформація подана в Примітках 17 та 33. Підписано і затверджено до випуску від імені керівництва Приватного акціонерного товариства "Клівар" 1 березня 2018 року.

Звіт про фінансовий стан ПАТ "Київстар" за 2016 рік

Приватне акціонерне товариство "Київстар"

Звіт про фінансовий стан

(у тисячах гривень)

Додаток 1
до Національного положення (стандарту)
бухгалтерського обліку
І "Загальні вимоги до фінансової звітності"

Підприємство: Приватне акціонерне товариство "Київстар"

Територія: м. Київ, Шевченківський р-н

Організаційно-правова форма господарювання: Акціонерне товариство

Вид економічної діяльності: Діяльність у сфері безпроводного електрозв'язку

Середня кількість працівників: 2486

Адреса, телефон: 03113, м.Київ, вул. Дегтярівська, буд.53, тел.247-39-49

Одиниця виміру: тис. грн. без десяткового знака (окрім розділу IV Звіту про фінансові результати

(Звіту про сукупний дохід) (Форма N2), грошові показники якого наводяться в гривнях з копійками)

Складено (зробити позначку "У" у відповідній клітинці):

за положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку;

за міжнародними стандартами фінансової звітності.

Коди	
2017	01 01
21673832	
8038900000	
230	
61.20	

Дата (рік, місяць, число)
за ЄДРПОУ
за КОАТУУ
за КОПФГ
за КВЄД

X

Продовження додатку А.3

Баланс (Звіт про фінансовий стан)
на 31 грудня 2016 р.

Форма N 1

Код за ДКУД

1801001

АКТИВ	Код рядка	Примітки	На початок звітного періоду	На кінець звітного періоду
1	2	3	4	5
I. Необоротні активи				
Нематеріальні активи	1000	9	4346899	4043012
первісна вартість	1001		7446270	8080902
накопичена амортизація	1002		(3099371)	(4037890)
Незавершені капітальні інвестиції	1005	10	931322	1015330
Основні засоби	1010	8	6993237	6135705
первісна вартість;	1011		18585869	19501069
знос.	1012		(11592632)	(13363364)
Інвестиційна нерухомість	1015		-	-
Довгострокові біологічні активи	1020		-	-
Довгострокові фінансові інвестиції: які обліковуються за методом участі в капіталі інших підприємств;	1030		-	-
інші фінансові інвестиції.	1035		-	-
Довгострокова дебіторська заборгованість	1040	12	404795	-
Відстрочені податкові активи	1045	28	-	302310
Інші необоротні активи	1090	11	420008	684930
Усього за розділом I	1095		13096261	12181287

Продовження додатку А.3

АКТИВ	Код рядка	Примітки	На початок звітного періоду	На кінець звітного періоду
1	2	3	4	5
II. Оборотні активи				
Запаси виробничі запаси	1100		48986	50858
товари	1102		29931	41682
Поточні біологічні активи	1104		19055	9176
Дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги	1110		-	-
за виданими авансами	1125	12	1111292	1357747
Дебіторська заборгованість за розрахунками:				
з виданими авансами	1130	12	40493	90479
з бюджетом	1135	12	801190	363819
у тому числі з податку на прибуток	1136	12, 28	799997	361466
Дебіторська заборгованість за розрахунками з нарахованих доходів	1140	12	8353	26163
Інша поточна дебіторська заборгованість	1155	12	206	71
Поточні фінансові інвестиції	1160		-	-
Грошові кошти та їх еквіваленти	1165	13	1672125	3419008
Витрати майбутніх періодів	1170	14	100007	93676
Інші оборотні активи	1190		1376	14037
Усього за розділом II	1195		3784028	5415858
III. Необоротні активи, утримувані для продажу, та групи вибуття				
Баланс	1200		230	10825
	1300		16880519	17607970

Продовження додатку А.3

ПАСИВ	Код рядка	Примітки	На початок звітного періоду	На кінець звітного періоду
1	2	3	4	5
I. Власний капітал				
Зареєстрований (паіовий) капітал	1400	15	1009249	1009249
Капітал у дооцінках	1405		-	-
Додатковий капітал	1410		258294	258294
Емісійний дохід	1411		102338	102338
Резервний капітал	1415		132933	132933
Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	1420		9599730	11427145
Неоплачений капітал	1425		-	-
Виучений капітал	1430		(370398)	(370398)
Усього за розділом I	1495		10629808	12457223
II. Довгострокові зобов'язання і забезпечення				
Відстрочені податкові зобов'язання	1500	28	21524	-
Пенсійні зобов'язання	1505		8846	6231
Довгострокові кредити банків	1510		-	-
Інші довгострокові зобов'язання	1515	22	140688	152159
Довгострокові забезпечення	1520	20	18366	57089
у тому числі з виплат персоналу	1521		-	23190
Цільове фінансування	1525		-	-
Усього за розділом II	1595		189424	215479

Продовження додатку А.3

ПАСИВ	Код рядка	Примітки	На початок звітного періоду			На кінець звітного періоду
			1	2	3	
III. Поточні зобов'язання і забезпечення						
Короткострокові кредити банків	1600					-
Поточна кредиторська заборгованість за: довгостроковими зобов'язаннями;						
товари, роботи, послуги;	1610	16	991228			-
розрахунками з бюджетом;	1615	17	1701847			1628380
у тому числі з податку на прибуток;	1620	18	237261			161447
розрахунками зі страхування;	1621		52			1507
розрахунками з оплати праці;	1625		-			-
одержаними авансами;	1630		321			372
розрахунками з учасниками.	1635	19	522915			544440
Поточні забезпечення	1640	15	549966			1531735
Доходи майбутніх періодів	1660	20	86108			352777
Інші поточні зобов'язання	1665	22	354744			417648
Усього за розділом III	1690	16, 21	161687			298469
IV. Зобов'язання, пов'язані з необоротними активами, утримуваними для продажу, та групами вибуття	1695		6061287			4935268
Баланс	1700		-			-
	1900		16880519			17607970

Додаток А.4

Дата (рік, місяць, число)	Коди
2017.01.01	
За ЄДРПОУ	21673832

Підприємство: ПАТ "Клівстар"

Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)
за 12 місяців, що закінчились 31 грудня 2016 р.
Форма N 2

Код за ДКУД	1801003
-------------	---------

I. ФІНАНСОВІ РЕЗУЛЬТАТИ

СТАТТЯ	Код рядка	Примітки	За звітний період	За аналогічний період попереднього року
I	2	3	4	5
Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	2000	23	15753027	14925358
Собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг)	2050	24	(8658447)	(7927329)
Валовий:				
прибуток	2090		7094580	6998029
збиток	2095		-	-
Інші операційні доходи	2120		97730	3312
Адміністративні витрати	2130	24	(1271998)	(1077082)
Витрати на збут	2150	24	(1316755)	(1327902)
Інші операційні витрати	2180	24	(374209)	(162366)

Продовження додатку А.4

1	2	3	4	5
Фінансові результати від операційної діяльності:				
прибуток	2190			
збиток	2195		4229348	4433991
Доход від участі в капіталі	2200	-	-	-
Інші фінансові доходи	2220	25	325360	206591
Інші доходи	2240		26302	6390
Фінансові витрати	2250	26	(18454)	(162896)
Витрати від участі в капіталі	2255		-	-
Інші витрати	2270	27	(337454)	(1029620)
Фінансовий результат до оподаткування:				
прибуток	2290		4225102	3454456
збиток	2295		-	-
Витрати (дохід) з податку на прибуток	2300	28	(815589)	(881777)
Прибуток (збиток) від припиненої діяльності після оподаткування	2305		-	-
Чистий фінансовий результат:				
прибуток	2350		3409513	2572679
збиток	2355		-	-

II. СУКУПНИЙ ДОХІД

СТАТТЯ	Код рядка	Примітки	За звітний період	За аналогічний період попереднього року
I	2	3	4	5
Дооцінка (уцінка) необоротних активів	2400		-	-
Дооцінка (уцінка) фінансових інструментів	2405		-	-
Накопичені курсові різниці	2410		-	-
Частка іншого сукупного доходу асоційованих та спільних підприємств	2415		-	-
Інший сукупний дохід	2445		-	-
Інший сукупний дохід до оподаткування	2450		-	-
Податок на прибуток, пов'язаний з іншим сукупним доходом	2455		-	-
Інший сукупний дохід після оподаткування	2460		-	-
Сукупний дохід (сума рядків 2350, 2355 та 2460)	2465		3409513	2572679

III. ЕЛЕМЕНТИ ОПЕРАЦІЙНИХ ВИТРАТ

НАЗВА СТАТТІ	Код рядка	Примітки	За звітний період	За аналогічний період попереднього року
I	2	3	4	5
Матеріальні витрати	2500	24	2275894	3347186
Витрати на оплату праці	2505	24	844462	837710
Відрачування на соціальні заходи	2510	24	127569	208299
Амортизація	2515	24	3675708	1737246
Інші операційні витрати	2520	24	4697776	4364238
Разом	2550		11621409	10494679

V. РОЗРАХУНОК ПОКАЗНИКІВ ПРИБУТКОВОСТІ АКЦІЙ

НАЗВА СТАТТІ	Код рядка	Примітки	За звітний період	За аналогічний період попереднього року
1	2	3	4	5
Середньорічна кількість простих акцій	2600		-	-
Скоригована середньорічна кількість простих акцій	2605		-	-
Чистий прибуток (збиток) на одну просту акцію	2610		-	-
Скоригований чистий прибуток (збиток) на одну просту акцію	2615		-	-
Дивіденди на одну просту акцію	2650		-	-

Коментар: Частина IV, Розрахунок показників прибутковості акцій не заповнюється тому, що акції Компанії не продаються та не купуються на фондових біржах. Детальна інформація подана в Примітках 17 та 33.

Підписано і затверджено до випуску від імені керівництва Приватного акціонерного товариства "Клівістар"
1 березня 2018 року.

Додаток Б.1

Додаток
до Національного положення (стандарту)
бухгалтерського обліку 1
"Загальні вимоги до фінансової звітності"

Коди
2016.12.31
21560766
8039100000
230
61.10

Дата (рік, місяць,
число)

ПАТ "Укртелеком" Україна	За ЄДРПОУ за КОАТУУ
	за КОПФГ
	за КВЕД
м. Київ, бул. Тараса Шевченка, буд.18 тис. грн. без десятикового знака	

Підприємство:
Територія:
Організаційно-правова форма господарювання: **Акціонерне товариство**
Вид економічної діяльності: **Діяльність у сфері провідного електроз'язку**
Середня кількість працівників 1 * **28942**

Адреса, телефон:
Одиниця виміру:
Складено (зробити позначку "V" у відповідній клітинці):
за положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку;
за міжнародними стандартами фінансової звітності.

V

Баланс (Звіт про фінансовий стан) на 31 грудня 2016 року Форма N 1

АКТИВ	Код за ДКУД		На кінець звітного періоду
	Код рядка	На початок звітного періоду	
I	2	3	4
I. Необоротні активи			
Нематеріальні активи	1000	49158	57444
первісна вартість,	1001	465541	480576
накопичена амортизація.	1002	(416383)	(423132)

Продовження додатку Б.1

I	2	3	4
Незавершені капітальні інвестиції	1005	115930	665579
Основі засоби	1010	8873137	8839758
первісна вартість;	1011	8873137	8839758
знос.	1012	-	-
Інвестиційна нерухомість	1015	112104	180100
первісна вартість інвестиційної нерухомості;	1016	112104	180100
знос інвестиційної нерухомості.	1017	-	-
Довгострокові біологічні активи	1020	-	-
Довгострокові фінансові інвестиції: які обліковуються за методом участі в капіталі інших підприємств;	1030	818	618
інші фінансові інвестиції.	1035	160872	-
Довгострокова дебіторська заборгованість	1040	328	555
Відстрочені податкові активи	1045	-	-
Інші необоротні активи	1090	-	-
Усього за розділом I	1095	9312347	9744054
II. Оборотні активи			
Запаси, у тому числі:	1100	120564	143940
виробничі запаси;	1101	97707	113741
готова продукція;	1103	-	-
товари.	1104	22857	30199
Поточні біологічні активи	1110	-	-
Дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги	1125	453242	501226
Дебіторська заборгованість за розрахунками: за виданими авансами	1130	69458	57543
з бюджетом	1135	9754	6257
у тому числі з податку на прибуток	1136	6016	801
з нарахованих доходів	1140	31455	70772
із внутрішніх розрахунків	1145	-	-
Інша поточна дебіторська заборгованість	1155	753458	765235

Продовження додатку Б.1

I	2	3	4
Поточні фінансові інвестиції	1160	-	160872
Грошові кошти та їх еквіваленти	1165	143965	129838
Витрати майбутніх періодів	1170	34580	13232
Інші оборотні активи	1190	15650	10865
Усього за розділом II	1195	1632136	1859780
III. Необоротні активи, утримувані для продажу та групи вибуття			
	1200	1118394	1397411
Баланс	1300	12062877	13001245

ПАСИВ	Код рядка	На початок звітного періоду	На кінець звітного періоду
I	2	3	4
I. Власний капітал			
Зареєстрований (паісовий) капітал	1400	4681562	4681562
Капітал у дооцінках	1405	8699417	8885075
Додатковий капітал	1410	411370	411370
Резервний капітал	1415	222812	222812
Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	1420	(5640688)	(4923612)
Неоплачений капітал	1425	-	-
Вилучений капітал	1430	-	-
Усього за розділом I	1495	8374473	9277207
II. Довгострокові зобов'язання і забезпечення			
Відстрочені податкові зобов'язання	1500	678467	712465
Довгострокові кредити банків	1510	487100	-
Інші довгострокові зобов'язання	1515	-	-
Довгострокові забезпечення	1520	227311	282026
Цільове фінансування	1525	-	-
Усього за розділом II	1595	1392878	994491

Продовження додатку Б.1

I	2	3	4
III. Поточні зобов'язання і забезпечення			
Короткострокові кредити банків	1600	1002864	1072611
Векселі видані	1605	-	-
Поточна кредиторська заборгованість за:		-	-
довгостроковими зобов'язаннями;	1610	445528	846858
товари, роботи, послуги;	1615	353914	326338
розрахунками з бюджетом;	1620	88183	84162
у тому числі з податку на прибуток;	1621	-	5444
розрахунками зі страхування;	1625	18611	11310
розрахунками з оплати праці;	1630	47644	46214
одержаннями авансами;	1635	56359	68050
розрахунками з учасниками;	1640	1898	1898
із внутрішніх розрахунків.	1645	1409	869
Поточні забезпечення	1660	230219	252832
Доходи майбутніх періодів	1665	769	1901
Інші поточні зобов'язання	1690	48128	16504
Усього за розділом III	1695	2295526	2729547
IV. Зобов'язання, пов'язані з необоротними активами, утримуваними для продажу, та Групами вибуття			
Баланс	1700	-	-
	1900	12062877	13001245

1* Визначається в порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику в сфері статистики.

Коди
Дата (рік, місяць, число)
2017.01.01
за ЄДРПОУ
21560766

ПІАТ
"Укртелеком"

Підприємство:

Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)
за 12 місяців, що закінчилися 31 грудня 2016 р.
Форма N 2

Код за ДКУД

1801003

I. ФІНАНСОВІ РЕЗУЛЬТАТИ

СТАТТЯ	Код рядка	За звітний період	За аналогічний період попереднього року
I	2	3	4
Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	2000	6327113	6394757
Собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг)	2050	(3830125)	(3620700)
Валовий:			
прибуток	2090	2496988	2774057
збиток	2095		
Інші операційні доходи	2120	254623	193131
Адміністративні витрати	2130	(870112)	(777815)
Витрати на збут	2150	(477605)	(527899)
Інші операційні витрати	2180	(321115)	(375977)
Фінансові результати від операційної діяльності:			
прибуток	2190	1082779	1285497
збиток	2195		
Доход від участі в капіталі	2200	-	-

Продовження додатку Б.2

1	2	3	4
Інші фінансові доходи	2220	57862	137795
Інші доходи	2240	0	0
Фінансові витрати	2250	(429029)	(671992)
Витрати від участі в капіталі	2255	(200)	(71)
Інші витрати	2270		
Фінансовий результат до оподаткування:	2290	711412	751229
збиток	2295		
Витрати (дохід) з податку на прибуток	2300	(110385)	(151059)
Прибуток (збиток) від припиненої діяльності після оподаткування	2305		
Чистий фінансовий результат:			
прибуток	2350	601027	600170
збиток	2355		

III. СУКУПНИЙ ДОХІД

СТАТТЯ	Код рядка	За звітний період	За аналогічний період попереднього року
1	2	3	4
Дооцінка (уцінка) необоротних активів	2400	416601	4779690
Дооцінка (уцінка) фінансових інструментів	2405	-	-
Накопичені курсові різниці	2410	-	-

Продовження додатку Б.2

1	2	3	4
Частка іншого сукупного доходу асоційованих та спільних підприємств	2415	-	-
Інший сукупний дохід	2445	(61288)	(8919)
Інший сукупний дохід до оподаткування	2450	355313	4770771
Податок на прибуток, пов'язаний з іншим сукупним доходом	2455	(70136)	(836511)
Інший сукупний дохід після оподаткування	2460	285177	3934260
Сукупний дохід (сума рядків 2350, 2355 та 2460)	2465	886204	4534430

III. ЕЛЕМЕНТИ ОПЕРАЦІЙНИХ ВИТРАТ

НАЗВА СТАТТІ	Код рядка	За звітний період	За аналогічний період попереднього року
1	2	3	4
Матеріальні витрати	2500	954305	887327
Витрати на оплату праці	2505	1901924	1793323
Відрахування на соціальні заходи	2510	362969	592412
Амортизація	2515	500125	472529
Інші операційні витрати	2520	1779634	1556800
Разом	2550	5498957	5302391

IV. РОЗРАХУНОК ПОКАЗНИКІВ ПРИБУТКОВОСТІ АКЦІЙ

НАЗВА СТАТТІ	Код рядка	За звітний період	За аналогічний період попереднього року
1	2	3	4
Середньорічна кількість простих акцій	2600	18726248000	18726248000
Скоригована середньорічна кількість простих акцій	2605	18726248000	18726248000
Чистий прибуток (збиток) на одну просту акцію	2610	0,0321	0,032
Скоригований чистий прибуток (збиток) на одну просту акцію	2615	0,0321	0,032
Дивіденди на одну просту акцію	2650	-	-

Додаток Б.3

Додаток
до Національного положення (стандарту)
бухгалтерського обліку 1
"Загальні вимоги до фінансової звітності"

Коди
2018.01.01
21560766
8039100000
230
61.10

Дата (рік, місяць,
число)
2018.01.01

За ЄДРПОУ
8039100000

за КОПФГ
230

за КВЕД
61.10

ПАТ
"Укртелеком"
Україна

Підприємство:

Територія:
Організаційно-правова форма господарювання: **Акціонерне товариство**
Вид економічної діяльності: **Діяльність у сфері провідювального електрозв'язку**

Середня кількість працівників І*: **24358**

Адреса, телефон:

Одиниця виміру:
м. Київ, бул. Тараса Шевченка, буд.18

Складено (зробити позначку "У" у відповідній клітинці):
за положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку;
за міжнародними стандартами фінансової звітності.

тис. грн. без десятичного знака

V

Баланс (Звіт про фінансовий стан) на 31 грудня 2017 року Форма N 1

АКТИВ	Код рядка	Код за ДКУД	
		На початок звітного періоду	На кінець звітного періоду
I	2	3	4
I. Необоротні активи			

Продовження додатку Б.3

I	2	3	4
Нематеріальні активи	1000	57444	178201
первісна вартість;	1001	480576	637481
накопичена амортизація.	1002	(42,3132)	(459280)
Незавершені капітальні інвестиції	1005	665579	516418
Основні засоби	1010	8839758	8627127
первісна вартість;	1011	8839758	9070786
знос.	1012	-	(443659).
Інвестиційна нерухомість	1015	180100	319746
первісна вартість інвестиційної нерухомості;	1016	180100	319746
знос інвестиційної нерухомості.	1017	-	-
Довгострокові біологічні активи	1020	-	-
Довгострокові фінансові інвестиції:			
які обліковуються за методом участі в капіталі інших підприємств;	1030	618	349
інші фінансові інвестиції.	1035	-	-
Довгострокова дебіторська заборгованість	1040	555	85
Відстрочені податкові активи	1045	-	-
Інші необоротні активи	1090	-	-
Усього за розділом I	1095	9744054	9641926
II. Оборотні активи			
Запаси, у тому числі:	1100	143940	124993
виробничі запаси;	1101	113741	82708
готова продукція;	1103	-	-
товари.	1104	30199	42285
Поточні біологічні активи	1110	-	-
Дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги	1125	501226	531696
Дебіторська заборгованість за розрахунками:			
за виданими авансами	1130	57543	63181
з бюджетом	1135	6257	5959

Продовження додатку Б.3

I	2	3	4
у тому числі з податку на прибуток з нарахованих доходів із внутрішніх розрахунків	1136	801	493
	1140	5184	4216
	1145	-	-
Інша поточна дебіторська заборгованість	1155	830823	993167
Поточні фінансові інвестиції	1160	160872	219816
Грошові кошти та їх еквіваленти	1165	129838	272289
Витрати майбутніх періодів	1170	13232	19444
Інші оборотні активи	1190	10865	14505
Усього за розділом II	1195	1859780	2249266
III. Необоротні активи, утримувані для продажу та групи вибуття			
	1200	1448611	1846458
Баланс	1300	13052445	13737650

ПАСИВ	Код рядка	На початок звітного періоду	На кінець звітного періоду
I	2	3	4
I. Власний капітал			
Зареєстрований (паієвий) капітал	1400	4681562	4681562
Капітал у дооцінках	1405	8885075	8291743
Додатковий капітал	1410	411370	411370
Резервний капітал	1415	222812	222812
Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	1420	(4872412)	(3965923)
Неоплачений капітал	1425	-	-
Видучений капітал	1430	-	-
Усього за розділом I	1495	9328407	9641564
II. Довгострокові зобов'язання і забезпечення			
Відстрочені податкові зобов'язання	1500	712465	595278

Продовження додатку Б.3

I	2	3	4
Довгострокові кредити банків	1510	-	-
Інші довгострокові зобов'язання	1515	-	-
Довгострокові забезпечення	1520	282026	329848
Цільове фінансування	1525	-	-
Усього за розділом II	1595	994491	925126
III. Поточні зобов'язання і забезпечення			
Короткострокові кредити банків	1600	1072611	2048009
Векселі видані	1605	-	-
Поточна кредиторська заборгованість за:		-	-
довгостроковими зобов'язаннями;	1610	846858	2550
товари, роботи, послуги;	1615	326338	490688
розрахунками з бюджетом;	1620	84162	214455
у тому числі з податку на прибуток;	1621	5444	54044
розрахунками зі страхування;	1625	11310	8185
розрахунками з оплати праці;	1630	46214	44866
одержаннями авансами;	1635	68050	87617
розрахунками з учасниками;	1640	1898	1898
із внутрішніх розрахунків.	1645	869	1128
Поточні забезпечення	1660	252832	249249
Доходи майбутніх періодів	1665	1901	2518
Інші поточні зобов'язання	1690	16504	19797
Усього за розділом III	1695	2729547	3170960
IV. Зобов'язання, пов'язані з необоротними			
активами, утримуваними для продажу, та групами вибуття			
Баланс	1700	-	-
	1900	13052445	13737650

1* Визначається в порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику в сфері статистики.

Коды
Дата (рік, місяць, число)
2018.01.01
21560766

Дата (рік, місяць, число)
2018.01.01
За ЄДРПОУ
21560766

Підприємство: ПАТ "Укртелеком"

Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)
за 12 місяців, що закінчилися 31 грудня 2017 р.
Форма N 2

Код за ДКУД

1801003

I. ФІНАНСОВІ РЕЗУЛЬТАТИ

СТАТТЯ	Код рядка	За звітний період	За аналогічний період попереднього року
I	2	3	4
Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	2000	6117115	6327113
Собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг)	2050	(3577332)	(3830125)
Валовий:			
прибуток	2090	2539783	2496988
збиток	2095		
Інші операційні доходи	2120	524980	254623
Адміністративні витрати	2130	(936788)	(870112)
Витрати на збут	2150	(430099)	(477605)
Інші операційні витрати	2180	(251592)	(321115)
Фінансові результати від операційної діяльності:			
прибуток	2190	1446284	1082779
збиток	2195		
Доход від участі в капіталі	2200	0	0
Інші фінансові доходи	2220	39314	57862

Продовження додатку Б.4

1	2	3	4
Інші доходи	2240	0	0
Фінансові витрати	2250	(443603)	(429029)
Витрати від участі в капіталі	2255	(269)	(200)
Інші витрати	2270		
Фінансовий результат до оподаткування:			
прибуток	2290	1041726	711412
збиток	2295		
Витрати (дохід) з податку на прибуток	2300	(177319)	(110385)
Прибуток (збиток) від припиненої діяльності після оподаткування	2305	0	0
Чистий фінансовий результат:			
прибуток	2350	864407	601027
збиток	2355		

II. СУКУПНИЙ ДОХІД

СТАТТЯ	Код рядка	За звітний період	За аналогічний період попереднього року
I	2	3	4
Дооцінка (уцінка) необоротних активів	2400	(602524)	416601
Дооцінка (уцінка) фінансових інструментів	2405	0	0
Накопичені курсові різниці	2410	0	0
Частка іншого сукупного доходу асоційованих та спільних підприємств	2415	0	0
Інший сукупний дохід	2445	(50188)	(61288)
Інший сукупний дохід до оподаткування	2450	(632712)	355313
Податок на прибуток, пов'язаний з іншим сукупним доходом	2455	100670	(70136)
Інший сукупний дохід після оподаткування	2460	(532042)	285177
Сукупний дохід (сума рядків 2350, 2355 та 2460)	2465	312365	886204

III. ЕЛЕМЕНТИ ОПЕРАЦІЙНИХ ВИТРАТ

НАЗВА СТАТТІ	Код рядка	За звітний період	За аналогічний період попереднього року
1	2	3	4
Матеріальні витрати	2500	846096	954305
Витрати на оплату праці	2505	1860217	1901924
Відрахування на соціальні заходи	2510	377158	36969
Амортизація	2515	518996	500125
Інші операційні витрати	2520	1593344	1779634
Разом	2550	5195811	5498957

IV. РОЗРАХУНОК ПОКАЗНИКІВ ПРИВУТКОВОСТІ АКЦІЙ

НАЗВА СТАТТІ	Код рядка	За звітний період	За аналогічний період попереднього року
1	2	3	4
Середньорічна кількість простих акцій	2600	18726248000	18726248000
Скоригована середньорічна кількість простих акцій	2605	18726248000	18726248000
Чистий прибуток (збиток) на одну просту акцію	2610	0.0462	0.0321
Скоригований чистий прибуток (збиток) на одну просту акцію	2615	0.0462	0.0321
Дивіденди на одну просту акцію	2650	-	-

Додаток Б.5

Додаток
до Національного положення (стандарту)
бухгалтерського обліку 1
"Загальні вимоги до фінансової звітності"

Коди
2018.09.30
21560766
8039100000
230
61.10

Дата (рік, місяць,
число)
За ЄДРПОУ
за КОАТУУ
за КОПФГ
за КВЄД

ПАТ
"Укртелеком"
Україна

Підприємство:

Територія:

Організаційно-правова форма господарювання: **Акціонерне товариство**

Вид економічної діяльності: **Діяльність у сфері провідного електрозв'язку**

Середня кількість працівників 1*: **24358**

Адреса, телефон:

м. Київ, бул. Тараса Шевченка, буд.18

Одиниця виміру:

тис. грн. без десятикового знака

Складено (зробити позначку "V" у відповідній клітинці):

за положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку;

за міжнародними стандартами фінансової звітності.

V

Баланс (Звіт про фінансовий стан) на 30 вересня 2018 року Форма N 1

АКТИВ	Код рядка	Код за ДКУД	
		На початок звітного періоду	На кінець звітного періоду
1	2	3	4
I. Необоротні активи	1000	178201	154404
Нематеріальні активи			
			1801001

Продовження додатку Б.5

I	2	3	4
первісна вартість;	1001	637481	636726
накопичена амортизація.	1002	(459280)	(482322)
Незавренені капітальні інвестиції	1005	516418	318171
Основні засоби	1010	8627127	8752092
первісна вартість;	1011	9070786	9605595
знос.	1012	(443659)	(853503)
Інвестиційна нерухомість	1015	319746	319776
первісна вартість інвестиційної нерухомості;	1016	319746	319776
знос інвестиційної нерухомості.	1017	-	-
Довгострокові біологічні активи	1020	-	-
Довгострокові фінансові інвестиції:	1030	349	279
які обліковуються за методом участі в капіталі інших підприємств;			
інші фінансові інвестиції.	1035	-	-
Довгострокова дебіторська заборгованість	1040	85	24
Відстрочені податкові активи	1045	-	-
Інші необоротні активи	1090	70231	89937
Усього за розділом I	1095	9712157	9634683
II. Оборотні активи			
Запаси, у тому числі:			
виробничі запаси;	1100	124993	176894
готова продукція;	1101	82708	128063
товари.	1103	-	-
Поточні біологічні активи	1104	42285	48831
Поточні фінансові активи	1110	-	-
Дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги	1125	449637	430995
Дебіторська заборгованість за розрахунками:			
за виданими авансами	1130	63181	46827
з бюджетом	1135	5959	4055

Продовження додатку Б.5

I	2	3	4
У тому числі з податку на прибуток з нарахованих доходів	1136	493	1153
із внутрішніх розрахунків	1140	4216	907
	1145	-	-
Інша поточна дебіторська заборгованість	1155	993167	993786
Поточні фінансові інвестиції	1160	219816	412295
Грошові кошти та їх еквіваленти	1165	272289	186543
Витрати майбутніх періодів	1170	19444	84383
Інші оборотні активи	1190	28929	35410
Усього за розділом II	1195	2181631	2371995
III. Необоротні активи, утримувані для продажу та групи вибуття	1200	1846458	2263444
Баланс	1300	13740246	14270122

ПАСИВ	Код рядка	На початок звітного періоду	На кінець звітного періоду
I	2	3	4
I. Власний капітал			
Зареєстрований (паієвий) капітал	1400	4681562	4681562
Капітал у дооцінках	1405	8291743	8240353
Додатковий капітал	1410	411370	411370
Резервний капітал	1415	222812	222812
Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	1420	(4180303)	(3673926)
Неоплачений капітал	1425	-	-
Вилучений капітал	1430	-	-
Усього за розділом I	1495	9427184	9882171
II. Довгострокові зобов'язання і забезпечення			
Відстрочені податкові зобов'язання	1500	595278	595278

Продовження додатку Б.5

I	2	3	4
Довгострокові кредити банків	1510	-	731829
Інші довгострокові зобов'язання	1515	168980	171040
Довгострокові забезпечення	1520	329848	336385
Цільове фінансування	1525	-	-
Усього за розділом II	1595	1094106	1834532
III. Поточні зобов'язання і забезпечення			
Короткострокові кредити банків	1600	2067848	1380987
Векселі видані	1605	-	-
Поточна кредиторська заборгованість за: довгостроковими зобов'язаннями;	1610	2550	68248
товари, роботи, послуги;	1615	490688	390529
розрахунками з бюджетом;	1620	214455	265829
у тому числі з податку на прибуток;	1621	54044	40079
розрахунками зі страхування;	1625	8185	9885
розрахунками з оплати праці;	1630	44866	48662
одержаними авансами;	1635	87617	82766
розрахунками з учасниками;	1640	1898	1897
із внутрішніх розрахунків.	1645	1128	1480
Поточні забезпечення	1660	249249	242308
Доходи майбутніх періодів	1665	2518	10578
Інші поточні зобов'язання	1690	47954	50250
Усього за розділом III	1695	3218956	2553419
IV. Зобов'язання, пов'язані з необоротними			
активами, утримуваними для продажу,			
та групами вибуття	1700	-	-
Баланс	1900	13740246	14270122

1* Визначається в порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику в сфері статистики.

Дата (рік, місяць, число)	Коли
2018.09.30	
За ЄДРПОУ	21560766

Підприємство:

ПАТ "Укртелеком"

**Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)
за 9 місяців 2018 р.
Форма N 2**

Код за ДКУД

1801003

I. ФІНАНСОВІ РЕЗУЛЬТАТИ

СТАТТЯ	Код рядка	За звітний період	За аналогічний період попереднього року
	2	3	4
I			
Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	2000	4514812	4627707
Собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг)	2050	(2816504)	(2638405)
Валовий:			
прибуток	2090	1698308	1989302
збиток	2095		
Інші операційні доходи	2120	362707	354332
Адміністративні витрати	2130	(784319)	(684851)
Витрати на збув	2150	(307928)	(319850)
Інші операційні витрати	2180	(147980)	(266436)
Фінансові результати від операційної діяльності:			
прибуток	2190	820788	1072497
збиток	2195		
Доход від участі в капіталі	2200	0	0

Продовження додатку Б.6

1	2	3	4
Інші фінансові доходи	2220	19026	32111
Інші доходи	2240	0	0
Фінансові витрати	2250	(280641)	(325466)
Витрати від участі в капіталі	2255	(70)	(203)
Інші витрати	2270		
Фінансовий результат до оподаткування:	2290	559103	778939
прибуток			
збиток	2295		
Витрати (дохід) з податку на прибуток	2300	(109610)	(140400)
Прибуток (збиток) від припиненої діяльності після оподаткування	2305		
Чистий фінансовий результат:	2350	449493	638539
прибуток			
збиток	2355		

II. СУКУПНИЙ ДОХІД

СТАТТЯ	Код рядка	За звітний період	За аналогічний період попереднього року
I	2	3	4
Дооцінка (уцінка) необоротних активів	2400	0	0
Дооцінка (уцінка) фінансових інструментів	2405	-	-
Накопичені курсові різниці	2410	-	-
Частка іншого сукупного доходу асоційованих та спільних підприємств	2415	-	-
Інший сукупний дохід	2445		(12035)
Інший сукупний дохід до оподаткування	2450	0	-12035
Податок на прибуток, пов'язаний з іншим сукупним доходом	2455		
Інший сукупний дохід після оподаткування	2460	0	(12035)
Сукупний дохід (сума рядків 2350, 2355 та 2460)	2465	449493	626504

III. ЕЛЕМЕНТИ ОПЕРАЦІЙНИХ ВИТРАТ

НАЗВА СТАТТІ	Код рядка	За звітний період			За аналогічний період попереднього року
		1	3	4	
Матеріальні витрати	2500		656322	615300	
Витрати на оплату праці	2505		1437923	1406335	
Відрахування на соціальні заходи	2510		294747	282752	
Амортизація	2515		513334	380552	
Інші операційні витрати	2520		1154405	1224603	
Разом	2550		4056731	3909542	

IV. РОЗРАХУНОК ПОКАЗНИКІВ ПРИБУТКОВОСТІ АКЦІЙ

НАЗВА СТАТТІ	Код рядка	За звітний період			За аналогічний період попереднього року
		1	3	4	
Середньорічна кількість простих акцій	2600		18726248000	18726248000	
Скоригована середньорічна кількість простих акцій	2605		18726248000	18726248000	
Чистий прибуток (збиток) на одну просту акцію	2610		0,024	0,0341	
Скоригований чистий прибуток (збиток) на одну просту акцію	2615		0,024	0,0341	
Дивіденди на одну просту акцію	2650		-	-	

Фінансові результати Vodafone Україна за 2015-2017 рр.

press-release

31 мая 2018

Page 1

Financial results 2015-2017:

Vodafone Ukraine
 Consolidated statements of financial position
 (Amounts in millions of UAH)

	As of December 31, 2017	As of December 31, 2016	As of December 31, 2015
Non-current assets	14186	12184	11601
Current assets	3302	3547	3501
Total Assets	17488	15731	15102
Equity	10990	10139	9364
Non-current liabilities	96	188	85
Current liabilities	6402	5404	5653
Total Equity and Liabilities	17488	15731	15102

Продовження додатку В

Consolidated statements of profit or loss
(Amounts in millions of UAH)

	Year ended December 31, 2017	Year ended December 31, 2016	Year ended December 31, 2015
Continuing operations:			
Revenue	11898	11138	10027
Operating expenses	-9497	-9756	-8408
Operating profit	2401	1382	1619
Currency exchange gain/(loss)	235	-1	897
Other non-operating income, net	107	173	276
Profit before tax	2743	1554	2792
Income tax expense	-496	-279	-502
Profit for the period	2248	1276	2290

press-release

Page 2

Vodafone Ukraine
Consolidated statements of cash flows
(Amounts in millions of UAH)

	Year ended December 31, 2017	Year ended December 31, 2016	Year ended December 31, 2015
Net cash provided by operating activities	5005	2530	
Net cash used in investing activities	-4764	-3169	
Net cash used in financing activities	-1053	-159	
Effect of exchange rate changes on cash and cash equivalents	51	31	
Net decrease in cash and cash equivalents	-761	-768	
Cash and cash equivalents, at beginning of the period	1409	2177	
Cash and cash equivalents, at end of the period	648	1409	

Contacts:

E-mail: pr@vodafone.ua

Вагові значення індикаторів оцінки інформаційної безпеки підприємств зв'язку

Індикатори	Коефіцієнт економічної ефективності інформаційної безпеки (K_{EIS})	Коефіцієнт захищеності інформації (K_{IP})	Коефіцієнт вірогідності інформації (K_{PI})	Коефіцієнт повноти інформації (K_{CI})	Власний вектор переваг індикаторів (A_i)	Вагові коефіцієнти індикаторів (W_i)
Коефіцієнт економічної ефективності інформаційної безпеки (K_{EIS})	1	5	3	5	2,943	0,506
Коефіцієнт захищеності інформації (K_{IP})	0,2	1	0,2	7	0,727	0,125
Коефіцієнт вірогідності інформації (K_{PI})	0,333	5	1	7	1,848	0,317
Коефіцієнт повноти інформації (K_{CI})	0,2	0,143	0,143	1	0,253	0,043
Разом					5,821	

Вагові значення індикаторів оцінки фінансової безпеки підприємств зв'язку

Індикатори	Коефіцієнт фінансової стійкості (K_{ST})	Коефіцієнт фінансової незалежності (автономії) (K_A)	Коефіцієнт рентабельності загальних активів (K_{RA})	Коефіцієнт фінансового ризику (K_{FR})	Власний вектор переваг індикаторів (A_i)	Вагові коефіцієнти індикаторів (w_i)
Коефіцієнт фінансової стійкості (K_{ST})	1	5	3	7	3,201	0,555
Коефіцієнт фінансової незалежності (автономії) (K_A)	0,2	1	0,2	3	0,589	0,102
Коефіцієнт рентабельності загальних активів (K_{RA})	0,333	5	1	5	1,669	0,289
Коефіцієнт фінансового ризику (K_{FR})	0,143	0,333	0,2	1	0,312	0,054
Разом					5,771	

Вагові значення індикаторів оцінки кадрової безпеки підприємств зв'язку

Індикатори	Коефіцієнт плінності кадрів (K_{PT})	Коефіцієнт професійно-кваліфікаційного кадрового складу (K_{QP})	Коефіцієнт надійності персоналу (K_{SR})	Коефіцієнт раціоналізаторської активності кадрів (K_{RP})	Власний вектор переваг індикаторів (A_i)	Вагові коефіцієнти індикаторів (W_i)
Коефіцієнт плінності кадрів (K_{PT})	1	0,143	0,2	0,333	0,312	0,054
Коефіцієнт професійно-кваліфікаційного кадрового складу (K_{QP})	7	1	0,333	3	1,626	0,282
Коефіцієнт надійності персоналу (K_{SR})	5	3	1	7	3,201	0,556
Коефіцієнт раціоналізаторської активності кадрів (K_{RP})	3	0,333	0,143	1	0,615	0,108
				Разом	5,754	

Вагові значення індикаторів оцінки інноваційно-інвестиційної безпеки підприємств зв'язку

Індикатори	Коефіцієнт інноваційної активності (K_{IA})	Коефіцієнт інноваційного зростання (K_{IG})	Коефіцієнт рівня інноваційності інвестицій (K_{IN})	Коефіцієнт рентабельності інвестицій (K_{RI})	Власний вектор переваг індикаторів (A_i)	Вагові коефіцієнти індикаторів (w_i)
Коефіцієнт інноваційної активності (K_{IA})	1	0,2	3	0,2	0,589	0,105
Коефіцієнт інноваційного зростання (K_{IG})	5	1	7	5	3,637	0,650
Коефіцієнт рівня інноваційності інвестицій (K_{IN})	0,333	0,143	1	3	0,612	0,109
Коефіцієнт рентабельності інвестицій (K_{RI})	5	0,2	0,333	1	0,760	0,136
Разом					5,598	

**Вагові значення показників оцінки економічної безпеки підприємств зв'язку
за функціональними підсистемами**

Індикатори	Рівень інформаційної безпеки (L_{IS})	Рівень фінансової безпеки (L_{FS})	Рівень кадрової безпеки (L_{PS})	Рівень інноваційно-інвестиційної безпеки (L_{INS})	Власний вектор переваг показників (A_i)	Вагові коефіцієнти показників (W_i)
Рівень інформаційної безпеки (L_{IS})	1	0,2	0,333	3	0,669	0,157
Рівень фінансової безпеки (L_{FS})	5	1	3	0,333	1,495	0,353
Рівень кадрової безпеки (L_{PS})	3	0,333	1	3	1,316	0,310
Рівень інноваційно-інвестиційної безпеки (L_{INS})	0,333	3	0,333	1	0,759	0,179
Разом					4,239	

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Ольга Олександрівна СОСНОВСЬКА

СИСТЕМА
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
ПІДПРИЄМСТВ ЗВ'ЯЗКУ

МОНОГРАФІЯ

Друкується в авторській редакції

Підписано до друку 22.03.2019 р. Формат 60x84 1/16.
Друк лазерний. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 27,5,0. Тираж 300 прим.

ТОВ «Видавництво «Центр учбової літератури»
вул. Електриків, 23 м. Київ 04176

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 4162 від 21.09.2011 р.